montesquieu

İRAN MEKTUPLARI

Lettres Persanes

Çev.: Dr. Muhsin GÖKÇÜ

ANKA YAYINLARI : 10

EDEBİYAT: 4

MEKTUP: 1

Kitabın orijinal adı: *Lettres Persanes*

Kitabın adı: *İran Mektupları*

© Anka Yayınları, 2003

Yazan

Montesquieu

Çeviren

Dr. Av. Muhiddin Gökdü

Yayın Editörü

Erhan Güngör

ISBN: 975-6628-08-1

3. Basım: Ağustos 2003

Ofset Hazırlık : Literal Tanıtım

Kapak Tasarımı: Ahmet Mayalı

Baskı-Cilt: İstanbul Matbaası

ANKA YAYINLARI

Fevzipaşa Caddesi, Şehit Kubilay Sk. No: 6 Fatih-İstanbul

Tel: (0212) 621 83 31 Faks: (0212) 621 84 52

MONTESQUIEU

İRAN MEKTUPLARI

Lettres Persanes

Çeviren: Dr. Av. Muhiddin GÖKLÜ

ANKA
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Takdimler 25
Müellif tarafından mukaddime 27
Müellif ve eser (Muhiddin Göklü tarafından) 31

1. Mektup 38
Usbek'ten dostu Rustan'a- Usbek ve Rika'nın ilim ve irfan, akıl ve hikmet uğruna seyahata çıktıklarına dair: (...Halbuki, biz ma'mûr ve müreffeh bir ülkede dünyaya gözlerimizi açmıştık. Ama, bu ülkenin etrafını kuşatan sınırlar düşüncelerimizin de sınırları olamazdı!)

2. Mektup 39
Usbek'ten Baş Harem Ağası'na- Baş Harem Ağası'ndan beklenen hizmetlere dair: (Aşkımın ateşini yakan bu nâzenînlere en derin merhamet ve şefkatini esirgemiyeceksin! Böyle olmasına rağmen tabiiyyet ve bağlılıklarının son haddini hissetmelerini de temin edeceksin!)

3. Mektup 40
Zaki'den Usbek'e- Aşksız bir debdebenin bir ıstırap olduğuna dair: (Oh sevgili Usbek. İsfehan'daki sarayında benim için yaşayabilmek ne müşkülmüş... Bir saray ki, geçmişteki saâdetlerimi devamlı sûrette bana yâd ettiriyor!..)

4. Mektup 43
Zefis'den Usbek'e- Baş Harem Ağası'nın zulüm ve haksız şüphe ve ithamlarından şikâyetler: (Hatta, zâlim siyâhî bu ayrılığın sadece kederlere yer bırakmasına da râzı olmuyor, illâ da şeref ve ismetimi çiğnemeye yelteniyor!..)

5. Mektup 44
Rustan'dan Usbek'e- İsfehan'da Usbek'in bu seyâhatinin kötüye yorumlandığına dâir.

6. Mektup 45
Usbek'ten dostu Nessir'e- 1) Vatan topraklarını terk ettiği anda duyduğu derin yaraların sızısı; 2) Gizli kalmış bir suçun cezasız bırakılmasının faydasına dâir: (...Ortalığı birbirine katan tantanalı bir ceza yerine, karanlıkta kalmış bir suçun cezâsız kalışını bin kere tercih etmez miydim?)

7. Mektup 47
Fâtıma'dan Usbek'e- Özlemin kalbe doldurduğu hüzünler, kadın gönlüne dâir:

8. Mektup 50
Usbek'ten Rustan'a- 1) Gençliğinin fazîlet ve iyilik rüyaları ile geçtiğine; 2) Hakikata inandığına; 3) Kanun koyma; 4) Suçları önleyecek çarelere dair:

9. Mektup 54
Baş Harem Ağası'ndan İbbi'ye- Baş Harem Ağası merhalesine kadar geçen safhalar hakkında:

10. Mektup 60
Mirza'dan Usbek'e- Acaba, insanoğlu zevklerin kuvveti ve duyguların tatmini sûreti ile mi, yoksa fazîletin gereklerini yerine getirmekle mi saâdete erebilir?

11. Mektup 63
Usbek'ten Mirza'ya- Troglodyt kavminin, adâlete saygısızlıkları sebebi ile çöktüğüne dâir:

12. Mektup 69

Usbek'ten yine Mirza'ya- Troglodyt kavminin yeniden adâleti sevmeleri ve toplum menfaat ve selâmetini düşünmeleri dolayısı ile yeniden saâdete erişmelerine dâir:

13. Mektup 73

Usbek'ten yine dostu Mirza'ya- Troglodyt kavminin üstün fazîletleri hakkında:

14. Mektup 76

Usbek'ten Mirza'ya- Yine Troglodyt kavminin üstün fazîletlerine dair:

15. Mektup 78

Baş Harem Ağası'ndan Harem Ağası Jaron'a- Baş Harem Ağası'nın da diğer insanlar gibi kalb taşıdığı, göğüs boşluğunda sıcak ve hassas bir kütlenin çarptığına dâir:

16. Mektup 80

Usbek'ten Molla Muhammed Ali'ye- İlmin meş'alesini uzatıp karanlıkları, tereddüt, cehâlet ve şüpheyi gidermesi niyaz ediliyor.

17. Mektup 81

Usbek'ten yine aynı adrese- Dinî gelenekler, âdetler, memnûniyetler ve vesveseler hakkında yöneltilmiş sorulara dâir.

18. Mektup 84

Molla Muhammed Ali'den Usbek'e- İslâm dinindeki bazı gelenek ve yasakların, günahların kaynağı.

19. Mektup 88

Usbek'ten dostu Rustan'a- Osmanlı İmparatorluğu'nun şiddet rejimine dâir: (Bu hasta gövde, kendini tatlı ve

mutedil rejimle ayakta tutmuyor: bilakis gittikçe varlığını yıpratan ve devamlı sûrette içini kemiren şiddet tedbirlerine baş vuruyor!... İşte böyle, aziz Rustan, bu imparatorluk için sana hâlisâne ve hakikat ifâde edecek bir fikrimi ister misin? Bu gidişle iki asıra kalmayacak, bu imparatorluk bazı fâtihlerin muzafferiyet meydanı hâline dönüşecek, heyhât!..)

20. Mektup 89
Usbek'ten karısı Zaki'ye- Kıskançlık, şüphe ve endişe ile çarpan bîçâre kalbe dair:

21. Mektup 93
Usbek'ten Baş Harem Ağası'na- İhânet ve günahın asla cezasız kalmayacağına dair:

22. Mektup 94
Jaron'dan Baş Harem Ağası'na- Allah'ın önce kadınlara tabiiyyet ve bağlılık revâ gördüğüne dâir:

23. Mektup 96
Usbek'ten İbben'e- Avrupalı kadınların özgürlüğü hakkında.

24. Mektup 97
Rika'dan İbben'e- Parislilerin özellikleri, mizaçları; XIV. Louis'in dehâsına dâir: (O, hâkimiyetini tebaasının bedenleri üzerine kurmakla yetinmemiş, onların düşünce tarzına da hükmetmesini bilmiştir!)

25. Mektup 102
Usbek'ten İbben'e- Cömertlik ve hayırhâhlık hakkında.

26. Mektup 103
Usbek'ten Ruksan'a- Doğu'da zifaf ve utanma; Asya ve

Avrupa kadınları arasında iffet, rahatlık ve yumuşaklık yönünden yapılan karşılaştırmalar.

27. Mektup 107
Usbek'ten Nessir'e- Ayrılığın ateşi ile yandığına, derin endişelerin aczine düştüğüne, rûhen yorgun, bedenen bitkin hale geldiğine dâir.

28. Mektup 109
Rika'dan İbben'e- Paris gösteri hayatı, bir aktrisin başına gelenler.

29. Mektup 112
Rika'dan İbben'e- Papalar, büyük rûhânîler, vazifeleri; sapkınlık suçu, gaddar rûhânî mahkemeler.

30. Mektup 118
Rika'dan İbben'e- Paris halkının yabancılara duydukları merak, gıpta, alâka, snobizm, züppelik.

31. Mektup 120
Rhedi'den Usbek'e- Venedik şehrinde ilim, irfan, ticâret ve sanatla insanoğlunun bahtiyarlığa eriştiğine dâir.

32. Mektup 121
Rika'dan °°°'e- İnsâniyet ve yardımlaşma duygusunun körleri görenler kadar kudret ve kuvvet sahibi yaptığına dair.

33. Mektup 122
Usbek'ten Rhedi'ye- İslâmiyet'te şarabın yasaklanmasının hikmeti; rûhumuzun neş'e ve sevinç rüzgârlarına göre kanat çırpışına dair.

34. Mektup 126
Usbek'ten İbben'e- 1) Fransız ve İran kadınlarında güzellik, sevimlilik ve letâfet farkları; 2- Asya ve Avrupa erkekleri arasında mizaç farkları; 3- Asya milletlerinin esirlere karşı kötü davranışları.

36. Mektup 128
Usbek'ten Rhedi'ye- Paris kahvehâneleri; boş ve faydasız münâkaşa ve münâzaralara düşkünlükler.

37. Mektup 131
Usbek'ten İbben'e- XIV. Louis'in mizacı, özellikleri, fazîleti mükâfatlandırma aşkı.

38. Mektup 133
Rika'dan İbben'e- Parisli kadınların hürriyeti; erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetin şekil ve hakikatına dâir.

39. Mektup 136
Hacı İbbi'den Yahudi Ben Jasue'ye- Hazreti Muhammed'in dünyaya gelişine dâir.

40. Mektup 138
Usbek'ten İbben'e- İnsana ölümünde değil, doğumunda ağlanması gerektiğine dair.

41. Mektup 139
Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e- Harem ağası olmak istemeyen bir esirden şikâyetler.

42. Mektup 140
Faran'dan yüce efendisi Usbek'e- Baş Harem Ağası'nın zulüm ve işkencelerini izahla, harem ağası olmasına müsaade edilmemesi istirhâmına dair.

43. Mektup 142
Usbek'ten Faran'a- Harem ağası yapılmaması ricâsının kabul edildiğine dair.

44. Mektup 142
Usbek'ten Rhedi'ye- Fransa'da üç sınıf ve mesleğin bir diğeri üzerinde üstünlük iddiası; bütün meslek erbâbının kendilerini dev aynalarında temâşa ettikleri hakkında.

45. Mektup 144
Rika'dan Usbek'e- Kimyagerlerin çılgınlıklarına dair.

46. Mektup 146
Usbek'ten Rhedi'ye- 1) Dinin esasları; 2) Allah'a yöneltilen dualar; 3) Adâlet, insâniyyet ve merhamet duyguları hakkında.

47. Mektup 150
Zaki'den Usbek'e- Saray kadınlarının seyâhat ediş tarzlarına dair.

48. Mektup 152
Usbek'ten Rhedi'ye- Paris'in kibar toplantıları; çok zengin bir emlak ve arazi sahibi, bir vâiz, bir şâir, eski bir muhâsebeci ve bir sefil çapkının portresi.

49. Mektup 161
Rika'dan Usbek'e- Kapusen papazlarının İran'da kurmak istedikleri sığınaklara dâir.

50. Mektup 163
Rika'dan Usbek'e- Alçak gönüllülüğün yüceliği; gururun, şarlatanlığın, böbürlenmenin kötülükleri.

51. Mektup 164
İran'ın Rusya temsilcisi Nargum'dan Usbek'e- Rus kadınının duygularından, isterilerinden; Çar'ın zulüm ve gaddarca idâresinden.

52. Mektup 168
Rika'dan Usbek'e- Avrupa kadınlarının gençleşmeye olan zaaflarına dâir.

53. Mektup 171
Zelis'ten Usbek'e- Bir harem ağasının aşk ihtiyacı ve ümitsizliğinin sınırsızlığı.

55. Mektup 173
Rika'dan İbben'e- Fransa ve Asya'da karıkoca ilişkilerine dâir.

56. Mektup 175
Usbek'ten İbben'e- Fransa'da kadınların kumara düşkünlüklerine ve peygamberimizin koyduğu yasaklara dâir.

57. Mektup 177
Usbek'ten Rhedi'ye- Fransa'da ruhban sınıfı, akâid âlimleri, hakîkî günahlar ve suçlara dâir.

58. Mektup 181
Rika'dan Rhedi'ye- Paris'te türlü meslek ve sanatlara dâir.

59. Mektup 182
Rika'dan Usbek'e- Paris sokakları, kibar kadın toplantıları, sohbetler, eski devirlerin hasretle anılması, düellonun kaldırılması.

60. Mektup 184
Usbek'ten Rhedi'ye- Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık; peygamberler arasında üstünlük iddialarının hakikatı.

61. Mektup 187
Usbek'ten Rhedi'ye- Rûhânîlerin gördükleri hizmet ve yüklendikleri vazîfelerin ağırlığı.

62. Mektup 189
Zelis'ten Usbek'e- Duygunun yumuşak yolundan yürümek sûretiyle çocukların fazîlete gidebileceklerine dâir.

63. Mektup 191
Rika'dan Usbek'e- Doğu ülkeleri için o kadar zarûrî ve salgın olan iki yüzlülük ve gizliliğin, Batı için âdeta meçhul olduğu.

64. Mektup 193
Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e- İtaat ve boyun eğmenin zarûreti, iç huzursuzluğunun nedenleri.

65. Mektup 198
Usbek'ten karılarına- Zevcelerinin Baş Harem Ağası'na boyun eğmeye ve itaata mecburiyetleri.

66. Mektup 199
Rika'dan °°°'ye- İlmin ve ilmî eserlerin yeri.

67. Mektup 201
İbben'den Usbek'e- Kalblerin bütün ülkelerin vatandaşı olduğu.

68. Mektup 202

Rika'dan Usbek'e- Hâkimler ve avukatlar.

69. Mektup 205
Usbek'ten Rhedi'ye- Allah ve kul, metafizik hakkında. (Ruh, tâyin ve kasdeyleyeceği fiili bizzat yapar; önceden ulu Tanrı haberdâr değildir!).

70. Mektup 209
Zelis'ten Usbek'e- İran'da zifaf fâciası.

71. Mektup 211
Usbek'ten Zelis'e- Cismânî bekâretin kofluğu.

72. Mektup 212
Rika'dan İbben'e- Araştırma ve inceleme ile bilginin aşacağı sınırlar.

73. Mektup 214
Rika'dan ***'ya- Fransız Akademisi.

74. Mektup 215
Usbek'ten Rika'ya- Gurur, alçak gönüllülük, kötülük ve iyilik.

75. Mektup 217
Usbek'ten Rhedi'ye- Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinde bazı inanış farkları, esâret kurumu.

76. Mektup 220
Usbek'ten İbben'e intihar etmek hakkı.

77. Mektup 224
İbben'den Usbek'e- Bir Müslüman için acı ve ıstıraptan şikâyet konusu olamıyacağı.

78. Mektup 225
Rika'dan Usbek'e- İspanyol ve Portekizlilerin mizaçları, zaafları.

79. Mektup 229
Usbek'ten Rhedi'ye- 1) Kanun koyucuların çoğunun akıl ve dirâyetten mahrûm oldukları; 2) Kanunların açık ve sâde bir dille yazılması ve kolay kolay değiştirilmemesi; 3) Kanunların kudsiyeti; 4) Velâyet haklarını kullanan babanın bu büyük ve hayırhâh ve pek eski hakkı.

80. Mektup 232
Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e- Güzel bir câriyenin satın alınışı.

81. Mektup 234
Usbek'ten Rhedi'ye- Akl-ı selîme en uygun hükûmet hakkında... (Gayesine en az masrafla varan, vatandaşlarını insanın tabiî eğilimine en mükemmel şekilde sevk ve idâre eden hükûmetler, en iyileridir.)

82. Mektup 237
İran'ın Moskova Büyükelçisi Nargum'dan Usbek'e- Tatar adı ile Türkler'in dünyayı fethedişleri: (...Bu millet dünyanın hakikî hâkimidir. Sanki diğer milletler bunlara hizmet için yeryüzüne gelmişlerdir!).

83. Mektup 239
Rika'dan İbben'e- Fransızlar'ın konuşma merakı, ruhban sınıfının iknâ sanatı.

84. Mektup 240
Usbek'ten Rhedi'ye- Adâletin ebedî olduğu, her türlü toplumsal sözleşmelerden önce mevcut bulunduğu:

(Hatta Allah olmasaydı, bizim yine adâleti sevmemiz gerekecekti: zira, hakkında o kadar güzel ve müstesna fikirler beslediğimiz ve varlığı halinde âdil olacağına inandığımız o büyük varlığa benzemek için bütün kudret ve gayretimizi harcayacaktık!)

85. Mektup 245
Rika'dan °°°'ye- İnvalides'in ilham ettiği duygular.

87. Mektup 246
Rika'dan °°°'ye- Paris Adâlet Sarayı'nda geçenler.

89. Mektup 248
Usbek'ten Rhedi'ye- Fransa ve İran'da asâlet kurumu ve büyük insan anlayışı.

90. Mektup 250
Usbek'ten İbben'e- Fransa'da şan ve şerefe düşkünlük: (Şan ve şeref isteğinin şiddeti, vatandaşların hürriyeti ile doğru orantılıdır. Fransa hükümdarı en hakir tebaasının dahi şan ve şerefini küçümseyemez. Bu şan ve şerefi koruyan mahkemelerimiz vardır!)

91. Mektup 252
Usbek'ten İbben'e- Düelloya dair: (Şan ve şerefe olan bu umumî aşk ve bağlılık duygusu düşüncede "namus ve haysiyet işi" adı verilen bir kavram yaratarak düelloya sebeb olmuştur.)

93. Mektup 255
Usbek'ten Rhedi'ye- XIV. Louis'in ölümü; parlamentoların sakin devrelerinde daima çiğnenen birer virâne olduğu; adâletin çiğnendiği ve binaenaleyh, onu yeniden kurmak gerektiği zamanlarda ma'mûr yerler hâline geldikleri ve bu hallerde bu kurumların ayaklanıp kaynaştıklarına dâir.

95. Mektup 256

Usbek'ten Rhedi'ye- Kamu hukukuna dâir: (Kamu hukuku, özel hukukun sahası dışında olduğundan, hakikatte bir memleketin malı olmayıp dünyayı kuşatmaktadır..... Bu günkü haliyle bu hukuk prensipleri, kendi menfaatlerini zedelemeden hangi noktalara kadar adâleti tahrip edebileceklerini öğreten bir ilim şekline bürünmüştür!...)

96. Mektup 259

Usbek'ten Rhedi'ye- Adâletin dağıtımı; kamu hukukunda savaş ve diğer cezâî müeyyideler; barış anlaşmalarının kudsiyeti; fetih hakkı.

97. Mektup 264

Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e- Bir esîrenin satın alınışı; kadın kalbi: (... Nasıl ki, büyük ihtilâller de kalblerin derinliklerinde hep gizlidir, gömülüdür!)

98. Mektup 267

Usbek'ten Hasan'a- Tabiî kanun (yahut tabiî hukuk): (...Bu kanun koyucuları ise, bize genel, değişmez, ebedî hiç istisna kabul etmez, sonsuz bir hız ve tertib isteyen bir düzen getirici, sonsuzluk âlemi içindeki kanunlardan bahsediyorlar!..)

99. Mektup 270

Usbek'ten İbben'e- İhtilâlciler ve servet; uşaklar câmiasının Fransa'da gördüğü rağbet ve saygı; fazîletle servetin bölüşümünde hikmet.

100. Mektup 272

Rika'dan Rhedi'ye- Fransız kadınlarının moda ve süse cinnet derecesindeki düşkünlükleri.

101. Mektup 273

Rika'dan Rhedi'ye- Fransızlar'ın yabancı hüner ve kanunlara uyum ve hayranlıkları; eski Roma hukuku ve Papa emirnâmelerini kabullenip benimsemeleri.

102. Mektup 276

Usbek'ten ***'ye- Bazı rûhânîlerin kofluğu, şarlatanlığı, ilim ve anlayış fukaralıkları.

103. Mektup 278

Usbek'ten İbben'e- 1) Avrupa'nın kuvvetli devletleri; 2) Hükümet şekilleri, monarşinin bozularak başka rejimlere dönüşümü; 3) İran şahlarının istibdatları; 4) Lèse-Majesté suçunun hakikî nedenleri.

104. Mektup 282

Usbek'ten İbben'e- Avrupa ve Asya'da hükümdarların şahsî korunmalarında büyük endişe ve muhâfaza farkları; Asyalıların hükümdarı öldürme sebepleri... (...Yazık, o hükümdara ki, verecek hepsi hepsi bir tek başı vardır. Ve sanki, bütün bu ihtirasların toplandığı yerin işte bu başı olduğunu göstermek için o hükümdar bu sınırsız hâkimiyeti kullanır!)

105. Mektup 284

Usbek'ten İbben'e- 1) Şükran ve minnet duygusu insanlar arasında ve otorite ile millet beyninde en kuvvetli bağdır; 2) Sınırsız hâkimiyetlerin gayri meşrû olduğu; 3) İntiharlar, 4) Lèse-Majesté suçu.

106. Mektup 286

Rhedi'den Usbek'e- Sanat ve ilmin medeniyetlere, devlet idârelerine etkileri: (... Hemen bütün hâkimiyetler, sanat bilimsizliği temelleri üzerine kurulmuşlar ve bu sanatların fazlasıyla gelişmesinden yıkılmışlardır. Eski İran imparatorluğumuz buna mükemmel bir örnektir!)

107. Mektup 288
Usbek'ten Rhedi'ye- Sanatın topluluğa hizmeti; işsizlik ve avarelikle sanat arasındaki ilişki; ziraat ve sanayi.

108. Mektup 293
Rika'dan İbben'e- Fransa tahtında kadınların nüfuz ve saltanatı.

113. Mektup 295
Rhedi'den Usbek'e- Dünya nüfusunda eskiye göre azalmalar, sebebleri.

114. Mektup 298
Usbek'ten Rhedi'ye- Tabiî âfetler, yeryüzünü sık sık kasıp kavuran umumî felâket ve musîbetler; salgın hastalıklar.

115. Mektup 301
Usbek'ten Rhedi'ye- Dinlerin âile hayatına koydukları hükümler arasındaki farklar; köle hayatı: Kur'ân'da kadın.

116. Mektup 305
Usbek'ten Rhedi'ye- Eski Romalılar'ın kölelere uyguladıkları fazîletli ve hürriyete götürücü idâre tarzı; nüfusun arttırılması gayreti.

117. Mektup 307
Usbek'ten Rhedi'ye- Hristiyanlığın boşanma yasağı, vahim neticeleri.

118. Mektup 310
Usbek'ten Rhedi'ye- Hristiyanlık âleminde nüfusun azalmasına diğer bir sebep de, rûhânîlere cinsî hayatın yasaklanmasıdır; Protestan-Katolik mezheblerinde görüş farkları, âkıbetleri; Papa'nın darlık çekmesinin sebebi.

119. Mektup 314
Usbek'ten Rhedi'ye- Afrika ve Amerika'da nüfusun azalması.

120. Mektup 315
Usbek'ten Rhedi'ye- Eski Yahudi, İran, Çin milletlerinde nüfusun hızla çoğalmasının nedenleri.

121. Mektup 317
Usbek'ten Rhedi'ye- Vahşîlerin yaşadıkları ülkeler, gelenekleri, gebelikler.

122. Mektup 319
Usbek'ten Rhedi'ye- Sömürgeler ve zararları, istilâcı milletlerin ayrı siyâsetleri ve âkıbetleri.

123. Mektup 324
Usbek'ten Rhedi'ye- Mutedil, yumuşak ve bunun gibi cumhuriyet idârelerinde nüfusun, refah ve saâdetin arttığı; yabancıları bir ülkeye çekecek en büyük kuvvetin hürriyet ve servet olduğu.

125. Mektup 326
Usbek'ten Rhedi'ye. Hükümdarların etrafını kuşatan haris ve dalkavuk insanların doymak bilmez istekleri ve nihâyet bunlara fikren düzenlenen alaylı ferman.

126. Mektup 329
Rika'dan ***'ya- Ömrünü hak yolunda harcayanların nail olacakları hazlar; Brahman dinine mensup bir kadının kocası öldü diye ateşte yakılma isteği.

127. Mektup 332
Rika'dan Usbek'e- Mustarip ve bahtsız insanlara duyulan merhamet, göz yaşlarına atfedilen yüce mânâ.

128. Mektup 334
Rika'dan İbben'e- İsveç Kralı XII. Charlie'in öldürülmesi; bakanların prenslerin ihtiraslarını tahrik edişleri.

129. Mektup 336
Rika'dan Usbek'e- Bir mühendis bilim adamının mizacı; uzamış gelinciklerin bir kılıçla biçilmesi; tercümenin mânâsı.

130. Mektup 340
Rika'dan ***'ye- Nouvelliste'lere dâir.

131. Mektup 346
Rhedi'den Rika'ya- Monarşik ve cumhuriyet idâre şekillerinin kökenleri: Avrupa, Asya ve Afrika'da ilk idâre şekilleri. Roma ve Kartaca cumhuriyetleri; Cesar.

132. Mektup 350
Rika'dan devam- Halinden hiç memnun olmayan tipler; Law sisteminin meydana getirdiği iki mâlî buhran; bir Nouvelliste'in farfaracılığı; bir soy sop bilgininin tatlı kuruntusu.

133. Mektup 353
Rika'dan devam- Bir manastırın kütüphânesine dâir.

134. Mektup 354
Rika'dan devam- Aynı manastır kütüphânesinde mukaddes kitabın tefsirlerine âit ciltlerin muhtevâları; tasavvuf.

135. Mektup 357
Rika'dan devam- Yine o manastır kütüphânesinde diğer ilim şûbelerine dâir eserler.

136. Mektup 360

Rika'dan devam- Aynı manastır kütüphânesinde mevcut çeşitli milletlerin tarihlerine âit ciltlerin muhtevâları.

137. Mektup 363
Rika'dan devam- Yine aynı kütüphânedeki ciltlerden; destanlar, şiirler, romanlar, bunların hakikî mânâları.

138. Mektup 366
Rika'dan İbben'e- Bakanlık makamının geçiciliği, İran ve Türkiye'deki anlayışla Batı anlayışı arasındaki fark.

139. Mektup 369
Rika'dan devam- Batı'da karı koca aşkına bir misal; İsveç Kraliçesi'nin tahtından ferâgatının büyük mânâsı.

140. Mektup 371
Rika'dan Usbek'e- Parlamanlar ve Paris parlamanı.

142. Mektup 372
Rika'dan Usbek'e- Garip bir bilim adamının mektubu.

143. Mektup 375
Rika'dan Yahudi doktor Nathanaël Levi'ye- İran'da tılsım ve muskaların kudreti.

144. Mektup 378
Rika'dan Usbek'e- Parisli iki meşhur bilim adamının garip düşünce tarzları.

145. Mektup 380
Usbek'ten °°°'ye- Fikir adamının toplum içindeki zor durumu.

146. Mektup 385
Usbek'ten Rhedi'ye- Devlet ricâlinin iyi niyeti.

147. Mektup 388
Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e: Sarayda hüküm süren kargaşalık.

148. Mektup 389
Usbek'ten Baş Harem Ağası'na: Büyük yetkiler verildiği.

149. Mektup 390
Narsit'ten Usbek'e: Baş Harem Ağası'nın öldüğü.

150. Mektup 391
Usbek'ten Narsit'e: İçine düştüğü gaflete dair.

151. Mektup 391
Solim'den Usbek'e: Saraydaki ihanetlerin ihbarı.

152. Mektup 393
Narsit'ten Usbek'e: Saraydan iyi haberler.

153. Mektup 394
Usbek'ten Solim'e: Bütün yetkileri ona devrettiği.

154. Mektup 395
Usbek'ten karılarına: Yeni Baş Harem Ağası'na itaat etmeleri.

155. Mektup 396
Usbek'ten Nessir'e: Pişmanlıklar, ayrılık ateşi.

156. Mektup 398
Roksan'dan Usbek'e: Baş Harem Ağası'nın sarayı kana ve işkenceye buladığı.

157. Mektup 399
Zaki'den Usbek'e: Baş Harem Ağası'nın gaddarlığı.

158. Mektup 401
Zaki'den Usbek'e: Verilen cezanın haksız ve adaletsiz oluşundan şikâyet.

159. Mektup 401
Solim'den Usbek'e: Roksan'ın bir delikanlı ile yakalandığı ve delikanlının öldürüldüğü.

160. Mektup 403
Solim'den Usbek'e: Roksan hakkında adaletin uygulandığı.

161. Mektup 404
Roksan'dan Usbek'e: Kendisinden intikam aldığı ve intihar ettiği.

Ekler 407
Bibliyografya 413

Gecikmiş Mes'ut Bir İthaf

Bir yarı uyku âleminde idim; ışık hâlinde büyük bir rûh belirdi, kulağıma: "Ah! Lâkin, benden sonra bir MARKİ BECCARİA yaşıyacağını bilseydim, bu mukaddimedeki yeisten vazgeçer, eserimi sevinç ve huzurla ona ithaf ederdim!.." diye fısıldadı.

M. Göklü

"... Bendeki bu felsefî değişim beş sene önce meydana geldi; ve bunu İran Mektupları'na borçluyum...

"...Ey büyük Montesquieu, eğer senin semâdaki ruhunun takdisine mazhar olursam, dünyalar benim olurdu!"

Beccaria

"Acaba, dünyada İran Mektupları'ndan daha kuvvetli şey var mıdır? Acaba hükûmeti ve dini daha çok özenle ele alan, daha mükemmel bir eser yazılmış mıdır?"

Voltaire

"Size muhteşem bir eseri okumanızı tavsiye edeceğim: İran Mektupları"

J. J. Rousseau

Müellifin Mukaddimesi

-1721 tarihinde eserin ilk baskısına yazılan mukaddime-

Ben burada ne bir ithafnâme, ne de bir izahnâmede bulunmıyacağım; zira bu kitap için herhangi bir himâye talebinde de değilim. Hoşlarına giderse okurlar; gitmezse okumazlar, umurumda değil!

Halkın zevkini denemek için, bu ilk mektupları ayırıp yayınlıyorum; bunlardan dosyamda daha pek çokları var, zamanı gelince onları da verebileceğim.

Ama, bunun için bir şartım var benim; o da, asla tanınmış olmamalıyım! Şâyet beni tanırlarsa ismimi öğrendikleri andan itibaren, artık yokum, susarım, bir kelime bile benden alamazsınız! Çünkü, bir kadın biliyorum ki gayet mükemmel yürüyebildiği halde, kendisine dikkat edilince topallamaya başlar.[1]

1- İlmî gelenekler, bu inancın müellifin karısı Jeanne de Lartigue'e yönelik olduğunu kabul eder. (P. Barrière, Montesquieu; 1946, s: 23)

Şahsımın kusurlarını istediğim kadar gizleyebilsem bile, eserimdeki kusurlar her şeye yeter. Benim kim olduğumu bilselerdi: "Bu adamın huyu ile eseri nasıl da tezatlar içinde! Keşke, vaktini daha iyi şeyler için harcasaydı; bu derece ağırbaşlı bir adam böyle bir kitap yazsın; şaşılacak şey doğrusu!" diye hayıflanırlardı.

Eleştirmenler bu çeşit düşüncelerden kendilerini aslâ kurtaramıyacaklardır; zira, bu çeşit eleştiriler zihni fazla zorlamaya lüzum kalmadan yapabilecekleri en kolay iş olacaktır!

Kitabımın yazarları olan İranlılar benimle aynı çatı altında yaşadılar; hayatımızı birleştirmiştik, âdeta. Bana, sanki başka bir dünyanın insanı imişim gibi bakıyorlar ve benden hiçbir şeylerini saklamıyorlardı. Doğrusu, bu kadar ayrı ve uzak diyarların insanları bir araya gelince, artık bir sırrın sahibi kalamazlardı. Yazdıkları mektupların büyük bir kısmını bana gösteriyorlar, veriyorlardı; ben de bunları oldukları gibi yazıyordum.

Lâkin, yine de bazı mektuplarını bana göstermemekte titizlik ve büyük ihtimam gösterdikleri oluyor, buna da son derece hayret ediyordum; sonraları bu gizliliğe neden olan şeyin, gurur ve kıskançlık duyguları olduğunu anladım.

O halde, bu eserde benim yaptığım bütün şey, sadece sâdıkâne bir mütercimliktir. Şahsî külfet ve zahmetlerim ise, eseri kendi gelenklerimize göre bir nizam altına almaktan ibarettir. Okuyucunun Asyaî bir dile nüfûz edebilmesi için, elimden geldiği kadar ona yardımda bulundum; onu sonsuz ulvî ve ilâhî kelimelerden, tâbirlerden kurtardım; yoksa bu ilâhî ve ulvî tâbirler ve sözlerle başı göklere varacak, bulutlara karışacaktı!

Lâkin, doğrusu istenirse, yaptığım hizmet bu kadar değildir; okuyucuyu iltifatlarla dolu hitaplardan da kurtar-

dım; bu sahada bizden pek önde giden şarklıların bu debdebeli ve tantanalı sözlerini de kestim, budadım; sonra yazışmayı boş yere uzatan ve iki dost arasında söylenmesi câiz olmayan pek sudan şeyleri de ayıkladım, çıkardım.

Şâyet, bizlere mektup külliyatları sunan yazarlar da aynı şeyleri yapmış olsalardı, o muhteşem eserlerinden ortada hiçbir şeyin kalmayacağını dehşet içinde görüp şaşarlardı...

Bir şey var ki, beni çok defa hayret içinde bırakır: Bu eserin kahramanları olan İranlılar, Fransız milletinin gelenek ve tavırlarına benim kadar vukûfiyet kazanmış bunuyorlar! Hattâ, en küçük davranış ve hareketleri, hele Fransa'da seyâhat eden Almanlar'ın bile gözünden kaçtığına emin olduğum hususları mükemmelen öğrenmişler! Ben, bu mazhariyeti, onların uzun müddet Fransa'da ikamet etmiş olmalarına hamlediyorum; Asyalının Fransa'da bir sene oturmakla, buranın ahlâk ve an'anelerini öğrenebileceğini ve buna mukabil Asya kıt'asının bir diyarında dört sene oturan bir Fransızın bu bilgilere sâhip olamadığını ve çünkü, berikinin bu bir sene içinde Avrupalının, yerlilerle tam bir temas ve ilişki kurma gayretine karşılık, bizimkinin her türlü temas ve ilişkiden fersah fersah kaçtığını hiç hesaba katmıyorum.

Bütün mütercimler, hattâ en barbar yorumcu ve şârihler tercüme, yorum, yahut şerh eserlerinin baş tarafını övgülerle süsleyebilecekleri gibi, bu kitabın faydasızlığını, faziletten uzak ve mükemmeliyetten mahrum bulunduğunu da yazabilirler. Bana gelince, ben zâten, bir şey yaptığımı iddia etmiş değilim; bunun da sebebini sezmek herkes için son derece kolaydır.

Montesquieu

Montesquieu ve İran Mektupları

Beccaria ve O'nun (Suçlar ve Cezalar) şaheserinin Türkiye'de mazhar olduğu muhteşem rağbet, aşk derecesine varan harâretli sevgi ve tezâhürat, düşünmesini bilen insanların gözlerinden kaçmamıştı; bunun sebepleri çoktu. Zâhiren, adâletin tesisi için yazılmış görünen eser, aslında insanoğlunun saâdetini istiyor, "Her şeyi söylememi bekleyenler için, hiçbir şey söylemiş değilim!" diyordu...

İşte bu azametli eser iki asırdan fazla bir zamandan beri yeryüzü insanlarına sayılmayacak hizmetlerde bulunmuştur.[1]

1- Büyük Fransız mütefekkiri ve ünlü şâiri Victor Hugo, Sefiller adlı romanının İtalyanca'ya tercümesi münâsebetiyle matbaacı Signor Daelli'ye gönderdiği 18 Ekim 1862 günlü mektubunda, biçâre, mazlûm beşer türünün ıstıraplarını, felâketlerini birer birer anlatmakta ve lâkat bu kanayan yaraların artık eskisi gibi şifalı ellerle sarılmadığını, ihmâl edildiklerini beyanla acı acı şikâyetlerde bulunmakta ve aynen: "Ah! Lâkin ey İtalyanlar, bizde olduğu gibi, sizde de Beccaria ölmüş, zâlim Farinace yaşıyor, heyhât!" diye feryâd eylemektedir.

Bu mektup büyük edibimiz merhum Süleyman Nazif tarafından tercüme edilmiş olup, bir vesile ile kadirşinas ve faziletli oğulları muhterem Said Nazif Ozankan tarafından bize verilmiştir; büyük edibimize Ulu Tanrı'dan rahmet diler, muhterem oğluna da teşekkürlerimizi sunarız.

Beccaria, ölmez eserinin ilk Fransız mütercimi büyük Fransız âlim ve ruhânisi André Morellet'ye Milano'dan gönderdiği Mayıs 1766 tarihli birinci mektubunda: "Bendeki bu felsefî değişim, beş sene önce neydana geldi ve bunu da İran Mektupları'na borçluyum." diye yazıyordu.[2]

Şu halde, 1950 yılından beri Türkiye'de her aydının baş ucundan ayırmadığı Beccaria'nın o meşhur eserini O'na ilham eden, o yüce, o ateşli, o derin duyguları, o göz kamaştırıcı hakikatleri ona fısıldayan Montesquieu'yu ve İran Mektupları'nı da Türk fikir dünyasına sunmamak büyük bir noksanlık, af edilmez bir kusur ve hattâ suç saymak da mümkündü! Heyhât!

Zira ancak, bu sayededir ki, iki dehâ ve iki büyük mütefekkirin yarattığı eserler arasında bir uyum, bir etkileşim kurmak mümkün olabilecekti.[3]

Biz, bu maksada erişmek için, bütün zorlukları gözümüzün önünden sildik. Ne Montesquieu'nun felsefî tahlil kudretinin derinliklerine varabilmenin imkânsızlıkları; ne kullandığı dilin iğne ve dikenlerle dolu güllerinin keskin hoş kokuları ile bayılıp gafletlere yuvarlanma ihtimalleri; ne müellifin düşünce tarzındaki metânet ve istikameti zedeleyip bulandırmağa gayret edebilecek, çizgileri eserde belirtilmiş kötü niyetlilerin ah ve vahları; hepsi, hepsi bizi aslâ yıldırmadı...

Devrimiz demokrasisinin büyük muallimi, muhteşem mürşidi ve eşsiz savunucusu Montesquieu'nun bu şâheserinin yurdumuza, daha da gelişecek demokrasimize, adâlet

2- Beccaria (1738-1794) 1 yaşında iken, Montesquieu hayatta ve 49 yaşında idi. Montesquieu 66 yaşında öldüğü tarihte, Beccaria 17 yaşında bulunuyordu; meşhur eserini henüz yazmamıştı; 21 yaşında tasarlamış ve 24 yaşında yayınlamıştı.

3- İşte bu birlik ve simetriyi göstermek üzere, bazı mektuplardaki ilham kaynağı pasajları Beccaria'dan bazı bahislerle karşılaştırmak için not halinde koyduk.

cihazımıza, devlet anlayışımıza, vatandaşlık haklarımıza ve insan telâkkilerimize büyük faydalar sağlayacağına inanıyoruz...

.....

Fransa'nın en büyük mütefekkirlerinden olan Baron de Montesquieu, 18 Ocak 1689 tarihinde Bordeaux şehri yakınlarındaki atalarının malikânesi olan Le Brède Şatosu'nda dünyaya gelmiştir. Fransa'da adâlet cihazında büyük mevkiler işgal etmiş şahsiyetler yetiştiren eski bir âileye mensuptu. Ulu Tanrı'nın pek özenerek yarattığı çok ender zekâlardan biri daha yeryüzünü aydınlatmış oluyordu. Kalvinist-Protestan Kilisesi rahipleri mektebinde okumuş, bilhassa Lâtince'yi iyice öğrenmiş, eski Yunanca'yı da hazmetmişti. Tabiî, tıbbî ve hukukî ilimlere çok ilgi duyuyor, felsefe ve ilâhiyatın esrârını çözmeye çabalıyordu. Yorulmak bilmeyen bir sebat ve ısrarla okuyor, okuyordu. 1713'de babasını kaybetti. 1714'de, daha 25 yaşında iken, Bordeaux Yüksek Mahkemesi'ne üye tâyin edildi. 1715'de evlendi. 1716'da ise, amcasının ölümü üzerine, aynı mahkemenin riyâsetine getirildi. Ayrıca 1712'de kurulmuş olan aynı şehir ilim akademisine üye seçildi. Bu akademiye giriş konuşmasının konusu: "Romalıların Siyâseti ve Devlet Borçları"na dâirdi. 1716'da "Tefekkür Sistemi", 1717'de "Dehâ Farkları" ve 1721'de de "İran Mektupları"nı neşretti. İran Mektupları Hollanda'da, Amsterdam şehrinde yayınlandı. Bu ilk baskıda müellifin ismi gizli tutulmuştu. Bunun da sebebini eseri baştan sona dikkatle okuduktan sonra, müellifin o tarihte bizzat kaleme aldığı mukaddimenin son satırlarından sezmek mümkün olacaktır, kanaatindeyiz. Böyle cesurca yazılmış bir eserin, XIV. Louis'in dehşet verici bir istibdat devrinin henüz devam ettiği ve bu yaman hükümdârın ölümünden sadece altı sene sonra yayınlanmış

olduğu unutulmamalıdır.

Eserin başarısı çok büyük oldu; çıkan baskılar sür'atle kapışılıyor, bitiyordu. Artık Montesquieu zamanın büyük şöhreti olmuştu; salonların, ilim, san'at ve felsefe meclislerinin aranan ve fısıldanan simâsıydı. Bu iki ciltlik eseri, fikir ve siyâset âleminde derin bir sarsıntı yapmıştı. Voltaire: "Acaba", diyordu, "Dünyada İran Mektupları'ndan daha kuvvetli şey var mıdır? Acaba, hükümeti ve dini daha çok önemle ele alan daha mükemmel bir eser yazılmış mıdır?"; beri tarafta J. J. Rousseau ise: "Size muhteşem bir eser tavsiye edeceğim: İran Mektupları!" diyordu. Villemain, 1825 tarihinde Fransız edebiyatı derslerinde, eser hakkındaki duygularını şöyle özetler: "Montesquieu, bu eserinde Bruyère'in usûlünü kullanmaktadır; şahıslara canlı, iğneli çizgilerle yaklaşmakta, onlara bu vasıtalarla hayatiyet vermekte; alaylı, müfrit ve verimli bir aklın geniş sahalarında dolaşmaktadır. O da Pascal gibi hemen daima asabî ve cesûrane cümlelerle konuşmakta ve vaktiyle Pascal'ı titretip korkutmuş fazla hissî hayallerle etrafı görmektedir. Eserin lezzet ve ihtişâmı büyüktür. Yaşanılan devrin siyâseti ve felsefî görüşü pek derin bir kudretle tahlil edilmektedir; bu çeşit yazılar ise, Fransa için pek yenidir. Hele, XIV. Louis'in ölümünden altı sene sonra yayınlanan eserin, saltanat tarafından sindirilmiş, yoksul bırakılmış Fransa'da gördüğü azametli rağbet ve mazhariyetin manâsı kolayca anlaşılır. Her şey eserde mevcuttur: İnanılmaz şeyler, iğneleyen hakikatler, itikadlar, kader ve mağfiret; Paris'in muhteşem salonları ve Avrupa siyaseti... hepsi... evet hepsi...[1]

1- İran'ın kuzeydoğusundaki Uzbekistan adı verilen bir ülkeden geldiği için kendisine Usbek adı verilen İranlı prens, o tarihte İran'ın başşehri olan İsfahan'daki muhteşem sarayını, debdebe ile geçen bir hayatı, dünyalar kadar güzel karılarını, esirkâr kölelerini, harem ağalarını terk ederek Rika adındaki dostu ile Batı'ya doğru seyahate çıkar. Bu seyahatin iki nedeni vardır. Biri görünür-

Büyük müellif eserinin ikinci baskısını yine 1721'de, üçüncü baskısını ise ölümünden bir yıl önce, yani 1754 yı-

---

dür: o da, gittikçe çoğalan şahsî düşmanlardan uzaklaşmaktır: "Halbuki, gençliğimin daha ilk çağlarında saraya bağlanmıştım. Hatta, o zamanlarda kalbimin tapınak ve tertemiz olduğunu söyleyebilirim. Ah, ne tatlı emeller besliyordum! Fazilet ve insaniyet bütün hülyalarımdı, benim... kötülükleri gördükçe, kurtuluş çarelerini araştırır, şiddetle kaçardım... Ama, çok geçmez, arkasından döner, ona yeniden yaklaşır ve bu kötülüğün hakikatını öğrenmeğe çabalardım. Bu hakikatı taç ve tahtın ta ayağına kadar getirirdim! O zamana kadar bilinmeyen bir dille etrafıma haykırırdım. Dalkavukluğu yerin dibine batırır, ayıplardım. Hayranlarla sevgilileri de istisnâ etmezdim!...

Lâkin, heyhat! Bu açık yürekliliğimin mükâfatı ne oldu? Hiç! Sadece, etrafımı düşmanlarla kuşanmış buldum! Hele hükümdarlardan iltifat görmeyen bakanların şahlanan hasetleri beni boğacak dereceyi buldu.

Halbuki, içinden çürümüş bir sarayda, beni ayakta tutabilen nahif bir fazîletten başka ne idi? Böyle olunca da, benim için, kurtuluş çâresi sarayı terkten ibaretti. İşte ben de buna karar verdim, zaten..." (8. Mektup)

İkinci ve asıl neden ise ilmî hakikatleri bütünüyle görmek, araştırmaktı; başka iklimleri, başka insanları, onların huylarını, duyuşlarını, ilim ve sanat sevgilerini, seziçlerini, görüşlerini, ahlâklarını, dinî anlayışlarını, devlet idâre tarzlarını yerinde görmek, incelemekti; sonra da onları yurtlarına aksettirmek, ibret almak, örnek almak, istifâde etmekti; işte seyâhatin asıl gaye ve makasdı, yani eserin de ana hedefi, konusu, yükü ve kıymeti hepsi budur...

Şimdi acaba, müellife ilim uğruna bu kadar zahmet ve meşakkate göğüs germek, eserine bunu konu seçmek ilhamı nereden gelmişti? Biz bu çok mühim sorunun cevabını eserin içinde bulduk, zannındayız.

Esasen, eserin içerdiği bir kısım mektuplardan, müellifin İslâm din ve geleneklerine çok büyük önem verdiği hiçbir sûretle inkâr edilemez. İslâm'da ise, ilme, ilim uğruna yollara düşmeye verilen büyük önem ve iltifat açıktır. İşte biz bu vesile ile müellifin gösterdiği hakkı sebepleri tamamlar düşüncesi ile, Peygamber efendimizin bir kaç hâdîs-i şeriflerini yazmayı yerinde bulduk: Risaletpenâh efendimizin üstün niteliklerinden biri de, ilim ve irfana tutkun oluşları, büyük bir sevgiyle bağlı bulunuşları idi; buyuruyorlar ki:

(İlmi öğreniniz çünkü, Allah için ilim öğrenmek hayırlı bir iştir... İlimden bahsetmek Allah ismini tesbihtir... İlmi aramak cihaddır... İlmi tahsil, ibâdettir... İlim öğretmek, sadakadır... İlim ehline iltifat etmek, Hak Teâlâ'ya yaklaşmaktır... Çölde arkadaşımız ilimdir... Yalnızlıkta dost ilimdir... Arkadaşlardan ayrı kaldığımız zaman, en vefakâr arkadaş, ilimdir... İlim bizi saâdete ulaştırır; sefâletten korur... İlim süsümüzdür... Düşmanlarımıza karşı silahımız ilimdir... İlmi, Çin'de bile olsa talep ediniz... İlim uğrunda vatanını terk eden, Allah yolunda adım atar... İlimlerin kalemlerinden damlayan mürekkep şehidlerin kanından değerlidir... İlim ve âlimlere hürmet eden bana da hürmet etmiş olur... Her şeye ulaşmak için bir yol vardır; Cennet'in yolu ise ilimdir... İlim ve irfan, mü'minin kaybolmuş bir malıdır; onu nerede bulursa alır... İlim hazînedir, anahtarı ise sual'dir. İlminden istifâde olunan bir âlim bin âbidden hayırlıdır!..)

lında bazı ilâvelerle yaptı. Ölümünden sonra, 1758, 1897, 1929 ve 1954 yıllarında eksiksiz baskılar yapıldı.

Bütün eser 161 mektuptan ibârettir.

Müellif mektuplarında aylar için Acem isimleri ve yıllar için de Romen rakamları kullanmıştır.

Montesquieu, İran Mektupları'ndan sonra dünyaya şu eserleri vermiştir:

1722'de (Dialoque de Sylla et d'Eucrate); 1723'de (De la Politique); 1924'de (Réflexions Sur la Monarchie Universelle); 1727'de (Le Voyage à Paphos).

1727'de Fransız Akademisi'ne üye seçilerek ölmezlerden oldu. 1729'da İngiltere'ye giderek Lord Chesterfield'in iki sene misafiri oldu. Orada Londra Kraliyet Cemiyeti üyeliğine kabul olundu. 1731'de tekrar Fransa'ya dönerek Bordeaux Akademisi'nde bir çok muhtıralar okudu. Bir müddet sonra da şatosuna çekildi. 1734'de "Romalıların yükseliş ve düşüş sebepleri üzerinde düşünceler" adlı meşhur eserini yayınladı. 1748'de Cenevre'de iki ciltlik dünyaca meşhur "Kanunların Ruhu" adlı kitabını yayınladı. 1749 tarihinde kilise tarafından, Allâh'ın vahdâniyetine inanan vahiy ve ilhamları red eden felsefe mesleğine mensup (déiste), diye itham edilerek hücumlara maruz kaldı. 1750'de "Kanunların Ruhunu Müdafaa" adlı eserini yazdı. 1752'de Ansiklopedi için (uslûp, tarz, fikri letâfet, yahut hissî takdir) manâsına gelebilen (goût) makalesini yazdı.

Artık ihtiyarlamış, yorulmuştu. Yıllardır Brède şatosunda hayır ve hasenâtla ömür sürüyordu. Senenin birkaç ayını Paris'te geçirmeyi alışkanlık edinmişti; yine böyle bir ziyarette iken, 10 Şubat 1755 tarihinde öldü... 66 yaşında idi...

Bu büyük insan gözlerini dünya nûruna yumarken, di-

ğer büyük insanlardan: d'Holbach, 28; Marmontel 32; d'Alembert 38; Helvétius 40; Condillac 40; Vattel 41; Diderot 42; J. J. Rousseau 42; Hume (David) 44; Buffon 48; Voltaire 61 yaşında idiler; evvelce işâret ettiğimiz gibi, büyük hayranı ve en büyük tilmizi Marki Beccaria ise bu tarihte daha 17 yaşında bulunuyordu.

Dr. Muhiddin GÖKLÜ

MEKTUP BİR [1]

Usbek'ten dostu Rustan'a

İsfehan

Kum şehrinde ancak bir gün kaldık. Dünyaya on iki peygamber doğurmuş azize[2]nin türbesine derin bir tazîm ile eğildikten sonra, yolumuza devam ettik ve dün, yani oradan hareketimizin tam yirmi beşinci günü Tebriz şehrine vâsıl olduk...

Belki de ben ve Rika, ilim ve marifet, akıl ve hikmet uğruna, bunları bulmak emel ve hülyasıyla öz vatanını terkten çekinmiyen, rahat ve huzur dolu bir hayatı silkip atabilen nadir İranlılar'dan iki kişiyiz.

Halbuki, biz mamur ve müreffeh bir diyarda dünyaya gözlerimizi açmıştık. Ama, bu diyarın etrafını kuşatan hudutlar, düşüncelerimizin de hudutları olamazdı, bunu aslâ kabul edemezdik. Zekâmızı sadece Şark'ın meş'alesiyle aydınlatmayla nasıl yetinebilirdik?. İhtiyar ettiğimiz bu seyahat hakkında orada söylenenleri bana yazmalısın. Senden övgü dolu sözler hiç beklemiyorum. Çünkü bu hareketimizi tasvip edecek insanların bolluğuna hiç de inandığım yok... Mektubunu ERZURUM'a gönderirsin. Orada birkaç zaman kalacağım. Allah'a ısmarladık, sevgili Rustan. Dünyanın neresinde olursam olayım, daima vefakâr bir dostun olduğunu aklından çıkarma.

Tebriz, 15 Nisan 1711

1- Bu birinci mektup eserin 1721 tarihli ikinci baskısında müellif tarafından çıkarılmıştır.

2- Hazreti Fâtımatü'z-Zehrâ, Peygamber Hazreti Muhammed'in kızı ve Hazreti Ali'nin zevceleri.

MEKTUP İKİ

Usbek'ten baş haremağasına
İsfehan'daki sarayında

Sen, şimdi İran ülkesinin en ihtişamlı güzellerinin bekçisi bulunuyorsun. Şu halde, dünyada benim için en azîz ve en kıymetli olan şeyleri bile sana, senin emanet ve mahremiyetine bırakıyorum. Bu sebeple ancak benim için açılabilecek kapıların anahtarlarını elinde tutuyorsun! Böylece, kalbimin en paha biçilmez hazinesi muhâfaza altında, tam bir selâmet ve sükûnla duruyor. Gecenin sessizliğinde olduğu kadar, günün gürültüleri içinde de vazifesini aynı titizlikle yapıyorsun. Birazcık sallansa, hemen yorulmak bilmeyen gayret ve basîretin, fazilet ve ismeti destekleyip tutuyor. Himayendeki kadınlar vazifelerinden sıyrılma arzusuna kapılsalar, hemen şahlanıp bu emellerini yıkıyor, cesaretlerini târumâr ediyorsun. Hülâsa azizim, sen, kötülüklerin kahhar vurucusu ve sadakatla vefânın bükülmez dayanağısın!..

Sen onlara emirler verir, onlar da bu emirlere itaat gösterirler. Böyle olmasına rağmen., her arzularını da körü körüne yapmaktan çekinmezsin, tıpkı saray kanunlarını onlar hakkında körü körüne tatbik ettiğin gibi. En hakir hizmetleri bile onlara yapmaktan ötürü göğsün kabarır; meşrû istekleri karşısında esirlerinin esiri derecesine inersin. Ama, buna karşılık namus ve hayânın, edeb ve tevâzûnun kaidelerini tehlikede görünce de, kendini tıpkı benim yerime koyar, öylece saldırır, emirler yağdırırsın...

Sakın unutma; esirlerimin sonuncusu, yani bir hiç iken, seni elinden tutup bu mevkiye ben getirdim; ve kalbimin

bütün hazlarını teşkil eden şeyleri senin vefakârlığına ben emanet ettim...

Aşkımın ateşini yakan bu nâzeninlere en derin merhamet ve şefkatini esirgemiyeceksin! Böyle olmasına rağmen de tâbiiyet ve bağlılıklarının son haddini hissetmelerini de temin edeceksin! Saf ve masûm arzularının hepsini yerine getirmekte sakın kusurun olmasın! Üzüntü ve endişeleri olursa, te'vil et, oyala, aldat ve fakat muhakkak iç huzurlarını sağla! Gönüllerini müzikle, danslarla, nefis içkilerle şenlendirmeye gayret et! Sık sık aralarında toplanıp vakit geçirmelerini temin et! Şâyet tabiata çıkmak isterlerse, götürebilirsin. Ama, etraflarında koşuşmak hevesine kapılacak çapkınlardan onları koru! Hele ruh berraklığının aynası olan temizlik ve düzeni ihmal etmemelerine bilhassa dikkat edersin! Ara sıra da onlara beni yâdet! Ah! Onlara ne kadar hasret olduğumu bir bilsen! Allah'a ısmarladık.

Tebriz, 18 Nisan 1711

MEKTUP ÜÇ

Zaki'den Usbek'e

Tebriz

Baş haremgâhına, bizi kıra gezmeye götürmesini söyledik, götürdü. Yolda başımıza hiçbir şey gelmediğini o sana yazar her halde.

Sıra ırmağı geçmeye gelince, hepimiz arabalarımızdan indik, her birimiz tahteravan biçimindeki birer sandukaya yerleştik, her sandukayı da iki esir omuzlayarak ırmağı geçtik ve kimse tarafından görülmüş de olmadık...

Oh, sevgili Usbek, İsfehan'daki sarayında benim için yaşayabilmek ne müşkülmüş!.. Bir saray ki, geçmişteki saadetlerimi devamlı sûrette bana yâdettiriyor!.. Arzularımı her gün daha büyük bir şiddetle kamçılıyor!.. Sarayın o köşesinden bu köşesine bir başı boş insan gibi koşuyor, hep seni arıyor ve istiyorum. Lâkin, heyhat! Seni bulmak bir türlü mümkün olmuyor, sadece solup geçmiş mutluluğumun öldürücü hâtıralarıyla karşılaşıyor, ölüyorum! Bazı defa, seni ömrümde ilk defa nasıl kucaklayıp kollarımda sıktığım yere geliyorum; işte burada herşey değişiyor, kaskatı kesilip, donuyorum! Bazı defa da, senin biz sevgililerini birbirimizle kavga ettirdiğin yere geliyorum. Hey gidi hey, o zamanlar her birimiz güzellikte kendimizi diğerlerinden çok üstün görür, başımız göklere varırdı. Hepimiz süs ve zînetlerle kendimizi donatıp helâk oluncaya kadar parıldamaya çalışır ve sonra önünde arz-ı endâm ederdik. Sen ise, bu ince san'atımızı büyük bir zevkle seyrederdin. Bütün varlığını nasıl sarsıp seni hazlara sürüklediğimizi, aşk ihtirasının kanatlarını nasıl göklere doğru sürüklediğimizi hayretlerle seyreder, derin bir sarhoşluk içinde mes'ut olurdun. Lâkin, çok geçmezdi ki, bu sun'î câzibelerden hemen bıkar, tabiî güzelliklerin hasretini duyar ve bizde onları arardın. Bu sebeple hüner ve mârifetlerimizin eseri olan güzelliklerimizi bir hamlede devirir, silerdin. Bizi bu sun'îliklerden âdeta yıkar, kurtarmak için çırpınırdın. İsterdin ki, karşına sadece Allah'ın verdiği nimetlerle, güzelliklerle daha doğrusu sâdeliklerle çıkalım!

Aslâ hicab ve namus duygusunu hesaba katmazdım. Bütün arzum beğenilmek, sevilmek ve seni fethetmekti. Başarı biricik emelimdi... Ne mutlu sana Usbek! Gözlerinin önünde sadece letâfetler serili, sadece güzellikleri görebiliyorsun! Hoşuna giden şeyler biricik gıdan! Biz seni

uzun zamandan beri, zevkten zevke koşar bulduk. Değişken ve kararsız ruhun hiç bir yere takılıp kalmadan devamlı kaynama hâlinde. Halbuki, bizim bütün emelimiz senin tarafından sevilmek, okşanmak, bûselerinle kavrulmaktı; hepimizin senden dilendiği, istediği sadece buydu. Sen ise, sonu gelmez değişimlere tutkun, her gün yeni emirler, ağırlaşan itaat şekillerinin özleyişleriyle kıvranırdın!

Sana itiraf ediyorum; Usbek, içimde uyanan ve her gün şiddetini çoğaltan bir arzu ile yine senin olmak, senin tarafından çılgınca sevilmek istiyorum. Nasıl da yavaş yavaş kalbinin hâkimi olmuştum; beni önce delice sevmiş, sonra da terketmiştin; daha sonra yine bana dönmüş ve ben seni zabtetmesini bilmiştim. Bütün muzafferiyet benim olmuş, rakibelerime ise, sadece ümitsizlik kalabilmişti. Bizim için sanki bütün dünya bizden ibaretti. Etrafımızı kuşatan şeylerin önemi kalmamıştı. Rakibelerim, senden ele geçirdiğim aşkı özleri kamaşarak seyre nasıl da cesâret edebilmişlerdi! Şâyet bendeki değişiklikleri açıklıkla görebilmişlerse, bu hiç şüphe yoktur ki, aşkımın onlarınkinden olan farkından, başkalığından geliyordu. Şâyet fizik güzellikleriyle benim karşıma çıkmış ve boy ölçüşmek istemişlerse de, hassâsiyetimle boy ölçüşmeye cesâret gösterememişlerdi...

Lâkin şimdi neredeyim? Bu artık hayal olmuş boş masal beni nerelere sürüklüyor? Hiç sevilmemiş olmak çok büyük bir zillet!...

Sen bizleri, vahşî diyarlarda avare avare dolaşmak için terk etmiş bulunuyorsun, Uzbek. Nasıl! Daha çok sevilmek için mi bu işe atıldın? Heyhât? Halbuki, sen neler kaybettiğini bile hesaplıyamıyorsun! Aslâ duyulmayan ah ve inleyişlerle bitiyorum. Göz yaşlarım dinmiyor ve sen buna hiç aldırış etmiyorsun. Sanki bütün saray, senin aşkının ateşiyle yanıyor; halbuki, sen hissizliğinle başbaşa vermiş,

her an biraz daha uzaklara kaçıyorsun! Ah! Benim sevgili Usbek'im, bir mes'ut olmayı bilebilseydin!

Fâtime'nin sarayından, 21 Mart 1711

MEKTUP DÖRT

Zefis'ten Usbek'e

Erzurum

Nihâyet bu siyâhî ejderha[1] beni kederden öldürmeye azmetti. Bütün kuvvet ve nüfûzunu kullanarak esirim Zelid'i benden ayırmak istiyor. O Zelid ki, bütün hizmetlerimi candan yapar; becerikli elleriyle etrafımı süslere, güzelliklere garketmesini becerebilen tek insandır.

Hattâ, zâlim siyahî, bu ayrılığın sadece kederlere yer bırakmasına da râzı olmuyor, illâ da şeref ve ismetimi çiğnemeye yelteniyor!...

Güya, esirime olan düşkünlüğüm ona olan güven ve takdirimden gelmiyormuş da hayvanca duygulardan kaynayan kötü arzulardan geliyormuş!

O kuzgunî mel'unun yüzünü görmemek için her gün huzurumdan kovuyorum. Durmaya mecbur olduğu kapı arkasında ise, canı sıkıldığından bu gibi canîyâne şeyler uydurmaya başlıyor. Yok bazı şeyler duyuyormuş, yok bazı şeyler görmüşmüş! Hâin adam, bu duyduğunu veya gördüğünü iddia ettiğin şeyleri, ben hayalen dahi tasavvur edemem!...

İşte sevgili Usbek, bu sebeple çok bedbahtım! Ne yal-

1- Baş Harem Ağası.

nızlığım, ne de faziletim bu alçağın şüphelerinden beni koruyamıyor. Düşün, bir âdî esir gelsin de zehirli hançerini ta senin kalbine kadar saplamağa cür'et etsin!

Tabii, bu durumda bana da kendimi savunmak düşüyor! Lâkin, hayır! Böyle bir savunmaya aslâ geçmiyeceğim. Zira, bu, alçakça ithamlar karşısında savunmaya kalkacak, müdafaa delilleri serdedecek kadar kendi nazarımda alçalmıyacağım! Benim yegâne müdafaam, iffet ve ismetimin tek garantisi sensin; senin aşkın, senin itimadındır. Benim tarafımdan da bir delil isteniyorsa, sana olan aşkım ve dinmek bilmeyen acı göz yaşlarım!...

Fâtime'nin sarayından, 29 Mart 1711

MEKTUP BEŞ[1]

Rustan'dan Usbek'e

Erzurum

İsfehan'da her kesin konuştuğu sensin. Alem senin buradan gidişini ağzına sakız yapmış, çiğniyor. Bazıları bu hareketini deliliğine, bazıları da güyâ çektiğin kederlere veriyor. Yalnız dostlarındır ki, seni savunuyorlar. Ama gel gör ki, kimseyi de iknâ edebildikleri yok! Senin, karılarını, ebeveynini, dostlarını, öz ülkeni terkedip meçhul diyarlara düşmene bir türlü akıl erdiremiyorlar.

Rika'nın annesi bir türlü teselli bulamıyor. Oğlumu o benden uzaklaştırdı, diye tutturmuş, illâ da geriye göndermeni istiyor. Bana gelince, aziz Usbek, seni ve bütün yap-

1- Bu mektup eserin 1721 tarihli ikinci baskısından müellif tarafından çıkarılmıştır.

tıklarını anlamaya çalışıyorum; lâkin heyhât! Yokluğunu dolduramıyor, bütün çabalamalarıma rağmen seni mâzur göremiyorum. Bana istediğin kadar sebepler, mecburiyetler, zarûretlerden bahset; nâfile Usbek, kalbim bunlarla rahatlayamıyor. Allâha ısmarladık, beni daima sev!..

İsfehan, 28 Mayıs 1711

MEKTUP ALTI

Usbek'ten dostu Nessir'e

İsfehan

Erivan'dan bir günlük yolculuktan sonra, İran'ı terkettik ve Türk hâkimiyetinin topraklarına girdik. On iki gün sonra da, Erzurum şehrine ulaştık. Burada üç veya dört ay kalacağız.

Sana itiraf etmeliyim Nessir, İran topraklarını gözden kaybettiğim ve kendimi sert Osmanlılar'ın arasında bulduğum anda, içimi derin bir elem yaktı.

Vatanım, âilem ve dostlarım... Hepsi düşüncemde uyanmışlar, canlanmışlardı. Kalbim şefkat ve muhabbetle dolup taşmağa başlamıştı. Bazı endişeler şahlanmış ve sadece kendi huzurum için çok ilerilere gittiğimi bana acı acı hissettirmişti.

Fakat kalbimi en çok parçalayan kanlarımdı. Onları düşündükçe, ıstıraptan kahrolacak dereceye geliyordum. Bunun da sebebi aslâ onlara beslediğim aşktan ileri gelmiyordu. Çünkü, onları düşündüğüm bu anlarda uyuşuyor, katılaşıyordum ve bu halde de hiçbir isteğin esiri olmazdım. Yaşadığım saraylarda aşkı dâima önlemiş, küllemişimdir; duyduğum bir aşkı dâima başka bir aşkla tahribe mu-

vaffak oldum... Lâkin ne gariptir ki, bu hissizlik ve kayıtsızlık içinde bile, gizli bir kıskançlık ejderhası ile de devamlı kemirilmişimdir...

Gözümün önüne hemen hemen kendi hallerine terkedilmiş bir grup başı boş kadın geliyor. Bu varlıklar hakkında fenâ haberler yollayan hizmetimdeki kimseler ise, alçaklardan ibâretmiş heyhât!..

Düşün kendi esirlerimin bana sâdık ve itaatkâr olup olmadıklarından emin olmayayım! Ya değillerse diye yanayım!

Aştığım bu uzak diyarlarda ne acı haberler alıyorum! Buna dostlarımın bir çare bulamamış olmaları da ne hazindir! Halbuki, buralarda bazı mahrem haberleri almamak, bilmemek daha hayırlıdır. Ama bu imkânı temin edecek hayır sahibi babayiğit nerede? Ortalığı birbirine katan tantanalı bir ceza yerine, karanlıkta kalmış bir suçun cezasız kalışını bin kerre tercih etmez miydim?..[1]

1- .....İşlendikleri bir kere ispat olunduktan sonra, uzun zaman zihinlerden silinmeyen çirkin suçları işleyip kurtuluş yolunu kaçmakta bulan canavarların lehine hiçbir mürûr-u zaman (belli bir zaman geçtikten sonra bir dâvânın düşmesi) mevcut olmamalıdır. Fakat önemi az ve sebep olduğu tesir ve heyecan yüzeysel olan suçlar için vatandaşların artık kendi mukadderâtlarının endişelerinden kurtuldukları bir zamanı tesbit etmek, yerinde olur.

Bu farkı yapmanın sebebi şudur: İkinci hâlde, suçu uzun zaman saklamış olan karanlık ve meçhuliyet artık suçlunun cezasız kalması korkusunu bertaraf etmekte ve ona tekrar iyi bir insan olmak imkânını bahşeylemektedir.....

Her şahsın kendi nefsini koruma hakkı, tabiî bir haktır. Halbuki, şahsın kendisine âit malları muhafaza hakkı ise, toplum hayatından doğan ictimâî bir haktır. Merhamet ve şefkat duygularını boğarak, insanoğlunu büyük suçlar işlemeye iten nedenler pek nâdirdir. Buna karşılık, refah içinde yaşamak ihtiyacı ile kıvranan insanoğlu, hukûkî mesnedi ancak toplumsal sözleşmede bulunup kalbinde yer etmeyen bir hakkın ihlâli arzusunu her an duyabilir....

İşte bu iki sınıfa mensup suçların oluşması ihtimali tamamen farklı kanun hükümlerine dayanmalıdır. Nâdiren işlenen büyük suçlarda, zanlının masûmiyeti ihtimali, dâvâ mürûr-u zamanını uzatmalı ve fakat araştırma müddetini ve muhâkemeyi kısaltmalıdır...

Bilakis önemleri az suçlarda, suçun işlenmiş olması ihtimali daha kuvvetli ol-

Bütün bu acılarımı kalbine dolduruyorum, sevgili Nessir, bu vaziyette heyhât! Tek teselli de bundan ibaretti...

Erzurum, 10 Haziran 1711

MEKTUP YEDİ

Fâtime'den Usbek'e

Erzurum

Ayrılışından iki ay geçti, sevgili Usbek. Ve ben bu perişanlık ve yorgunluk içinde, hâlâ kendimi toparlayamadım, alıştıramadım. Sanki, hâlâ sarayda yaşıyormuşsun gibi her bucağı geziniyor, seni araştırıyorum.

Mümkün değil, bu hayallerden silkinemedim. Seni da-

---

makla araştırma müddetini azaltmalı ve fakat buna karşılık dâvâ mürûr-u zamanını kısaltmalıdır....

Yürürlükteki prensiplere derin bir ıstırapla bakılacak olursa, cezâ mevzuâtını ve ictihadlarını tedvîn ve tesîste hemen hemen akıla hiç dayanılmamış olduğunu kabul etmek zarûreti doğuyor. Bu hızla en çirkin, en kötü ve en vâhim suçlar için, yani işlenmiş olmaları ihtimali en az olan suçlar için, en zayıf ve şüpheli karineler delîl mâhiyetinde kabul olunuyor, demektir.

Böylece, sanki kanunların ve hâkimlerin istedikleri şey, hakikatın kendisini araştırıp meydana çıkarmak olmayıp, herhangi bir suçu ispat edip ortaya atmaktan ibârettir! Böylece, şüpheli ve ispat delilleri zayıf olan bir suçla mahkum edilen kimsenin masum olabileceği tehlikesinden de çekinmedikleri meydandadır!...

İnsanların çoğu, büyük suçlar için olduğu kadar, büyük fazîletler için de bir zarûret olan bu muazzam mânevî enerjiden mahrum bulunuyorlar.

İşte bu mânevî enerji, millî gururun duyulduğu ve halkın selâmeti için kalblerde ihtirâslı bir aşkın yer ettiği devletlerde en muhterem fazîletleri ve en korkunç felâketleri sevk ve idâre etmektedir.

Hâkimiyetleri sağlam ve âdilâne kanunlar tarafından savunulan milletlerde ise, zayıflamış ihtirâslar devlet idâresini ıslahtan ziyâde, onu devam ettirmeye yarar. Bundan da bizim için önemli bir netice hâsıl oluyor ki, o da, büyük suçlar dâima bir milletin düşüşünü doğurmazlar...

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, bölüm: XIII (Tahkikat müddeti ve mürûr-u zaman)

ima kollarında görmeye alışmış, aşkının delillerini (lâkin işte, işte!) diye sunmaktan başka hiçbir meşgalesi olmamış bir kadın! Dünyaya gözlerini, naz ve nimetler içinde, hürriyeti bütün kemâliyle kucaklayarak açtığı halde, tutulmuş olduğu aşkının düşkünü olarak esareti kabullenmiş bir kadın!..

Seninle evlendiğim zamana kadar gözlerim bir erkek yüzü görmemişti. Görüp görüşmeme tek müsaade edilen erkektin, Usbek![1] Zira, bu mel'un harem ağalarını da erkekten saymama imkân olamazdı! Senin çehrenin güzelliğini, onlarınkinin çirkinlik ve acaiplikleriyle karşılaştırdığım zaman, saadetimin büyüklüğü karşısında gözlerim büsbütün kamaşırdı. Sahip olduğum erkeğin yakışıklılığı, hayal ettiğim erkeğin çok üstündeydi ve ben işte bu sebeple hakikaten mutlu idim. Bunu sana yemin ederim; bugün bulunduğum şartların zarûreti ile mahpus kaldığım bu yerden çıkmama müsaade edilse, etrafımı saran muhafızlardan sıvışıp kurtulma imkânı bahşolunsa, ve sayısız milletlerin yaşadığı şu pâyitahtın bütün erkeklerinden kendime birini seçme hakkı tanınsa; Usbek, evet sana yemin ederim ki, yine de senden başkasını seçemem! Dünyada sevilmeye lâyık senden üstün kimse bulunamaz!..

Sen yoksun diye, o kadar sevdiğin güzelliğimi hiç ihmal eder miyim! Bunu aklına bile getirme. Gerçi beni gören kimse yok; yok amâ, yine de bu süs püslerin, bütün bu güzelliklerin bende kalması lazım. Güzel kalmak ve daima sevdiğimin hoşuna gitmek isterim. Sevilmenin alışılmış silahlarını bırakmamak zaruretini iyice hissediyorum.

Meselâ, en bayıltıcı kokuları sürünmeden kesinlikle ya-

1- İran kadınları Türk ve Hind kadınlarından çok daha sıkı muhâfaza altındadır. (Müellifin notu)

tağa gitmiyorum. Ah koynuma girdiğin o mes'ut geceleri hep hatırlarım. Bazan renkli bir rüya bu nadide sevgiliyi getirir, kollarıma yavaşça bırakır! İşte o zaman bütün emellerimle hayallerim sarmaş dolaş olur, ve kamçılanan arzularım sarhoşluk içinde kalır!.. Bazı defa da, bu yorucu seyahattan bıkıp usanmış olduğunu ve pek yakında bize döneceğini tasarlarım. İşte, böyle günlerde bir kuş gibi hafifler, göklerde uçar gibi sarayı dört dönerim. Bu günün gecesi ise, karma karışık rüyalarla geçer. Sonra hemen uyanır, seni yatakta, yanımda ararım; lâkin heyhât! Bulamam, bu defa da benden saklandığına hükmederim. Böylece beni yakan aşkım, hayalen elde ettiğim bütün bu nimetleri elimden alır, hakikata yaklaştırır ve her şeyi berbat etmiş olur! İşte her şeyin karmakarışık olduğu ve aklımın başıma geldiği bu zamanlar çarpıntı ile tiril tiril titrerim!..

Şimdi sen, bütün bunlara inanmıyacaksın! Ah, Usbek, bu şartlar içinde yaşamak ne mümkün! Damarlarımda sanki kan yerine lav akar! Acaba, bu derece iyi hissettiğim şeyleri sana izah edebiliyor muyum? Ve eğer sana iyi izah edemiyorsam, yarabbi, nasıl oluyor da bunları, bu dehşetli duyguları hissedebiliyorum!

Böyle zamanlarımızda, senin bûselerinden bir teki için bütün bir cihanı fedâdan zerre kadar sakınmam!

Bu durumdaki bir kadın ne bahtsızdır! Ama, bu bedbaht kadın alışılmış ayrılıklarını kalbine gömerek, derin iniltiler ve sonsuz çarpıntılarla hayatını yaşamağa mecburdur.

Saadetten mahrum bu kadın, hatta sevdiği insanın mutluluğuna bile hizmet edememektedir. Sarayın ihtişam ve debdebesinin devam etmesine gelince, bunu da sevdiği kocasının saadeti için değil, lâkin şeref ve itibar zaruretleri için yapmaktadır.

Ah, halbuki, siz erkekler hakikaten çok zâlimsiniz! Sizce, biz kadınların arzularının temini mümkün değildir ve olamaz da! Davranış şeklinizin sebeblerini de hissiz oluşumuzda bulursunuz. Hakikaten hissiz davrandığımız zamanlarda da dünyanın kabahatını üstümüze yıkar, bizlerle bozuşur, uzun zaman dargın kalırsınız. Sonra, zannedersiniz ki, zamanın uyuşturup uyuttuğu hislerimiz mübârek yüzlerinizi gösterince, hemencecik canlanır, kamçılanır ve özlenen saadetimize kavuşmuş oluruz! Kendi meziyetlerinizle elde edemiyeceğiniz nimetleri, sırf bizim mizaçlarımızın ince taraflarını sezerek hemencecik elde edersiniz!..

Allâha ısmarladık, sevgili Usbek, Allâha ısmarladık. Seni sevmek emeliyle yaşadığımı unutma. Gönlüm seninle dolup taşıyor. Ayrılığın seni unutturmak şöyle dursun, bilâkis aşkını şiddetlendiriyor! Bu ayrılık şiddetini daha da arttırırsa, aşkımın tahammül duvarlarının çatlayıp gümbür gümbür yıkılacağını bil!

İsfehan sarayından, 12 Haziran 1711

MEKTUP SEKİZ

Usbek'ten dostu Rustan'a

İsfehan

Mektubunu hâlen bulunduğum Erzurum şehrinde aldım. Oradan ayrılışımın çok büyük gürültülere sebebiyet vereceğini pekalâ tahmin etmiştim. Bundan dolayı haberine aldırış etmedim. Fikrince düşmanlarımın nasihatlarına göre mi, yoksa kendi aklımın rehberliği altında mı hareket edeyim? Bunu bana açıkla!

Halbuki gençliğimin daha ilk çağlarında saraya bağlanmıştım. Hattâ, o demlerde kalbimin taptaze ve tertemiz olduğunu da söyleyebilirim. Ah, ne emeller besliyordum!.. Fazilet ve iyilik bütün hayallerimdi. Kötülükleri gördükçe, kurtuluş çârelerini araştırır, şiddetle kaçardım. Ama, çok geçmez, arkasından döner, ona yeniden yaklaşır ve bu uğursuzluğun hakikatını öğrenmeye çabalardım. Bu hakikatı taç ve tahtın tâ ayağına kadar getirirdim! O zamana kadar bilinmeyen bir dille etrafıma haykırırdım. Dalkavukluğu yerin dibine batırır, ayıplardım. Hayranlarla sevgilileri de istisnâ etmezdim!...

Lâkin, heyhat! Bu açık yürekliliğimin mükâfatı ne oldu? Hiç! Sadece etrafımı düşmanlarla kuşattı! Hele hükümdardan iltifat görmeyen nâzırların şahlanan haset hisleri beni boğacak dereceyi buldu.

Halbuki, içinden çürümüş bir sarayda, beni ayakta tutabilen ince bir faziletten başka ne idi? Böyle olunca da, benim için, kurtuluş çâresi sarayı terkten ibâretti. İşte ben de buna karar verdim...

Buna hazırlık olsun diye, evvelâ kendimi ilme zorladım ve nitekim bunun sonunda da ilmin bütün şûbelerine dehşetli bir merak sardım. Artık sarayın hiçbir işine karışmıyordum. Küçük bir sayfiyeye çekildim. Lâkin bu masum inzivanın da kendine göre ağır sakıncaları vardı. Hasımlarımın fenalıklarına her an maruz kalabilirdim. Zîra, şahsî güvenlik tedbirlerinin hepsini kaldırmıştım.

Bazı gizli fısıltıların ehemmiyeti beni vatanımdan ayrılmağa mecbur duruma soktu. Böylece, saraydan ayrılmak vesilesinin makul sebebini de bulmuş oldum. Hemen hükümdara gittim. Ona, Garb'ın düşünce tarzı ve ilimleriyle yetişmek istediğimi arz ettim. Hattâ, bu yolculuklarımdan taç ve tahtın da istifâdeleri olabileceğini ihsas ve imâ ettim.

Kralın gözlerinde lutûf ve yumuşaklık, kerem ve teveccüh belirdi, bu parıltılar rüyalarımı hakikat yaptı ve ben huzurlarından ayrılarak yola çıktım. Böylece, düşmanlarımdan bir kurban kurtarmış oldum.

İşte, sevgili Rustan, seyahatimin hakikî sebebi bundan ibarettir. Bırak, İsfehan'da istedikleri dedikoduyu yapsınlar; sen beni, sadece dostlarımın önünde müdafaa et. Düşmanlarımın kötü niyetle yaptıkları yorumlara aldırış bile etme! Her an onlardan gelebilecek kötülüklerin endişesi içinde yaşamaktansa, böyle daha çok mes'ut bir insanım.

Gerçi, onlar şimdi hep beni konuşurlar; lâkin çok geçmez, beni de tamamiyle unutacaklardır. O zaman düşmanlarım... Hayır, Rustan, aslâ kendimi bu hazin düşünceye terkedemiyeceğim. Ben onlar için daima aziz bir dost kalacağım; ve onların sadâkatlarına, tıpkı senin sadâkatına inandığım gibi, inanacağım.[1]

Erzurum, 20 Ağustos 1711

1- ..... Şâyet ben, hakikatı araştırmalarımda tam bir serbestlikle hareket edebiliyorsam, şayet umumî fikir ve kanaatların üstüne çıkabiliyorsam, bu bağımsızlığımı, himâyesinde yaşamak şerefine nâil olduğum hükümetin cömertliğine, onu teşkil eden seçkin simâların ilim ve irfanlarına borçlu bulunuyorum...

Sevk ve idâre ettikleri insanların saâdetlerini isteyen büyük hükümdarlar ve prensler, hakikatın kıymet bilir dostları ünvanını taşırlar. Bu hakikatı onlara, kendi köşesinde göstermeye kalkan bir filozof ise, taassupla alâkası olmayan bir cesâret göstermiş ve sadece hakikatın silâhını kuşanarak zulmün ve hilenin saldırılarına meydan okumuş olur.....

Şâyet kitabımı eleştirmeye tenezzül etmek sûretiyle beni şereflendirmek isteyenler olursa, bunu yapmadan önce, izahına çalıştığım gayeyi iyice kavramağa gayret etmelerini istirham ederim. Bu takdirde meşrû hükümet otoritesini zayıflatma şöyle dursun, lâkin bütün çaba ve gayretimin onu büyütüp yükseltmek olduğunu göreceklerdir.

Esasen, halkın fikirleri, kuvvet ve kudretin üstüne yükseldiği, yumuşaklık ve insâniyet duyguları hükümdarların kuvvet ve kudretlerine ürkmeden bakabilecek kadar büyüdüğü anda, bu otorite büyük ve yükselmiş olacaktır...)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar: Kanun koyucu ilâsı.

Suçları önlemek istiyor musunuz? Öyleyse, hürriyeti ilmin meşalesinde yürü-

tün. Şâyet ilmin bazı fenâlıkları olduğu iddia olunmakta ise, buna sebep sahasının dar tutulmasındadır. Bir kere yayılıp genişleyince bütün fenâlıkları sileceği gibi, hayırhâhlıkları da son derece arttırır. Becerikli bir riyakâr, câhil bir topluluktan büyük bir hayranlığa mazhar olabilir. Halbuki, aynı adam, aydın bir millet için alay konusudur...

İlim, insanlara şeyler arasında karşılaştırmalar yapmak, bunları çeşitli cephelerden görmek ve kendisinde mevcut aynı his ve arzuların hemcinslerinde de aynı şiddetle varlığını kabul ederek hislerini buna göre düzeltme imkânını bahşeder.

Eğer siz, ilmin meşalesini millete uzatır ve onu cömertçe aydınlatırsanız, cehâlet ve iftiranın bu nûrdan kaçacağını göreceksiniz. Adâletsiz idârecilerin titremeğe başladığını ve orada müthiş bir korku ve kuvvet kaynağı olarak, sadece kanunların kaldığını göreceksiniz. Aydın insan, hükümleri açık, nimetleri belli ve temeli halkın selâmeti olan kanunların meydana gelmiş olduğunu görmekle kalbi sevinçle dolacaktır..... Hayırhâh kanunları gözden geçiren her hassas kalb sahibi insan, vatandaşların cemiyete terk etmiş olduğu hürriyetlerin sadece hemcinslerine zarar veren hürriyetlerden ibâret olduğunu görecek ve bu sebeple gerek taç ve tahtı, gerekse bu taç ve tahtı işgal edeni takdis mecbûriyetinde kalacaktır..... Kudret sahibi pek sınırlı bir kısım insanlara faydalı ve asıl büyük lâkin zayıf kitle için hayırhâh olan hakikatlere zararlı ve bütün şahsanın ihtirâslarının mayasını teşkil eden korkunç etkili bâtıl inançlar, bedbaht insanlığa sonsuz fenâlıklar getirmiştir.....

Tarihin sâhifeleri dikkatle okunursa, karanlıktan ilme, esâretten hürriyete geçişlerde bu tehlikeli, lâkin geçilmesi zarurî geçitlerde durulduğu ve gelecek bir neslin saâdeti için bütün bir neslin kurban edildiği görülecektir.

Millet kendisini ezen bütün karanlıklardan kurtulunca, rûhunu yakan taassup ateşinin fışkırttığı lavlar söndürülünce, hakikat evvela yavaş yavaş, sonra hızlı adımlarla koşarak hükümdarın tâ yanıbaşındaki tahtın üzerine kurulur. Bu sûretle de gerek parlamentolarda, gerek ibâdethânelerin mihraplarında büyük bir itibar ve hürmete mazhar olur.....

Suçları önleyecek diğer bir çâre de, mahkemelerin, cemiyete terk edilen hürriyetlerin deposu vazîfesini gören kanunları, kendi suistimalleri yüzünden ifsâd edilmelerine meydan vermeyerek, bilakis onlara büyük bir itina ve hürmet göstermeleridir.....

Şâyet hükümdar, hâkimlere fazla şatafat, çok şekil ve merasim ve otorite bahşeder, zulüm gördüğüne inanan vatandaşın şikâyetine müsaade etmezse, bu takdirde hükümdar tebaalarına kanundan ziyâde hâkimlerden çekinmek alışkanlığını aşılamış olur. Hâkimler de bu çekinmeden fazla istifâde ederler; böylece de gerek ferdî ve gerek toplumsal emniyet ve selâmet mahvolmuş olur.....

Suçları önleyecek tedbirlerden biri de, fazîleti mükâfatlandırmaktır.....

Akıllı ve âdil ellerle, şeref ve fazîletlere dağıtılan paralar, bereketlenerek asla bitmez ve hiç gecikmeden meyvesini verir.....Ve nihâyet insanları en hayırlı hale getirecek en emin, lâkin en güç çâre de, daha ilk çağlarda verilecek terbiyenin en ince ve en faydalı hale getirebilmesi sanatıdır.....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fasıl: XLI (Suçları Önleyecek Çareler)

MEKTUP DOKUZ

Baş Harem Ağası'ndan İbbi'ye

Erzurum

Bu seyâhatta eski efendine refakat ediyorsun. Eyâletler, ülkelerden geçiyorsun. Keder ve ıstıraplardan habersiz, sükûn içinde yaşıyorsun. Gözlerin her an değişik manzaralarla renkleniyor. Senin için yepyeni bir âlemin ortasında, zamanın geçişini bile fark etmiyorsun...

Halbuki, benim için öyle mi? Menfur bir hapishâneye kapatılmış, hep aynı eşya ile çevrili, aynı üzüntülerle kemirilip duruyorum!. Elli senelik bir hizmetin yıkıntıları ve bu kadarlık yılın korku ve endişelerinden biriken yorgunlukların ağırlığı altında iki büklüm olmuş, inlemekteyim! Heyhât! Bu kadarlık uzun bir zaman devresinde rahat bir gün ve sakin bir an geçirmiş olduğumu da söyleyemem!

Bin çeşit tehdidin desteklediği korkutmalarla beni kendi varlığımdan kopararalk bu vazifeye getiren kararı ilk efendim vermiş ve böylece nedimelerinin muhâfızlığına getirilmiştim.

Meşakkat ve zahmet dolu bin çeşit vazife hizmetlerinden artık usanmış bir halde idim; servetle huzurun vereceği saadete erebileceğimi tasarlayarak bu hizmeti kabullenmiştim. Ah, ne budala imişim, meğer!....

Düşünce gücüm bana kaybettiklerimi değil de, sadece kazançlarımı gösterebiliyordu. Tatmin edebilmek kudretinden mahrum olunca, aşk belâsından da yakamı sıyırabileceğimi ümit etmiştim. Heyhât! Meğer bende imha edebildikleri şey sadece ihtirasın amelleri idi; yoksa sebebi dipdiri yaşamakta devam ediyordu. Bu sebeple de susuzluğumu

gidermiş olmaktan çok uzak bir halde, etrafımı saran şeylerin daimî tahrikleriyle cehennemî bir hayatın ateşinde yanmakta devam ediyordum.

Saraya girdiğim anda, gördüğüm herşey, kaybettiklerimin pişmanlığını ruhumda uyandırdı. Her vesile ile kalbimin öfke ile dolduğunu hissediyordum. Merhamet ve şefkat, af ve mağfiret, lutûf ve ihsânın her şekli, her cömertliği, bana sanki acılarımı çoğaltmak, ümitsizliğimi arttırmak ve beni harap etmek için yapılıyormuş gibi idi. Böyle şaşkın ve perişan zamanlarımda, aslâ bir kadını efendimin yatağına götürmemişimdir! Aslâ elbiselerini kendi elimle soymamışımdır! Ya, bizzat ben! Ah, ben kalbim hiddet ve tehevvürle, ruhum helâk edici bir ümitsizlik içine boğulmuş bir halde odama koşup, kapanmışımdır!..

İşte sefil gençliğimi böyle geçirdim, dostum! İtimadım, yalnızca kendime idi. Can sıkıntıları ve kederlerle kemiriliyordum...

Şimdi sert bakışlarımla soluklarını kestiğim bu saray kadınlarını, vaktiyle ne derin aşk ve hayranlık duygularıyla seyre dalardım! O zamanlar bu zaafıma karşılık verseler, bana bir parçacık olsun yaklaşabilselerdi, bir anda mahvolmam işten bile değildi! Bir bakışlarına, bir arzularına bütün varlığımı hemen fedâ edebilirdim.

Şimdi iyice hatırlıyorum; bir gün bu kadınlardan birini banyoya sokmuştum. Öyle bir aşk ve istiğrak içinde idim ki, kendinden geçtim ve elimi kadının mahrem yerlerinden birine uzattım. Uzatmamla da kendine gelmem bir oldu ve sonumun geldiğini anladım. Ama, bu saadetimi bin kerre ölmeye de tercih ederdim. Heyhat, bu zaafımın gizli sırrı olan müstesna mahluk, bu sükûtunu bana pek pahalıya sattı. Bir kerre onun üzerindeki bütün nüfûz ve otoritemi tamamıyla kaybetmiştim. Sonra da öyle şeylerine göz yum-

mağa mecbur bırakıldım ki, bunlardan her biri, her an bana ölümü tattırabilirdi.

Ve nihâyet gençlik ateşi de eriyip söndü, uzaklaştı!..

Şimdi artık bir ihtiyarım; sükûn ve huzur içinde yaşamanın yoluna bakıyorum. Artık kadınlara, tıpkı vaktiyle onların bana baktıkları alâkasızlık ve küçümsemeyle bakıyorum. Böylece, bana çektirdiklerini, şimdi de kendileri çekmiş oluyorlar!...

Sanki, kadınlara hep emirler vermek için bu dünyaya gelmiş gibiyim! Kendimi öyle görüyor, öyle hissediyorum. Öte yandan, bu emirleri verdiğim anlarda, tekrar eski erkeklik hüviyetime bürünmüş gibi bir halim var. Soğukkanlılıkla tahlil edebildiğim zamanlar, bu kadınlardan derin sûrette nefret ettiğimi de müşahade edebiliyorum. Zihnim bana, onların bütün zayıf tarafını gösterebiliyor. Gerçi ben, onları başkasının hesabına koruyorum; lâkin onları itaatım altında tutmak zevki, kalbimi sevinçle dolduruyor. Onları bütün isteklerinden mahrum ettiğim zamanlar, bu mahrûmiyeti kendi heveslerim için yaptığımı hisseder, dolayısıyla da tatmin edilmiş oluyorum. Böyle zamanlarda kendimi sarayda değil de, küçücük bir imparatorluğun başında bulunuyormuşum gibi gururlanırım. Bu da hakkım değil mi ya? Bana kala kala bu kadarcık bir şeref hakkını da fazla görmemek lâzım!...

Büyük bir haz içinde, her şeyin asıl ekseni olduğumu, varlığımın bir zaruret olduğunu görüyorum. Bu mevkiye beni sıkı sûrette bağlamaya neden olan bütün bu kadınların bana beslemekte oldukları nefret duygusunu da yumuşaklık ve hattâ anlayışla karşılıyorum. Çünkü her vesile ile karşılarında beni buluyorlar! En mâsum zevklerinin karşısına engel olarak dikilen, emellerinin yakılıp yıkılmasına neden olan hep benim. Onlar tasarlarlar; inceden inceye

projelerini, plânlarını çizerler; sonra önüme korlar, tasvibime arz ederler; ve ben bütün bu tatlı hülyalarını bir dokunuşla târumâr ederim. Her isteklerini makul redlerle, her tasavvurlarını boş vehimlerle imkânsız hale sokarım. Ağzımdaki kelimeler ise, sadece; vazife, haya, hicab, terbiye ve alçakgönüllülüktür. Onlara her vesile ile cinsiyetlerinin zaaflarından ve çatısının altında yaşadıkları efendilerinin hâkimiyet ve üstünlük haklarından bahseder, ümitsizlikten başlarını kaldırtmam. Hemen arkasından da haklarında tatbike mecbur kalacağım şiddetten dem vurur ve bu arada da onların iyiliklerinden başka şey düşünmediğimi, kendilerine büyük bir sevgi ve sadâkatle bağlı bulunduğumu telkine bilhassa dikkat ederim!...

Ve nihayet titizliklerim gelir; bin dereden su getirir, her yaptıklarını kusurlu bulur, beğenmem. Onlar da kin ve intikam silahlarını kuşanmış, naz ve niyazlar içinde tuzaklarını her tarafa kurmaya başlarlar... Ya o müthiş hayal zenginlikleri, tasavvurları! Hele onlar!... Hele onlar!...

Hülâsa, iki taraf karşılıklı olarak, bağlılık ve boyun eğme med ve cezirleri halinde, çalkalanıp dururuz!...

Onlar, bana her gün en zelil hizmetler yüklerler; misli görülmemiş hakaretamiz imâlarda bulunurlar. Geceleri, şu ihtiyar halime bakmadan, en saçma sapan bahanelerle beni uykumdan uyandırırlar, yatağımdan kaldırırlar!

Arkası gelmeyen emirler, siparişler, hizmetler ve kaprislerle harap, ayakta duramayacak hale gelmiş bulunuyorum: Sanki bütün maharet ve zekâları bana ezâ ve cefâ vermek içindir. Keyif ve heveslerinin ardı arkası kesilmez.

Kendilerine gösterdiğim özen ve dikkati arttırmamdan içten bir haz duyarlar. Bunun için de ne olmadık yollara başvururlar! Meselâ, güya kulağıma uydurulmuş mahre-

miyetler fısıldarlar; oturdukları dairenin duvarları üzerinde delikanlılar gördüklerini iddia ederler; etraflarında garip sesler duyduklarına yeminler ederler; yahut da gönderilmiş bir mektubu red ve iade etmek telâşıyla nefes nefese uçuşup koşuşurlar. Bütün bu olaylar yüreğimi ağzına getirir, bana ecel terleri döktürür! Halbuki, onlar benim bu halimle sadece eğlenirler! Benim kahrolduğumu gördükçe de sonsuz bir memnuniyetle bayram ederler.

Bir defasında beni kapılarının arkasına bağlamışlardı da, bütün gün ve geceyi zincirlere vurulmuş geçirmiştim.

Ya uydurmaları! Yapmacıkları! Uydurmadan hasta olmasını, bayılmasını, büyük korku ve kederler içinde titremesini ne de güzel becermesini bilirler! Hele beni kendilerine âlet etmek için, ne oyunlar oynamazlar; ne olmadık, akla gelmez bahaneler icad etmezler! Öyle mühim vesileler, iddialar ileri sürerler ki; dediklerine inanmak, onlara uymak, istediklerini hudutsuz müsaade ve müsamahalarda bulunmak mecburiyeti ortaya çıkar. Artık benim için "olmaz" demek mümkün değildir. Böyle bir cevap artık affedilmez bir cürüm olur. Bu takdirde beni cezalandırmakta haklı bir mevki kazanmış olurlar. Böyle utanç verici mevkie düşmektense, ölümü bin kerre tercih ederim, elbette!

Hepsi bu kadarla da bitmiyor! Daha şimdiye kadar efendimin gözünde olduğuma dair hiçbir zaman güven duymamışımdır. O kadar düşmanlarım olduktan sonra, böyle bir güveni nasıl duyabilirim? Bu düşmanlarımın hepsi de efendimin kalbine yerleşmiş; tacını orada kurmuş, hükmediyorlar! Bütün arzu ve niyazları da cellâdın boynumu vurmasıdır. Gel de bu vaziyette kendinden emin ol!..

Sinirleri gerilmiş nedimeleri efendimin yatağına ben götürürüm. Zannediyor musun ki, orada o nâzeninler benim lehimde, iyiliğim için konuşurlar! Görüyorsun ki, pek de

taraftar topluluğuna sahip bir kimse değilim!..

Ah, onların göz yaşlarından ne kadar korkarım, bir bilsen! O iç çekmelerden, kucaklayışlardan, haz anlarından nasıl çekinir, nasıl ürkerim, tahmin edemezsin! Bu sahalar, onların zafer meydanlarıdır. Böyle zamanlarda kuşandıkları güzellik silahları öyle kesin ve öyle amansız neticeler elde eder ki tarif ne mümkün, dostum! Böyle zamanlarda onların geçici ve belirsiz hizmetleri, benim uzun yılların öldürücü bütün hizmetlerimi bir çırpıda silip süpürür, unutturur. Artık efendim; bana hitap eden bu efendim, beni sevip takdir eden eski efendim değildir!...

Kaç geceler itibar ve teveccühler içinde uykuya kaldığım halde, ertesi sabah bütün teveccühlerden mahrum edilmiş, terkedilmiş ve hezimete uğramış bir şekilde uyanmışımdır!

Sarayın etrafında zelilâne kırbaçlandığım gün, suçum neydi? Efendimin yatağına bir kadın sokmuştum. Bu kadın da prensin ateşler içinde yanmakta olduğunu görmüş, teessüre kapılarak heyecanlanmış ve hıçkırarak ağlamaya başlamıştı. Bu hali dertleşerek anlatıyor ve hastaya verdiği aşkın ürpertisiyle ateşini büsbütün yükselteceğinden kalbine kederlerin dolduğunu ustalıkla ilan ediyordu. Böyle nazik bir zamanda kendimi, suçsuzluğumu nasıl müdafaa edebilirdim? İşin neticesini tevekkülle bekleyince de her şeyi kaybetmiş, suçluluğumu kabullenmiştim, heyhât! Aşk ateşi içinde cereyan eden müzakere ve derin solukların düzenlediği mukavele sonunda mahkûm edilmiştim.

İşte, sevgili İbbi, her günkü yaşadığım fecî hayat bundan ibârettir!

Halbuki, sen şimdi ne kadar mutlusun! Bütün dikkat ve ihtimâmların, sadece Usbek'in şahsına munhasır. Onu

memnun etmek de çok kolaydır. Ömrünün sonuna kadar, onun tarafından sevilip muhâfaza edilmen de bu suretle muhakkaktır.[1]

İsfehan, 30 Nisan 1711

MEKTUP ON

Mirza'dan dostu Usbek'e

Erzurum

Bana Rika'nın yokluğunu unutturabilecek tek kimsesin;

1- Bu mektubun Beccaria'ya ilham ettiği fikirlerin başında şüphesiz ki "esir insanların hür insanlar karşısındaki mevkileri, suça eğilimleri, ruhî cezbedilmeleri"dir. İşte biz bu pasajları kayıtla yetineceğiz:

(..... Esir insanlar hür insanlara göre çok daha sefih, şehvete düşkün, zâlim ve korkunçturlar..... Hür insanlar kendilerini ilme hasrederler. Milletlerin saâdete erişme yollarını bulmak için zihinlerini yorarlar. Eşyayı daha parlak bir ışık altında görürler ve muhteşem eserler meydana getirirler... Halbuki, esirler yaşadıkları ânın zevklerinden mahrum ve sefâhat âleminin debdebe ve tantanası içinde mahvolmaya götüren eğlencelere dalıp boğulmak hayalini yaşarlar. Bütün hayatları mechuliyet ve belirsizlikle çevrilmiştir. Çünkü, suç, kanun tarafından sınırlanmamış ve nitelendirilmemiştir; suçlarının âkıbetini bilmezler; bu da, ihtiraslarını kamçılayan yeni bir teşvik nedeni olur.

Yaşadığı iklimin etkisiyle gevşemiş bir millette, kanunların kararsızlığı ve belirsizliği, o milletteki faaliyetsizliği ve şaşkınlığı olduğu gibi muhâfaza eder ve hatta arttırır. Zevke düşkün, lâkin faal bir millette ise, kararsız ve belirsiz kanunlar, o milletin bütün faaliyetlerini itimatsızlık doğuran küçük hilelere ve entrikalara hasretmiştir. Böylece de kamu ahlâkı, hiyânet ve riyâkârlık temeline kurulmuş olur.

..... Suçları önlemek istiyor musunuz? O halde, kanunları sadeleştirip mânâlarını aydınlatın. Kanunları millete sevdirmeye çalışın. Bütün milleti, topyekûn bu kanunları savunmaya gönüllü bir hale getirin. Milletin hatta az bir kısmı olsun bu kanunları ihlâle gayret göstermesinler. Kanunlar milletin hiçbir sınıfı için imtiyaz tanımasın. Cemiyetin her bir üyesini eşit olarak savunsun ve himâye etsin. Vatandaşlar ancak kanun önünde korkup titresinler. Zira, kanunun verdiği korku selâmete götürür. Halbuki, insanın diğer insana verdiği korku ise, dâima suçların ve kötülüklerin kaynağı olmuştur.....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XLI (Suçları Önleyecek Çareler)

nasıl ki, senin boşluğunu da o doldurabilir! Seni nasıl aradığımızı bir bilsen!.. Sen, topluluğumuzun rûhu mesâbesinde idin. Kalbin ve rûhun perçinlediği ahit ve yeminleri çözmek, pek kolay değildir! Kuvvet kudret, şiddet lâzım, Usbek!

Burada sık sık toplanıp münâkaşalara, sohbetlere dalıyoruz. Konuşmalarımızın mevzuu daha ziyâde ahlâka dair. Dün, şöyle bir fikir ortaya atıldı: Acaba insanoğlu zevklerin kuvveti ve duyguların tatmini sûretiyle mi, yoksa fazîletin gereklerini yerine getirmekle mi saadete erebilir? Ne derin bir fikir tahlili isteyen sual, değil mi?..

Kaç kere, senden insanların faziletli olmak için yeryüzüne geldiklerini ve adâletin kendi varlıklarından da daha lüzumlu olduğunu dinlemiştim. Senden istirham ediyorum, bana söylemeye çalıştığın fikirleri açık olarak yaz, izah et.

Kur'ân'dan âyetler okuyarak sabrımı tüketen mümtaz din adamlarıyla da bu hususta görüştüm. Halbuki, ben onlarla hakikî bir mü'min gibi değil de, alelâde bir insan gibi, bir vatandaş gibi, bir âile babası gibi konuşmak arzusundayım. Allâha ısmarladık.[1]

İsfahan, 30 Nisan 1711

1- "..... Hassas bir bünyenin bütün işleri haz ve elem duygularına tâbidir. Hattâ, insanoğullarını din hayatına sokmak isteyen Ulu Tanrı, onlara cezâlar ve mükâfatlar va'detmiş bulunuyorsa, ağır ve kötü suçları da aynı kolaylıkla işleyenlere aynı cezalar verilecek olursa, bu takdirde insanlar, en ağır suçları işlemekte büyük bir engel görmeyeceklerdir..... Maalesef, his ve karakterin tesirine tâbi bu ihtirasları gemleyip doğru bir istikamet vererek cemiyetin menfaatine doğru sevk etmeye imkân olmuyor. Bu matematiksel gerçeği itiraia cesâret edemiyorlar! Ve bunun yerine, politik bir hesaba iltifat edilerek, ihtimâller ve alelâde tahminlere göre hüküm yürütmeye çalışıyorlar...

Tıpkı cisimlerin yer çekimine maruz ağırlıkları gibi, dâimî ve gizli bir kuvvet bizi kendi refah ve saâdetimize doğru itmektedir...

Bu itme kuvvetini zayıflatacak olan etken, yalnız kanunî müeyyidelerdir. İnsa-

---

oğlunun bütün değişik tîl ve hareketleri bu rûhî eğilim ve câzibiyetlerden doğmaktadır. Beşer bünyesinin tamamlayıcısı, insanoğlunun enerji kaynağı olan hassasiyeti tahrip etmeden, şahsî menfaatlerin çarpışmalarından doğan kötü âkıbetlere karşı koymak için kanun koyucunun elinde de siyâsî mâhiyet arz eden savunma aracı, heyhât, hep cezâ müeyyideleridir!..

Kanun koyucu öyle usta bir mimar ki, muhteşem yapısını sağlamlaştıran bütün kuvvetleri bir araya toplamasını ve onu sarsıp yıkabilecek bütün unsurları mağlup etmeyi ve gidermeyi bilmektedir!..

Şâyet beşer türünün çevirdiği karışık ve karanlık dolaplara göre düzenlenmiş fiil ve hareketleri matematiksel bir ölçüye göre hesaplamak mümkün olabilseydi, suçların en hafifinden en ağırına kadar bir oran dahilinde büyüyen cezalar bulmak ve uygulamak gerekecekti. Bu iki matematiksel oranı tam bir isâbetle bir tablo halinde teşkil ve resbit etmek mümkün olsaydı, bu tablo aynı zamanda her milletteki hürriyet, insâniyet, zulüm ve haksızlığın da derecesini göstermiş olurdu!..

Lâkin hayırhâh bir kanun koyucu, suçla ceza arasında bulunan bu iki âdil oran ölçüsünü korumasını başarabilir ve hele en hafif suça en ağır cezayı biçmek imkânını gidermeye muktedir olursa, yine de mutlu bir insan olarak ebediyyen övünebilecektir!..)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fasıl: XXIII:

(Suçla Ceza Arasında Adil Bir Oran Bulunmalıdır)

("..... İnsanların şahsî menfaatleri arasındaki zıtlık ve bu menfaatlerin karşılaşıp çarpışmalarını bertaraf etmek zarûreti, insan adâletinin temeli olan (toplumsal fayda) fikrini doğurmuştur.

Halbuki, insanın Allah ile olan münâsebeti ise, her şeyi yaratan ve bu itibarla hiçbir mahzuru olmadan, aynı zamanda hem kanun koyma, hem de hâkimlik edebilmek salâhiyetini haiz olan, en mükemmel ve muhteşem bir varlık olan rablik esasına dayanmaktadır.

Şâyet Cenâb-ı Hak, kendi irâdesine karşı gelenlere ebedî cezalar koymuş bulunuyorsa, haz ve elem duygularından hiçbir tesire tâbi olmayan, kendisinden doğan işlerden hiçbir sorumluluk doğmayan, her şeye kâdir yegâne kudret olan Ulu Tanrı'nın irâde eylemiş olduğu bu cezâyı hangi maharetli varlık tayin edebilecektir? İşlenecek günahın büyüklüğü kalbdeki gizli kötülük duygusuna bağlı olduğundan, hiçbir insanoğlu bunu anlayamaz: meğer ki, Tanrı bunu o insanlara ilham eylemiş ola!..

O halde, cezayı tâyin edecek usul ve esas nasıl bulunabilecektir?

Bu takdirde, çok defa Allâh allederken insanoğlu cezalandırılacak, veya Allâh cezalandırırken insanoğlu affedecektir.

İster birinci şık, ister ikinci şık düşünülsün, her iki halde de, Ulu Tanrı'nın irâdesine karşı gelinmiş olacaktır".

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XXIV: (Suçların Ağırlığı Ölçüsü)

MEKTUP ON BİR

Usbek'ten Mirza'ya

İsfehan

Kendi aklın dururken benimkine başvuruyorsun! Hattâ görüşüme, fikirlerime eğilecek kadar tevazu gösteriyorsun! Şu halde, seni fikren de tatmin edebileceğime inanıyorsun.

Sevgili Mirza, bana olan büyük iltifatlarına, inanışlarına ve teveccühlerine binlerce teşekkürler. Lâkin, beni en çok sevindiren şey nedir, biliyor musun? Senin dostluğun, muhabbetin, yakınlığın...

Emirlerini yerine getirmek için soyut, asılsız muhakemeler yürütmeyeceğim. Çünkü, bazı öyle hakikatler vardır ki, karşımızdakini iknâ ve tatmin etmek kâfî değildir. Bu fikir ve tahlilleri onların tâ nefislerine de hissettirmek lâzımdır. İşte ahlâka dâir hakikatler bu türdendir. Bu sebeple aşağıda anlatacağım tarihî olay ince bir felsefî tahlilden daha tesirli olarak kalbinde yankısını bulacaktır, dostum...

Arabistan'da "Troglodyt" diye bir kavim yaşarmış. Şâyet, tarihçilerin deyişlerine inanmamız lâzımsa, şu kadîm "Troglodyt" kavminden gelen bu beşerî topluluk, önceleri daha çok bir hayvan topluluğundan farksızmış. Bu görüş yanlış değildir. Gerçi, mensupları öyle aylar misali kıllı insanlar değillermiş ama, bu insanlar öyle kötü tabiatlı, öyle vahşî imişler ki, aralarında ne doğruluk, ne de adâlet diye bir esas tanırlarmış!

Yabancı asıllı bir kralın idâresinde imişler. Bu kral, onların bu tabiî kötülük meyillerini değiştirmek, onları islâh eylemek gayesiyle şiddete başvurmağa mecbur kalmış. Lâ-

kin çok geçmemiş ki, teb'ası bu şiddete tahammül edemiyerek, aleyhinde komplo kurmuşlar ve kendisini hançerlemişler. Arkasından da, kralın bütün âile efrâdını kökünden kazımışlar.

Bu darbeden sonra, yeni bir hükümet seçmek için toplanılmış, bir hayli çekişmişler ve nihayet yüksek bir hâkimler hey'eti seçip dağılmışlar. Ama bu seçimden de çok vakit geçmemişken, iktidarı ellerine alan bu hâkimleri çekememeye başlamışlar ve neticede hepsini boğazlamışlar.

Bu yeni boyunduruktan da sıyrılan millet, yine kendi ilk tabiî vahşet hayatının hasretini duymağa başlamış. Artık hiçbir kimseye itaat etmeyeceklerine ahdetmişler. Herkes, yalnız kendi menfaatının bekçiliğini yapacak ve hususta diğerlerinin görüş ve mütalaalarını aslâ almayacaklardı.

Her ferdin ittifak ettiği bu karar hepsini ziyadesiyle büyülemiş, hattâ gururlandırmıştı. Şöyle muhâkeme yürütüyorlardı: "Beni hiçbir suretle ilgilendirmeyen başka kimseler için de ne diye ölümlere gidecek mişim? Ben ancak kendimi düşünebilirm! Nefsim mes'ut olsun, bana yeter de artar bile! Başkalarından bana ne? Başkalarının mes'ut yaşayıp yaşamaması beni ne diye ilgilendirsin? Sadece kendime lüzumlu şeyleri temin edeyim, yeter! İstediklerime sahip olmak bana kâfidir. Şu Troglodyt milletinin sefil insanları mes'utmuş, değilmiş umurumda mı, benim!.."

Ekim zamanı gelip çatmıştı. Herkes şu düşüncedeydi: "Adam sende! Ben ancak karnımı doyurabilecek ekmeğin tohumunu ekerim, olur biter. Daha fazla buğdayı da ne yapacağım? Boş yere ne diye kendimi eziyetlere, külfetlere sokacak mışım?"

Halbuki, bu küçük hâkimiyetin bütün arazisi aynı nitelikte değildi. Arazinin bir kısmı çorak ve dağlıktı. Diğer kısmı alçaklarda, çayların, ırmakların suladığı ovalardı. O

sene müthiş bir kuraklık oldu. Yükseklerdeki arazi tamamiyle sudan mahrum kalmış, buna karşılık ovalardaki ekinler son derece verimli ve bereketli olmuştu. Gel gör ki, dağlıların açlık sefâletine zerre kadar alâka göstermediler ve mahsullerinden bir parçasını dahi vermediler. Bu sebeple topluluğun mühim bir kısmı göz göre göre sefâlet içinde mahvolup bitti.

Halbuki, ertesi yıl çok yağmur yağmıştı. Yüksek yerlerdeki ekinler çok bereketli olmuş, alçakdaki ovaları ise su baskınları seller kaplamış, bütün ekinleri alıp götürmüştü. Şimdi de toplumun diğer yarısı yardım için yalvarıyordu. Lâkin, heyhât! Aldıkları cevap, vaktiyle kendilerinin verdikleri cevabın aynı idi!..

Yine bu kavmin belli başlı sâkinlerinden birinin fazlasıyla güzel bir karısı vardı. Komşusu bu kadına aşık oldu ve onu kaçırdı. Kavgaları müthiş oldu. Türlü hakaret ve saldırılardan sonra, nihayet iki taraf aralarındaki ihtilâfı bir hakemin hükmüyle halletmeyi kararlaştırdılar. Üzerinde ittifak ettikleri hakem, Troglodyt milletinin, bundan önce yaşamış olduğu cumhuriyet devrinin itibarlı şahsiyetlerindendi. Hâlâ da itibar görüyor, kendisine, doğruluğuna inanılıyordu. Ne ise, bu adama gittiler, her biri ihtilâfı kendi zaviyesinden izah etti ve görüşünü sordular. Adam hiç istifini bozmadan: "Bu kadın senin, ya da senin olmuş, bundan bana ne? Beni şu anda tarlam bekliyor. Ben başımı ihtilâfınızla yorar, zamanımı birinize hak vermekle geçirirsem, o zaman benim işim kalır. Tarlamda kim çalışır? Onun için sizden rica ederim, daha fazla beni tutmayın ve huzurumu bozmayın!" Bu sözleri söyledikten sonra da oradan ayrılarak, tarlasına çalışmaya gitti.

Hasmından daha güçlü olan kadın kaçırıcı, sevgilisini geriye vermektense, ölüme râzı olacağına yeminler etti. Ka-

dının kocası ise, komşusunun adâletsizliği ve hâkimin hissizliğiyle ümitsiz bir halde evine dönerken, yolda çeşmeden su getiren çok genç karısından da güzel bir kadına rastladı. Hazır karısızdı da. Üstelik bu kadının biraz evvel başvurdukları alakasız ve katı yürekli hakemin karısı olduğunu öğrenince artık tereddüdü kalmadı; kadını bileğinden yakaladığı gibi zorla evine götürdü!...

Yine bir adam vardı; geniş ve verimli bir araziye sahibti. Arazisini büyük bir gayret ve özenle ekip biçiyordu. Adamın bu gayret ve servetine göz diken iki komşusu aralarında birleştiler ve zavallıyı evvela evinden attılar, sonra da arazisine geçip yerleştiler. Daha sonra da kendileri başkalarının bir tecâvüzüne uğramamaları için aralarında ittifak ettiler. Ve hakikaten de aylarca bu ittifaka riayet eylediler ve bu suretle varlıklarını korudular. Lâkin bu iki müttefikten biri diğerinin varlığından artık sıkılmaya başlamıştı. Bütün bu mâlikâneye tek başına hâkim olmak mümkün iken iştirâk de ne oluyordu? Hemen tuzağını kurdu ve müttefikini boğazladı. Şimdi artık o arazinin tek hâkimi idi ve kendisini pek de mes'ut hissediyordu. Ama, heyhât! Bu tatlı rüya pek uzun sürmedi. Troglodyt kavminden iki zorba gelip karşısına dikilmişti. Bunlarla tek başına mücâdele edebilecek kudrette değildi; bu sefer de onlar kendisini boğazladılar.

Hemen çırılçıplak bir halde bulunan bir Troglodytli de pazar yerinde satışa sunulmuş yün gördü. Fiyatını sordu. Satıcısı kendi kendine şöyle bir akıl yürütmüştü: "Elimdeki yünlerimle ancak iki kile buğday satın alabilecek bir para isteyebilirim. Halbuki ben bunun dört mislini istersem, sekiz kile buğday satın alabilirim." Ve nitekim öyle yaptı, müşteri istediği parayı ödemişti. Bu seter satıcı: "Şimdi ba-

na buğday lazım, elimde epeyce param da var" dedi. Müşteri bu sözleri duyunca: "Ne dedin?" diye sordu ve: "Sana buğday mı lazım? Hay hay, bende satılık buğday var, ama bildiğin fiyata değil! Hayretinden donup kalırsın! Pekalâ biliyorsun ki, buğday fiyatları müthiş yükselmiştir. Zira, kıtlık ortalığı kasıp kavuruyor! Bu sebeple şâyet, sana ödediğim parayı bana iade edersen, sana bir tek kile buğday verebilirim. Daha fazla cömertlik de benden bekleme, yapamam! Çünkü, açlıktan ölmek istemeyeceğini de iyi biliyorum." diye ilâve etti.

Bir defasında da, bütün bu yöreyi korkunç bir sara hastalığı kemiriyordu. Komşu memleketten çok mâhir ve iyiliksever bir doktor çıkageldi. Verdiği ilaçlarla tedavi ettiği bütün hastalarını iyileştirip ayağa kaldırmış, sıhhata kavuşturmuştu. Hastalık o mıntıkadan tamamen silinince doktor, tedavi ücretlerini almak için hastalarına giderek ücretini istedi. Her yerde redle karşılaştı. Ümitsiz ve kırgın memleketine dönen tabib, âdetâ yorgunluktan harap bir haldeydi. Lâkin çok geçmemişti ki, o havalide, aynı âfet yine kendini gösterdi. Yine her tarafı kasıp kavuruyor, ocakları söndürüyordu. Meş'um hastalık bu sefer daha amansız daha affetmez görünüyordu. Hastalar, doktorun bulunduğu memlekete akın etmeye başladılar. Kendilerini kurtarması için ne diller döktüler, ne çok yalvardılar!.. Lâkin doktor artık onları dinlemiyordu: "Haydi buradan defolun, gidin! Nankör insanlar! Sizin ruhunuzu kemiren zehir, bünyelerinizi kemiren zehirden de beterdir. Artık yeryüzünde sizin için sığınacak bir yer bulunamaz. Çünkü, sizlerde insâniyet duygusu olmadığı gibi, adâlet ve doğruluk esaslarından da bîhabersiniz! Ben şimdi şâyet ricalarınızı kabul eder de, yurdunuza gelir ve sizleri tedavi edersem, mahrum olduğu-

nuz faziletler yüzünden gazap ve öfke içinde bulunan ilahlara karşı gelmiş, onları tahkir ve tezyif etmiş olurum! Heyhât, bunu yapamam gidin! Defolun!"[1]

Erzurum, 3 Ağustos 1711

1- "..... Bitmez tükenmez savaş hallerinden yorulmuş, kesin sûrette muhâfaza edemedikleri için faydasız hale gelmiş bir hürriyetten bezmiş insanoğulları, bu hürriyetin bir kısmından tam bir emniyet ve açıklıkla faydalanmak için diğer kısmından vazgeçiler. İşte bağışlanan bu bir kısım hürriyetler, millî hâkimiyetleri oluşturdu. Bu millî hâkimiyetler hükümdarlara emânet ve onlar tarafından da kendi hükümet erkânlarına devredildiler...

Lâkin, bu millî hâkimiyeti oluşturmak ve devreylemek yeterli değildi. Ayrıca her şahsın, bu toplanmış, çoğalmış hürriyet yığınından yalnız kendisine ait olanları değil; lâkin başkalarına ait olanları da çekip koparmak istediği hürriyetlerin geri alınması ve gasbına da engel olmak, cemiyet hayatını eski karmaşık haline getirmek isteyen fertlerin tahakküm ve istibdatlarına set çekecek etkili ve muktedir çârelere de ihtiyaç vardı...

Böylece bu çâreler, kanunları ihlâl eyleyenlere uygulanan cezalara dönüştü..... Bu sûretle, ferdlerin kendi hürriyetlerinden terâgat ettikleri kısımların toplamı, cemiyetin cezâ vermek hakkının esasını oluşturdu...

Binaenaleyh, bu esasa dayanmayan bir icraat asla adâlet olmayıp bir adâletsizlik, bir vahşettir; hukuk mefhumu ile bir alâkası yoktur. Amme hürriyetinin muhâfazası için zarûrî olmayan bütün cezalar, ferd hürriyetini en geniş tarzda teminat altına aldığı ve amme hürriyetini en kutsal ve en dokunulmaz hâlinde muhâfaza eylediklerı oranda meşrû kabul edilir..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: II

(Cezaların Aslı ve Ceza Vermenin Hukukî Kaynağı)

"..... insan toplulukları içinde devamlı bir gayret var ki, cemiyetteki bütün zaaf ve felâketleri bir yana ve bütün kudret ve saâdetleri diğer yana sıralamağa çalışmaktadır. Akılcı kanunların vazifesi bu gayreti devamlı sûrette tesirsiz bırakmak olmalıdır..... Tarihi karıştıralım, hür insanların, aralarında yaptıkları birer sözleşmeden ibâret olan kanunların, maalesef ya çoğu kez önemsiz bir azınlığın ihtiraslarına âlet olduklarını, yahut gelip geçici ve tesâdüfî ihtiyaçlardan doğduklarını, insan topluluklarının çoğunu teşkil edenlerin hayat ve faaliyetlerini düzenlemekten uzak kanunların tek gayesi olması lâzım gelen (topluluğun en çoğunun en büyük saâdeti) prensibine meyledecek taraflsız ve âdil bir gözlemcinin fikir ürünü olmadığını görürüz.

Pek çok fenâlık ve zulmetlerden sonra kavuşulabilen ve hayır kabul edilen beşerî düzen ve başkalaşımların ağır değişikliklerini beklemeyen milletlere ne mutlu!.. Onlar akılcı kanunlar sayesinde, bu fenâlıkları çabuk atlayabilmişlerdir. Perişan ve karanlık kuytu köşelerinde, insan kümelerine, uzun zaman meçhul kalmış faydalı hakikatlerin ilk tohumlarını saçmak cesâretini gösteren beşer türü, filozoflara ne çok borçluyuz!..... Ölümsüz Montesquieu ise, bu önemli konuya sadece ilişmekle yetinmiştir. Ve ben bu hakikatleri arayıp bulmak için işte, bu büyük adamın nurlu izini takip etmeye mecbur ol-

MEKTUP ON İKİ

Usbek'ten yine Mirza'ya

İsfahan

Ey, benim sevgili Mirzam! Şu Troglodyt kavminin özellikle kendi kötü ruhları yüzünden nasıl yerle bir olduklarını ve yine kendi adâletsizliklerine ne şekilde kurban olduklarını görmüş oldun.

O kadar âileden yalnız ikisi ayakta durabilmiş, milletin gerisi toptan telef olup bitmişti. Gerçekte, bu diyarda iki adam vardı ki, diğerlerinden başkaydılar. Bunların gönlünde insâniyet duygusu yaşıyor, adâlete de inanıyorlardı; fazileti seviyor, kalblerindeki doğruluk hislerinin istikametinde gitmeyi başarabiliyorlardı. Diğer yandan, yolunu şaşırmışların yuvarlandıkları pisliğin iğrençliğini de görebiliyorlardı. Topluluğun çöküşünü büyük bir yeis ve ümitsizlikle hissetmişler, bu sebeple de pek çok üzüntü duymuşlardı.

İşte onların bu hazin müşâhadeleri yeni bir toplumun doğuşunu hazırlamış, buna imkân vermiş, âmil olmuştu. Gerçekten, bu iki insan bu maksat için kolları sıvayıp faaliyete geçtiler; büyük bir çaba ve gayretle çalışmaya başladılar. Bütün maksatları toplumun selâmet ve muhafazası idi; vatandaşları arasında ılık ve tatlı bir dostluk havası yarat-

---

dum. Lâkin düşünmesini bilenler, ki bu eseri onlar için yazıyorum, benim ayak izlerimi o büyük adamın izlerinden ayırt etmesini de bileceklerdir. Onun gibi ben de, akıl ve düşünce âleminin sessiz ve sâlik geçinen öğrencilerinin içinden fikrânlarını kazanacak olursam, insanlığın savunmasına ait haykırışlara cevap verebilecek olan ruhlarını harekete geçirebilecek tatlı ürpertiyi onlarda uyandırabilirsem, dünyalar benim olurdu!..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: I (Giriş ve Eserin Gayesi)

mak istiyorlardı.

Büyük felâketten önce, daha o zamanlar, kendileriyle bir arada yaşamaya lâyık görmedikleri vatandaşlarından ayrılmışlar, vatanlarının uzak bir köşesinde sessiz ve mes'ut bir ömür sürmeyi tercih etmişlerdi. Faziletli ellerinin çalıştırdığı topraklar, sanki kendinden gayrete gelmiş gibi, görülmemiş bir bereketle mahsul vermeye başlamıştı.

Bu faziletli insanlar, eşlerini de derin bir muhabbetle seviyorlar ve onlar tarafından hararetle mukabele görüyorlardı. Bütün emelleri çocuklarını faziletli büyütmekti. Onlara her vesile ile yurttaşlarının felâketinden bahsederler ve bu yürek yaralayıcı misâli hâtırlarından hiç çıkarmamalarını tavsiye ederlerdi. Onlara, her şeyden önce şahsî selâmet ve menfaatın, daima toplumun selâmet ve menfaatı içinde bulunduğunu bilhassa izaha çalışırlardı. Topluluktan ayrılmakla mahvolmanın mukadder olacağını telkin ederlerdi. Fazilet sahibi olmanın öyle zahmetli ve külfetli bir şey olmadığını, tatbikatının ise, insanı ezip öldürmediğini ve nihayet başkasına tatbikini istediğimiz adâletin, kendi nefsimizin de kurtarıcısı olacağını fısıldarlardı...

Nihayet bir zaman geldi ki, bu hayırsever iki insan, uğrunda didindikleri faziletin hasadını idrâke başlamışlardı. Yetişen çocukları kendilerine benziyorlardı. Bu genç nesil, yeni evliliklerle hızla çoğalmaya başlamıştı. Sayıları artan bu âile birliklerindeki ahlâkî meyil hep aynı idi. Fazilet ise, çokluğun içinde zayıflaması şöyle dursun, bilakis gelişip gürbüzleşti, güzelleşti.

Şimdi acaba bu Troglodyt kavmini kim temsil edecekti? Doğruluk faziletiyle yoğrulmuş böyle bir millet ilâhların takdisine mazhar olmalıydı. O toprakta ilâhları içten sezip anlamaya başlayan her insanın kalbindeki ilk duygu bu ilâhlardan çekinme, onların meram ve emirlerini harfiyyen

yerine getirmekti. Bu suretle de din, tabiatın g·leneklere yaptığı baskıyı hafifleterek onu yumuşattı.

Böylece, yeni teşekkül etmiş olan bu kavim, ilâhlar adına bayramlar ihdas etti. Genç kızlar, çiçekler takınarak büyülü çalgıların sarhoşluğu içinde delikanlılarla raksettiler. Arkasından mükellef ziyâfetler verildi. Bu şölenlerde şevk ve heyecanın ihtişamı yanında, itidal ve kanaatkârlığın sınırları hiçbir suretle aşılmadı.

İşte, bu topluluk hayatı içinde, bu ahenk ve dekor altında saf ve temiz tabiat dile geldi ve gönüllerin bir diğerine yaklaşmasını ve onlara karşılıklı sevgiyi öğretti. Ve yine bu muhteşem tabiat, melekler kadar saf ve temiz bir bâkireyi, yüzü hicabın hararetiyle al al olmuş bir halde, ansızın babasının karşısına çıkarabildi, ona aşkının itirafını yaptırttı. Bu asîl itirafın önünde babasının razı olması o derece güç olamazdı; müşfik anneye gelince, müstakbel yuvanın sadâkat ve saâdetle taşması temennisiyle bu habere dünyalar kadar sevinç gösterdi.

Mabedlere ilâhların lutûf ve himâyelerini görmek için gidilirdi. Ancak bu dualar, servet özlemi ve bolluk hasretini gidermek için olmazdı. Zira, mes'ut bir Troglodytli için böyle bir yardım isteme hiç yakışmazdı. Onlar böyle bir temenniyi ancak, vatandaşları için yapabilirdi. Kendileri ise, mihrabın önüne, ya babalarının sıhhati, ya kardeşlerinin evliliği, karılarının aşkı, ya da evlatlarının kendilerini sevip saymaları için yaklaşırlardı. Genç kızlara gelince, onlar da sadece, kaplerinden taşan ferâgat ve fedâkârlık duygusunu derin bir tazimle sunmak için mabede gelirler ve bir Troglodytli delikanlıyı mes'ut edebilmek dileğiyle ilâhlara yalvarırlardı.

Akşam olup da, sürüler meralardan çekilir, yorgun öküzler de sabanlarından çözülüp ahırlarına dönünce

Troglodytliler bir araya toplanırlardı. Yemeği, kanaatla beraber yerlerdi. Yemek esnasında şarkılar da söylerlerdi. Bu şarkıların güfteleri ya ilk Troglodytlilerin adâletsizliklerine, onların düştükleri uçurumun dehşetine, ya yeni doğmuş bir milletin fazîletleri ve saâdetlerine dâir olurdu. Bundan sonra da ilâhların azameti, himâyelerine sığınanlara olan lütufları ve kendilerinden çekinmeyenlere gösterdikleri şiddet ve dehşeti terennüm ederlerdi. Şarkılardan sonra, kır hayatının güzelliklerinin tasvir ve tarifine sıra gelirdi; iffet ve mâsumiyetin zînetini bol bol taşıyan o hayatın saâdetini anlata anlata bitiremezlerdi. Ve nihayet yatağa uzanırlar, uykuya dalarlardı. Dünyada hiçbir endişe ve üzüntü bu uykunun keyfini kaçıramazdı.

Tabiat onlara ihtiyacı kadarını veriyordu. Zaten onların da daha fazla istekleri yoktu. Hırs ve tamah, bu mes'ut diyara yabancıydı. Birbirlerine hediyeler vermekten bahtiyar olurlardı. Hediyeyi veren kendini daima daha kazançlı hissederdi. Hepsi kendilerini bir âileymiş gibi görürlerdi. Sürüleri hemen daima bir arada bulunurdu. En çekindikleri ceza da, kendi sürülerinin toplumunkinden ayrılmasına karar verilmesiydi...[1]

Erzurum, 6 Ağustos 1711

1- "..... Vahşetten henüz kurtulmuş bir millet için ceza, zihinlerde kuvvetli ve etkili bir iz bırakacak mâhiyette olmalıdır. Bir arslanı daha çok kudurtacak kurşun yerine, onu devirecek bir yıldırım ister. Lâkin topluluğun rûhu yükseldikçe, cezâların şiddeti de hafîfletilmelidir ki, hassâsiyet ile işlenen fiil arasındaki aklı selîm ve mantık mülâhazalarının uyum ve simetrisi korunabilsin..... Bir cezanın kendisinden beklenilen faydaları temin edebilmesi için, bu cezanın verdiği azab ve şiddetin, o suçun işlenmesinden meydana gelecek faydayı aşmış bulunması yeterlidir: buna cezanın kesin ve suçtan beklenen faydanın da kaybolacağının da muhakkak olmasını da ilâve etmek lâzımdır. İşte bu sınırı geçen bütün cezâlar faydasız ve binaenaleyh zulümdür..... O halde, aslında her çeşit ihtirâslara kayıtsız siyâsî bir cemiyet fertler arasındaki ihtirâsları dizginlemek için hangi çareye baş vuracaktır? Acaba taassub ve hiddetin kullandığı, yahut hunhar ve zâlimlerin alçakça başvurdukları yöntem ve araçlar işe yarayabilecek midir?

MEKTUP ON ÜÇ

Usbek'ten yine dostu Mirza'ya

İsfehan

Ben sana daha Troglodyt milletinin faziletinden yeteri kadar bahsetmedim...

İşkenceler altında ezilen bir bedbahtın haykırışları, artık geri gelmeyecek bir geçmişte işlediği suçunu ıslâh edebilecek midir?

Binaenaleyh, suç ile ceza arasında bulunması gereken âdilâne orana uygun cezaları uygulamalıdır. Böyle cezâlar suçlunun hayatı üzerinde en az tahripkâr oldukları halde, beşer zihinlerinde en kuvvetli ve en devamlı etkiyi yaparlar....."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XV (Cezaların Yumuşatılması)

"..... Halk irâdesinin ifâdesinden başka bir şey olmayan kanunların, aynı halk irâdesinin nefret ettiği ve suçladığı bir cinâyeti bizzat ve açıktan işlemeyi, ölüm cezalarını uygulamalarını ve infaz eylemelerini garip buluyorum.

Acaba adilâne ve faydalı kanunlar hangileridir?

Şüphesiz, şahsî menfaatleri halkın menfaatleriyle uyuşturmak gayesini güden kanunlardır..... Ah! Şimdi bir düşünelim: Bu kanunlar, bu korkunç kalıplar, bu zulüm maskeleri, bizi tıpkı Mâbuda adanmış bir kurban gibi doymak bilmeyen istibdadın kanlı ağzına fırlatmak için düşünülüp tasarlanmış birer bahâneden başka nedir?..... Gürültü ve patırtıların, kör örf ve âdetlerin, bâtıl inançların hükümranlığı yanında bir filozofun sesi pek zayıftır. Bunu biliyorum. Lâkin şu dünya yüzüne pek seyrekçe serpiştirilmiş çok sınırlı orandaki akıllı insanların bu sesi duyduklarına, beni anlayacaklarına ve kalblerinin derinliklerinde bana hak vereceklerine inanıyorum.

Bunca engellerin hükümdarlardan uzaklaştırdığı bu hakikat, her şeye rağmen, hükümdarların kulağına kadar sokulabilir ve bu hükümdarlar bu sesi bütün insanlığın mahrem ve kutsal bir dileği gibi kabul ve himâye eyleyecek olurlarsa, bu zafer en büyük fâtihlerin fetihlerini gölgede bırakacak ve bu âdil kahramanlar Titüs'lerin, Antonin'lerin ve Trajan'ların zafer ve ganimetlerini unutturacaklardır.

İlk defa kanunlara kavuşan insanoğulları ne kadar bahtiyardırlar! Devrimizde, Avrupa tahtına oturmuş hayırhah hükümdarlar görmekteyiz. Bunlar, şatafatsız, faziletin dostu, ilim ve sanatın koruyucusu, milletlerin ve değer sahibi vatandaşların babası bulunuyorlar. Bu hükümdarlar nüfuz ve kudretlerini arttırdıkları oranda tebaalarının refâh ve saâdetleri için gayret sarfetmektedirler. Zira onlar, korkunç olduğu oranda temeli çöken istibdadı devirmek için halkın sesini kesip zabteden ve böylece hükümdara kadar gelmesine engel olan aradaki aşağılık müstebidleri sıkıştırıp ezmenin hünerini de gösterebilmişlerdir!....."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XVI (Ölüm Cezası)

Aralarından biri bir gün şöyle dedi: "Babam yarın sabah gidip tarlasını sürecek. Hiç râzı olur muyum? Ben ondan iki saat önce kalkar, giderim. Babam tarlasına gittiği zaman her işin bittiğini görecek."

Diğer bir genç de: "Öyle zannediyorum ki kız kardeşim akrabamızdan Troglodytli bir gence vurgun. Ben ne yapar yapar, babamla konuşur ve onu bu evliliğe râzı ederim." diye avunuyordu.

Bir başkası da, hırsızların gelip sürüsünü çalıp götürdüğünü, bunu pek umursamadığını, fakat asıl bem-beyaz ineğinin de sürü ile gittiğine kederlendiğini ve çünkü onu ilâhlara kurban etmek niyetinde bulunduğunu söyledi.

Bir dördüncüsü: "Ben" diyordu, "Mabede gidip ilâhlara hamd ve senâlarda bulunacağım. Çünkü, babamın ziyâdesiyle düşkün olduğu ve benim de canımdan çok sevdiğim kardeşim hastalıktan kalktı; hayata yeniden sıhhat ve neş'e ile gülümsemeye başladı."

Bir gün de bir genç şunu söyledi: "Babamın arazisine sınır bir yer var. Buraları ekip biçenler Allâh'ın günü güneşten kavrulurlar. Bâri gideyim de, oraya iki ağaç dikeyim, hiç olmazsa zavallılar arada bir gider gölgelerinde serinlerler."

Bir gün Troglodytlilerin büyük bir kısmı toplanmış aralarında görüşüyorlardı. İhtiyar bir adam, fenâ bir hareket-te bulunduğundan şüphelendiği bir gençten kızgınlıkla bahsediyor, aleyhinde atıp tutuyordu. Nihayet sözünü bitirmişti ki, hazır bulunan delikanlılar cevap verdiler: "Lâkin biz onun bu suçu işleyebileceğine inanmıyoruz. Şâyet işlemişse, bu takdirde âilesi için mahvolmuş demektir."

Bir defasında da Troglodytli birine, yabancıların hücumuna uğradığını, bütün evinin soyulduğunu ve mallarının

gasp ve yağma edilip götürüldüğünü haber verdiler. Adamcağız şu cevabı verir: "Hani şu adamlar bu derece adâletsiz olmasalardı, aldıkları mallarımı benim kullandığımdan daha fazla zaman güle güle kullansınlar, derdim!"

Ama gel gör ki, Troglodyt kavminin bu refah ve saâdetini komşuları daha fazla çekemedi, kıskandılar. Aralarında toplanıp işi konuştular ve karara vardılar. Bir bahanesini bulup Troglodytlilerin bütün sürülerini yağma edip götüreceklerdi...

Bu kötü kararı öğrenince, Troglodyt halkı elçilerini seçip gönderdiler ve düşmanlarına şöyle söylettiler: "Troglodytliler sizlere ne fenalık yaptılar? Karılarınızı mı kaçırdılar? Hayvanlarınızı mı çaldılar? Topraklarınız, ekinleriniz mi çiğnendi? Hayır! Bunlardan hiç biri yapılmamıştır. Bizler hak seven, ondan ayrılmayan ve ilâhlara da inanan bir milletiz. O halde bizden istediğiniz nedir? Yoksa kendinize elbise yapmak için yüne mi ihtiyacınız var? Sürülerimizin sütünü mü istiyorsunuz? Toprağımızda yetişen meyvelerden mi yiyeceksiniz? Eğer istedikleriniz bunlardan ibâretse, şâyet bütün arzularınız bunlarsa, tasa çekmeyin; silahlarınızı aşağıya indirin! Hemen içimize girin, elele verelim, biz size bütün istediklerinizi vermeye hazırız. Lâkin en büyük mukaddesâtımız üzerine de yemin ederiz ki, eğer böyle yapmaz da toprağımıza bir düşman gibi girecek olursanız, o zaman sizleri gaddarlıktan hoşlanan adâletsiz bir millet gibi görecek ve vahşi hayvanların lâyık olduğu muamele neyse, size de aynı muamelede bulunacağız."

Düşmanları, Troglodytli elçilerin bu açık sözlerini hakaretlerle reddettiler. Arkasından da, bu vahşî sürüler silahlı olarak topraklarına pervasızca girdiler; acz ve uyuşukluktan, korku ve teslimiyetten başka bir şeyle karşılaşmıyacaklarını ümit etmişlerdi.

Halbuki yerlilerin kahramanca savunması önlerine dikilmişti. Troglodyt yiğitleri saflarına karılarıyla çocuklarını da almışlardı. Duydukları hayret ve celâdet, düşmanlarının adedinin çokluğundan değil; lâkin onların kalblerindeki adâlet hissinin körlüğündendi! Şimdi gönülleri yeni bir ateşle yanıyordu: Beride bir yiğit babası için can verirken, ötede bir diğeri karısı ve çocukları için kükrüyordu. Dostları için, bütün Troglodyt milleti için vuruşuyorlar, saldırı üzerine saldırı yapıyorlardı... Savaş meydanında şerefle yakılan her kahramanın yerini başkası alıyor, hem topluluğun muhâfaza ve müdafaası, hem de az önce ölenin intikamı için arslan kesiliyorlardı.

Adâletsizliğin ve faziletin karşılıklı çarpışması işte böyle olmuştu. Talan ve ganimetten başka bir şey düşünmeyen bu alçak insanların son nasibi de er meydanından alçakça ve hayâsızca firar olmuştu! Böylece, Troglodytlilerin fazîleti önünde ağır bir yenilgiye uğramışlar, lâkin bundan ne ezâ duymuşlar ne de utanmışlardı!..

Erzurum. 6 Ağustos 1711

MEKTUP ON DÖRT

Usbek'ten Mirza'ya

İsfehan

Gün geçtikçe milletin nüfusu çoğalıyordu. Nihayet Troglodyt halkı kendilerine bir kral seçmenin vakti geldiğine kanaat ettiler. Tahta, içlerinden en âdil olanını oturtmak hususunda aralarında tam bir anlaşma gerçekleşmişti.. Bu karar verilince, bütün gözler, yaşadığı ömür kadar fazîle-

tiyle de en eski olarak tanıdıkları ihtiyarın üzerinde durdu. Adamcağız bu toplantıya bile gelmemiş, kalbi kederle dolu, evine çekilmişti.

Halkın temsilcileri gelip kendisine kral seçildiğini haber verdikleri zaman ise küplere bindi: "Nasıl? Aranızda en fazîletli ben miyim? Demek, aralarında en âdil insanın ben olduğuma onları inandırmışım, öyle mi? Meğer ne büyük günah işlemişim, Rabbim! Bu affedilmez büyük günahımdan dolayı beni affet! Şimdi kararınız kesin ise, bir şey deyemem, boynumu bükerim. Lâkin çok geçmeyecek, göreceksiniz ki, kederimden öleceğim! Heyhat! Doğduğum günden beri hür olduklarını gördüğüm kavmimi, şimdiden sonra, teb'am olarak görmek zilletine de düşeceğim, öyle mi? Buna asla tahammül edemem!" Bu sözlerden sonra ihtiyarın gözlerinden yaşlar boşandı. "Bu ne kötü ve kara bir gün, Rabbim! Acaba böyle bir günü görmeye imkân verecek kadar niçin uzun ömürlü oldum?" diye derin derin iç çekti. "Ah anlıyorum!.. Görüyorum... Ey Troglodytliler! Sizler artık fazîletlerinizle başbaşa yaşayamıyorsunuz. Fazîletleriniz size ağır gelmeye başladı. Halbuki, şimdi olduğu gibi, başsız yaşarken fazîletinizin rehberliği size yeterdi de artardı bile. Bu fazîletleriniz olmasaydı, bu gün yeryüzünde bulunamazdınız. İlk atalarınızın düştükleri kötülüklerin içine yuvarlanır, kökünüzle beraber kururdunuz. Şimdi ise, bir kralla, onun kanunlarına uymak, tâbi olduğunuz ağır örf ve âdetlerden sıyrılmak için didiniyorsunuz. Bunlardan daha yumuşak, daha kolay çarelere başvurmak istiyorsunuz. Servetlere garkolmak, yahuttâ menfur şehvet bataklığı içinde erimek gibi ihtiraslarınızı söndürmek ve büyük cürümlerin işlenmesine mani olmak hevesindesiniz. Öyle değil mi? O halde, bu arzularınızın kanunlarla tatmini mümkün iken, ne diye örf ve âdetlerin esiri olacaksınız?

Ne diye, bu fazîletlerin boyunduruğunda inleyeceksiniz? Heyhat!..."

İhtiyar burada biraz durdu. Gözlerinden yaşlar boşanıyordu. "Peki, şimdi ne yapmamı istiyorsunuz? Ben şimdi bir Troglodytliye nasıl emir ve kumanda edebilirim? Ben emrettim diye siz ondan fazîletli bir harekette bulunmasını mı isteyeceksiniz? Hey bedbahtlar! Halbuki bu vatandaş bu hareketi ben emretmeden de yapabilirdi. Çünkü, ondaki tabii eğilim tek başına buna muktedirdi. Ey Troglodytliler! Artık günlerim sayılıdır; kanım damarlarımda pıhtılaşmış haldedir. Çok kısa bir zaman sonra azîz dedelerinize kavuşacağım. Şimdi size sorarım: Niçin onları kedere boğayım? Niçin kendilerine torunlarını fazîletin boyunduruğundan çıkardığımı ve onları başka bir boyunduruğa vurduğumu haber vermeye mecbur olayım?!"

Erzurum, 10 Ağustos 1711

MEKTUP ON BEŞ

Baş Harem Ağası'ndan Harem Ağası Jaron'a

Erzurum

Seni tekrar buralara göndermesi ve bütün kaza ve belalardan koruması için Ulu Tanrı'ya hayır dualarında bulunuyorum.

Gerçi, dostluk adını verdikleri karşılıklı taahhütten nasibini almamış bir insanın; ve hattâ dâima da, kendi içime kapanmış olarak şu yeryüzünde ömür sürmüş bulunuyorum; amâ, bütün bunlara rağmen, benim de diğer insanlar gibi kalb taşıdığımı göğüs boşluğumda, sıcak ve hassas bir

kitlenin çarptığını bana hep sen hissettirmiştin. Kanunlarının hükmü altında yaşayan bütün esirler için tamamıyle hissiz ve merhametsiz bir insan iken, senin çocukluğunu, büyüyüş tarzını, irileşip gelişini derin bir haz ve memnûniyetle temâşa ederdim.

Nihâyet, efendimin dikkatini çekecek çağa gelmiştin. Tabiatın hür havasından demir parmakların arasına geçişin anları da hiç unutamam. Bana kadar yükselip gelişinden dolayı üzüntü mü çektiğimi, yoksa ferahlık ve memnûniyet mi duyduğumu bugün söyleyemiyeceğim. Yalnız, senin acı göz yaşlarını hep kurutan, çığlıklarını hep dindiren ve sana ümit ve tesellî kaynağı olanın ben olduğumu şimdi söyleyebilirim, artık. Dâima itaata mecbur olduğun bir esâret hayatından, hüküm ve kumanda edeceğin başka bir esâret hayatına geçişini dünyaya ikinci bir gelişin gibi karşılamıştım.

Tahsil ve terbiyen benim elime verilmişti. Tahsil hayatıyla ayrılmaz bir bütün teşkil eden haşinlik ve şiddet, yıllarca sana duyduğum sevgiyi senden gizleyebilmişti. Halbuki, seni ne çok seviyordum! İçinde bulunduğumuz şartlara münasip düşebilse diyebilirim ki, tıpkı bir babanın evlâdına duyduğu aşk ve şefkatle seni seviyordum.

Eh, şimdi de, Hristiyanların yaşadıkları iklimleri gezip göreceksin. Heyhât! Bu yerlerdeki Hristiyan geçinen insanların iman kuvveti de fazlasıyla cılızdır. Oralarda çamurlara, bataklara saplanmamana imkân yoktur! Düşünüyorum da, bu kadar bol düşmanları içinde, peygamber seni nasıl görebilecek?!

Dönüşünüzde, efendimin Mekke'yi ziyaret etmesini istiyorum; bu sûretle ruhlarınızı yıkamış, pâklanmış, huzur ve saâdete kavuşmuş olursunuz:

İsfehan Sarayı, 10 Ağustos 1711

MEKTUP ON ALTI [1]

Usbek'ten Molla Muhammed Ali'ye

(Üç Kabirler[2] Muhâfızı)

Kum

Ey Allah'ın sevgili ve müstesna kulu, Molla! Ne diye mezarlar arasında yaşıyorsun? Sen ki, dünyadaki yaptıklarınla âsumânlarda, tâ yıldızlar âleminde yaşamağa lâyıksın. Biliyorum, muhakkak ki, güneşi karartmak korkusuyla saklanıyorsun. Halbuki, sen güneş kadar saf ve berraksın. Onun kadar lekesizsin. Amâ, yine de onun gibi bazen bulutların arkasına kapanıyor, gizleniyorsun.

Senin ilmin, büyük okyanusların derinliklerinden de daha derindir. Senin zekân ise, Ali'nin iki başlı kılıcından da daha keskindir. Sen Kur'ân'ı ilâhî peygamberimizin göğsünden çıkan sesle okuyabilensin. Karanlık bulduğun metinler olursa, hemen göklerdeki melek, Rabb'in emriyle kanatlarını açar ve kurulduğu gökteki tahtından inerek, o âyetin hakikatini kulaklarına fısıldar.

Sen aracılık ettikten sonra, ben esrâfîl melekleriyle de dostluklar kurabilir, haberleşebilirim. Zira, ey üçüncü İmam! Sen yeryüzünün ve göklerin ortası, en derin uçurumlarla Arş-ı alâ'nın temas noktası değil misin?

Müsaade et ki, seninle birlikte ruhumu yıkatayım, varlığımı temizleteyim. Senin oturduğun mukaddes yerlere yüzümü çevireyim, sürebileyim.

1- 1721 tarihinde yayınlanan ikinci basımında bu mektup, müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

2- Hazreti Fâtımatü'z-Zehrâ'nın kendisine ve aziz ebeveynine ait mezarlar.

Gün doğusunun ışıklarında, siyah iplikten beyazını ayırdığımız gibi, kötü insanları da bana öyle göster, ayırt et! Nasihatlarınla bana yardım et! Ruhumu yükselt! Etrafımı peygamberin rûhuyla kuşat! Cennetin nimetlerini ilmin meş'alesiyle göster![3] Yaralarımı senin mübârek ellerinle sarıp sarmalamama râzı ol! Kutsal mektubunu, daha birkaç ay kalacağım Erzurum'a gönder...

Erzurum, 11 Ağustos 1711

MEKTUP ON YEDİ

Usbek'ten yine aynı adrese

Sabırsızlığımın dizginlerini çekemiyorum, rahmânî Molla! Senin ulvî cevabını beklemeden yazıyorum.

Ah, şüpheler içinde perişânım! Bu tereddütlerimin cevabını hemen almam lâzım. Öyle zannediyorum ki tefekkür tarzım yolunu şaşırmış, bir perişanlık içinde bocalıyor. Ona yeniden doğru yolunu sen gösterebileceksin.

Ey, ışıkların kaynağı! Meş'aleni bana doğru tut ki, yolumu bulayım. Soracaklarımı, rabbânî kaleminle yerlere

---

3- "..... Suçları önlemek istiyor musunuz? Öyle ise, hürriyeti ilmin meşalesi altında yürütün!...
Şayet siz, ilmin meşalesini uzatır ve onu cömertçe aydınlatırsanız, cehâlet ve iftiranın bu nûrdan kaçacağını göreceksiniz.
Adâletsiz idârecilerin titremeğe başladığını ve ortada müthiş bir korku ve kuvvet kaynağı olarak, sadece kanunların kalacağını göreceksiniz.
Aydın insan, hükümleri açık, nimetleri belli ve temeli halkın selâmeti olan kanunların meydana gelmiş olduğunu görmekle kalbi sevinç ve heyecanla dolup taşacaktır..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XLI

ser, onlardaki esrar perdesini yırt! Bana, zavallı varlığıma merhamet et ve meraklarımın cehennemî ateşini bir anda söndür!

Önce bana söyler misin, kanun koyucumuz hangi âmillerle domuz etini bize haram etti? Saydığı etlerin murdar oluşlarının esrârı nedir, acaba? Neden dolayı cesetlere dokunulamaz? Ruhlarımızı kötülüklerden temizlemek için devamlı sûrette yıkanmanın hakikî saiki de ne olabilir?..

Halbuki, ben neler düşünüyorum, heyhât! Bir kere, bana öyle geliyor ki, eşya bizâtihî ne murdar, ne de paktır. Ben, cisimlere ayrılmaz surette bağlı ve ona bu vasıfları verebilecek kudretlere mâlik herhangi hâricî kuvvetlere inanamıyorum. Meselâ, çamur dediğimiz şeyi, ancak bakış estetiğimizi, yahutta diğer ihsaslarımızı bozduğu için murdarlık vasfına lâyık görüyoruz. Halbuki, katıksız çamur hali, altın ve elmasın hal tabiîsinden daha çok murdar değildir. Kezâ, bir cesede dokunmanın bulaşma ve pislik yaratacağı anlayışı ise, bizdeki bazı tabiî istikrah (kötü görme) duygusundan kaynaklanmaktadır. Şâyet ömründe, yıkanmayı âdet etmemiş kimselerin ölüleri, koku alma ve görme duygularını rencide etmeseydi, cesedlerinin murdarlığını iler sürebilirler miydi?

O halde, ilâhî Molla, temizlik ve murdarlığın tek kaynağı, insan duygusu olmuyor mu? Lâkin, cisimler insanlara aynı tarzda tesir icrâ etmediğinden, bazı insanları son derece mütehassis eden ve duygularını okşayan bir şey, diğer insanları tiksindirebilir de! Bu da gösteriyor ki, hassâsiyetimiz cisimlerin vasıflarının tayininde kesin bir kıstas olamıyor!

Amâ, böyle olmasına rağmen, büyük peygamberimizin rahmânî duygularıyla yapılmış tefrikler ve semâvî nelekle-

rin rabbânî elleriyle yazılmış kanunun derinliklerindeki manâlar kuvvet ve metânetini dâima muhâfaza etmektedirler.[1]

Erzurum, 20 Ağustos 1711

1- Bu mektubun muhtevâsı beşerin büyük zekâlarına iki hakikatı fısıldamış bulunuyor.

a-Beccaria'ya fısıldanan hakikatlar: Bilhassa mektubun son pasajından ilham alınmış bulunuyor:

"..... İnsanların benimsedikleri gerek siyâsî ve gerek ahlâkî esaslar, genel itibariyle üç kaynaktan gelmektedir: 1- Vahiy ve ilham, 2- Tabiî kanunlar, 3- Toplumsal sözleşmeler.

Takip ettikleri esaslı gayeleri itibariyle, bunlardan biri ile diğer ikisi arasında bir karşılaştırma yapmağa imkan yoktur. Lâkin her üçünün de benzer yönleri şudur ki, istene şey, şu fânî âlemde insanoğlunun saâdetidir.

Toplumsal sözleşmelerden doğan ilişkileri münâkaşa etmekle, vahy ve ilhamla tabiî kanun arasında bulunabilecek esaslara hücum edilmiş olmaz.

Zira, değişmez kabul edilen bu ilâhî esaslar, maalesef ifsâd edilmiş zihinlerin etkisiyle, yahut beşer kurnazlığının oyunlarıyla, yahut sahte dinler sayesinde, yahut da, kötülük ve fazilet anlayışlarının arzu edildiği tarzda kabul edilmiş bulunmasıyla bin türlü değişikliklere maruz kalmış olmakla, her türlü hayal ve yabancı düşünceleri bir tarafa bırakarak, ister hakikaten akdedilmiş olsunlar, isterse sağladığı bütün faydalar düşünülerek akdedildiği farz edilmiş bulunsun, beşerî sözleşmelerden meydana gelen neticeleri incelemek zarureti kendiliğinden doğmuş oluyor.

Bütün fikirler, bütün ahlâk sistemleri zarurî olarak işte bu noktada toplanmaktadır. Aksi halde, insanları cemiyet hayatında yaşatmak için konulan prensiplere, en inatçılarla amansız dinsizleri bağlamağa yalışan yüce bir gayreti cesaretlendirmeye de imkan kalmayacaktır.

Binaenaleyh, kaynakları din, tabiî kanun ve toplumsal sözleşmede bulunan üç sınıf kötülük ve fazilet mevcuttur. Bu üç sınıf asla birbirlerini reddeder ve çürütür mâhiyette çelişkili olmamaları lazımdır.

Lâkin her üç sınıftan meydana gelen neticeler aynı olmadığı gibi, yükledikleri vazifeler de aynı değildir.

Tabiî kanun, vahiy ve ilhamdan daha az talepte bulunur; toplumsal sözleşmelerin istedikleri ise tabiî kanundan da aşağıdadır.

Böylece, ister açıktan akdedilmiş olsun, ister akdedildiği zımnen kabul edilmiş bulunsun, bunların boyun eğdikleri bu toplumsal sözleşmenin neticelerini iyice bilmek son derece önemi haiz bulunmaktadır. Zira, asla Ulu Tanrı'dan geldiğini iddia etmeyen ve insanın insanla ilişkilerini düzenlemeye dâir olan hâkimiyetin meşrû faaliyeti ancak bu noktada durabilir.

İşte, bu sebepten dolayı denebilir ki, siyâsî mahiyette olan fazilet anlayışları değişkendir. Halbuki, tabiî fazîletler ise beşerî ihtiraslar tarafından donuklaştırılmış olmadıkça daima açık ve şeffaftır. Dinî esaslardan kaynaklanan fazilet anla-

MEKTUP ON SEKİZ

Muhammed Ali (Peygamber âilesinin hizmetkârı)'den Usbek'e

İsfehan

yaşları ise, Allah tarafından korunduğundan ve ilham edildiğinden, sabit ve açıktır...*

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: (Kanun Koyma)

b-Büyük Alman filozofu Kant (1724-1804) tarafından ilk defa felsefe dünyasına atılan criticism (eleştiricilik) nazariyesinin ilk beşiği belki de ilâhî Montesquieu'nun bu mektubundaki sırlardır. Bu hakikatın kuvveti ve araştırılması bir felsefe tezi olarak bu ilim sahasının seçkin simalarına ait olduğunda şüphe yoktur. Ancak bize gereken şey, eserini Türk fikir dünyasına aksettirmeye çalıştığımız büyük hukukçu ve âlimin tefekkür kudretinin sınırsızlık ve derinliğini ehliyet ve yeterliliğimizin verdiği imkan derecesinde göstermektir.

İşte şimdi biz Kant'ın felsefî görüş tarzının, mektuptaki beyan tarzına nasıl ve hayret edilecek bir yakınlık teşkil ettiğini göstermek üzere meşhur Alman dehasının: 1- Saf aklın eleştirilmesi, 2- Pratik aklın eleştirilmesi ve 3- Anlama kabiliyetinin (muhâkemenin) eleştirisi adlı meşhur eserlerinde insan zekâsına durgunluk veren bir muhkemlik ve kuvvetle izah ettiği teorisinin bir özetini vermeye çalışacağız: [Bilgilerimizin, daha açık tabirle, ilmin evrensel ve zarurî olabilmesi için, cisimlerin hakiki hüviyetleriyle önümüze gelmeleri şarttır. Bilgilerimizin, hakikî bir ilmî mâhiyet alabilmesi için idrâk ettiğimiz dış âlem (bütün eşya)in oldukları gibi tarafımızdan tanınması ile mümkündür. Bu da, ancak akıl ile, yani tecrübeden önce (à priori) o cisimleri yalnız kendi varlıkları gibi görüp öğrenmemizle mümkündür. Halbuki cisimlere ilişkin bilgilerimiz, onların kendi zamirlerimize, kendi iç âlemlerimize, hassasiyet merkezimize bir mekan çerçevesi içinde, ve fikirler ise, düşüncemize bir zaman ölçüsü içinde dâhil olduktan sonra ortaya çıkabilmektedirler. Bu sûretle beşerin iç varlığına dahil olan eşya, bu iç âlemdeki akla dayalı bulunan ilmî donelere göre tasnif edilmektedirler. Böylece, bu cisimler tecrübe pratiklerinden sonra (à posteriori) olarak ve bu haliyle (phénomène) insan türleri tarafından idrâk edilebilmekte olduğundan, beşerin sarıldığı bilgiler, dolayısıyle sadece ilim değildir, güvenilemez. Ortada ilim var diyebilmek için cisimleri yalnız haliyle, yani tecrübeden önceki haliyle (noumène) görebilmek şarttır. İşte bu sebeple anlama kabiliyeti sayesinde eşyanın (noumène) halini görmeye imkan yoktur. Anlama kabiliyetimiz buna muktedir yapıda değildir!]

Ancak bu imkân pratik akıl sayesinde (muhâkeme etmek tarzı ile) mümkün olabilir. İşte pratik akıl yolu (veya muhâkeme tarzı) ile ahlâk yahut vazife kanunu, beşerin dünya içindeki hakikî varlığı ve nihayet Allah'ın idrâki ile rûhun sonsuzluğunu idrâk edebileceğimizi kabul etmektedir.

Mütercim.

Şimdi sizin ardı arkası kesilmeden bize yönelttiğiniz soruları, zamanında azîz peygamberimize defalarca sormuşlardı.

Niçin İslâm ululari tarafından yazılmış ve peygamberimizden menkul hadis kitaplarını okumuyorsunuz? Bütün zekâ ve dirâyetten daha berrak ve engin olan bu ilim marifet kaynaklarına niçin bir kerre dönüp bakmıyorsunuz? Halbuki, bunu yapsaydınız, bütün güçlük ve şüphelerinizin hal şeklini açık sûrette görecek ve aydınlığa kolayca çıkacaktınız.[1]

Ey, bahtsız çocuk! Seni daima yeryüzünün elemleri içinde görmekten dertleniyorum. Halbuki, bir defacık için olsun, bu gözleri semâya kaldırıp derin derin bakman, her şeye ne kadar yeter! Bu temâşâya bir dalabilseydin, o zaman, hitap ettiğin bu mollaların da bulundukları şartları kavrar ve böylece onlara ne sıkı sıkıya sarılmağa, ne de onların ayak izlerinden gitmeye cesâret etmezdin.

Ey dinî duyguları zayıf insanoğlu! Ebediyetin esrârına asla girmemiş bulunuyorsun. Sözüm ona sendeki ışık ise, hakikatte uçurumların karanlıklarından da beterdir. Muhâkeme ve idrâk kuvvetinize gelince, bu da, ayaklarınızdan kalkan toz bulutlarından hiçde farksızdır. Düşünce seviyenizin en yüce tepesi ise, İslâm ululari olan imamların en önemsiz efkârının yanında pek zavallı bir seviyede kalır! Sizin boş felsefeniz, ancak zulmetlerin fırtınalarını aydınlatabilir. Sizler, kasırgaların ortasında, müthiş rüzgârların esiş istikametine terkedilmiş birer kuru yaprak misali zavallıdan farksız kimselersiniz.

1- İşte, mukaddimemizde müellifin bu eserine seçtiği "ilim ve hakikate susayış" konusunu Peygamber efendimizin hadisi şeriflerinden almış olduğu yolundaki nâçiz düşüncemizi takviye eden bir delil de bu beyan ve inanıştır.

Mütercim

Müşküllerinize cevaplar sıralamak son derce kolaydır. Bunun için büyük peygamberimizin başından geçen bir vakayı anlatmak yeterli olacaktır:

Bir gün Hristiyanlar ve Yahudiler âhir zaman peygamberini denemek istemişlerdi. Lâkin Peygamber, muhâtapların kimler olduğundan haberdâr değillerdi. Kalabalık içinden Yahudi Abdias İbesalon, efendimizden, yüce Allah'ın ne sebeple domuz etinden kendilerini mahrum ettiğini sordu. Efendimiz cevaben: "Bunu haram etmek sebepsiz değildir." buyurdular. "Domuz murdar bir hayvandır. Ben bu hususta sizi iknâ da edeceğim!" diye ilâve ettiler. Sonra yerden bir parça çamur almışlar, mübârek ellerinin üzerinde bir insan başı şekli yapmışlar ve bunu yere atmışlar. Çamur baş yere düşünce de efendimiz: "Kalkınız!" emrinde bulunmuşlar. Bu emir üzerine yerden bir insan doğrulmuş ve "Ben Yâfes'im, Nuh'un oğlu Yâfes!" demiş. Peygamber kendisine: "Sen öldüğün zaman da saçların böyle ak mıydı?" diye sormuşlar. Topraktan dirilen adam: "Hayır! Asla!" diye cevap vermiş. "Lâkin siz beni uyandırdığınız an, kıyâmetin koptuğuna, hesap gününün geldiğine inanmıştım. Bundan dolayı da öyle korkmuşum ki, saçlarım o anda aklaşmış."

Bu cevap üzerine Allah'ın Resûlü adama dönerek: "Sen, şimdi bana bunu başından geçenlerin hepsini anlat!" emrinde bulundular.

Yâfes itaat etti ve tufânın birinci ayında başlarından geçenlerin tam hakikatını anlatmağa başladı. Sonunda hikâyesini şöyle bitirmişti:

"Bütün hayvanların pisliğini geminin bir tarafına toplamıştık. Bu pislik öyle bir ağırlık yapmıştı ki, gemi o tarafa meyledip yattı. Hepimiz dehşetli korkularla sarsılmıştık. Bilhassa kadınlar nâzik edâlarıyla feryâd figân ediyorlardı.

Babamız Nuh hazretleri, yüce Allah'a işi arz etmeyi uygun buldu. Cenâb-ı Teâlâ, babamıza fili almasını ve başını geminin yatık tarafına çevirtmesini emir buyurdular. Bu iri hayvan o derece çok pislik yapmıştı ki, bundan da bir domuz doğmuştu. Yani o ilk domuz filin pisliğinden hâsıl olmuştu. Domuz, bütün gün o kadar çok pisliğini karıştırıyordu ki, geminin içine tahammül edilmez bir koku yayılmaya başladı. Kendi pisliğinin pis kokusundan bizzat domuz da aksırıyordu. Nihâyet bir gün de burnundan iri bir fâre fırladı. Bu fâre domuzun önündeki şeyleri yiyip kemirmeye başladı. Bu hâle Nuh'un da tahammülü kalmamıştı. Yine yüce Allah'ın huzuruna çıktı. Rab, kendisine arslanın alnının ortasına bir darbe indirmesini emretti. Bu sefer arslan da aksırdı ve onun da burnundan bir kedi fırladı. Şimdi bu hayvanların murdarlığına artık inanıyor musunuz? Sizler de öyle hissetmiyor musunuz?"

İşte, biz o gün bu gündür ki, bu hayvandan tiksiniriz ve onun murdarlığına inanırız.

Şâyet siz de, bu murdarlıklara akıl erdiremiyorsanız, bunun da sebebi, henüz bilip öğrenmemiş olduğunuz daha birçok şeylerin mevcûdiyetidir; bilhassa, yüce Allah ile kendi melekleri ve insanlar arasında geçenlerden hemen hiç haberinizin bulunmayışından ötürüdür. Siz şu halde ebediyetin ne olduğunu ve bunun hikâyesini de bilmiyorsunuz. Siz, göklerde yazılmış kitabtan da bîhabersizsiniz. Size öğretilen şeyler, rahmânî kitaplığın ancak pek cüz'î bir parçasından ibârettir, ey gafil! Hattâ, bizim gibi bu kitaplığa yaklaşmış ve fakat henüz hayat şerbetinin tasını dudaklarından çekmemiş fânîler de hâlâ şüpheler içinde ve zulmetlerde çırpınıyorlar! Allah'a ısmarladık, peygamberimiz şefaatçınız olsun.

31 Ekim 1711

MEKTUP ON DOKUZ

Usbek'ten dostu Rustan'a

İsfehan

Tokat'da ancak sekiz gün kaldık. Otuz beş günlük bir yürüyüşten sonra, İzmir'e geldik..

Tokat'tan İzmir'e kadar, bütün bu saha içinde kayda değer başkaca hiçbir şehir yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafını büyük bir hayretle görmüş oldum. Bu hasta gövde, kendini tatlı ve mutedil rejimle ayakta tutmuyor; bil'akis gittikçe varlığını yıpratan ve devamlı sûrette içini kemiren şiddet tedbirlerine başvuruyor.

Paşalar ancak para kuvveti sayesinde bu mevkîlere tayin ediliyorlar. Bütün servetlerini bu uğurda harcamış ve çırılçıplak hale düşmüş olduklarından, tayin edildikleri vilâyetlere, işgal mıntıkasına giren birer fâtih edâsıyla geliyor ve işin başına geçer geçmez her tarafı soyup sömürmekten başka bir şey düşünmüyorlar. Askerler mütecâviz ve küstah; keyif ve heveslerinden başka emir ve kumanda tanımıyorlar. Her taraf yıkık dökük; şehirler tenha ve perişan, köyler virân, köylüler me'yus, toprak ekimi ve ticârî hayat tamamıyla felç olmuş halde.

Bu sertlik ve şiddet rejiminde, ne gariptir ki, cezâsız kalmak ümidi her tarafta hâkim! Toprak mülkiyeti emniyeti yok; bu sebeple de toprağı işletme gayreti de son derece yavaş! Hükümet icrâ edenlerin keyfî muamelelerine karşı koyabilecek ne bir sıfat ne de bir hak mânâ taşıyabiliyor!

Vahşet halinde ömür süren bu diyarda her türlü zanaat ve ince san'at ihmal edilmiş. O kadar ki, bu milletin mümtaz vasfı olan askerlik san'atı bile ihmal edilmiş bir halde.

Beri tarafta Avrupalılar, her gün daha büyük bir gayret ve ihtimamla nurlanıp yükselirken bunlar, eski cehâlet devrinden bir türlü çıkmak istemiyorlar; hattâ, garbın ilmî ve fennî keşiflerini, ancak kendi aleyhlerine binlerce defa kullanmalarından sonra, benimsemek zahmetine katlanmaya râzı olabiliyorlar. Bu yer insanlarının ne deniz hakkında esaslı bir bilgileri, ne de deniz seyrü seferi üzerinde bir mahâretleri kalmış. Ticârete ise hiç akıl erdiremiyorlar. Bütün temennîleri, çalışkan ve becerikli Avrupalıların yurtlarına gelip yerleşmeleri ve kendilerine yardımda bulunmalarıdır. Bunlara tanıyacakları imtiyazlar sayesinde kendi keselerini de dolduracaklarını umuyorlar!..

Bu derece geniş bir memleket sathı üzerinden geçtiğim halde, zengin ve müreffeh denebilecek bir şehir olarak yalnız İzmir'i bulabildim. Onu da Avrupalılar bu hâle getirebilmişler.

İşte böyle, aziz Rustan!.. Bu imparatorluk için sana hâlisâne ve hakikat ifâde edecek bir fikrimi ister misin: Bu gidişle iki asıra kalmayacak, bu imparatorluk bazı fâtihlerin muzafferiyet meydânı haline dönüşecek, heyhât!...

İzmir, 2 Kasım 1711

MEKTUP YİRMİ

Usbek'ten karısı Zaki'ye

İsfehan Sarayı

Siz beni tahkir ettiniz, Zaki! Şu anda, çekinmeniz gereken kalb gümbürtülerini duyuyorum. Ayrılık ve bunca mesâfeler ne sizin davranışlarınızı değiştirmeli, ne de beni kıs-

kançlık cehenneminde bu derece yakmalıydı!

Sizi, ak harem ağası Nâdir'le başbaşa yakalamışlar, diye duydum. O sadâkatsiz, bu ihânetinin cezasını kellesiyle ödeyecek! Bir ak harem ağasını husûsî odanıza kabulun yasaklanmış olduğunu unutacak kadar nasıl kendinizden geçebilirsiniz? Halbuki, şahsî hizmetleriniz için bu kadar siyah harem ağaları her an emirlerinize el pençe durmuyorlar mıydı?

Şimdi de bana, yok harem ağalarının erkek sayılamıyacaklarını, yok sizdeki fazîlet duygusunun bu gibi alçaltıcı hallerin ve yıkıcı şüphelerin çok üstünde bulunduğunu hâlisâne ileri süreceksiniz!..

Lâkin, heyhât! Bu gibi savunmaların ne sizin için, ne de benim için hiç faydası olmayacaktır. Savunmanız faydasızdır, çünkü, sizin cür'et ettiğiniz şey, saray kanunları tarafından size şiddetle yasaklanmış bulunmakta idi. Benim için de hiçbir faydası yoktur, çünkü, âlemi mahremiyetinize kabul ederek ve bu sûretle ona yasak olan kendinizi göstererek şeref ve itibarımı bir kere vahim sûrette tahrip etmiş bulunuyorsunuz. Ah, ne diyorum!.. Başka kimselere kendinizi göstermek suretiyle, öyle mi, bedbaht! Kim bilir, belki de bu sadâkatsız ve riyâkâr adam, hâince davranışlarıyla sizi kirletmiş, çamurlamıştır. Bunu yapmamışsa bile, iktidarsızlığın verdiği ümitsizliğinin hiddeti de bu neticenin oluşmasına kâfî gelebilirdi, heyhât!..

Belki de, bana dâima sâdık kalmış olduğunuzu söyleyeceksiniz! Ya! Öyle mi?

Demek şimdi de bunu başıma kalkıyorsunuz, ha! Pekalâ, başka türlü de hareket etmeniz acaba sizin için mümkün müydü? Sürdüğünüz hayatın acâyipliğinden hayrete düşmüş kara harem ağalarının dikkat ve basîretlerinden yaka-

nızı sıyırabilecek miydiniz? Sizi sıkı sûrette kapayan ve muhâfaza eden bu kadar sürgüleri, bu derece kapıları kırabilir miydiniz? Demek ki, böbürlendiğiniz fazîletiniz, öyle hürriyetle kol kola vermiş halde değildi. Kim bilir, belki de pis arzularınız, bu sadâkatınızın ücretini size bin kerre ödetmiş bulunuyordur!

Kalbime dolan şüphe ve endişelerin yersiz olduğunu, sizin hiçbir kötü şey yapmamış bulunduğunuzu ne çok isterdim. Bu hâin kölenin günahkâr ellerini size dokundurmamış olduğunu, her şeyiyle efendisine âit bulunan bütün bu güzelliklerinizden hiçbir cömertlik yapmadığınızı, onunla bu güzellikler hazînesi arasına ince ve rakîk bir engel olan elbiselerinizi ihtimamla sırtınızda muhâfaza ettiğinizi ve bizzat o günahkârın yüce Allah'ın korku denizine düşüp gözlerini saygıyla yere indirdiğini ve kendi için hazırlanan cezanın dehşetiyle zangır zangır titrediğini bilmeli, bütün bu özlenenlerin hakikat olmalarını nasıl isterdim, Zaki!...

Ah, yalnız bütün bunlar doğru ve aynen gerçekleşse bile, siz vahim sûrette vazife mecburiyetinizi ihlâl etmiş bulunuyorsunuz. Şâyet siz, bu vazife ihlâlini hiçbir kötü niyet için yapmamış iseniz, o halde, saray kanunlarına olan bu kayıtsızlığı nasıl ve ne suretle telâfî edebileceksiniz? Acaba, bu kutsal sarayın duvarlarından büsbütün âzâd edilirseniz, hâliniz nice olurdu? Sizin için tahammül edilmez bir hapishane olan burası, sevdiklerinizin bütün belâlardan korunabildikleri mes'ut ve emîn bir yerdir. Tabiî sûrette ince ve zayıf olan ve erkekler tarafından ezilmeye mahkûm kadın cinsi için bu saray, her tehlikeyi bertaraf eden kutsal bir mabettir; orada hiçbir kadın ezilemez, mağlûb edilemez!..

Ve şâyet, bütün elinizde ve avucunuzda kalan şeyin, bana olan aşkınızdan ve saraya karşı vecîbelerinizden ibâret

olduğu ve bunları da zâlimane sûrette ve yakışık almaz bir tarzda ihlâl etmiş ve ihânette bulunmuş iseniz, bu takdirde, dünyada artık yapabileceğiniz ne kalmıştır?

Bu gün memleket geleneklerinin hükümü sürdüğü yerde yaşamak sâyesindedir ki, en âdî bir esîrin bile tecâvüzünden korunabiliyorsunuz! Onun için sizi böyle bir hapishânede yaşattığımdan dolayı bana duâlarda bulunmalısınız. Çünkü, siz ancak bu sâyede hayata gülümsemekte devam edebiliyorsunuz.

Davranışlarınızı bu derece sıkı takip ediyor, size akıllıca öğütlerde bulunuyor diye, baş harem ağasına bu derece kızmamalı, bu derece mustarip olmamalısınız. "Onun yüzü o kadar çirkin ki, dönüp bakamıyorum." diyorsunuz. Size bakılırsa, bu mevkîler harikalar ister, değil mi? Halbuki, sizin asıl meramınız, onun yerinde, sizi alçaltacak beyaz harem ağaları görmektir.

Lâkin soruyorum, birinci esiriniz size ne yaptı? O, size genç Zelide ile teklifsiz olmanızın âdâb ve terbiyeye aykırı düşeceğini söyledi ve işte siz de küplere bindiniz; kalbiniz zavallıya kin ve nefretle dolup taşmağa başladı.

Heyhât, hakkınızda amansız bir hâkim gibi davranmaydım, Zaki! Halbuki, öyle mi yapıyorum, hayır! Bil'akis, karısını suçsuz bulmaya çabalayan bir koca gibi ıstırap çekiyorum. Yeni karım Ruksan için beslediğim aşk kalbimi öyle yumuşatıp ısıtmış ki, ondan daha az güzel olmayan size de teveccüh etmek zorunda kalıyor. Aşkı böylece ikiniz arasında bölüyorum. Yalnız Ruksan'ın bir fazlalığı var ki, o da güzelliğine fazîleti de katabiliyor.

İzmir, 12 Ocak 1711

MEKTUP YİRMİ BİR

Usbek'ten Ak Baş Harem Ağası'na

Her halde bu mektubu açarken titriyorsundur. Kim bilir, ak harem ağası Nâdir'in ihânet ve günahına göz yumduğun, müsâmaha ettiğin için, şimdi kim bilir ne büyük korkularla sarsılıyorsundur!...

Sen ki, ateşi tamamıyla sönmüş, sararıp solmuş bir ihtiyarsın. İşte sen bile, aşkımın titrediği o sevgili ve başkaları için uğursuz kadınlara, sen bile, başını kaldırıp bakamazken; herkesin kem gözüne sıkı sıkıya kapalı o müthiş odanın kapısına hiçbir günahkâr ayak yaklaşamazken; nasıl oluyor da, sevk ve idâreleri sana verilmiş bedhahların bu türden cür'et ve küstahlıklarına göz yumabilmek cesâretini gösterebiliyorsun? Yıldırımların nerede ise, senin ve o günahkârların başına düşüp, yerle bir olmak üzere bulunduğunuzun farkında değil misiniz, yoksa!..

Evvelâ, siz kimsiniz, bana söyler misiniz? Siz benim, bir anda keyif ve hevesimin kurbanı olacak bir oyuncaktan başka nesiniz? Hürmet ve itaattan başka bir vazîfeniz var mıdır? Bu dünyada bütün nasibiniz kanunlarımın altında yaşayabilmeniz, yahuttâ istediğim anda ölüp cehennemi boylamanızdır. Nefes alışınızın sebep ve hikmeti ise, saadetimin, aşkımın ve hatta kıskançlığımın size ihtiyaç duymasından dolayıdır. Bütün nasibiniz, boyun eğme ve itaat; bütün rûhî ihtiyacınız, ancak benim irâdem; ve bütün emel ve ümîdiniz de sadece benim mutluluğum ve benim rahat ve huzurumdur.

Biliyorum ki, karılarımdan bazıları yüklendikleri vazîfelerin şiddet ve ağırlığından amansız sûrette mustarip ve

bedbahttırlar. Karşılarında devamlı sûrette kapkara bir harem ağası görmek, onların ruhunu sıkıyor, sinirlerini geriyor. Lâkin şimdi herşey değişmiş, konan düzen temelinden bozulmuş, gelenekler sarsılmış bulunuyor. Bütün bu karışıklık ve kargaşalığın asıl sebebi ise, sensin. Sana tatbik edeceğim ceza, itimadımı kötüye kullanmaya cür'et edenlerin hepsini titretecek mâhiyette olacaktır.

Bütün peygamberlerin ve ulûların ulusu Hazreti Ali üzerine yemin ederim ki, şâyet vazifende kusurun olursa, varlığını, ayağımın altına düşmüş bir böcek misâli görecek ve bu ehemmiyete göre cezânı tatbik edeceğim!

İzmir, 12 Ocak 1711

MEKTUP YİRMİ İKİ

Jaron'dan Baş Harem Ağası'na

Saraydan uzaklaştıkça efendimin başı o tarafa, kutsal karılarının dünyasına dönüyor. Bu sebeple kederi artıyor, gözlerinden acı yaşlar hiç eksilmiyor. Şimdi artık eskisi gibi gülmüyor, somurtuyor; sert ve şüpheli bakışlarla kederli yaşıyor.

Saray muhâfızlarını çoğaltmaya karar verdi. Beraberinde getirdiği bütün siyâhîleri de benimle geri yolluyor. Kendi nefsi için hiçbir endişesi yok; bütün korkusu ve üzüntüsü sevgilileri, hayatından da üstün tuttuğu müstesnâ varlıkları için.

Şu halde, pek yakında yine senin emrine girmiş olacağım; kurallarına tâbi bulunacağım. Bir taraftan da senin vazifene iştirâkla dikkat ve ihtimamlarını paylaşacağım.

Hey yüce Allahım! Bir tek erkeğin saâdeti için ne büyük gayretlere muhtaç bulunuyoruz.

Sanki, tabiat kadınlara evvela tabiiyet ve bağlılığı revâ görmüş, onları buna mecbur etmiş; sonra da bundan pişmanlık duymuş gibi onları bu tabiiyet ve bağlılıktan çekmeye zorlamış. Karşılıklı haklar doğunca da, işler karışmış, arap saçına dönmüş, gürültüler almış, yürümüş..

Bize gelince, biz bambaşka bir düzene tâbi olduk. Bir taraftan kadın cinsi ile aramıza nifak ve kinin tohumunu serperken, onlarla erkeklerin arasında aşkı geliştirmeye gayret ediyoruz.

Heyhât! Alnım kırışıp buruşuyor. Bakışlarım donuklaşıp ağırlıyor. Dudaklarımdaki ebedî tebessüm artık silinmeye başlıyor. Dışarısı ise, sâkin ve sessiz. Fikirler coşkulu. Çok geçmeden, yaşlılığın hantallığını ve bitikliğini beklemeye hâcet kalmadan ıstıraplarla kavrulmuş olacağım.

Efendimi, bütün bu Batı diyarlarında takip etmek benim için büyük bir mutluluk olurdu. Lâkin asıl meramım onun mutluluğu, onun rahatıdır. Şimdi o benim oraya, saraya dönmemi ve kanlarını muhâfaza etmemi benden istiyor. Elbette ona itaat edecek, bu hizmeti ona sadâkatle ifâ eyleyeceğim. Bu nâzenînlere nasıl davranılacağını, onları mahvetmeden nasıl korunacaklarını, kendilerini hicâbın tahtına kurup bütün kötülüklerden nasıl uzak tutacağımı da pekâlâ biliyorum.

İşte azîz dostum, yakında himâyen ve bakışların altında vazifemi görmeye çalışacağım.

İzmir, 12 Ocak 1711

MEKTUP YİRMİ ÜÇ

Usbek'ten dostu İbben'e

İzmir

Kırk günlük bir deniz yolculuğundan sonra, nihâyet Livorno'ya geldik. Bu yeni bir şehirdir. Toskana Dükü'nün dehası sayesinde bataklıktan ibâret bir köy, böylece bir hamlede İtalya'nın en mamur beldesi haline geliverdi, işte!..

Burada kadınlar geniş bir hürriyet havası kokluyorlar. Evlerinin küçücük birer penceresi var; adına "kıskançlık" diyorlar ve buradan da sokaktan geçen erkekleri istedikleri gibi seyredebiliyorlar. Sonra, bazı yaşlı başlı kimselerin refâkatı şartıyla, sabahtan ta akşama kadar da sokakta gezmeleri mümkün! Yüzlerini de sadece tek bir peçe ile örtüyorlar.[1] Kayınbiraderlerinin, amcalarının, dayılarının ve yeğenlerinin ziyâretlerini, kocalarının özel izinlerini almaya mecburiyetleri olmadan, kabul ediyorlar.

İlk defa bir Hristiyan şehri gören bir Müslüman nasıl da hayretler içinde kalıyor! Bu müthiş hayret, sadece göze ilk görünen şeylerden (büyük yapıların mimârî tarzları, giyim kuşam farkları, esas gelenekler) değildir; en ehemmiyetsiz şeylerde bile bu fark beliriyor ve onu hayret takip ediyor. Öyle özellikler ki bunu görüp his de ettiğim halde, kelimelerle izaha muktedir değilim.

Yarın Marsilya'ya hareket ediyoruz. Orada da çok kalmayacağız. Ben ve Rika, hemen oradan Paris'e gitmek arzusundayız. Paris, denebilir ki, Avrupa imparatorluğunun idâre merkezidir. Seyyahlar daima büyük şehirler isterler; bunun da sebebi, bu gibi şehirlerin bütün dünya yabancıla-

1- Halbuki İran kadınlarının yüzünü örten peçe adeti dörttür. (Müellif)

rının müşterek vatanı sayılmalarıdır.

Allah'a ısmarladık, seni daima seveceğimden mutmain ol!

Livorno, 12 Nisan 1712

MEKTUP YİRMİ DÖRT

Rika'dan İbben'e

İzmir

Bir aydan beridir Paris'teyiz. Bu süre zarfında devamlı hareket halinde yaşadık, diyebilirim. İnsan bir yere yerleşmeden önce, yapacağı bazı işleri bitirmesi lazım. Evvelden kararlaştırılan kimseleri ziyâret, ihtiyacımız olan bütün noksanları ikmal etmek ilh, ilh...

Paris, İsfehan kadar büyük bir şehir. Binaları öyle yüksek ki, insanın bütün bu yapılarda astrologların oturduğunu iddia edeceği geliyor. Gözlerini bir yum! Göklere tırmanmış bir şehri düşün! Evler hep üst üste, altı yahut yedi katlı; sonra da bunların tıklım tıklım insanlarla dolu olduğunu bir hesapla! Bir de bütün bu insanların sokaklara döküldüklerini ve nasıl neş'eli bir kalabalık meydana getirdiklerini tahayyüle çalış!...

Belki de, inanamıyacaksın ama, doğruyu söylüyorum; bir aydır buradayız, daha doğru dürüst sokakta yürüyen birine rastlamadım. Şu yeryüzünde, Fransızlar kadar hareketliliğin tadını çıkaran başka bir millet yoktur, emin ol! Yollarda devamlı koşuşma ve âdeta uçuşma halindedirler, denilebilir. Asya'nın o ölü ölü giden arabalarını, develerimizin o nazlı ve ahenkli adım atışlarını görseler, muhakkak

ki, tahammül ve sabır ihtiyacıyla düşüp bayılırlar. Ben ki, oldukça dikkatli ve şaşırmadan yürürüm, bazan bir Hristiyan kadar çıldıracak hale geliyorum.

Çünkü, yanımdan geçen vasıtaların sıçrattıkları çamurlarla tepemden tırnağıma kadar ıslanıyorum. Dahası var: Ya yayalardan sık sık yediğim o dehşetli dirsekler! İşte bunları hiç mazur göremiyor, af edemiyorum. Bir de bakıyorsun ki, arkamdan gelmekte olan bir adam, birden önüme fırlıyor ve bana mecburî bir çark yaptırıyor. Derken karşıdan gelen bir başkası da öyle bir göğüslemek istiyor ki, bu sefer mecburen beni ilk istikametime çeviriyor. Ve böylece, ancak yüz adım yürümüşken, sanki on fersah gitmişim gibi, yorgun ve bitkin hâle geliyorum.

Bu mukaddimeye bakarak, sana Avrupalıların geleneklerinden uzun uzun bahse girişeceğimi zannetme. Benim bile bu konuda bildiklerim çok yavan. Şimdiye kadar bulabildiğim zaman, ancak hayret etmeme kâfî gelebilmiştir. Bununla beraber, sana bazı öğrendiklerimi anlatayım:

Fransız Kralı, Avrupa hükümdarları içinde en kudretlisidir. Bu hükümdarın, komşusu İspanya Kralı gibi altın madenleri yok. Yok, yok amâ, gel gör ki, ondan da daha zengin. Çünkü, bu zekî hükümdar, bütün gelirini tebasının gururundan, iftihar ve arzularından elde ediyor. Bu ise, altın madenine göre daha da bitmez tükenmez bir kaynaktır.

Öyle azametli savaşlar hazırlamış ve başarmıştır ki, bunların bütün masraflarını, tebaasına sattığı şan ve şeref unvanlarının bedelleriyle ve beşerî gururu yücelten tantanalı cömertliklerle karşılayabilmiştir. Bu sayede doldurduğu hazinesinden ordusunu doyurmuş, maaşlarını aksatmadan ödemiş, silah ve teçhizatı bol bol temin etmiş ve deniz harp filolarını da mükemmelen donatabilmiştir.

Bundan başka, bu kral aynı zamanda emsâlsiz bir sihir-

bazdır da! O hâkimiyetini, yalnız tebaasının bedenleri üzerine kurmakla yetinmemiş, onların düşünce tarzına da hükmetmesini bilmiştir. Hakikaten, onları kendi arzu ettiği tarzda düşündürmüş, iknâ edebilmiştir. Farzet ki, iki milyon altın eküye ihtiyacı olduğu halde, hazinesinde sadece bir milyon mu var? İşin halli onun için son derece basittir: Bütün yapacağı, tebaasına, beher ekünün iki ekü değerinde olduğunu telkinden ibârettir. Bu telkin de bu insanları iknaa yeterlidir. Kezâ, meselâ bir savaş zarureti gelip çatmıştır ve hükümdarın hazinesi tam takırdır! İş yine pek dâhiyâne sûrette halledilecektir: Hükümdar tebasına alelâde kâğıt parçaları dağıtacak ve onlara bu kâğıt parçalarının her birinin bir altın ekü değerini taşıdığını söylemekle mâlî sıkıntı bu sûretle hemen giderilmiş olacaktır.

Hükümdarın mahâreti bu kadar mı ya! Daha neler!.. O, şöyle bir dokunmasıyla, herhangi bir tebaasının canına musallat olan bir âfetten onu derhal kurtarmak kudretine de sahip olduğuna onları inandırmıştır.[1]

Bu kral hakkında söylediklerim sakın seni hayrete düşürmesin; çünkü, ondan da yaman bir sihirbaz var. Bu beriki de, kralın düşüncelerine temamen hâkim durumda. Bu sihirbazın adına Papa diyorlar. Meselâ, bu da krala, üçün hakikatta bir olduğunu inandırmış. Yediğimiz ekmek, onca hakikatte ekmek değildir! Kezâ içilen şarap da, hakikatte şarap değildir. Ve bu türden bin türlü şeyler; var sen kıyas et!..

Hükümdarı daima soluk soluğa tutmak, inanma alışkanlığından aslâ uzak tutmamak için zaman zaman kendi-

1- Söylendiğine göre, Fransız kralларına izâle edilen ve serace hastalığına müptela olanları bir dokunmakla iyileştirebildiklerine dâir ilâhi bir mazhariyettir. P. Daniel'e göre bu rivâyet hükümdar Hugnes Capet'nin oğlu ve halefi Kral Robert II (le Pieux) (996-1031)'e kadar çıkar.

sine inancını takviye edici mâhiyette dinî eşyalar da yollamaktadır. Bundan iki sene önce adına, "constitution"[1] adı verilen bir yazı göndermiş. Büyük cezâ tehditleri altında da gerek hükümdarı, gerek etrafındaki prensleri bu fermanda yazılanların hepsine iman etmelerini zorlamış. Kral ve prensler bu inanışı hemen kabul etmişler ve kral bu hareketiyle bütün tebaasına da örnek olmuş. Lâkin, halkın içinden bazıları baş kaldırarak bu imanı beslemek istememiş. İşte bütün sarayı, bütün imparatorluğu, bütün Fransızları biribirine düşüren hep bu ilk baş kaldırma olayıdır. Ve bu isyanın sebeb ve muharriki de, kimlerdir, bilir misin? Fransız kadınları! Evet, onlar!

Bu kararnâmesinde Papa hazretleri, bütün Hristiyan âleminin semâvî olduğuna inandığı bir kitabın[2] kadınlar tarafından okunmasını yasaklamıştı.

Halbuki, bu kitap bütün Hristiyan dünyasının Kur'ân'ı hükmünde tutuluyordu. Kendi cinsiyetlerine savurulan bu ağır hakaretten derin sûrette yaralanan kadınlar, bütün

1- Kral XIV. Louis'nin müracaatı üzerine Papa XI. Clément tarafından 8.9.1713 tarihinde verilmiş meşhur unigenitus'dir ki, Papa'nın alâroznâmesine ait bir rûhânî kararnâmedir. Yoksa anayasa manasında değildir.

Pasqier Quesnel (1634-1719) adlı bir rûhânî (Ki zamanında Sorbonne'da ilâhiyat doktoru ünvanı ile de mücehhez bulunuyordu.) derin bir incelemeden sonra, "Kısaltılmış İncil'in Ahlâkiyâtı" namıyla düşüncelerini içeren bir eser çıkardı. Eserinde müellif, mensup olduğu Jansénisme yahut "Kader ve Mağfirete İnanç" yolunu şiddetle savunuyordu. İşte müfrit Katolikler ve Jezvit papazları kralı tahrik etmişler ve Papa da kendisini alâroz eylediğini bu fermanla ilan eyledi. Quesnel Paris rûhânî dairesinden uzaklaştırılınca, o da Hollanda'ya iltica etti. Rûhânî, geri kalan günlerini inandığı hakikatlar için vakfederek ibâdetle geçirdi. Arnauld'un ölümü üzerine de, Jansénite Kilisesi'nin şefliğine getirildi. 1719 yılında da Amsterdam şehrinde 85 yaşında rûhunu Allah'a teslim eyledi.

Şu yönü de arz edelim ki, Papa'nın bu constitution dediğiniz rûhânî fermanını başlangıçta Fransız rûhânîlerinden büyük bir kısmı kabul etmekten çekindi. Bunun üzerine bütün 18. Asır boyunca Jansénistlerle düşmanları (Ki bunlara da constitutionnaire adı verilliyordu.) arasında büyük mücâdeleler olmuştur. (mütercim)

2- İncil.

dünyayı bu kararnâme aleyhine ayaklandırdılar. Bu fırsatı ganimet saymak ve lehlerine imtiyaz sahibi olmak sevdasına düşmeyen erkekler de bu kadınların tarafına geçmişlerdir.

Bununla beraber, bana sorarsan, Hristiyanların büyük müftüsü, hiç de fena düşünmemiştir, derim. Hazreti Ali adına kasem ederim ki, bu büyük rûhânî, bizim rahmânî kanunlarımızı da mükemmelen biliyordu, herhalde! Zira bizim peygamberlerimiz de, bize, kadınların bize göre eksik olduklarını ve aslâ cennete giremiyeceklerini söylemediler mi? Madem ki, bu bir hakikattır, o halde kadınlar, bütün konusu cennetin yolunu öğretmekten ibâret olan, bu kitabı da ne diye okuyacaklardı değil mi?

Kral hakkında daha ne acaip şeyler dinlediğimi bir bilsen! Ben senin bütün bu anlatılanlara inanmak için bir hayli ter dökeceğini de biliyorum.

Rivâyet edildiğine göre, bir zamanlar bütün komşularıyla savaş halinde olan hükümdar, yalnız dört bir tarafını kuşatmış düşman müttefiklerle değil, fakat kendi imparatorluğunun içindeki sayısız düşmanlarıyla da savaşmak zorunda düşmüş.[1]

Yine ilâve ediyorlar ki, kral bu iç düşmanlarıyla tam otuz seneden fazla mücâdele mecburiyetinde kalmış. Bu müddet zarfında durmadan onları aramış durmuş. Kralın tam itimadını haiz bazı Jezvit papazlarını da aşk ve şevkle, kılı kırk yararcasına araştırmalarına rağmen heyhât, bir tekini dahi bulamamışlar. Halbuki, bu düşmanlar hükümdarın sarayında, pâyitahtta, ordunun içinde hâkimler heyeti arasında bulunuyorlar, izzet ve ikram görüyorlarmış. Hat-

1- Bilhassa, bu mektuba ait dipnotlarda, hakkında bilgi verdiğimiz "Kader ve Mağfirete İnanç" inancını savunan Jansénistler.

ta, bazıları hükümdarın, mevcut olmalarına rağmen düşmanlarını ele geçirememenin derin kederiyle mahvolup yıkıldığını söylüyorlar. Bu gün dahi bunların yaşadıkları ve bir vücut olarak var olup, uzuv olarak görülmedikleri iddia ediliyor. Mağlup ve hezimete uğramış düşmanlarına aman tanımamış, rahim ve şefkat göstermemiş bir krala ise, Yüce Allah böyle düşündürücü bir cezayı müstahak kılmış ve bunun için düşmanlarını onun şerrinden saklamış, korumuştur. O Yüce Allah ki, deha ve bahtta, yarattıklarından ve bu arada macerasını yazdığım hükümdardan kıyassız nisbette daha yücedir.

Sana yazmakta devam edeceğim; sana İran karakter ve dehâsından farklı ne görürsem hepsini bildirmeye çalışacağım. Şüphesiz, üzerinde yaşadığımız topraklar aynı; lâkin benim bulunduğum toprağın insanları ile seninkiler çok farklı!..

Paris, 4 Haziran 1712

MEKTUP YİRMİ BEŞ [1]

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Yeğenin Rhedi'den bir mektup aldım. İtalya'ya gitmek üzere olduğunu yazıyor. Bundan da maksadı, orada ilim ve irfanla kendini yetiştirmek imiş. Bu sûretle de sana lâyık olacakmış! Hey gidi, mes'ut ve talihli dostum, seni defalarca kutlarım. Demek bu hayırlı yeğen sayesinde, bir gün gelecek ihtiyarlığın da tesellisini bulmuş olacaksın!..

1- Bu mektup 1721 tarihli ikinci baskısında müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

Rika, sana uzun bir mektup yazıyor. Bana söylediğine göre, bulunduğumuz diyar hakkında sana tafsilat veriyormuş. Zekâsının cevvâliyeti her hususu sana aksettirebilecektir. Bana gelince, dostum, bu fikrî yorgunluk ve durgunluk içinde, sana hiçbir şey söyleyebilecek takatta değilim.

Hemen çoğu zamanlar senden konuşuyoruz Ama, ne kadar da söylesek, İzmir'de bize gösterdiğin hüsnü kabulü ve orada geçirdiğimiz müddet içinde esirgemediğin alâka ve o dostluğu bitiremeyiz. Bununla beraber, sen cömert İbben, dünyanın hemen her köşesinde, bizim kadar sana yakın ve minnettar dostlar bulabilirsin.

Ah, sen de aramızda olsaydın; Rika ile geçirdiğimiz bu sakin ve mes'ut günlerin hazlarını seninle de paylaşır, sevinçlere boğulurduk. Allah'a ısmarladık.

Paris, 4 Haziran 1712

MEKTUP YİRMİ ALTI

Usbek'ten Ruksan'a

İsfehan Sarayı

Ne bahtiyarsınız, Ruksan, ne kadar bahtiyarsınız!

İran'ın ılık ve tatlı diyarında bulunmakla hakikaten ne çok talihlisiniz! Hicab ve namusun, fazîletin tamamen meçhul olduğu bu öldürücü iklim içinde yaşamakla Allah'in ne sevgili kulu olduğunuzu bir bilseniz!

Sarayımda, melekler kadar temiz ve huzurlu bir ömür sürüyorsunuz. Bütün beşer türlerine karşı mâsun ve mahfuz bulunuyorsunuz. Gerçi, kendi başınıza değilsiniz ve

keyfinizin istediği tarzda bir hayat ve hürriyete mâlik de bulunmuyorsunuz, ama bu cihet, eriştiğiniz hayatın saadetini karartmıyor, sevinç ve neş'esini azaltmıyor; kuşlar kadar serbest ve dertsiz yaşıyorsunuz.

Aslâ bir bedhâhın bulanık bakışları sizi kirletmemiş, lekelememiştir; hattâ kayınbabanız bile, ziyâfet ve şenliklerin serbestisiyle de olsa, güzel ağzınızı temâşa hazzına ermemiştir. Çünkü, böyle zamanlar da bile, o sevgili gül ağızlarınızı örten kutsal peçeyi hiç etsik etmiş değilsiniz...

Bahtı güzel Ruksan, kırlara çıktığınız zamanları bir düşünün; önünüzde daima esir harem ağaları yürürlerdi, değil mi? İşte onlar, şayet sizi görmek hevesine kapılacak pervasızın biri çıkarsa, onu tereddütsüzce öldürmekle vazifelendirilmişlerdi. Onları bir tarafa bırakın, ya ben! Ben ki, mutluluğum için, yüce Allah sizi bana lutfetmişti, ben bile bu kıymetli hazinemi öyle kolay mı kazanmıştım? Bunun için nasıl çırpınmış, inat ve metanetinizi kırmak azmiyle sizinle nasıl savaşmıştık! İzdivacımızın ilk günleri sizi göremememin ateşiyle nasıl yanıp kavrulmuştum! Görünce de, istek ve acelecilik, sabır ve tahammülsüzlükten helak olmuştum. Giriştiğimiz mücâdele bu istek ve sabırsızlığımı büsbütün kırbaçlıyor, öldürüyordu. Hicab ve namusun hararet ve kuvvetiyle giriştiğiniz yaman kavga içinde bir harika idiniz. Bu fevkalâdeliğiniz size mâlikiyet ateşimi şiddetlendiriyor, parlatıyordu. Halbuki, siz beni her zaman kendilerinden gizlendiğiniz erkeklerle karıştırıyordunuz. Esirlerinizin arasına sığınarak kayıplara karıştığınız günü hatırladınız mı? Sizi nasıl delice araştırmış, lâkin, heyhat, bulamamıştım. Çünkü, bu esirler bana ihânet etmişler, sizin tarafınızı tutarak, sizi iyice gizlemişlerdi. Yine bir defasında, artık mukavemet edememekten me'yûs sizi ağlar bulmuştum; hatırladınız mı? Aşkımın saldırılarını durdurabilmek için son çare olarak, annenize sığınmaya mecbur

kalmıştınız, değil mi? Nihayet, bütün cesâret ve mukavemetlerinizin iflas ettiği ânı gözünüzün önüne getirebiliyor musunuz? Elinize bir hançer aldınız ve onunla şayet mâlik olduğunuz o kıymetli hazinelere el uzatmak hevesine devam ettiği takdirde, sizi o kadar kuvvetle seven meşrû kocanızı, ölümle tehdit ettiniz. Hey gidi hey, bu aşk ve fazîlet muhârebesi amansız sûrette tam iki ay devam etmişti.

Halbuki, siz iffet kuruntularınızı çok uzaklara götürmüş bulunuyordunuz. Hattâ, mağlubiyetten sonra dahi, teslimiyeti aslâ kabul etmediniz. Siz, beni karısına âşık bir koca gibi görmüyor, bil'akis size ağır şekilde hakarette bulunmuş herhangi aşağılık bir erkekmişim gibi kabul ediyordunuz. Belki, aradan üç ay geçmiş olduğu halde, hicâbın harâreti yüzünüzü kızartmadıkça bana bakamıyordunuz. İfâdenizdeki hiddet ve kızgınlık, bana elde ettiğim şeyin cezası gibi gelir, müthiş sıkılırdım. Sizdeki bütün müstesna ve güzel olanları bana göstermemek, vermemek için elinizden gelen herşeyi yapardınız. Ve ben daima sarhoşluk ve hasret halinde yaşamaya mecbur kalmışımdır.

Şâyet, siz şimdi bulunduğum memlekette yetişmiş olsaydınız, o zaman bu derece şaşkın ve perişan olmazdınız. Bura kadınları bütün ihtiyat ve temkini kaybetmiş bulunuyorlar. Erkeklerin önüne yüzleri açık çıkıyorlar. Sanki hezimet ve aşağılanmak için çırpınıyorlarmış gibi bir halleri var. Erkekleri bakışlarıyla takip ediyorlar, onlarla kiliselerde, eğlencelerde, hattâ kendi evlerinde görüşebiliyorlar; yanlarında da harem ağaları bulundurmak hiç âdet değil!

Ah! Ora kadınlarında bulunan o asil sâdelik ve samimiyet, o kutsal hayâ ve namus duygusu yerine, burada şamatalı bir şirretlik, aşırı bir saygısızlık var ki, insanın kendisini alıştırması mümkün değil.

Evet, Ruksan! Eğer burada olsaydınız, kendinizi hem-

cinslerinizin yaşadığı iğrenç bir alçaklık ve denâet deryasında tahkir edilmiş hisseder, yaralanırdınız. Belki de, fırsatını bulur, bu menfur yerden kaçar giderdiniz. O zaman da, şimdi yaşamakta olduğunuz o latif ve rahat yalnızlığı, o emsâlsiz sükûnu hasretle anardınız. Siz şimdi orada, tam bir emniyet ve selâmet içinde, hiçbir tehlike ve endişe ile titremeden yaşayabiliyor ve yine ancak orada bana beslemekte olduğunuz aşkı, aslâ kaybetmek korkusu olmadan, devam ettirebiliyorsunuz.

En parlak renklerle teninizi parlattığınız, en bayıltıcı hoş kokularla bütün vücudunuzu ovduğunuz, en şahane elbiselere büründüğünüz, en öldürücü dansların yapıldığı ve en yakıcı şarkıların söylendiği bir yarışmada, zarâfet ve liyâkatınızla bütün diğer rakibelerinizi kolaylıkla mağlup edebilirsiniz. Sizdeki çekicilik, sizdeki hararet, tatlılık ve yumuşaklık, ya hele o dalga dalga neş'eniz!... Ah! Bütün bunlardan başka, dünyada ne isteyebilirim? Ve ne zaman ki, sizi mütevazi bir edâ içinde, yüzünüz hafif kızarmış bakışlarınız benimkilerin peşinde, tatlı ve kalbe giren sözleriniz dudaklarınızı süsler görürüm; o zaman, işte o zaman Ruksan, artık aşkınızdan ve onun büyüklüğünden hiç şüphem kalmaz.

Halbuki, Avrupalı kadınlardan ne bekliyebilirim? Yüzlerini boyamak san'atları, süslenmek maharetleri, vücutlarına ettikleri dikkat ve ihtimam, erkeklerin hoşuna gitme meramlarının inat ve sebatı karşısında irkilip kalınıyor! Bütün bu hallerin, kendilerini alçaltmaktan ve kocalarını da yerin dibine sokmaktan başka bir şeye yaradığı yok.

Lâkin Ruksan, bu sözlerle bu tarz yaşayış ve davranışın, bir sefâhet ve rezâlet kasırgası halinde, âile yuvasını kökünden sarsıp onu korkunç sonuna savurduğunu da iddia etmiş olmuyorum. Suçlarını bu dereceye kadar ağırlaştıran kadınlar pek azdır. Hakikatte, kadınların kalblerine

doğuştan bazı fazîletler hakkedilmiştir. Gerçi, tahsil ve terbiye bu fazîletleri zayıflatıyor, lâkin büsbütün de silemiyor. Namus ve hayâ fazîletinin kendilerinden istediği bazı hâricî vazifeleri ihmal edebiliyorlar; ama son adımı atmak için ayaklarını kaldırdıkları vakit tabiat ihtilâl yapıp karşı koyuyor, attırmıyor...

Bunun gibi, biz de sizleri sıkıca kapatıyor ve başınıza muhâfazanız için esir harem ağalarını dikiyoruz. Arzularınız mahallî geleneklerin sınırını aşmak temâyülünü gösterince de sizleri daha da sıkıyor, eziyoruz. Bunun da sebebi, nihaî ihânetin tarafınızdan işlenmesi korkusu değildir; iffet ve sâfiyetin bütün ihtiramiyle nihaî sûrette muhâfaza güçlüğünden ve en küçük bir lekenin bu ihtişamı bozabileceğine inandığımızdandır.

Bilseniz, şimdi size nasıl kalbim parçalanıyor, Ruksan! İffet ve namusunuzun lekesizliğini şu kadar zamandır, bu derece metânetle ispat etmiş olduğuza göre, kocanız tarafından aslâ terkedilmemeliydiniz. Ve sizin arzularıma gösterdiğiniz teslimiyete rağmen, bu namus ve iffet fazîletiniz yalnız başına önüme geçmeli ve beni bu arzumdan men'etmeye muktedir olmalıydı. Heyhat!...

Paris, 7 Eylül 1712

MEKTUP YİRMİ YEDİ

Usbek'ten Nessir'e

İsfehan

Halen Paris'teyiz. Güneş şehri[1] nin bu muhteşem raki-

1- İsfehan.

bi olan memlekette! İzmir'den hareketimde, dostum İbben'e size gönderilmek üzere, bir küçük sandık bıraktım.

İçinde sizin için hediyeler bulacaksınız. Zaten bu mektubu da aynı yoldan alacaksınız ya. İki bin mil kadar mesafede olmamıza rağmen, kendisiyle kolaylıkla mektuplaşıyoruz; sanki o İsfehan'da, ben de Kum'da imişim gibi! Ben mektuplarımı önce Marsilya'ya yolluyorum, oradan da İzmir'e muntazam vapur seferleri var; İzmir'e varınca da oradan hemen her gün İsfehan'a Ermeni kervanları kalkıyor...

Rika'nın sıhhatı mükemmel. Bünyesinin sağlamlığı, gençliği ve her zamanki neş'esi bütün âfetlere karşı kendisini koruyor. Lakin ben, öyle değilim, sıhhatım hiç de düzgün sayılmaz. Bedenim ve ruhum yorgun ve bitkin halde! Her gün derin düşüncelerin zebûnu, mahzun bir insan oldum. Bedenî zâfiyetim vehâmet kazandıkça, vatan hasretim de artıyor; yaşamakta olduğum bu yeri ise, yadırgıyorum.

Lâkin sevgili Nessir, size bütün sevdiklerinizin başına and içiriyorum, her çâreye başvurun; fakat karılarım bu çöküntü içindeki hâlimi sakın öğrenmesinler. Zira, şâyet beni hakikaten seviyorlarsa, benim için gözyaşı akıtmalarına kesinlikle râzı değilim; yok şâyet sevmiyorlarsa, bu takdirde, bu hâlim onların cür'et ve cesâretlerini arttırır ki, hele bunu hiç istemem.

Ya, hele harem ağalarım, benim tehlikede olduğumu sezerlerse asıl felâket o zaman başlar, dostum; bu takdirde onlar, ahvalimin zebunu olarak ihânetlerinin cezasından kendilerini koruyacağıma ihtimal verirlerse, o zaman ne yaparlar, biliyor musun? O zaman, kayalarla cansızları bile harekete geçirebilen o kadın cinsiyetinin tatlı fısıltılarına sağır tuttukları kulaklarını müthiş bir hassasiyetle açmağa cesâret etmekten aslâ çekinmezler.

Paris, 5 Ekim 1712

MEKTUP YİRMİ SEKİZ

Rica'dan °°°'ye

Dün oldukça garip mahallî bir özellikle karşılaştım. Bununla beraber, Paris'te daima vuku buluyormuş. Burada akşam yemeklerinden sonra, büyük bir halk topluluğu "komedi" adını verdikleri bir oyun seyrediyorlar. Oyunun oynandığı yere de "tiyatro" deniyor. Oyunun oynandığı yüksekçe seddin ismine de "sahne" adı verilmiş. Sahnenin de iki tarafında küçücük ve duvara gömülü odacıklar var ki, buralar da "loca" tabir ediliyor. Sahnedeki artistler erkek ve kadın karışık. Ses çıkarmadan işâretle rollerini yapıyorlar; tıpkı, bizim memleketimizde oynadıkları gibi...

Sahnede, bazan aşk ateşiyle yanan bir bîçarenin yüzünde bütün zaafları görülebiliyor, okunabiliyor! Bazan da, bir başkası, keskin bakışları ve ihtiraslı tavır ve hareketleriyle geliyor, kendisini hayranlıkla seyreden âşıkına yiyecekmiş gibi bakarak iç çekiyor! Bütün elem ve hevesler, hepsi hepsi yüzlerde, gözlerde besbelli! Sessiz olmasına rağmen, oyunun bundan daha canlı ve ifâdeli oynanmasına da imkân tasavvur edilemez. Oyuncular, sahnede ancak yarı bellerine kadar görünüyorlar ve hemen daima -her halde alçak gönüllülüktendir- ellerini bir manşonla gizliyorlar. Seyircilerden bir grup, ayakta duruyor ve üst katta bulunanlarla alay ediyorlardı; üsttekiler de bu aşağıdakileri işâret ederek katıla katıla gülüyorlardı.

Lâkin, zahmet ve külfetin asıl büyük kısmı birkaç gencin sırtına yüklenmişti ki, yaşlarına nazaran hakikaten fazlasıyla yoruluyorlardı. Bunlar, her tarafa yetişmeye mecbur bulunuyorlardı. Ancak kendilerinin yollarını bildikleri

yerlere giriyorlar; kattan kata hayret edilecek bir maharetle çıkıyorlar; şimdi yukarıda, biraz sonra aşağıda görünüyorlar ve bütün localara dalar, uçar gibi süzülüyorlardı. Bir müddet kaybolduktan sonra, tekrar görünüyorlar, ele avuca sığmıyorlardı. İçlerinden biri vardı ki, taşıdığı koltuk değneklerinden beklenmeyen bir sür'at ve cesaretle diğerlerine refâkat ediyordu.

Nihayet, tiyatronun başka salonlarına geçildi; burada da özel bir temsil vardı. Önce, saygılı reveranslarla başlandı; kucaklaşmalar ve öpüşmelerle oyuna devam edildi. Hakikî bir tanışma ve âşinalığın insanoğlunu değiştirdiği ve onu yumuşattığı söylenir ya, ne kadar doğrudur! Bu zamanlarda insan bütün rivâyetlere inanmak ister, yahut kalb öyle arzular, fikir öyle çalışır. Söylendiğine göre, güya buradaki bu prensesler kadar güzel kızlar, o derece haşarı ve kokunç şeyler değillermiş. Günün iki üç saatında gösterdikleri hiddet ve vahşet halleri geçiştirilebilirse, diğer zamanlar pek alâ uslu akıllı, hanım hanımcık olurlarmış. Bütün o geçici vahşetleri de yaratılışlarından olmayıp kendilerine verilen içkiden ileri gelirmiş.

Bütün bu anlattıklarımın cereyan ettiği binaya çok yakın bir yer daha var ki, oraya da "opera" deniyormuş. Bunun diğerlerinden farkı da, oyunun hep şarkı ile oynanması imiş. Geçen gece bir dostum beni oraya götürdü. Orada beni, bir locaya soktu. Bir de ne göreyim, azizim, operanın belli başlı aktrislerinden biri orada soyunmuyor mu! Nazenînle o derece dost olduk ki ertesi gün bana şu mektubu gönderdi:

"Beyefendi,

Ben bütün dünyanın en bahtsız kızıyım. Halbuki operanın daima en fazîletli ve iffetli aktrisi oldum. Bundan yedi yahut sekiz ay önce, dün gece benimle tanıştığınız locada,

Diane rahibesinin kıyafetine bürünüyordum. Birden locama genç bir papaz girmişti. Bu delikanlı sırtımdaki kar beyazlığındaki elbiselere, peçeye, baş sargısına aldırış etmeden bekâret hazinemi elimden aldı. Bu fecî teşebbüsünün sonunda, ettiğim fedakârlığın azametini anlatmağa girişmek istemiştim ki katıla katıla gülmeye başladı ve beni haddinden fazla mukaddesâta saygısız bulduğunu da söylemekten çekinmedi. Lâkin bana olanlar olmuştu bir kerre; nihayet gittikçe irileşip kalınlaşmağa başladım. Artık sahneye çıkmak imkânı kalmamıştı. Aslâ hoş karşılanmayacak nazik bir duruma girmiş bulunuyordum. Şeref ve namusum söz konusu oluyordu. Ben ki, iyi bir âileden gelmiş bir kızın, haya ve fazîletten mahrum olmasının, sâdelik ve tevâzudan vazgeçmesinden daha kolay olacağını savunurdum. Bu şartlar içinde, genç papazın bana evlilik va'detmiş bulunduğunun tabiî ve muhakkak olduğu ve böyle bir vadde bulunmamış olması halinde kendimi, her şeye rağmen ona teslim etmemiş olacağımı ve bu fecî âkibete de düşmemiş bulunacağımı pek kolayca muhâkeme edersiniz, sanırım. Bu evlilik va'di, benim için o derece önemli idi ki, evlenmekle ilgili basit formalitelerin tamamlanmasını beklemeye hiç lüzum görmemiştim. İşte, bu lüzum görmeyiş ve acelecilik de yeis sebebi ve felâketim oldu ya!

Ama, heyhat, bu iki yüzlü papaz, bir kere beni aldatmış ve va'dini de unutmuştu; madem ki böyleydi, o halde ben de artık operada kalamazdım. Hoş aramızda, onlar da pabucumu çoktan dama atmış bulunuyorlar ya!

Zaten gittikçe de yaşlanıyor, câzibelerimi de yavaş yavaş kaybediyorum. Bana tahsis edilen ücrette de her gün kısıntılar vuku bulmaktadır.

İşte tam bu sırada size ratladım ve mâiyetinizden biri bana, memleketinizden bahsetti. Orada, iyi bir dansözün

tâlihi çok yâver olurmuş. Ve şâyet, ben İsfehan'da bulunsaymışım, istikbalimi çok geçmeden mükemmelen yapabilirmişim. İşte sizden istirham ediyorum, şâyet beni himâyenize almak lütfunda bulunur ve o mes'ud diyara beraberinizde götürecek olursanız, bir genç kızın çöken hayatını yeniden kurmak lütufkârlığında bulunacak ve bu hayırhahlığın tükenmez hazzını duyacaksınız. Ben de, bu büyük alicenaplığınızın karşılığını, fazîlet yolundan ayrılmamak, en iyi tavır ve hareket örneklerini vermek suretiyle liyâkatımı ispatla ödemeye gayret ederim."

Paris, 2 Ocak 1712

MEKTUP YİRMİ DOKUZ

Rika'dan İbben'e

İzmir

Hristiyanların reislerine Papa diyorlar. Eski devirlerden kalma bir alışkanlığın kurduğu hâkimiyet ile âdeta ma'bud mertebesine çıkarılmış!...

Öyle devirler olmuştur ki, Papalar hükümdarları bile titretmişlerdir. Çünkü, bu yaman dinî hükümdarlar, taç taht sahibi nice kralları azletmek hakkına bile sahiptiler. Tıpkı, imparatorluğumuza tabi Gürcistan ve daha bazı ülkelerin krallarını azletmek hakkını haiz muhteşem sultanlarımız gibi.

Lâkin, Avrupa hükümdarlarının şimdi artık bu korkuları kalmamış...

Papalar kendilerini ilk Hristiyan[1] lardan Saint Pierre'in

1- Havariler.

halefî sayarlar. Bu sıfatla da çok zengin bir mirasın sahibi olmuşlardır. Hakikaten, Papa'nın hazinesi dillere destan olduğu gibi, hükmü altında tuttuğu diyarların genişliği de sınırsızdır.

Papaların, piskopos veya evek denilen alt dereceleri vardır. Bu ruhanîlere gelince, bunlar Papa'nın maiyetini teşkil etmekle beraber, dinî ahkâmın da yüksek makamlarını işgal ederler. Bunlar, âdeta dinî sahadaki kanun otoriteleridir.

Bu yüksek ruhanîlerin genellikle bir diğerinden farklı iki çeşit vazifeleri vardır: Meclis halinde toplanıp vazife gördüklerinde işleri, Papa gibi, itikada ilişkindir. Münferit bulundukları zaman ise, vazifeleri ilgilileri dinî ahkâmdan muaf tutmak, dinî kanunları onlara tatbikten istisna eylemektedir. Zira, biliyorsun ki, Hristiyanlık sayısız şekil ve merasimle doldurulmuştur. Bunların tatbikatı ise, son derece müşküldür. Bu ahvalde, bu şekil ve merasim vazifelerini yerine getirmektense, piskoposların bu gibi vazifelerden ilgilileri muaf kılmaları elbetteki tercihe şâyândır. Hattâ bu tercih kamunun hayır ve selâmetine daha faydalı sayılır. Farz olarak, misali bizden alalım: Ramazan'da oruç tutmak istenmiyor mu; yahut evlenmenin formaliteleri ağır mı geliyor; yahut kanunun yasakladığı kimseler arasında evlenilmek mi isteniyor; hatta edâ edilmiş bir yeminden rucû etmek yoluna mı başvurulmak arzu ediliyor, ilh... Öyle ise, iş gayet kolay, bütün bu gibi durumlarda yapılacak şey, sadece bu büyük ruhanîlerden birine başvurmaktır; istenen vecibeler yerine getirildi mi, muafiyet vesikası hemen hazırdır, alırsınız!...

Bu piskoposlar, bizzat kendi vazifelerinin dinî sorumluluğu ile meşgul olamazlar, izahına girişemezler. Bu husus için doktor unvanını haiz din âlimleri vardır ve sayısı pek

çoktur. Bunlar bir çeşit bizim dervişlere benzerler. İşte bunlardır ki, dinî münâkaşalara girişirler, sorulan konunun cevabını bulmağa çalışırlar. Bu münâkaşaları bazan çok uzun sürer; bu mücâdele, mes'eleyi halleden karar verilinceye kadar devam eder...

Seni temin ederim ki, şu yeryüzünün hiçbir imparatorluğunda, Hazreti İsa'nınki kadar dahilî muharebeler cereyan etmemiştir. Evvela, ortaya konmuş ve halli istenmiş şey, dalâlet (sapıklık) denilen fiil ve hareketlerdir. Her bir dalâlet fiilinin vasfı tayin kılınmak istenmiştir. Mesela, *tecemmü* sözü gibi. Fakat meram etmemişlerse, hiçbir zaman dalâlet olmaz. Bütün iş, ihtilafı ikiye bölmek, ve bir kimseyi dalâletle kınayıp kınamamak kasdını sezmektir. Gerisi zaten kolay ve basittir. Yapılan tefrike göre kasıtları o şahsı temize çıkarmak mıdır? O halde tefrik makuldür ve o şahıs kardan da beyaz olarak ilan edilir. Ve bu masumiyet bir kere sabit olunca da, bu adam tam bir ortodoks olduğunu öne sürebilmektedir. Ya, maazallah, bu tefrik itham kasdiyle yapılmışsa, işte o zaman o adamın hali yaman olur!

Fransa ve Almanya'da bu tefrikin, adâlet hissi ve hakikatle yapıldığını duyuyorum; lâkin, heyhat, İspanya ve İtalya'da öyle merhametsiz ve insaniyetsiz ruhanîler[1] varmış ki, adamı haksız yere ve sadece tefrik tuzağıyla diri diri ateşte yaktırıyorlarmış.

Bu zâlimlerin ellerine düşenlerin vay hallerine! Bunlardan, omuzlarında beyaz atkıları, ellerinde tahtadan boncuklar[2] çekerek Yüce Allah'a devamlı hamd ve senâlarda bulunan bahtiyar Galice[3] liler istisna edilirse, diğerlerinin

1- Engizisyon papazları.

2- Tesbih.

3- Galice: İspanya'da bir eyâlet olup merkezi Santiago şehridir. Bu şehir kilisesinde, havarilerden Kudüs şehrinin ilk piskoposu olduğu söylenen Saint Jacques'in kabri bulunup, Hristiyanlar tarafından daima ziyaret edilir.

vay başlarına gelenlere. Bunlar ortodoks olduklarına binlerce defa yemin etseler bile, zahirî halleri ve vasıfları yeminleri ile bağdaşmıyor diye, yine de dalâlete düşmüş oldukları gerekçesiyle ateşe verilmektelermiş. Masumun tefriki, savunmasıyla mümkündür, heyhat, bu müdafaaya vakit bırakılmaz ve sıra ona gelmeden evvel adamcağız bir avuç kül haline dönüşür.

Senin bildiğin hakimler, önlerine gelen bir zanlının evvela masum olduğunu kabul ederler, değil mi? Ah, bunlarda aksinedir! Bu papazlar mahkemesinde hakikatın yüzü bambaşkadır. Onlarca, asıl olan maznunun daima suçlu olduğudur. Ortada şüphe ve tereddüt varsa, bu masumiyete değil, mahkûmiyete hizmet eden bir delil olur. Bunun da sebebi, insanoğlunun aslında kötü yaratışlı oluşudur. Diğer yönden sadece kendi emellerine hizmet ettiği için insana yücelik isnad edilerek, mesela yaratılış olarak insanın yalan konuşamıyacağını, hakikatı beyan temâyülünde olduğunu iddia ederler. Çünkü, mahkûm etmek istedikleri maznun aleyhine dinletmek istedikleri şâhitleri kıymetlendirmek sevdasındadırlar. Bu şâhitler de kimlerdir? Kimler olacak? Maznunun can düşmanları, fahişeler, rezilâne meslek sahibi sefiller!.

Lâkin, kurnazlıkları da eksik değildir. Meselâ, mahkûmiyet ilamlarının gerekçelerinin başında, kolayca yanmaları için kükürtlü gömlek giydirilen mahkumlara acıdıklarını da belirtmeyi unutmazlar! Güya, onların bu kıyafetlerinden dolayı kederli olduklarını ve aslında kendilerinin kalben yumuşak ve affedici olduklarını, kandan tiksindiklerini, işkenceden nefret duyduklarını ve bu itibarla ilamda adı yazılı şahsın mahkûmiyetinden dolayı derin keder içinde olduklarını belirtirler! Bu derin kederlerini teskin ve teselli için de, mahkûmun tüm mallarını kendi lehlerine gasp ve

müsâdereyi de mübah görürler.

Aziz peygamberimizin çocukları tarafından zamanında oturulmuş o topraklardan Yüce Allah'ın nûru ve saadeti eksik olmasın, dostum. Bu fecî dramlar o mübârek topraklarda, çok şükür, bilinmiyor[1]. Meleklerin bu topraklarda taşıdığı kutsal dinimiz ahkâmı ise, haiz olduğu hakikatle de varlığını kolayca müdafaa etmektedir. Onun kendi devamlılığı için şiddet ve işkence vasıtalarına hiçbir ihtiyacı yoktur[2].

Paris, 4 Aralık 1712

1. Bütün Müslümanlar içinde en müsamahakâr millet İranlılardır. (Müellif)

2- Bu mektup gerek Beccaria, gerek Voltaire için sonsuz bir hakikat ve feyiz kaynağı olmuş, bilhassa Beccaria'yı adâletin faydalarını savunmaya tahrik etmiş, şaheser sahifeler yazdırmıştır. Aşağıdaki pasajları bilhassa kaydediyoruz:

"..... Her zanlının kendi akranları olan kimseler tarafından muhâkeme edilmesini emreden bir kanun, çok âdilâne olurdu. Zira, bir vatandaşın mukadderâtı söz konusu olduğu zaman, sınıf ve servetten doğan bütün duygulara kulak tıkamak lazım gelir. Kudretli bir insanın zayıf bir insana karşı beslediği hakir görme, âcizin kuvvetliye karşı beslediği tiksinti, hâkimle zanlı arasında bulunmamalıdır. ..... Bir zanlının kendisine şüpheli görünen bazı hâkimleri red eyleyebilmesi çok âdilâne olur. Bu hakkı zanlılara tanıyan ülkelerde zanlı, kendi reyi ile bizzat kendini mahkûm ediyor, demektir. Her vatandaşın "Ben esir değilim, kanun benim koruyucumdur" diyebilmesi; kamuoyu tarafından, güçlülerin kuvvetlerini ve hâkimlerin de ihtiraslarını frenleyebilmek için, muhâkemenin açık olması ve delillerin de ortaya konması zarurîdir. Bu his vatandaşların cesâretlerini arttıracak ve bu hal hakikî menfaatlerini müdrik hükümdarlar için nimet olacaktır. Bu hususta uzun izahlara girecek ve bu prensiplerin yerleşmesi için gereken zarurî tedbirleri gösterecek değilim. Her şeyi söylememi benden bekleyenler için, hiçbir şey söylemiş değilim!"

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: VII (Deliller ve Muhâkeme Tarzı)

"..... Şu halde, bir şâhidin şehâdetinin kıymeti, itham edilen şahsa karşı beslediği dostluk veya düşmanlığın derecesine ve keza arada mevcut bütün münâsebetlerin şekil ve mâhiyetine göre tesbit edilmelidir..... Suçun kötülüğü ve korkunçluğu nisbetinde şâhide az itimad etmek prensibi esas olmalıdır. Halbuki ceza âlimleri bu prensibin tam aksini kabul ediyorlar. İşte onların en korkunç bir budalalıkla ortaya attıkları aksiyom: "In atrocissimis levoires conjecturoe sufficiunt, et licet judici jura transgredi." Bu prensip lisanımıza sâde bir üslubla çevrildiği zaman Avrupalılar göreceklerdir ki, mânâsını bilmedikleri halde, tekrar edip durdukları en mantıksız vecîzelerinden birinin karşısında bulunmaktadırlar: "En kötü suçlarda, yani uygulamada en ender olarak rastlanan suçlarda, en zayıf karîneler zanlının mah-

kümiyetine yeterli olup, hâkim artık istediği gibi harekette serbesttir!" Heyhât! Lâkin, mevzuâtın en apaçık mantıksızlıkları çoğu kez beşeri çelişkinin en zengin kaynağı olan korku ve endişelerinden doğmaktadır..... Şâyet şâhid, tâbi olduğu nizam ve esasları pek az biliyor, yahut uygulamadaki nizam ve prensiplerden aykırı esasları kabul eylemiş herhangi bir cemiyetin üyeleri arasında bulunuyorsa, şehâdetinin değeri daha da çok azalır. Zîra, böyle bir şâhid yalnız kendi ihtiraslarının değil, lâkin diğer cemiyet mensuplarının da ihtiraslarının kurbanı olur."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: VIII (Şâhidler)

".....Gizli araştırma apaçık bir suistimal olduğu halde, bir çok milletlerde yürürlükte bulunmaktadır. Bu, ancak hükümetin zaafından doğan bir zarûrettir. Gizli itham ve araştırma insanları sahtekâr ve hâin yapar. Vatandaşları arasında bir münâfık bulunduğundan şüphe eden kimse, çok geçmeden kendine birini düşman bilir, duygularını gizlemek alışkanlığını kazanır ve başkalarına karşı ve bizzat kendi nefsine karşı ürkek bir hale getirir. Böyle bir duruma düşen insanlar ne bedbahtırlar!

Bunlar korkunç ejderhalar tarafından tehdit edilmiş mazlumlar misali müteriler tarafından tehdit edilmekte ve onların şerrinden sakınmak endişesiyle geniş bir deryada çırpınıp durmaktadırlar..... Acaba, taç ve vatanın koruyucusu cesur yürekli askerleri bu tür insanlar içinde bulabilecek miyiz? Acaba, bu gibi insan içinde ifsad edilemez ve alçalmayan devlet adamlarını ve hâkimleri tedârik edebilecek miyiz? Öyle kimseler ki, vatanperverâne ve korkusuz bir belâgatla devletin hakikî menfaatlerini söyleyebilsinler ve bu fazîletleri geliştirerek vatandaşların her tabakasından devlete servet, sevgi ve hayırhahlıklar taşıyabilsinler. Bu nimetleri en muhteşem saraylardan, muhtaçların en mütevazi çatılarına kadar sokarak onlara emniyet, huzur ve mukadderâtlarını düzeltmek ümidini ve her ferdin bulunduğu toplumsal şartlar içinde mutlu yaşamak sırrının azîz mayasını verebilsinler!...

Zulmün nüfûz edilmez kalkanı olan gizlilikle silahlı bir iftiradan kendini koruyabilecek kim vardır? Her tebaasını bir düşman gibi gören ve gûyâ genelin selâmeti için her vatandaşın huzurunu kaçıran bir hükümdar ve onun hükümeti ne acınacak durumdadır!..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: IX (Gizli Araştırma)

Şimdi büyük Fransız filozofu Voltaire'in, Vallombreuse manastırı râhibi Vincenzo Facchinei De Corfiri tarafından yazılan "Beccaria'nın Suçlar ve Cezalar Kitabı Hakkında Notlar ve Gözlemler" adlı eleştiri kitabındaki korkunç ithamlara karşı Beccaria'yı "Suçlar ve Cezalar Yahut da İnsanlığın Kitabı Adlı Esere Yorum" kitabıyla şan ve şerefle savunmuş olan bu muhteşem şîmânın bu eserinin XIV. sahîfesindeki bir delilini de vermekten kendimizi alamıyoruz. Tâ ki, Montesquieu'nun nüfûz ve tesirinin azameti daha iyi tasarlanabilsin; ve tâ ki: hakikatleri bütün çıplaklığı ile mektuplara nasıl geçirdiği görülebilsin!

"Bourgogne kontluğunun en korkunç kayalarına sığınmış, Saint-Claude Guillon adlı fakir bir asilzâdenin ölüm cezâsının infazına ait belgesi muhâfaza edilmektedir. Bu adam 27. 07. 1629 yılında başı kesilmek süretiyle idam edilmiştir. Kendisi sefâlete düşmüş ve açlığın tahammülsüz ıstırabını çekmekte idi. Bir gün ci-

MEKTUP OTUZ

Rika'dan yine İbben'e

İzmir

Paris halkı acaipliğe vardıracak kadar meraklı insanlar. Şehre ayak basar basmaz, gökten inmişim gibi, etrafımı aldılar, garip nazarlarla beni süzmeye başladılar. İhtiyar, genç, erkek, kadın, çoluk çocuk, hülasa bütün halk tabakası, yığınlar halinde seyrime dalmış, kendilerini unutmuşlardı, sanki!... Sokağa çıkışımla, onların pencerelerine üşüş-

---

vardaki bir çayırlıkta öldürülmüş cılız bir beygirin etinden bir parça koparmış ve yemişti. İşte bütün suçu bundan ibaretti. Mukaddesâta saygısızlık etmekten (yani mektubumuzdaki dalâlet suçlarından biri!) mahkûm edildi. Şayet bu adam zengin olsaydı ve fakirler açlıktan ölürken, kendisi yalnız bir akşam yemeğinde yiyeceği taze balıklara 200 ekü ödemiş bulunsaydı, bu takdirde, bütün vazifelerini yerine getirmiş olmakla hürmet ve itibar görecekti!...

İşte mahkûmiyet ilamındaki hüküm fıkrası: "Bizler, dava dosyasındaki bütün evrak ve vesikaları usulü dairesinde görüp inceledikten ve hukuk âlimlerinin de görüşlerini duyup öğrendikten sonra, ismi geçen Claude Guillon'nun bu şehre yakın çayırlıkta öldürülmüş bir beygirden bir parça et keserek pişirip yediğine tam sûrette vicdânî kanaat sahibi olduk, ilh...."

Lakin görüşlerini veren bu hukuk âlimleri de kimler oluyor?

Acaba, bu gülünç maceralar Afrika'nın Topinambus, yahut da Hotanto kabilelerinde mi geçiyor? Bu yüksek mahkeme cidden korkunç bir adâlet cihazı idi! Almanya'nın bütün şehirlerine gizliden gizliye özel memurlar yolluyordu. Bu komiserler gizli araştırmalar yapıyorlar, ihbarlar alıyorlar, lâkin zanlılara bunlardan aslâ bahsetmiyorlar, haberleri olmadan onları muhâkeme ediyorlardı!

Bu mahkemenin verdiği ölüm cezasını, çoğu kez olduğu gibi, infaz edecek cellat bulunamayacak olsa, hâkimlerin en genci yüklenerek mahkumu kendi eliyle asardı. Bu cellatlar heyetinden kurtulabilmek için hükümdarın özel bir af emri, imparatorların himâyeleri lazımdı ki, bu da çoğu kez faydasız kalırdı.

Bu katiller mahkemesi ancak imparator I. Maximilian tarafından tamamen kaldırılabildi. Venedik'teki Onlar Mahkemesi, bu menfur mahkemeye kıyasla af ve mağfiret kaynağı, şefkat ve merhamet ocağıdır.

Bu kurumlara ve bunun gibi binlercesine ne demeli? Acaba, insanlığa çektirilen bunca ıniltiler yeterli değil mi?

İnsanlığın intikamını alacak fırsatları asla kaçırmamalı!..."

Voltaire

meleri bir oluyordu. Tuileries Sarayı'na mı gidiyorum, hemen etrafım çevriliyor, kuşatılıyordu. Ya, o kadınların gösterdikleri merak, coşku ve yakınlık! Bu nazenînler, bin çeşit renklerden bir yarım daire teşkil ediyorlar ve beni aralarına aldıktan sonra da, bu yarım daireyi tamamen kapatıyorlardı. Bir temsile gitsem, hemen yüzlerce ufak ve zarif dürbin yüzüme çevriliyor, gözlem altına alınıyordum. Velhasıl, yeryüzünde benimki kadar merakla seyredilmiş çehre yoktur desem, hiç de mübâlağa etmiş olmam. Bazan öyle konuşmalar duyuyorum ki, gülümsemekten kendimi alamıyorum. Meselâ, bütün ömründe bir defacık olsun odasından çıkmamış insanlara rastladım ki, aralarında benim hakkımda şöyle konuştuklarını duymuşumdur: "İtiraf etmeli ki, dostum, bu adamda tam bir İranlı hal ve tavrı var!" Bunun gibi daha da neler!... Biraz gariptir ama, doğrusu hoşa da gidiyor: Hemen her tarafta çizilmiş resmimi görüyorum. Bunu çoğaltıp bütün dükkânlara, kahvehanelere koymuşlar; şöminelerin üzerine asmışlar; sanki, bana bakmaktan doymuyorlarmış gibi!...

Doğrusunu istersen, bu kadar izzet ve ikrama, bu kadar şan ve şerefe tahammül de öyle kolay değil! Evvela hakikat şudur ki, ben kendimi o derece merak ve iltifata layık nadirattan bir insan görmüyorum. Görmüyorum ama, gel gör ki, evvelce hiç tanışmamış olduğum bu muhteşem beldenin huzur ve sükûnunu bozacak kadar da yüreğini hoplatmış bulunuyorum. İşte, bu mahzuru göz önünde tutarak, İran kisvesini sırtımdan çıkarmaya karar verdim; Avrupalı kıyafetine girdim. Böylece çehremde hayran olunacak bir hususiyetin kalıp kalmadığını da öğrenmiş olacaktım. Bu hareketim bana, onların nazarındaki hakiki değerimi de gösterecekti. Bütün yabancı süs ve şatafattan sıyrılmış bir halde, hakkında verilecek en doğru hükmü de öğrenecektim. Bu

tasavvurumu fiiliyata çıkarayım derken, terzimin acemiliğinden dolayı canım fena halde yandı. Diktiği elbisede öyle büyük kusurlar yapmış ki, her şey berbat! Bu elbiseler beni herkesin nazarında adeta acınacak hale soktu; sanki müthiş bir boşluğa fırlatılmış gibiyim. Bazan bir toplantıda bulunuyorum, aradan tam bir saat geçiyor da, yine birinin gözüne çarpmıyorum; ben de cesaretsizlikten ağzımı açıp kimseye bir tek söz söyleyemiyorum. Lâkin kalabalıktan biri tesadüfen, yanındakinin bir İranlı olduğunu öğrense, hemen hareketleri, tavrı değişiyor, bir fısıltı başlıyor; etrafım sarılıyor ve aralarında mırıldanıyorlar: "Ah! Ah! Bu bey İranlı imiş. Öyle mi? Ne harikulâde şey, Rabbim! Ah! Acaba, insan nasıl olur da İranlı olabilir?"

Paris, 6 Aralık 1712

MEKTUP OTUZ BİR

Rhedi'den Usbek'e

Paris

Şimdi Venedik'teyim, sevgili Usbek. İnsan, dünyadaki bütün şehirleri görmüş, gezmiş olabilir; lâkin, buraya gelince, yine de hayretlere düşer! Öyle bir şehir ki, kuleleri, bütün kiliseleri sudan fırlayıp yeryüzüne çıkıyor, ve oradan yükseliyor. Yine bir şehir ki, içi insanlarla doludur ve bütün bu insanlar ancak balıkların yaşayabilecekleri sahalarda yaşamaktadırlar.

Lâkin, uhrevî âleme sırtını çevirmiş bu şehirde dünyanın en gösterişli bir hazinesi yok! Eksik tarafı bu: Temiz su! Binaenaleyh, burada İslâm dinince makbul bir abdest almak imkanı aslâ yoktur. Bu su, dinimizce mekruhtur ve

aziz peygamberimiz, semadan büyük bir öfke ile bu suyu temaşa etmektedir.

İşte, bu mahzur istisna edilirse, sevgili Usbek, bu memlekette bulunduğumdan dolayı bahtiyar olduğumu söyleyebilirim. Bir kere fikren ve ruhen yükseliyor, gelişiyorum. Ticaret hayatının esrârını, hükümdarların menfaatlarini, hükümet icrâ etmenin şekillerini öğreniyorum. Hattâ Avrupalıların bâtıl itikatlarını dahi ihmal etmiyorum. Tıp ilmini, fiziki, astronomi ilmini de tahsil ediyorum. Güzel san'atları inceliyor, derinlerine dalmağa çalışıyorum. Hülâsa azizim, doğduğum memlekette gözlerimi kapamış bulutlardan sıyrılmağa gayret ediyorum.

Venedik, 6 Aralık 1712

MEKTUP OTUZ İKİ[1]

Rica'dan *'e**

Geçen gün, içinde üç yüz kadar bakıma muhtaç insanı barındıran, bir yeri ziyarete gitmiştim. Ziyaretimi çabuk yapmıştım; çünkü ne binalar, ne kilisesi görülmeye değer şeyler değildi. Orada barınanlar bir hayli neş'eli kimselerdi. Pek çokları aralarında ya kâğıt oynuyorlar, yahutta benim hiç bilmediğim başka eğlencelere dalmış bulunuyorlardı. Ziyaretim bitmiş, tam çıkıyordum ki, aralarından biri de peşimden gelmeye başladı. Paris şehrinin en uzak bir semti olan Marais'ye gitmek istediğimi ve bana tarif etmelerini yanımdakilerden rica ettiğimi duyan bu adam bana yakla-

1- Bu mektup müellif tarafından 1721 tarihli ikinci baskısında eserden çıkarılmıştır.

şarak: "Ben de, zaten oraya gidiyorum, sizi götüreyim, beni lütfen takip edin!" dedi. Bu adam hakikaten dediğini de yaptı; istediğim yere beni mükemmelen götürdü. Yoldaki bütün müşküllerden kurtardı; büyük bir maharetle beni karuselerden ve sair arabalardan korudu. Tam hedefe gelmemiştik ki, merakımı çekti, sordum: "Lütfen kim olduğunuzu söyler misiniz; dostum?" Rehberim: "Efendi, ben amânın biriyim! Beni bilip de ne yapacaksınız?" cevabını verdi. Merakım büsbütün artmıştı: "Ne dediniz? Bir amâ mısınız? Ya kâğıt oynadığınız muhterem zât?" Muhatabım bu suale de ehemmiyet vermiyormuş gibi davrandı: "O da amâdır. Hepimiz de öyleyiz. Bizler tam dört yüz seneden beridir ki, üç yüz kişilik kadromuzla hep aynı yerde yaşamaktayız. Ne ise, bu izahat size yeter sanırım. Şimdi izin verin de ayrılayım. Sizin yolunuz işte şuradan geçiyor! Ben de kalabalığa karışıp şu gördüğünüz kiliseye gideceğim. Orada cemaat beni pek az rahatsız eder ama, size yemin edebilirim ki, ben onların ziyadesiyle canlarını sıkacağım!.."

Paris 17 Aralık 1712

MEKTUP OTUZ ÜÇ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Paris'te içilen şaraba öyle ağır bir vergi tarhedilmiş ki, ilâhî Kur'ân'ın şarabı yasaklayan emirleri yerine getirilmek istenmiştir, sanırsın!..

Hakikatte, bu içkinin kötü neticelerini düşündüğüm zaman, bunu tabiatın insanoğluna sunduğu en korkunç bir

armağanı gibi görürüm. Ve şâyet, bizim hükümdarlarımızın hayatlarında zulmetler olmuş, şeref ve şöhretlerinde gölgeler meydana gelmişse, emin ol, bunun da sebebi, bu imparatorlarımızın bu içkiyi aşırı derecede içmiş olmaları, itidali tamamen elden kaçırmış bulunmalarından dolayıdır. Hattâ adaletsizliklerinin ve gaddarlıklarının en amansız zehirli kaynağı da işte bu şarap olmuştur.

Şimdi, işi insafla tahlil edelim; bizim kanunumuz prenslerimize bu yüzden şarabı yasak etmiştir, değil mi; ama onlar bu yasağa rağmen, bu içkiden öyle bolca içerler, öyle aşırı giderler ki, beşerî alçalmalara kadar işi vardırırlar. Halbuki, Hristiyan kanunları şarabı prenslere müsaade etmiştir. Fakat, bu açık müsaadeye rağmen, prensler asla ifrata vardırmazlar ve haysiyetlerini hiç ama hiç bozmazlar. Şimdi, bir de beşer rûhuna bakalım, vaziyetin birbirine zıt olduğunu görürüz: Rezilâne bir eğlencede dinî inançlara karşı büyük bir cesaretle ve pek kolaylıkla hücuma geçilir, aleyhte atılıp tutulur, ağıza gelen küfürlerden hiç sakınılmaz. Bu yönü iyice bildiğimiz halde, o çeşit kanunlar yapıyoruz ki, aslında adâlet esaslarına riayet etmemiz için tedvin edilen bu kanunlar, çoğu insanı daha ziyade suça etmekte, cürme çekmektedir.

Lâkin ben, bu şarabı insan tefekkürüne doğrudan doğruya müessir, muhâkemeyi baltalayıp aklı perişan ettiği için lanetliyor, tasvip eylemiyorsam, bu tezimi sınırlayıcı mahiyette ileri sürdüğümü ve asla kapsayıcı manada söylemediğimi de ilâve zaruretinde bulunuyorum. Hakikatte, fikre tazelik, muhâkemeye parlaklık ve akla daha geniş ufuklar açan neş'e kaynağı içkileri bil'akis bütün insanoğullarına tavsiye ediyorum. Bu da şarkın enfes ve hakimâne bir tefekkür tarzıdır ki, beşer için en tehlikeli bir hastalık olan keder ve kara düşünce ile yaşama tarzına en mües-

sir deva olarak, işte bu neş'e veren içkileri bulmuştur. Avrupalılardan birine herhangi bir musibet geldiği zaman, ne yapar bilir misin? Tek yaptığı şey, bütün bulabildiği teselli kaynağı, feylezof Séneque'in eserleridir[1].

Halbuki, onlardan daha müdebbir ve daha hakîm olan Asyalılara gelince, onlar hiç de öyle davranmazlar; insana neş'e kuvveti aşılayan içkilere sarılırlar ve bunlar sayesinde kara düşüncelerinin bulutları sür'atle dağılır, ağır üzüntüler kanatlanıp maviliklere uçar ve fikir semavî ferahlıklarla dolup taşar.

1- Eski Romalı büyük filozof Lucius Annaeus Seneca, İsa'dan iki yıl evvel İspanya'nın Guadalquivir eyâletindeki bilahare İslâm-Arap medeniyetiyle meşhur olmuş Cordouans şehrinde doğmuş ve miladdan sonra 66. yılda Roma'da kendi eliyle idam edilmiştir. Babası, eski Roma'nın meşhur beyan ve belâğat ilmi öğretmeni hâkim Marcus Annaeus Seneca idi..

Dünyada çok şöhreti olan bu derin filozof, önceleri Neron'a mürebbiyelik ve hocalık yapmış, imparatorluğunda da Burrhus ile birlikte Neron tarafından hükümetin başına getirilmişti. Pison fesad hareketine katıldı diye, imparator tarafından azledilmiş ve sonrasında da, bilek damarlarını açmak suretiyle ölmesi yine Neron tarafından kendisine emredilmişti. Karısı Pauline de onunla birlikte ve aynı şekilde ölmek istediyse de yetiştiler, yaraları dikilerek tedavi edildi; kederli, sararıp solmuş, halsiz bir halde kocasından sonra ancak birkaç sene yaşayabildiyse de, sonunda üzüntüden öldü...

Esasen, filozof bu fesad hareketine karışmış idi. Bunun da sebebi Neron'un çılgınlıkları, sayısız cürümleri idi. Hele kendi öz annesi Agrippine'i bir subayına karısını değmek suretiyle öldürtmesi ve bu cinâyetine servet hırsının, annesinin prestij ve otoritesine tahammül edemeyişinin sebep olması, bütün huzurunu, adâlet duygusunu bozmuş, vicdanını derinden derine sarsmış, ayaklandırmıştı. İşte bu iştirâki yüzünden öldüğü, büyüklüğüne, savunduğu fikir ve mesleğinde kararlı ve metin olma tezine çok yakışmış, şan ve şerefini yükseltmişti.

Bu parlak zekânın zamanımıza ulaşmış meşhur eserleri şunlardır: Yaşadığı devrin ilimlerinin terkip ve telifine ait "Tabiî Meseleler"; ahlâkın sevk ve idâresine ait olup felsefî yolları da izah eden "Lucilius'a Mektuplar"; ve her biri meşhur hakîm Zenon'un felsefî yöntemine ait, fikir ve mesleğinde kararlı ve metin olmak meslekî felsefesi olan "Revakîlik" yahut da "Stoicisme" denilen düşünce tarzından doğmuş: "Kin ve Hiddet; Af ve Merhamet" ve "Hayırhahlıklar" hakkındaki muhteşem eserlerdir. Ayrıca tumturaklı, edâlı dramları da vardır...

Bütün eserlerinde bâriz nitelik; itinalı, gayretli, parlak ve sürükleyici bir üslub, pek zengin hayal gücü, hikmet dolu hitablar, ibret verici ata sözleri ve şiiriyettir. (mütercim)

Ah, sevgili Rhedi, bütün dünyada teskin ve tesellinin en acısı, kötülüğün zaruretine boyun eğmek; alınacak maddî ilaçla iyileşmek; talihin uğursuzluğuna inanmak; hikmet ve kaderi rabbaniyedir ne yapalım, demek; ve nihayet beşerin içinde bulunduğu bir felâkettir, diye sükutla mukabele etmektir. Buna razı olmak, bu mefluç muhâkemelerle susmak, teselli olmak, nedir bilir misin? İradeyi red ve inkâr etmek, insanın doğuştan sefil ve biçâreliğini ve binaenaleyh gelebilecek bütün kötülüklerin, bütün musîbetlerin haklı ve mübah olduğunu peşinen kabul etmek demektir.

Ah! Öyle ise, insan düşüncesini böyle çarpık, böyle malûl ve zelîl bir muhâkemenin üstüne çıkarmak, sadece "eh, zararsızdır!" diye değil; insanı, duyan, gören, muhâkeme eden bir varlık halinde kabul etmek, elbetteki çok daha faydalı ve daha yüce bir muhâkeme tarzıdır.

Aksi halde, vücutta birleşecek olan ruh da daimî bir işkencenin, ebedî bir azabın ıstırabıyla örselenecektir. Şâyet, vücuttaki kan dolaşımı çok yavaşsa, şâyet zekâ tam sûrette berrak ve cevvâl değil ve hatta yeterli miktarda da bulunmuyorsa, biz bu takdirde derhal can sıkıntısının, bezginlik ve kederin karanlık deryasına yuvarlanmış oluruz. Lâkin, şâyet vücudumuzdaki bu çöküntüyü durduracak, tadil edebilecek içkiler alacak olursak, bu takdirde rûhumuz da neş'e ve sevinç rüzgârlarına göre kanat çırpacak, bu hal ise, gayret ve şenliğin zevkini içten içe tattıracak ve böylece de yeniden hayatiyete dönecektir.

Paris, 25 Ocak 1713

MEKTUP OTUZ DÖRT

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Sevgili İbben, doğrusunu istersen, İran kadınları Fransız kadınlarından çok daha güzeldirler; lâkin Fransız kadınları da, İranlı kadınlara göre daha sevimli ve latiftirler. Bu sebeple birincileri sevmemek nasıl mümkün değilse, ikincilerden hoşlaşmamak da o derece mümkün olamaz. Birinciler çok daha sıcak, müşfik ve itaatkârdırlar; diğerleri ise, ötekilerden daha ziyade neş'eli, şuh ve hayatla doludurlar.

Fikrimce, İran'daki sıhhat ve güzelliği bu derece ihtişama götüren etken, oradaki kadınların yaşadıkları hayat tarzıyla izah edilebilir. Onlar, orada saatlarını ne oyun partileriyle geçirebilirler, ne de geç vakitlere kadar uykusuz kalabilirler. Aslâ şarap içemezler; aslâ sere serpe dolaşamazlar. Hattâ, saraylar orada zevk ve sefa sürmeleri için değil, sağlık ve güzeliklerini korumak maksadiyle inşa edilmiştir, denilebilir. Sürdükleri hayat monoton ve sadedir. Bu hayat esasen hiç kimseyi tedirgin etmez. O saraylarda herkes bir tabiiyet ve bağlılık duygusu ile yaşar. Zevkleri, eğlenceleri bile vakur, seviçleri ağır ve ölçülüdür; onu da ancak, ya bir hüküm ve kumanda alâmeti, yahutta tabiiyet ve bağlılık mükâfatı vesilesiyle hissetmek mümkündür.

Hattâ İranlı erkekler de Fransız erkeklerine göre daha az neş'elidir. İşte, bu yüzdendir ki, toprağımızın erkeklerinde Fransa'dakiler gibi, hür bir düşünce tarzına, halinden daima memnun olmak zevkine mâlik olamazlar. Halbuki burada, bu güzel meziyetleri toplumun her tabakasında, her köşesinde ve her zaman görüyorum.

Türkiye'deki erkeklere gelince, bunlar İran erkeklerin-

den daha beterdirler! Orada şöyle âileler vardır ki, o toprakta hükümranlıkları kurulduğundan beri, babadan oğula, hiçbir erkeğin güldüğü görülmemiştir.

Asyaî kavimlere has bu ağırlık ve ciddiyet, onların kendi aralarındaki âile münâsebetlerinin pek ziyade seyrek cereyanından doğmuştur. Onlar, ancak bayramlarda ve sair resmî zamanlarda, merasim zaruretleriyle birbirlerini görebilmektedirler. Dostluk, kalbleri kenetleyen bu ilâhî bağ, Batı'nın hayatını asıl renkleştiren ve şenlendiren fazîlet iken, onlar için hemen hemen meçhuldür. Bütün yapabildikleri şey, evlerine çekilmek ve orada kendilerini daima büyük bir sadâkatle bekleyen eşleriyle ömür sürmektir. Böylece, denebilir ki, her âile daima diğerlerinden bağımsız ve münferit yaşamakta ve aralarında hiçbir dostluk ve samimiyet havası esmemektedir.

Geçen gün burada birisiyle bu konu üzerinde konuşuyorduk, birden dönüp ne dedi, biliyor musun?

Söyleyeyim: "Sizin geleneklerinizde arasında beni en çok ürperten şey, esirlerinizle birlikte yaşamanız ve bunların da gerek yüreklerinde ve gerek fikirlerinde, bulundukları şartların ifâde ettiği aşağılık duygusu altında zelîl ve mustarip sizinle birlikte yaşamalarıdır. Bu sefil ve hain insanlar, böylece, sizdeki tabiat vergisi fazîlet hissini, ta çocukluğunuzdan itibaren, örseleyip zayıflatmaktadır. İşte bunun içindir ki, gelin artık bu kötü geleneği yıkın! Kaldırın! Bir kerecik olsun düşünün, ilk tahsil ve terbiyenizi size kim veriyor? Bu kimselerin kimler olduklarını bir muhâkeme edin! Başkalarının kadınlarını muhâfaza etmek gibi beşerî hizmetlerin en aşağısıyla vazifelendirilmiş sefil insanlar, öyle değil mi? Böyle bir insandan tahsil ve terbiye alınabilir mi? Hattâ, bu kimse hizmetini görürken, sadakatının büyüklüğü nisbetinde alçalmış olur. Çünkü, bu biricik fazileti olan aşarı sadâkat, rahmânî bir iyilik ve kadirşinaslık

duygusundan kaynaklanan hayırhahlıklarla değil; lâkin heyhat, ihtiras, hased ve ümitsizlikten ileri gelmektedir. Hakikatte, her iki cinsiyete karşı da derin bir intikam hissiyle yanan ve iki cinsiyetin de red ve tahkir ettiği bir varlık olarak en kötü muamelelere en rezilâne işkencelere çaresiz râzı kalmış ve alçalmıştır; zira, hiç olmazsa bu çare ile en kuvvetlinin işkenceleri ile ezilirken, daha zayıfının da hakkından gelebilecekti. Ucûbe varlığından, çirkinliğinden, eksikliğinden meydana gelen yaşayış şartlarına mâlik bu adam, zaten daha fazla takdir de edilemezdi; çünkü, buna lâyık değildir. Ve nihayet, ebedî sûrette perçinlenmiş olduğu kapıda rezelerden, sürgülerden daha da fazla durup yıpranacak ve elli senesini geçirmekle övündüğü alçaltıcı hizmeti ise, sadece efendisinin daima ayakta olan kıskançlık duygusunun zaruretlerinden uydurulmuş rezilâne bir hizmet faaliyetinden başka nasıl kabul edilebilecektir?"[1]

Paris, 14 Şubat 1713

MEKTUP OTUZ ALTI

Usbek'ten dostu Rhedi'ye

Venedik

Paris'te kahve içmeyi âdet etmişler; hemen her yerde

1- "..... Esir insanlar, hür insanlara göre çok daha sefih, şehvete daha düşkün, zâlim ve korkunçturlar.

Hür insanlar kendilerini ilme hasrederler: Milletlerin saâdete erişme yollarını bulmak için zihinlerini yorarlar; eşyayı daha parlak bir ışık altında görürler ve muhteşem eserler meydana getirirler.

Halbuki, esirler yaşadıkları ânın zevklerinden haz alan ve sefâhat âleminin debdebe ve tantanası içinde harab olmaya götüren eğlencelere dalıp boğulmak hayalini yaşarlar! Bütün hayatları bilinmezlik ve belirsizlikle çevrilidir!..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XLI (Suçları Önleyecek Çareler)

kahvehaneler var. Genele mahsus bu yerlerde, küçük hikâyeler, güldürücü fıkralar anlatıyorlar; yahut da tavla oynuyorlar. Bu kahvehanelerden birinde kahveyi öyle bir maharetle hazırlıyorlar ki, bunu içenin efkârında bir canlanış, zekâsında bir parıldayış hâsıl oluyormuş! Velhasıl oraya giren çıkışında kendini çok daha zinde ve kuvvetli hissedermiş, azizim!

Lâkin, bu güzel düşüncelerden, nüktelerden bana en dokunan taraf hangisidir bilir misin? Bütün bunlardan vatanlarına bir fayda gelmeyişi ve bu adamların bütün kıymet ve kabiliyetlerinin çocukça heveslere kurban olup hebâ oluşlarıdır. Sana bir örnek vereyim de hayretler içinde kal, dostum: Paris'e ilk geldiğimiz sıralarda, bir gün garip bir hal gördüm. Bir yığın aydın Parisli, bütün dünyada tasavvur edilebilecek en çocukça bir mes'ele için büyük bir münâkaşaya dalmışlardı. Adeta hepsi ateşler içinde yanıyor, hiddetle köpürüyorlardı. Onları bu derece tahrik eden münâkaşanın konusu ise, eski bir Yunan şâirinin şöhreti idi[1].

Halbuki bu şâir, zamanımızdan iki bin sene evvel yaşamış, ne doğduğu memleket, ne doğum tarihi bilinmiyordu. Gerçi iki taraf da bu adamın seçkin ve ince bir şâir olduğunda ittifak ediyorlardı. Lâkin asıl mes'ele bu şâire izâfe edilecek meziyet ve liyâkatın ölçüsünden çıkıyordu. Hemen her biri kendine göre bir kıymet ölçüsü öne sürüyor ve diğeri bu ölçüyü isâbetsiz bularak itiraz ediyordu. Ama, doğrusu istenirse, bu şöhret dağıtıcılarından bir kısmı teraziyi daha çok basîret ve insafla kullanıyorlardı; ve kızıl kıyamet de işte bundan kopuyordu.

Münâzara hakikaten çok hararetli ve heyecanlı idi. Zi-

1- Houdar de la Motte, J.- B. Rousseau. Me Dacier'ye göre, eskilerle modern insanların fikir kavgaları 17. Asır'da başlamış ve onu takip eden asrın başında kızışmıştır.

ra, taraflar karşılıklı olarak diğerlerine öyle ağır hakaretler, öyle acı alaylar savuruyorlardı ki, kendi hesabıma münâzaranın şekline duyduğum alâkadan daha cazip geliyordu. Kendi kendime: "Acaba, gafilin biri, bu eski Yunan şâirinin savunucularından birinin önünde, her hangi namuslu bir vatandaşın şeref ve şöhretine böyle bir tecavüze yeltenecek olsa, hali nice olur?" diye düşünüyordum. Ölülerin şan ve liyâkatları yüzünden yapılan bu gayretkeşlik, yaşayanlar için göze alınsa, bütün memleket harabeye dönerdi. Lâkin ne olursa olsun, ilâve edeyim ki, Yüce Allah beni bu eski şâirin büyük sansürcülerinin düşmanlığından ebediyyen korusun! Çünkü, iki bin senelik kabir hayatı bile, gözlerimin önünde cereyan eden müthiş kavgayı önleyebilecek bir garanti teşkil edemedi. Hatta, dövüşmeye bile başlamışlardı; bu korkunç manzara karşısında irkilmiştim. "Ya, münâzara ettikleri kimseler düşman olsaydı, o zaman ne yapacaklardı, işin sonu neye varırdı?" diye derin derin düşünmeye başladım. Hakikatte, bu adamların dili kaba ve kötüyü kolaylıkla söyleyebiliyordu; ancak, Allah'a çok şükür, bu dilden de daha beterini kullananlar vardı[1]. Zira, bu berikiler de, münâkaşalarında vahşi bir dil kullanıyorlar, kabalık ve küfürlere, inat ve tehevvürü de ilâve ediyorlardı.

Paris'te öyle semtler vardır ki, buralarda alacalı kisveler içinde yığın yığın insanlar yaşar. Bunlar, gıda olarak ihtiram ve temâyüzden başka bir şeye nâil olamazlar; karamsar bir düşünce tarzı ve neticeleri boş hayaller ile yaşarlar. Açlıktan ölebilecek haldedirler, fakat mensup oldukları meslek teslimiyetlerine engeldir. Yine, Paris'te topraklarından kovulmuş, buraya gelip sığınmış bütün bir topluluk[2] dahi görül-

1- Sorbonne ilâhiyatçıları.

2- Laboulaye'e göre, bu bütün bir topluluktan kasıt, İrlanda Ruhban Mektebi râhibleridir.

müştür. Bunlar anavatanlarından kovulunca denizleri aşmışlar ve Fransa'ya sığınmışlardır. Beraberlerinde de topu topu, hayatlarından ayrılmayan bir süs gibi, münâzara san'at ve kabiliyetini getirebilmişlerdir. Allâh'a ısmarladık.

Paris, 30 Şubat 1713

MEKTUP OTUZ YEDİ

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Fransa kralı ihtiyarlamıştır[1]. Tarihimizde bu derece uzun müddet hükümdarlık etmiş bir sultana rastlanamaz. Rivâyet edildiğine göre, bu hükümdarda, insanı hükmü altına alıp itaat ettirmekte çok yüksek bir kabiliyet varmış. Kraliyet âilesini, sarayı ve devleti hep bu deha ile sevk ve idâre edermiş. Türkiye ve bizim kudretli şâhımızınki de dâhil, bütün dünya hükümetleri içinde, Doğu siyâseti en kuvvetli ve mâhir hükümdar odur, diyorlar.

Bu hükümdarın karakterini inceden inceye inceledim; öyle tezatlar gözüme çarptı ki, kafamda düğümlenen soruların cevaplarını bir türlü çözemedim. Tahminen, onun daha on sekizine yeni basmış bir bakanı var! Sonra bir metresi de var ki henüz yirmi dört yaşında[2].

1- 1638'de doğan ve 1643'te, yani 5 yaşında annesinin niyâbetinde tahta geçen ve 72 senelik bir hükümranlıktan sonra 1715 tarihinde ölen "Büyük" lakabıyla anılan 14. Louis'dir.

2- Acaba bu on sekiz yaşındaki bakan da kimdi? Bir çok yorumcu, bunun Barbezieux olduğunu da ittifak etmişlerse de, Louvois'nin oğlu olan bu şahıs, 24 yaşında Savaş Bakanı olmuş ve 1701 tarihinde ölmüştür. Yirmi dört yaşındaki metrese gelince, bu da Mme de Maintenon'dır. Bu kadın da, yetmiş sekiz yaşında 1713 tarihinde ölmüştür.

Bu hükümdar, mensup olduğu dini seviyor, iyice inanıyor. Lâkin, bu dine karşı sertlikle davranmayı tavsiye edenlere hiç de kızmıyor; bil'akis yumuşak davranıyor! Gerçi şehir gürültülerini sevmiyor, tenhalara kaçıyor; temaslarında da sakınıyor. Ama, sabahtan akşama kadar da durmadan hep kendinden bahsedilsin, istiyor. Savaşları, muzafferiyetleri seviyor; lâkin muktedir bir generali düşman ordusunun başında görmekten ziyade kendi kıt'alarının başında görmekten de ürküyor. Bir hükümdarın hayal dahi edemiyeceği kadar zenginliklere sahip olduğu halde, her hangi bir insanın tahammül edemiyeceği bir fakirliğe de yuvarlanmış bulunuyor.

Kendisine hizmet edenlere karşı pek cömerttir; eli açık, gönlü ziyâdesiyle cömerttir. Diğer taraftan da bütün gördükleri iş, saraya düzenli olarak gelmekten ibaret dalkavuklara, memleketin hakikî hizmetlerini görenlere dağıttığı ödenekten daha bol ihsanlarda bulunmaktadır. Ekseriya elbiselerini soyan, yahut sofrada peçetesini veren bir adamı, imparatorluğuna şehirler katan, meydan muharebeleri kazanan bir kumandandan üstün tuttuğu görülmüştür. Bu büyük kral, bol mükâfatlar, ihsanlar dağıtmakla, ülkesinin ihtişâmına bir ziyan geleceğine asla inanmaz; hattâ, ganimetlere boğduğu şahsın, buna liyâkat derecesini tedkik etmez. Kendisinin bu seçimi yapmış olmasını, teveccühünü, bu liyâkata yeterli neden sayar[1].

1- "..... Suçları önleyebilecek tedbirlerden biri de, fazileti mükâfatlandırmaktır.

Görüyorum ki, bütün çağdaş milletlerin kanunları bu konu hakkında derin bir sessizlik halini koruyorlar.

Şâyet, ilim akademileri tarafından faydalı icatlarla bulunanlar dağıtılan, ilmin genişlemesine ve kıymetli kitapların çoğalmasına sebep olan para mükâfatları hayırhah bir hükümdarın elinden dağıtılacak olursa, faziletli hareketler arttırılmış olmaz mı?

Akıllı ve âdil ellerle, şeref ve faziletlere dağıtılan paralar, bereketlenerek asla bitmez ve hiç gecikmeden meyvesini verir.

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XLI

Sarayı hakikaten görülecek gibidir; azameti kelimelerle izah edilemez. Bu sarayın bahçesindeki heykeller, büyük bir şehir halkının nüfusundan da ziyâdedir. Muhâfız kuvveti ise, bütün hükümdarların önünde diz çöktükleri imparatorumuzun kuvvetlerinden de fazladır. Ordusu öyle kalabalık, servet kaynakları öyle geniş ve hazinesi öyle bitmez tükenmez ki!

Paris, 7 Mart 1713

MEKTUP OTUZ SEKİZ

Rika'dan İbben'e

İzmir

Buradaki insanlar arasında büyük bir münâkaşadır, almış yürümüş: Acaba, diyorlar, kadınların sahip oldukları hürriyetleri onlardan geri almak mı, yoksa onlarda bırakmak mı, faydalıdır?

Fikrimce, mes'elenin her iki şekline de hak verecek deliller vardır. Şâyet, Avrupalıların bize, sevilen insanların ihsan ve ikramlarından hiç husrana uğranılmaz, diye bir itirazları olursa; onları haklı gibi gösteren bu sözlerine, biz Asyalılar da diyebiliriz ki, tabiatın erkeğe, kadınlara karşı tanıdığı üstünlük ve hâkimiyetten vazgeçmekle de, erkeklik alçaltılıp düşürülmüş olur. Buna karşılık bize, bir yere kapatılmış kadınların büyük üzüntü ve sıkıntılarla kıvrandıkları ileri sürülse, buna da, bir yere kapatılmış, itaatkâr on kadının üzüntü ve sıkıntısı, serbest olan bir tek kadının sıkıntı ve üzüntüsünden azdır, diyebiliriz. Kezâ, onlar bize, esasen Avrupalı bir erkeğin, sadâkatından şüphe ettiği bir kadınla mutlu olamıyacağını söylerlerse, onlara deriz ki; bu

kadar övündükleri bu sadâkat, tam surette tatmin edilmiş bir ihtirası hemen takip eden istikrah ve iştahsızlığı asla önleyemez. Onları kıskanıp muhâfazada titizlik göstermekle, biz kadınlarımıza daha çok sahip oluyoruz ve arzulu bulunuyoruz. Huzur ve sükun içinde tam bir vuslat, heyhât, insanda ne meram, ne de endişe yaratabilir, artık! Halbuki, bir parça işve, biraz şuhluk şehveti kamçılar, aşkın hem en hakikî tadı ve tuzu olur, hem de bu aşkın dağılıp bozulmasını önler.

Şimdi onların düşüncelerine bir bakalım: "Her şey bir yana" diyorlar, "Kocalık sıfatıyla kendimizi bedbaht duyduğumuz vakit, çaresini bulur, başkalarına âşık oluruz. Zaten bir erkeğin, haklı olarak karısının sadâkatından şikâyet edebilmesi için yeryüzünde üç erkeğin mevcûdiyeti yeterlidir. Hele bu adet dörde çıkarsa, sadâkatsizlik muhakkak vuku bulmuştur."

Tabiat kanununun, kadını erkek hâkimiyetine koymuş olup olmadığı hususunu tayin ise, tamamen ayrı bir mes'eledir. Bu hususa dair, son derece zarif ve keskin zekâlı bir filozof, geçen gün bana şöyle diyordu: "Tabiat aslâ böyle bir kanun koymamıştır. Kadınların üzerinde malik olduğumuz hâkimiyet hakikî bir gaddarlık, düpedüz bir zulüm ve istibdaddan başka bir şey olamaz. Onlar sadece bize göre, çok daha nazik ve yumuşak oldukları için, bu hâkimiyetin altına girmiş bulunuyorlar. Binaenaleyh, onlar haiz oldukları bu naziklik ve yumuşaklık üstünlükleri dolayısıyle, bize göre çok daha yüce bir insaniyete ve kapsamlı bir muhâkemeye sahip bulunuyorlar. Ve şâyet biz erkekler, hakikaten makul ve insaflı davranabilseydik, kadınların bu vasıf üstünlüklerini dikkate alır, kendilerinden gasbetmiş olduğumuz hâkimiyeti onlara terkle üstünlüklerini kolayca kabul ederdik."

Bu sözlerden sonra, derin derin düşünen zeki muhâtabım, ilâve etti:

"Şimdi bir düşünelim, bu hâkimiyetimiz şâyet hakikaten bir zulüm ve gaddarlıktan ibaretse, bu takdirde onların, bizim üzerimizde tabiî bir hâkimiyetleri olduğunu kabule mecbur kalırız. Bu hâkimiyet de hiç şüphe yoktur ki, güzellik vasıtalarından doğmaktadır. Bu ilâhî kuvvetlerine direnebilecek dünyada kimse var mıdır, acaba? İşte diğer bir delil veriyorum: Bizim hâkimiyetimiz zamanımıza âit olup, sadece bizlere şâmil bulunmaktadır. Halbuki, kadınların güzellik hâkimiyetleri, geçmiş zamanları da kucaklamakta ve bütün cihanı içine almaktadır. Hakikat böyle iken, biz erkekler kendimize bir imtiyaz tanınmasını isteyemeyiz. Kuvvet ve cesâret öne sürülüyorsa, bu da işin ispstına yetmez. Bir kere, kadınların cesâret ve kuvvetini ezip çiğnemek, onları korkutmak için, acaba erkeklerin baş vurmadıkları dünyada hangi çareler kalmıştır? Mesela, tahsil ve terbiyeyi ele alalım; şâyet bu sahada kadınlara da eşit hak ve muamele tanınmış olunsaydı, erkeklerin bu günkü üstünlükleri olacak mıydı? Bunun tecrübesine kesinlikle girişilmemiştir!"

Geleneklerimizi kökünden sarsmasına rağmen, itiraf edelim ki, en medenî, ilim ve san'atta en ileri ve ince milletlerde kadınlar hep kocaları üzerine hâkimiyet kurmuşlardır. Eski Mısırlılar İsis'in şerefine; Babilonyalılar Semiramis şerefine isdar edilmiş kanunlarla bu milletlere mensup kadınların kocaları üzerindeki hâkimiyetleri tescil edilmiştir. Kezâ, eski Romalılar için; "Romalı erkekler, bütün milletlere hükmederlerdi; fakat kendi kadınlarına da tam bir itaat gösterirler, onların hâkimiyetinde bulunurlardı." dendiği de meşhurdur.

Sevgili İbben, bu memlekete ne çok ısındığımı görüyor-

sun. Buranın insanları, en fevkalâde fikirlerin savunmasına girişmekten ve bu fikirleri en garip hale sokmaktan zevk alıyorlar. Halbuki, Peygamberimiz bu mes'eleyi bir çırpıda halletmiş ve her iki cinsiyetin hukukunu tesbit eylemiştir: "Kadınlar kocalarını şereflendirirler; kocalar da kadınlarını şereflendirirler. Lâkin kocaların kadınlarından bir derece üstünlükleri vardır."

Paris, 26 Ağustos 1713

MEKTUP OTUZ DOKUZ

Hacı İbbi'den Yahudi Ben Josue'ye

İzmir

Bana öyle geliyor ki, Ben Josue, harikulâde insanların doğuşlarında, daima şanlı ve parlak işâretler vuku buluyor. Sanki tabiat bir çeşit sancılar çekiyor, semâvî kudret büyük çaba harcamakla bu doğumu meydana getiriyor.

İşte bu yönden, bütün dünyada, Hazreti Muhammed'in doğumundan daha harikulâde bir hâdise vuku bulmamıştır, denilebilir. Yüce Allah, kendi hikmetinden sâdır olan buyruklarla, İblis'i zincirlere vurmak maksadıyla, daha başlangıçta yeryüzündeki insanlara bu büyük peygamberi göndermiş bulunuyordu. Daha Hazreti Adem'den iki bin yıl önce, Allah bir ışık kitlesi yaratmıştı. Bu ışığı müteakip, seçimden seçime geçerek, cedden cedde inerek sevgili resûlü Muhammed'e ulaşmış ve böylece O'nun ululardan gelmiş olduğunu beşer türüne göstermek istemiştir.

İşte yine bu Peygamber yüzünden, Cenâbı Hak, çocuk doğuran her annenin haslet ve mizâcını paklayıp yükselt-

miş ve çocuğu da sünnet gibi hasleti mübârekeye müyesser kılmıştır.

Nitekim, büyük Peygamber, dünyaya sünnetli olarak gelmişler ve yine daha doğuşlarında mübârek yüzlerinde büyük bir neş'e ve sevinç müşâhade kılınmıştır. Yeryüzü, sanki bizzat onu doğurmuş gibi, üç kerre sarsılmış; hükümdarların tahtları devrilmiş ve şeytan da denizlerin derinliklerine fırlatılmıştı.

Peygamberin doğum gecesi, Allah, kadınla erkek arasına bir çeşit iddet koymuş; ne birinin, ne de diğerinin bu bekleme müddetine tecâvüz etmemesini emretmişti. Sihirbazlarla ölü falcıları hezimet ve hüsrana uğradılar. Gökten gelen bir sesin şöyle haykırdığı duyuldu: "Ben dünyaya, sâdık habîbimi (sevgilimi) yolladım."

Arap tarihçi İsben Aben'in tanıklığına göre, bütün uçan kuşlar, bulutlar, rüzgârlar ve bütün melekler saf saf gelerek toplanmışlar ve yeni doğmuş bu çocuğun büyütülmesi hususunda aralarında büyük münâkaşalara başlamışlardı. Kuşlar cıvıldaşarak, bu işin kendilerine verilmesini, bu vazifeyi hepsinden daha iyi yapabileceklerini ve çünkü dünyanın her köşesindeki her çeşit meyveleri taşıyarak bebeği besleyeceklerini söylediler; rüzgârlar homurdanarak "Bebeğin bakımı bize bırakılmalıdır, zira biz dünyanın her yanında en güzel kokuları onu taşır, sürükleriz!" demişler; bulut kümeleri itirazla, "Hayır, çocuk bizim bakımımıza bırakılsın. Çünkü, ona en taze suyu ancak biz temin edebiliriz." demişlerdi. Bu sarada saf saf bekleyen melekler sabırsızlanmış ve üzülmüşler: "Bize ne kaldı, öyle ise?." Bu anda göklerden bir ses duyulmuş ve bu ses bütün bu münâkaşaları bitirmiş: "O fanilerin elinden alınmayacak! Çünkü, onu emziren memelere ne mutlu! Ona dokunan eller ne mübârektirler! Onu barındıracak ev, istirahat edeceği ya-

tak nurla dolacaktır."

İşte azizim Josue, bunca parlak delillerden sonra, artık bu Peygamberin rabbânî kanununa inanmamak için demirden bir kalbe sahip olmak gerektir. Yüce Allah'ın bu büyük elçisinin salâhiyetini arttırmak için, tabiatı devirmek ve iknâ etmek istediği bütün beşer camiasını yok etmekten başka, acaba yapabileceği daha başka ne kalmıştı?

Paris 20 Eylül 1713

MEKTUP KIRK

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Bir büyük ölür ölmez, hemen bir kilisede toplanıyorlar, ölünün duasını yapıyorlar ve arkasından da methü senasına girişiyorlar. O ne nutuk Rabbim! İnsan bu methü sena nutkunu dinledikten sonra, ölenin hakikaten bir insan olduğuna inanmakta güçlük çekiyor!

Ah! Elimde olsaydı, bütün bu cenaze alaylarını, şatafat ve tantanaları defederdim. Halbuki, insana doğuşunda ağlamalı, yoksa ölümünde değil! Ölen bir insan için onun dünyadan elini eteğini çektiği bu anları için, bütün bu debdebe ve merasime, bütün bu gam ve keder verici hayhuylara, âile efradının akıttığı göz yaşlarına, dostların elem ve kederlerine de ne lüzum var, sanki? Öte yandan, bari bütün bu insanların yüreklerinde açılmış olan boşluğun büyüklüğü kadar yansalar, yine neyse; lâkin ne gezer, bin kere fazlasına giderler!..

Heyhat! Gözlerimiz bağlı, öyle gafil, öyle körüz ki, da-

ha ne zaman ıstırap çekeceğimizi, hangi zaman gülüp seveneceğimizi dahi bilmiyoruz! Bütün üzüntülerimiz yalan, bütün neş'eler sahte!..

Paris, 20 Eylül 1713

MEKTUP KIRK BİR[1]

Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e

Paris

Sizin siyahî harem ağalarınızdan İsmail öldü, muhteşem efendimiz; ben de, ister istemez, yerine yenisini koymak zorunda idim. Ancak, bu sıralarda harem ağaları seyrekleştiğinden, zorunlu olarak köydeki siyahî esirlerinizden birisinin uygun olacağını düşündüm. Lâkin bütün çırpınışlarım boşa gitti ve ayırdığım adamı, şu ana kadar bu vazifeyi kabule razı edemedim. Halbuki bu iş onun ne kadar da menfaatine idi! Bu sebeple de bu vazifeyi kabullenmesi için azıcık zor kullanayım dedim. Bahçelerinizin kâhyası ile de mutâbık kalarak, bütün direnmelerine rağmen bu adamı tayin edilen işinin başına cebren getirmelerini emrettim. Vahşi adam, bilmiyordu ki, gördürülmek istenen hizmet, efendisinin kalb duygularına ilişkindi ve bu iş onun için hayatî bir ehemmiyeti haiz bulunuyordu. Lâkin şirret ve nankör esir, hiç umursamadı, öyle bir vaveyla kopardı ki, duyanlar derisini yüzdüğümüzü zannetmişlerdir. Velhasıl, öyle bir didindi ve çırpındı ki, nihayet elimizden sıyrılmaya muvaffak olarak kaçıp gitti...

1- Bu mektup, 1721 tarihli ikinci baskısında, müellifi tarafından, eserden çıkarılmıştır.

Şimdi kulağıma geldiğine göre, siz efendimize yazacakmış. Size yazacakmış ve güya hareketimin kasda mahsus olduğunu bildirip, suçunun affını sizden dileyecekmiş. Ona, kasten eza ettiğimden, bu cefaların bir sebebi bulunduğundan ve bütün bu tahriklere sebep olan etkenin de, beni alaya alıp şahsımla türlü alaylarda bulunduğundan galeyana geldiğimi efendimize yana yakıla anlatacakmış.

Halbuki, büyük efendimiz, yüzbinlerce peygamber üzerine yemin ederim ki, ben sadece sizin hizmetiniz görülsün istedim. Ne yapmışsam bunun için yapmışımdır. Zaten benim için dünyada en aziz ve sevgili olan şey, sadece size hizmetten ibarettir; başka hiçbir şeyde de gözüm yoktur. Derin tazim duygularımla ayaklarınıza kapanıyorum.

Saraydan, 7 Mart 1713

MEKTUP KIRK İKİ

Faran'dan Yüce Efendisi Usbek'e

Paris

Şâyet burada olsaydınız, benim muhteşem efendim, şâyet burada olsaydınız, beyaz kâğıtlara bürünür, huzurunuza öyle çıkardım; ama, yine de bütün bu kâğıtlar, baş harem ağanızın bana ettiği hakaretleri yazmama yetmezdi. Ayrılışınızdan beri, ah, ta o zamandan beri dünyanın bu en katı yürekli ve kötü adamı bana neler, neler reva gördü, bir bilseniz!...

Kendine göre bir bahane de bulmuş; güya yaşadığı şartların kötülüğünü dilime dolamışım da kendisiyle alaylarda bulunmuşum! Bu yersiz ve uydurma ithamlarla, bitmez tü-

kenimez intikamlarına maruz kalmaktayım. Bununla da yetinmeyerek, bahçelerinizin kâhyasını da aleyhime doldurup kışkırttı ve işte tam gidişinizden beri, insanoğlunun asla tahammül edemeyeceği şekilde ikisi de üzerime çullanarak, ezmektedirler. Kendi kendime, "Madem ki, efendime çalışıyorum, hayatımı bin kerre fedâ ederim de gayretten geri kalmam!" Bazan öyle eziliyor ve bunalıyorum ki, düşüncelere dalıyorum: "Ben ki, diyorum, kalbi iyilik ve merhametle dolup taşan bir efendim var; nasıl oluyor da beni dünyanın en biçâre bir esiri haline sokabiliyorlar!"

İtiraf ederim, muhteşem efendimiz, himâyenizde kendimi hiçbir zaman büyük sefâletlere atılmış bir kimse saymamışımdır. Lâkin, bu hâin harem ağası, kötülüğüyle beni biçâreliğin en sefil derecesine indirmek istiyor. Beni zillete fırlatıp atmak, utançla imha etmek hevesine düşmüş. Bakın anlatayım: Geçen gün, sadece kendi arzu ve irâdesiyle, beni kutsal haremlerinizin muhâfızlığına tayine kalkıştı; yani, benim için ölümden bin kerre beter bir işkenceyi hakkımda revâ gördü. Belki doğuştan böyle bir hizmete atanmış olanlar, "babadan intikal etmiş bir mirastır" diye kadere boyun eğer, babasının hizmetidir, diye teselli bulabilirler; lâkin ben böyle miyim, efendimiz? Beni bu hizmete zorlamak, insaniyetin kucağından silkip atmakla birdir ve bu sükûta aslâ tahammül edemem. Şâyet, bu vahşet beni öldürmese bile, ıstırap beni muhakkak eritip öldürecektir.

Derin huşû ile ayaklarınıza kapanır, öperim, ilâhî efendimiz; o kadar muhterem, o kadar muazzez fazîletlerinizin nimetlerini bana tattırın ve sizin emirlerinizle yeryüzünün en biçâre ve zelîl adamı menziline indirilemiyeceğimi gösterin...

Fâtime'nin saray bahçelerinden, 7 Mart 1713

MEKTUP KIRK ÜÇ[1]

Usbek'ten Faran'a

Fatime'nin bahçelerinde

Kalbin sevinçle dolsun ve huzur içinde ol! Bu kutsal yazıyı iyice oku, sonra da baş harem ağasına ve bahçelerimin kâhyasına göster; öpüp başlarına değdirsinler. Ben dönene kadar ellerini sana sürmeyi onlara yasaklıyorum. Onlara söyle, eksik harem ağasını satın alsınlar. Seni de bu vazifeden affediyorum. Ama, ben oradaymışım gibi, hiç ayrılmayacaksın. İyilik ve merhametimin ne derece büyük olduğunu bilirsiniz; buna karşılık bu duygularımla oynamaya kalkanlar için de, nasıl amansız davrandığımı daha iyi takdir edersiniz.

Paris, 25 Eylül 1713

MEKTUP KIRK DÖRT

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Fransa'da revaçta olan sınıf adedi üçtür: Kilise, asker ve hakimler.. Bu sınıflardan her biri diğer ikisine müthiş bir küçümsemeyle bakar. Her birinin nazarında, diğer sınıflardan bir adam budaladan başka bir şey değildir; kendisine gelince, dev aynaları da ne güne duruyor!...

1. Bu mektup, 1721 tarihli ikinci baskısında, müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

Diğer meslek ve san'at erbabına bakacak olursak, hey gidi hey, onlar da hemen hemen bunlardan farksızdır. En basit bir zanaatkâr bulamazsınız ki, çalıştığı meslek ve san'atı diğerlerinden üstün bulmasın; bütün meslek erbabının burunları kafdağında! Hep tepeden bakarlar; diğerlerini zelîl, sürünür görürler!

Bütün insanlar, az veya çok, şu meşhur Erivan'lı kadına benzetilebilir. Malum ya, bu kadın hükümdarlarımızdan birinden bir lütuf görmüş, o da buna karşı diz çöküp Yüce Allah'dan bu hükümdara Erivan valiliği ihsan etmesini dilemiş!

Bir hikâyede okumuştum. Bir Fransız gemisi Yeni Gine sahillerine yanaşıp demirlemiş. Tayfalardan bir kaçı, bu diyardan birkaç koyun satın almak istemişler ve içerilere dalmışlar. Yerliler kendilerini yakalayarak hükümdarlarının huzuruna çıkarmışlar. Kral, o sırada tebaasının dâvâlarına bakıyormuş. Bir ağacın altında ve tahtına kurulmuş, hâkimlik ediyor, adâleti dağıtıyormuş. Taht dediğim şey de, bir ağaç kütüğünden ibâretmiş. Ama, hazret sanki Büyük Moğol tahtında imiş gibi pürazâmet, debdebesinden geçilmiyormuş. Etrafında, ellerinde tahtadan mızraklar taşıyan muhâfızlar varmış. Kubbe şeklindeki büyük bir şemsiye de gölgesi ile kendisini güneşin dehşetinden koruyormuş. Gerek kendisinin, gerekse yanında oturan kraliçenin bütün süs ve zînetleri ciltlerinin tabii siyahlıkları ile birkaç yüzük ve bileziklerden ibaretmiş. Bir biçâreden de daha yoksul olan hükümdar, gelen yabancılara, Fransa'da kendisinden çok bahsedilip edilmediğini sormuş. Kendi kanaatınca, adı, bütün yeryüzünü şereflere garketmeliymiş! Yeryüzünün fâtihi olduğu söylenen kimseden farkı, bütün cihanı dile getirmekte aranmalıymış!

Tatarların hakanı akşam yemeğine oturunca, kahra-

inanlarından biri, yeryüzünün bütün hükümdarlarına haykırır ve onların da isterlerse, yemeğe oturabileceklerini müjdelermiş. Bu barbar hakan ise, sadece süt içermiş. Oturacağı bir barınağı da yokmuş. Bütün ömrü ise çapulculuk ve eşkiyalıkla geçermiş. Böyle olmasına rağmen, bütün dünyadaki hükümdarları kendi esiri gibi görür ve bu hareketini Allah'ın günü iki defa tekrarlarmış!

Paris, 28 Eylül 1713

MEKTUP KIRK BEŞ

Rika'dan Usbek'e

°°°'de

Dün sabah, daha yatağımdan çıkmamıştım ki, kapım hızla vuruldu ve birden açılmasıyla içeri, kendisiyle öteden beri tanışıklığım bulunan bir adam girdi.

Adamcağız sanki kendinde değildi; üstü başı dağınık, perukası karışmıştı. Siyah yeleğindeki söküğü diktirecek vakti bulamamıştı. Hülâsa, her zamanki, hünerle saklayabildiği giyim kuşam sefilliğini, bugün tamamen ortaya vurmuştu.

"Kalkınız" diye bağırdı. "Size ihtiyacım var. Bin çeşit siparişte bulunacağım. Benimle olursanız, içim rahat eder. Önce Saint Honore sokağına uğrayacağız. Orada bir noter var; beş yüz bin lira değerinde bir arazi satacak. İstiyorum ki, bu hususta beni tercih etsin. Biraz evvel buraya gelirken, bir müddet Saint Germain semtinde kaldım. Orada da iki bin liraya bir otel kiraladım. Öyle sanıyorum ki, antlaşmayı bu gün imzalayıp bitireceğiz."

İster istemez, yataktan fırladım, daha giyinmem bitmişti ki, adam kolumdan tuttuğu gibi, âdeta fırlatır gibi beni aşağı indirdi. "İşe bir karusa satın almakla başlıyalım; böylece techizatımızı önce bir güzel tamamlayalım." dedi. Önce bir karusa satın aldık. Ancak iş bununla bitmedi; daha yüz bin liralık da başka eşya aldık. Bütün bu alış verişler tam bir saat içinde olup bitmişti. Her şey süratle cereyan eylemişti. Çünkü, yanımdaki adam, hiç pazarlık etmiyor, hesap yapmıyordu. Aradığını ilk bulduğu yerde satın alıyor, başka yerlerde de araştırmağa lüzum görmüyordu. Olup bitenlerin önünde derin derin düşünüyor, şaşırıyordum. Gözlerim dostumun üzerinde durdukça, dalıyor, onda istisnai bir zenginlikle beraber, elîm bir yoksulluk da seziyordum. Öyle bir his içinde bocalıyordum ki, neye hükmedeceğimi bilemiyordum. Nihayet sükûtu bozup kendisini bir köşeye çektim. Kulağına yavaşça: "Dostum, bütün bu satın alınan eşyanın bedellerini kim ödeyecek?" diye sordum. "Kim olacak, ben!" dedi. "Odama gelin. Size servetimi göstereyim. En muhteşem hükümdarların gıpta edecekleri bir hazine göreceksiniz!"

Kendisini takip ettim. Evvela dairesinin bulunduğu beşinci kata çıktık. Oradan da dar bir merdivenden, özel çalışma yeri olan çatı katına tırmandık. Burası dört tarafı açık acaip bir yerdi. İçerideki bütün eşya ise, iki yahut üç düzine toprak leğenden ibaretti. Bu kapların içi muhtelif renk ve vasıfta sıvılarla ile dolu idi. "Bu sabah şafakla uyandım" dedi. "Önce yirmi beş senedir, muntazaman yapmakta olduğum işi yaptım. Kendi eserimi gözden geçirdim; ve gördüm ki, doğan günle birlikte yeryüzünün en zengin insanı da birlikte doğuyor! İşte bu lâl kırmızısı sıvıyı görüyor musunuz? Bu sıvıda bütün filozofların yegâne dilekleri olan madenî başkalaşım vasfı mevcuttur. İşte bu gördüğünüz al-

tın renkli habbecikleri hep ondan elde ettim. Ağırlığı itibariyle tam değilse de rengi itibariyle aralarında hiçbir fark yoktur. İşte Raimond Luille'den ve onu takiben bir milyon kadar başka âlimin devamlı gayret ve faaliyeti husranla neticelendikten sonra, bu sırrın çözülmesi bana, Nicolas Flamel'e nasib olmuştur. Bu sebeple de, bu gün kendimi mutlu bir simyacı olarak görmekteyim. Bu unvanı kullanmaktadayerden göğe kadar haklıyım. Yüce Allah, bu hazinenin anahtarlarını bana lâyık görmüşse, bunun da sebebi kendi kemâl ve kendi muzafferiyetinin gösterişli kılınması içindir."

Bu derece zengin bir adamı hazinesiyle başbaşa bırakarak odasından dışarıya fırladım. Merdivenlerden yuvarlanırcasına indim; kalbim öfke ile dolup taşıyordu.

Allah'a ısmarladık, sevgili Usbek, yarın seni görmeye geleceğim; şâyet arzu edersen, Paris'e birlikte döneriz.

30 Eylül 1713

MEKTUP KIRK ALTI

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Burada, durup dinlemeden din hakkında münâkaşa eden insanlara rastlıyorum. Lâkin öyle zannediyorum ki, üzerinde bu kadar nefes tükettikleri bu konunun ahkâm ve emirlerine de en az riâyet edenler yine onlar oluyor!

Bunlar kusursuz denebilecek Hristiyan kimseler olmadıkları gibi, mükemmel vatandaş da sayılmazlar; zaten bana en dokunan yönü de bu ya!.. Zira, hangi dine mensup

olunursa olunsun, kanunlara itaat, insanlara aşk, ebeveyne acıma ve riâyet, bütün bunlar her dinin başta gelen ahkâm ve amellerindendir.

Gerçekten, dindar bir adamın ilk hedefi, o dini tesis ve talim etmiş olan ulûhiyetin muhabbetini kazanmak değil midir? Lâkin, bu maksada ulaşmak için en emin çare de şüphesiz ki, cemiyetin koymuş olduğu nizamlara itaat ve riayet etmek, beşer türüne has vazifeleri istekle yerine getirmektir. Çünkü, hangi dinde yaşanırsa yaşansın, ortada bir din olduğu farzolununca, Yüce Allah'ın da insanları sevdiğini ve zira, din müessesesini insanları mutlu etmek için kurmuş bulunduğunu düşünmek ve kabul etmek mecburiyetindeyiz. Ve şâyet, Allah'ın insanları sevdiği hakikati kaçınılmaz bir hakikat ise, bu kutsal sevgi dolayısıyle, insanlarda merhamet ve insâniyete ilişkin vecibeleri yerine getirmek ve himâyesinde yaşadıkları kanun hükümlerini aslâ ihlal etmeden payidar olmak suretiyle Cenâbı Hakk'ın yanındaki itibar ve aşklarını kaybetmemek mecburiyetini hissederler.

Yüce Allah'ın aşk ve itibarına erişmek için en emin çâre budur ve bu yol, dinî âyin ve ibâdetten de üstündür. Gerçekten, sadece âyin ve ibâdetlerin herhangi bir iyilik ve insaniyet tarafı mevcut değildir. Olsa olsa bunlar Allah'ın emir ve irâdeleri ile ifa edildiklerinden, yapanlar derin bir hürmete lâyık olurlar; o kadar!...

Diğer taraftan, bu âyin ve ibâdetlerin tarzı üzerinde beşer kolaylıkla aldanabilir de! Çünkü, dünyada mevcut iki bin dinden seçilebilecek hangisinin acaba âyin ve ibâdetleri diğerlerinden üstündür? Bu yön de büyük bir münâkaşa konusudur.

Bir adam, her gün Cenâbı Hakk'a şu duayı yaparmış: "Rabbim, hakkınızda reva görülen bitmez tükenmez münâ-

kaşalardan şaşırdım, kaldım. Halbuki, ben kulunuz emir ve irâdelerinize göre kulluğumu yapmak isterim. Böyle iken, bu hususta fikrini sorduğum her insan istiyor ki, kendi meramına göre hareket edeyim. Size dualarımı hangi dilden yapacağımı, size hangi dilden yalvaracağımı bilemiyorum. Bu niyaz anlarımda hangi vaziyette duracağımı da şaşırdım, kaldım. Birisi, size ayakta dua edebileceğimi söylüyor; diğeri oturmamın daha uygun olacağını yeminlerle ısrar ediyor. Daha bitmedi! Bazı kimseler, her sabah soğuk su ile yıkanmanın şart olduğunu öne sürüyorlar; diğerleri ise, şâyet etimden bir parçayı koparmazsam göklerden en büyük öfke ile bana bakacağınızı söylüyorlar. Hey, büyük tanrım! Dahası var: Birkaç gün evvel bir kervansarayda oturmuş, pişmiş bir tavşan yiyecektim. Yakınımda oturan üç kişi beni çılgına çevirdiler, âdeta! Her üçü de sizi tezyii ve tahkir ettiğimi, çok büyük günah işlediğimi söylediler. Birisi[1] zira, bu hayvanın murdar olduğunu ileri sürdü; diğeri[2] zira bu hayvanın boğulmuş olduğunu söyledi; üçüncüsü[3] de buna sebep olarak, tavşanın bir balık sayılamıyacağını gösterdi. O sırada, oradan bir Brahman geçiyordu. Bu ihtilaf hakkında hâkimlik yapmasını ve hükmünü vermesini rica etti. Mes'eleyi dinledikten sonra bana döndü: "Onlar haksızdır, çünkü tavşanı sizin öldürmediğiniz âşikâr!" deyince, "Evet, ben öldürdüm!" cevabını verdim. Bu cevabım Brahmanın aklını oynatmıştı, sanki; hışımla bana döndü: "Nasıl siz mi öldürdünüz? Kendi elinizle ha! Lâkin siz son derece iğrenç bir iş yaptığınız farkında mısınız? Yüce Allah sizi asla affetmiyecek!" diye bağırdı. Sonra bana daha fazla yaklaşarak bir sır veriyormuş gibi yavaşça: "Ne biliyorsunuz, belki de babanızın ruhu bu hayvana intikal etmişti?" dedi.

1- Bir Yahudi.
2- Bir Türk
3- Bir Ermeni

Ey büyük Allahım! Bütün bu şeyler beni tahammül edilemez sıkıntılara ve kararsızlıklara, büyük tereddüt ve baş döndürücü müşküllere yuvarlıyor. Size belki hakaret olur diye başımı bile boynumun etrafında hareket ettiremiyorum. Halbuki, size lâyık bir kul olmak, aşkınızı kazanmak ve bu tarzla bana verdiğiniz ömrü tamamlamaktan başka istediğim yok. Belki de yanılıyorum ama bana öyle geliyor ki, bu gayeye ulaşmak için tek çâre, içinde bana hayatı gülümsettiğiniz bu toplulukta iyi ve itaatkâr bir vatandaş olmak ve bana lutfetmiş olduğunuz âile kucağında fazîletli bir baba olarak yaşamaktır[1]. *8 Ekim 1713*

1- Acaba ölmez Beccaria'nın İtalyan-Klasik mektebine meşale tutan bu derin mânâlarla dolu eser, daha neler yapmıştır? Nâçiz kanaatimizce çok şeyler yapmış, beşer türünün, kıvılcımlardan hayırhah yangınlar çıkarma sananna vakıf büyük dehalar bu eserden şaheserler meydana getirmiştir. Ferdiyetçi mesleğin ve tekâmülcü felsefenin en büyük kurucularından büyük İngiliz filozofu Herbert Spencer (1820-1903)'e; bedenî ve ırsî bir kötülüğün tesirlerinin hâkimiyeti esasına göre kurulmuş pozitivist ceza ilminin en büyüklerinden parlak İtalyan zekâsı Baron Rafaelle Garofalo dünyaca meşhur eserlerinden çok kısa iki örnek vermekten kendimizi alamıyoruz. Biz bunu kesin bir iddia veya bir tez olarak ortaya atmıyoruz. Esasen, bu fazla ve büyük bir iddia olur ve ispatı için çok geniş bir çalışma, derinliğine araştırma ve inceleme ister; bunun farkındayız. Lâkin Beccaria'ları yaratan parıltıları niçin yaratamayacağı hususu da ayrıdır... Biz sadece, bu iki büyük âlimin eserlerindeki tahlil ve ulaşmış oldukları neticenin Montesquieu'nun bu mektubunda varılan neticelere nasıl benzediğini hayret ve hayranlıkla görmek için alıntılıyoruz:

Herbert Spencer'in tekâmülcü felsefesinin en büyük eserlerinden olan "Ahlâk Prensipleri" adlı eserinin ikinci kitap, ikinci bölümü şöyle parçalarla süslenmektedir:

"..... Acıya karşı duyulan sempati, tavır ve hareketlerde çeşitli şekillerde değişiklikler yapar. İlk önce ıstırap veren bütün kasdî fiilleri suçlar Bu netice muhtelif derecelerde tezâhür eder. Farz edilsin ki, diğer bir insana eziyet veren bir fiil gerçekleşmiştir..... Diğer bazı durumlarda merhamet, duyulan bir ıstırabı doğuran gayretleri düzeltir. Bir hastalıktan, kazadan, yahut bir hâinin zulüm ve vahşetinden, yahut da hatta kalbinde merhamet duygusu yaşayan bir şahsın hiddet ve şiddetinden meydana gelen ıstırap..... ... Adâlet duygusu tabiîdir ki, sıradan bir insanın duyduğu haz ve maruz kaldığı âlemin tasavvur ve manzarasına dayanmaz. Adâlet, bir insandaki hazları temin veya elemleri def edecek fiilleri, hakiki ve fiili sûrette yahut gelecekte yasaklamaya kalktığı zaman vücutda yayılan heyecan ve isyan duy-

MEKTUP KIRK YEDİ

Zaki'den Usbek'e[1]

Paris

Sana büyük bir haberim var: Zafis'le barıştık, aradaki soğukluk kalktı. Saraydaki ikilik de nihayet buldu. Şimdi bu sulh ve sükun cennetinde bir sen eksiksin! Sen de gel ki sevgili Usbek, aşk bütün ihtişamıyla doğmuş olsun!...

---

gusuna dayanır. Başkasında meydana gelmeyen bir dönüşüm ve heyecandan adâlet duygusunun teşekkül edebilmesi için bizzat bu duyguya fazlasıyla sahip olmak lazımdır.... Ayırması ve seçmesi oldukça kolay bu çok yüksek insâniyetperver duygunun sınırı nerede bitiyor acaba? Bu vatandaşın, kendi hürriyetinden asla ferâgat edemediği sahanın dışında kalan ve diğer vatandaşın zarûret dolayısıyla istediği ve kendisinden alınmasının kolaylıkla uygun görüldüğü hürriyet sahasına inhisar eder. Dahası var, bu vatandaş, diğerinin şiddetle ihtiyaç hissettiği bu hürriyetinden ferâgatı kolaylıkla tasvip etmekle kalmaz; lâkin bu zarûreti kendiliğinden tanır ve istekle ferâgat eder.)

Baron R. Garofalo ise (Criminologia: Suç, Suçlu ve Ceza)* adlı eserinin III. bölümü olan "Tabiî Suç" bahsinde şu parçalarla: adâlet, insâniyet ve merhamet kavramlarına dokunmaktadır.

" ..... Diğerbinlik duyguları muhtelif milletlerde farklı derecelerde gelişmiş olduğu gibi, hatta bir milletin muhtelif sınıflarında dahi farklı dereceler kaydeder. Ancak, bu duygulara her yerde rastlanır. Düzen altına alınmış bütün beşerî topluluklarda (belki de bazı küçük kabileler müstesna) bu duygular iki tipik içgüdü hâline dönüşmüş olabilir: Hayırhahlık ve adâlet..... Daha ilk devirlerde bile, merhamet duygusu vardı, ancak kozmopolit olmaktan çok uzaktı. Bütün iddialara rağmen bu gün dahi tamamıyla kozmopolit olamaz..... Altüristik duygu bakımından başkasının sahip olduğu her şeye hürmet ve riâyet etmeyi ifâde edecek mânâda ancak probité kelimesini bulabildik..... Şu yön hakikattir ki, bir cemiyetin ortalama ahlâk düşüncesi, adâlet duygusunun bütün inceliklerini içeremez. Hazların en tatlısı olan ince duygular (yahut adâlet endişeleri: la délicatesse) müstehak olduğumuza vicdânen tamamıyla kanaat etmediğimiz meziyetlerden dolayı bize karşı yapılan medh ve övgüleri kabule engel olur. Lâkin bu duygu sınırsız bir takım seçkin insanlarda bulunabilir."

*- Taralımızdan dilimize çevrilen bu eser 1957 yılında neşredilmiştir.

Mütercim.

1- 47. mektup. 1721 tarihli ikinci baskısında, müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

Bu barışı kutlamak için Zafis'in şerefine büyük bir ziyâfet çektim; annen, bütün karıların, odalıkların da dâvet edildiler; halaların, teyzelerin, yeğenlerin hepsi, hepsi yüzleri kalın peçelerle, üstleri ağır elbiselerle atlarına binmiş geldiler.

Ertesi günü de hep birlikte kıra çıktık. Güya biraz hava alacaktık. Develerimize binmiştik; her devesırtı locasına dört kişi kurulmuştuk. Hareketimiz ani olduğundan, bazı kargaşalıklar olmuş, etraftaki kalabalık dağıtılamamış ve develer sıralanamamışlardı. Lâkin işinin erbabı baş harem ağası bunun da çâresini bulmuş ve bizi hâzirûnun bakışlarından korumak için kurnazca bir şey bulmuştu: Etrafımıza gerilmiş ve bizi görünmekten koruyan örtüye daha kalınını gererek, bizim de onları görmemizi önlemişti.

Geçeceğimiz ırmağa geldiğimiz zaman, âdet olduğu üzere, her birimiz tahtırevan şeklindeki bir sandukaya yerleştirildik ve bunlarla sala taşındık. Bize söylendiğine göre, ırmakta çok insan varmış. Bunlardan biri merakını yenemeyerek yanımıza kadar sokulmak ihtiyatsızlığını gösterdi ve bu cür'etini hayatıyla ödedi. Bir başkası, kıyıda anadan doğma yüzerken görüldüğü için aynı akıbete uğradı.

Ya işte böyle, senin harem ağaların, senin bu sâdık kulların, senin ve bizim mutluluğumuz için, bu iki biçâreyi bir anda fedâdan çekinmediler.

Lâkin, maceramızın sonunu dinle! Irmağın ortasına geldiğimiz zaman, öyle şiddetli bir rüzgâr esmeye başladı, gök öyle siyah bulutlarla karardı ki, gemiciler müthiş bir ümitsizliğe düştüler. Bize gelince, hepimiz korkumuzdan titremeye başlamıştık. Çoğumuz bayıldı. Ben harem ağalarının münâkaşalarını hâlâ kulağımda hissediyorum. Bunlardan bir kısmı tehlikeden haberdar edilmekliğimizi ve kapalı bulundurulduğumuz yerlerden dışarı çıkarılmamızı uygun

görüyordu; fakat şefleri ise, efendilerinin şeref ve itibarına böyle bir leke sürmektense, ölmeyi tercih edeceğini ısrarla savunuyor ve böyle pervasızca ve cür'etkârâne tekliflere kalkacak olanların kalblerine hiç tereddüt etmeden hançerini saplayacağını söyleyerek onları tehdit ediyordu. Esirlerimden biri, kendini kaybetmiş, tamamiyle çıplak denecek bir kıyafetle yardımıma koşmuştu. Lâkin siyahî bir haremağası onu vahşiyâne bir tarzda yakalayarak çıktığı yere soktu. Ve işte o sırada da ben bayılmışım. Ancak, tehlike atlatıldıktan sonra ayılabildim.

Rabbim! Kadınlar için seyahatler ne müşkülmüş meğer! Tehlikeler erkekler için olsa olsa, hayatlarını tehdit edebiliyor; halbuki biz kadınların hem hayatımızı hem namusumuzu daimi tehdit altında tutuyor.

Allah'a ısmarladık sevgili Usbek, seni her zaman seveceğim.

Fatime sarayından, 2 Kasım 1713

MEKTUP KIRK SEKİZ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

İlme, araştırmaya dalan insan pek öyle işsiz güçsüz sayılmaz. Gerçi, mühim denebilecek bir iş güçle meşgul sayılmam ama, lâkin yine de devamlı bir meşguliyet halindeyim, diyebilirim. Ömrüm araştırma ve gözlem ile geçiyor; gündüz duyduklarımı, gördüklerimi, dikkatimi çekenleri geceleyin oturup yazıyorum. Her şeyle ilgileniyor, hayretlere düşüyorum. Tıpkı çocuklara benziyorum; bedenî gelişimi eksik, son derece yufka yürekli ve nazik, her sese karşı tep-

kili, en küçük kıpırdanışlara derin bir hassâsiyetle âdeta müptela bir çocuk gibiyim!...

Belki de inanmıyacaksın, burada bizi, hemen bütün sohbetlere, cemiyetlere, girilmesi pek zor mahfillere pek büyük bir nezâket ve istekle kabul ediyorlar. Şüphesiz bu muzafferiyet ve hüsnü kabulun en büyük hissesi Rika'ya aittir. Onun parlak zekâsı, ince ruhu ve tabiî neş'esi bütün bu zor kapıların ardına kadar açılmalarında asıl etken oluyordur. Ondaki bu meziyetler aradığı kadar aranmasına, sevdiği kadar sevilmesine, istediği kadar da istenmesine sebep oluyor.

Yabancı havamız kimseye ağır gelmiyor; hiç kimse bizden sıkılmıyor; hatta bizde bazı incelikler, nezâketler seziyorlar; ve bunu sezdiklerini anlayınca, niye yalan söyleyeyim, memnun da oluyoruz. Bununla beraber, itiraf da etmeli ki, bura insanları uyarılmağa, ikaz ve irşada lâyık kimselerdir, doğrusu...

Geçende, birkaç günümü Paris'e yakın bir yazlık köşkte geçirdim. Ev sahibi çok mümtaz bir şahsiyetti ve beni evinde ağırladığından dolayı hakikî bir saadet duyuyordu. Son derece sevimli bir de karısı vardı. Bu kadın monoton bir hayatı canlı bir neş'e ile birleştirmek maharetini gösterebildiği halde, İranlı kadınlar bu maharetten hepten mahrumdurlar.

Madem ki, burada bir yabancı idim, benim için yapılacak en iyi şey, âdetim olduğu üzere, temas ettiğim bu insanların yeni değişimler gösteren mizaçları üzerinde derinden derine düşünüp incelemeler yapmaktı. Bu istikamette giderken, önce sadeliği pek hoşuma giden bir adam dikkatimi çekti. Onunla karşılıklı dost olduk, öyle ki sonraları sık sık buluşmaya başladık.

Bir gün, büyük bir toplantıda, biz ikimiz yalnız başımı-

za bir köşeye çekilmiş konuşuyorduk. Sohbet konumuz genel idi. Bir aralık kendisine yavaşça:

- Belki de, dedim, bende kibarlık ve sevimlilikten çok, tuhaflık ve meraka değer taraflar buluyorsunuzdur. Lâkin ne olursa olsun, size bazı sorular sormaklığıma müsaadenizi istirham edeceğim. Çünkü, tam bir gaflet içinde ve bir arada bulunduğum insanları seçememiş bir halde yaşamak bana pek sıkıntılı gelir. İki gündür, patlıyorum. Bu adamlardan her biri âdeta başımı kemirip yemekte, her gün hiç olmazsa iki defa ölüm işkencesiyle kıvranmaktayım. Öte yandan, bu adamları sanki bin yıldan beri tanır gibiyim; böyle iken, bir de bakıyorum ki, tanıdığımı zannettiğim bu insanlar bana haşmetli hükümdarımın kadınlarından da daha görülemez mahluklar gibi esrar perdesine bürünmektedirler.

- Her istediğinizi sorunuz, hepsini cevaplandırmağa çalışacağım. Sizin son derece güvenilir ve ketum bir insan olduğunuza eminim, bu itimadımı da suistimal etmiyeceğinize inanıyorum.

- Önce, bize devamlı büyük şahsiyetlere verdiği ziyafetlerden bahseden bu adamın kim olduğunu söyler misiniz? Hemen daima düklerle, baronlarla tanışıklıklar kurmuş, ve bana anlatıldığına göre, başkaları için o kadar zor olduğu halde, kendisi çoğu bakanlarınızla görüşürmüş. Şu halde, çok seçkin bir simadır. Böyle iken, çok bayağı bir çehresi var. Hiç de asil çizgiler taşımıyor. Sonra, kendisini pek kültürsüz buldum. Gerçekte, ben bir yabancıyım, ama öyle zannediyorum ki, bütün milletlere has genel bir zerâfet ve nezâket âdâbı vardır. Halbuki, bu adamda bunlardan eser yok! Yoksa, sizin seçkin şahsiyetleriniz diğer milletlerinkinden daha mı fena yetiştirilmişlerdir?

Dostum gülerek:

- Bu adam geniş arazi işletir, dedi. Serveti ile etrafındakilerinden nasıl çok üstün bulunuyorsa, soyu sopu itibariyle de hepsinden pek aşağıdadır. Hani kendisi de dâvetlilerin arasına oturmamış olsa, Paris'in en muhteşem sofrası onundur denebilir!... Ama varlığıyla bu sofrayı âdîleştirir. Görmüş olduğunuz gibi, son derece saygısız ve münâsebetsizdir. Ama, herifin yaman bir aşçısı vardır ve onun sayesinde kendini gösteriyor, işte! Bununla beraber, o da nankörlük etmiyor ha, bütün gün siz de dinlediniz ya, aşçısını methedip durdu.

- Ya şu bir hanımla karşı karşıya oturan siyah elbiseli şişman adam? Üstündeki elbisenin pejmürdeliğinden akan hüzünle kendisinin bu neş'e ve şenliği, derisinin parlaklık ve pembeliği tezat halinde. Siz onunla daha konuşmaya başlar başlamaz gülmeye başlıyor.

- Bu adam bir vâizdir. Hattâ baş vâizdir. Çok yamandır. Konuşma sanatına vâkıftır. Bu sebeple kadınları kocalarından daha iyi tanır. Onların zayıf ve eksik taraflarını iyice kavramıştır. Bununla beraber, kadınlar da onun zayıf taraflarını bilirler ya, o da ayrı!...

- Peki, nasıl oluyor da, hiç durmadan onlara şükran ve nimetten, af ve mağfiretten bahsedip duruyor?

- Hep onlardan mı ya! Bazan da güzel bir kadının kulağına kendi zaafından, kendi aşağılıklarından da aynı kolaylıkla fısıldar. Cemaat önünde yıldırımlar gibi gürleyen bu adam, yalnızken kuzu kadar halîm ve selîm olur.

O zaman dayanamadım:

-Bana öyle geliyor ki, dedim, bu adam çok itibar, çok hürmet görüyordur?

-Nasıl! Evet, hürmet ve riâyet görüyor! Çünkü bu adama ihtiyaçları büyüktür. Zira, o münzevî bir hayata huzur ve renk veriyor; lezzet getiriyor. Küçük nasihatler, dinî hiz-

met ve ihtimamlar... Velhasıl, bu adam bir baş ağrısını, âlim bir insandan daha büyük bir maharetle geçirtebilir ve bu da harikulâde bir iştir, doğrusu.

-Lâkin, aziz dostum, sizi sorularımla bunaltmıyorsam, şunu da soracağım: Şu önümüzde duran, çok zevksiz giyinmiş, zaman zaman yüzünü gözünü buruşturan, sahte tavırlı zâtın da kim olduğunu bana söyleyin. Bu adam, bir kere diğerlerinden farklı konuşuyor. Hitâbetin zerâfet ve dehasına mâlik olmadığı halde, bu zerâfet ve dehâya mâlik olmak ateşiyle yanıyor!

-Bu bir şâirdir, çirkin bir mahlûktur. Rivâyet ederler ki, bunlar doğuştan böyledirler; ömürleri boyunca da böyle kalırlar; tamamı ile doğrudur! Yani bu gibiler daima diğer insanların maskarasıdırlar. Lânet ve hakareti hiç kimse bunlardan esirgemez; bu türden hediyelere bol bol nâil olurlar. Al meselâ, şu adamı; büyük bir kıtlıkta çâresiz kalmış ve bu eve sığınmış. Ev sahipleri kendisine büyük bir hüsnü kabul göstermişler. Bilhassa, kadın nezâket ve iyi kalbliliği ile herkesçe bilinirmiş. Zamanla dul kalmış. Bizim şâir onunla evlenmek bahtına da mazhar olmuş. İşte, o zaman ömründe ilk defa güzel bir şey yapmış ve izdivaçlarının kasîdesini yazmış; bu eserinde izdivaç hayatının tahayyül ettiğinden de daha büyük bir saâdet getirdiğini ifâde etmiş. İnanmayacaksınız ama, sırası gelmişken söyleyeyim ki, bizde de hakikaten pek mutlu izdivaçlar gerçekleşir; böyle mutlu yuvalarda kadınlar son derece fazîletlidirler; namuslarını hiçbir şekilde lekelemezler. Kocaları daimî bir huzur ve güven içinde yaşar. Bu sükûn ve güven hiç bir şekilde bozulmaz. Böyle âileler hemen her yerde sevilir; hürmet ve itibâr görür. Yalnız bir şey vardır, bu âilelerde hâkim olan nezâket ve iyi yüreklilik yüzünden, evlerine akın eden her çeşit insanları kabule mecbur kalırlar. İşte bunlar arasından pek tabiî bazan da kötüler süzülür; kötü bağlar

kurulur. Ben şimdi bu yüzden bu âileleri tenkit etmiş olmuyorum; insanları oldukları gibi kabul mecburiyetinde olduğumuzu takdir edenlerdenim; yalnız ne var ki, söylediğim kötü bağlar da, maalesef birer gerçek oluyor. Zaten iyi ahbap dediğimiz insanlar da, esasen ekseriya hile ve kötülüklerini çok ince ve zarifâne uygulayabilenler değil midir? Belki de bunları zehirlere benzetmek en doğrusudur; en ince, en renksiz ve pürüzsüz görünen zehirlerin en tehlikeli cinsten oluşları gibi!

Muhatabıma daha fazla yaklaşarak, gayet yavaşça:

-Ya şu çok mahzun görünen ihtiyara ne dersiniz? diye sordum. Onu önce yabancı zannetmiştim. Çünkü, kimseye benzemeyen bir giyiniş tarzından başka, bütün Fransa'da olup bitenleri ince bir tahlil ve tenkitten geçiriyor; üstelik te hükümetinizin icraatını da hiç beğenmiyor!

-Bu bir eski muhâriptir. Muharebelerde geçirdiği uzun yıllar yüzünden dinleyicileri kendisini tanırlar. Fransa tarafından kazanılmış bir muharebe olsun da, o bu muharebede bulunmamış olsun, bunu aslâ kabul etmez! Yahut da, bir savaş cephesi methedilsin de, o cephede kendisi siperlerin üzerinde cirit oynamamış olsun, buna da imkân yoktur! Tarihimiz için varlığının zaruretine o derece kânidir ki, onca bu varlığının yıkıldığı yerde tarih de yıkılıp bitecektir! Almış olduğu bazı yaralara, sanki imparatorluğun yıkılıp dağılışının alâmetleriymiş gibi bakar. Mazinin geçmiş olduğuna, aslolan yaşanmakta olan zamanın değerinde bulunduğuna inanan filozofların tam tersine, bütün dünyanın ve hayatın ancak geçmişte korunduğunu, bütün hayatiyetin zamanında yapmış olduğu savaşlarda toplanıp kaldığını, yaşanmakta olan zamanda ise, hiçbir şeyin mevcut bulunmadığını iddia eder. Ona göre, teneffüs ettiği hava bile, akıp giden geçmişten kopup gelmektedir; gelecek zamanlarda yaşamak isteyen tarihî kahramanlardan olmak sevdasındadır.

-Peki, madem böyledir, niçin askerî hizmeti terketti?

-O mu? O, aslâ askerî hizmeti terketmedi; fakat askerî hizmet onu terketti! Kendisini önemsiz bir mevkiin başına kumandan tâyin etmişlerdi. Heyhât! Hepsi bu kadar! Bütün geri kalan ömrünü bu hizmeti anlatmakla geçirecektir. Lâkin, başka sermayesi de olmayacak. Zira, şan ve şeref yolu ona tamamen kapanmış bulunmaktadır.

-Lâkin niçin böyle olsun, dostum?

-Çünkü, Fransa'da bir atasözü vardır: Aşağı hizmetlerde fazla yıprananları, tahammülü artık tahribata uğramış, terk edilmiş ve işsiz kalmış zâbitleri aslâ yüksek kumanda mevkilerine getirmemelidir! Nazarımızda bu gibilerinin zekâları teferruat içinde sıkışıp kalmış ve bu küçük şeylere olan alışkanlıklarla büyük işleri yapacak kudretten artık mahrum hale gelmiştir. Bize göre, otuz yaşında general olmak vasfını kazanmamış bir zâbit, artık ebediyen kazanamaz. Zira, bir bakışta, geniş bir arazinin muzafferiyete hizmet edecek bütün özelliklerini kuşatamayan bir zekâ, bir hezimette bütün bu nimetlerin faydalarını ise, aslâ düşünemez.

İşte bundan dolayıdır ki, Yüce Allah'ın yalnız kalben değil, lâkin kahramanca bir deha ile de diğerlerinden ayrıştırdığı büyük insanlara, biz de büyük hizmetler verilmesinden hiç çekinmeyiz. Daha aşağı hizmetleri ise, alt derecelerde olma vasfında yaratılmış olanlara gördürürüz. Ve bu gibiler genellikle, savaşlarda ihtiyarlayan kimselerdir. Bütün enejileri esasen tükenmiş haldedir; artık bünyelerinin zayıflaştığı bir zamanda onlara yeniden hizmetler verilmemelidir.

Biraz sonra yeniden meraka kapıldım:

-Şâyet, dedim, bir arzumu daha yerine getirmek lûtfun-

da bulunursanız, artık size soru sormayacağım. Acaba, bu uzun boylu, gür uzun saçlı, zekâsı kıt, lâkin cür'eti fazla delikanlı da kim oluyor? Bu derece küstah tavır, herkesten daha yüksek sesle konuşma arzusu ve halinden de bu derece memnûniyet nereden geliyor?

-Ha, bu genç mi? O çok bahtlı ve aşk bahsinde fazlasıyla başarılı bir delikanlıdır.

Muhatabım, daha bu cümleyi bitirir bitirmez, içeri misafirler girmeye başladı; bir kısmı dışarı çıkıyordu; kimi de oturduğu yerden ayağa kalkıyordu. Bunlardan bir kaçı gelip dostumla konuşmaya daldılar. Ben de yine eskisi kadar merak ettiğim şeylerle başbaşa kalmıştım. Ancak, biraz sonra, hangi vesile ile olduğunu bilmiyorum, sözünü ettiğim delikanlı yanıma yaklaştı ve bana hitaben:

- Hava ne kadar da güzel, acaba, bahçede bir gezinti yapmak ister miydiniz? diye sordu.

Büyük bir nezâketle kabul ettiğimi söyledim. Odadan birlikte çıktık. Aramızdaki sükutu önce o bozdu:

- Evin hanımını memnun etmek için kalktım, buralara kadar geldim. Hani kadınla aramız hiç fena değil doğrusu! Gerçi şu dünyada; sebepsiz yere somurtup duran ne kadınlar vardır, ama elinizden ne gelir azizim? Paris'te en güzel kadınlarla tatlı bağlar kuruyorum. Lâkin hiç birine takılıp kalmam ha! Bundan bilhassa korkarım. Gerçi işin asıl garip tarafı aramızda kalsın dostum, hani ben de pek öyle arkasından koşulmaya lâyık bir mal da değilim, ha!

Sözlerini tabiî karşıladım, nazikâne cevap verdim:

- Şüphesiz dostum, sizin de kendinize göre meşgaleleriniz, vazifeleriniz vardır ve bunlar sizin bu kadınlarla sıkı ve devamlı bir bağ kurmanıza engel oluyordur?

Muhatabım, bu sözlerimden hayrete düşmüş gibi, bana

bakarak:

- Yok canım, dedi, benim ne vazifelerim, ne de meşgalelerim var; benim bütün vazifelerim ve meşgalelerim, bir kocayı çılgına çevirmek, bir babayı elem ve ümitsizlik ile inletmekten ibarettir. Beni avucunun içine aldığını zanneden bir kadını telaş ve korku içinde çırpındırmak kadar, dünyada bana zevk veren bir şey olamaz. Beni kaybetmek korkusu içinde cehennem ateşiyle o kadın yanıp kavrulmalıdır ki, ben keyfimden yana mutlu olabileyim!

Artık daha fazla tahammül edemedim:

- Benim anladığıma göre, dedim, siz en kahraman bir savaşçıdan daha fazla gürültü yapıyor, en büyük bir devlet adamından da daha çok hürmet ve riâyet görüyorsunuz! Halbuki, İran'da olsaydınız bütün bu başarılara hasret çekerdiniz. Sahip olduğunuz meziyetlerle olsa olsa, karılarımızın muhâfazasına memur edilebilirdiniz; yoksa, onların aşkına hiçbir zaman erişemezdiniz.

Ateş yüzüme çıkmıştı ve şâyet konuşmaya bir parçacık daha devam edebilseydim, bu delikanlıya hücumdan kendimi zabtedemiyecektim.

Meslek ve meşrebi böyle olan bu gibi insanları hoş gören ve baş tacı yapan bir ülke hakkında sen ne düşüneceksin bilmiyorum! Öyle bir ülke ki, sadâkatsizlik, hıyânet, cebren kız ve kadın kaçırmak, hakikatsizlik ve adaletsizlik hürmet ve itibara mazhar oluyor! Çünkü, bir babanın sevgili kızını elinden alıp kaçırdı diye, çünkü bir kocanın karısını iğfal etti diye ve çünkü en sakin ve kutsal bir topluluğu karıştırıp kargaşalık çıkarabildi diye, bu adamı göklere çıkarıyorlar.

Ey Hazreti Ali'nin mutlu çocukları! Sizler ki, âilelerinizi cehâletten, iğva ve ifsaddan muhâfaza ve himâye ediyor, onları şiddetle ve kahramanca savunabiliyorsunuz, ne bah-

tiyarsınız, siz! Günün ışığı, kadınlarınızın kalblerinde yanan alevden daha temiz ve berrak olamaz, inanın bana! Kızlarımız ise, kendilerini meleklerle eş tutan ve onları mânevî kuvvetiyle teçhiz eden kalblerindeki bu büyük alevi söndürecek herhangi bir felâket gününü hazırladıkları zaman, korkularından bir kuş gibi titrer durular.

Ey doğduğum sevgili toprak! Güneşin ilk bakışlarına serili kutsal varlık! Batı'yı saran yoğun karanlığı yırtıp dağıtmak hevesiyle yükselen bu parlak yıldızı, orada işlenen sayısız cürümler soldurmaya zorlarken, sen asla onu lekelemeyeceksin!

Paris, 5 Kasım 1713

MEKTUP KIRK DOKUZ

Rika'dan Usbek'e

***'e

Geçen gün odamda otururken, içeri derviş kılıklı bir papaz girdi; kıyafeti cidden garipti. Sakalı, ipten örülmüş kemerine kadar iniyordu; ayakları çıplaktı; kaba ve kalın kumaştan dikilmiş zubunu kül renginde, bazı tarafları kabarık ve sivri idi. Hülâsa hali, tavrı o derece garibime gitmişti ki, hemen bir ressam bulayım da adamın resmini yaptırayım diye düşündüm.

Adamcağız, bana büyük iltifatlarla söze başladı, sözleri arasında kendisinin de mümtaz bir sima olduğunu, sayılı bir Kapusen rahibi bulunduğunu da öğretmiş oldu. Sonra döndü: "Efendi Hazretleri, zâtı âlîlerinin, pek yakında İran

sarayına döneceklerini duydum. Sarayda hatırı sayılır bir mevkî ve itibarınız varmış. Sizden himayenizi istirhama geldim. Casbin civarında iki üç din adamımıza bir sığınak lütfunda bulunmaları için haşmetlu imparatorunuz nezdlerinde hayırhah delâletlerinizi sizden istirham edeceğiz."

Kendisine: "Aziz peder, dedim, demek siz İran'a gitmek istiyorsunuz?" Adamcağız hemen telaşlandı: "Ben eyâlet reisi rûhânisiyim" dedi; "Onun için bulunduğum mevkii dünyaya değişmem!" Şimdi hayret sırası bende idi: "Peki, öyle ise, benden bu ricanızın sebebini söyler misiniz?" Gayet sakin bir sesle cevap verdi: "Şâyet, böyle bir misafirhaneye mazhar olursak, büyük İtalyan rûhânî reislerimizden bir kaçını oraya göndermek imkânına sahip olmuş oluruz!" Bu sefer kendisine dedim ki: "Muhterem peder, şüphesiz, bu gidecek rûhânîleri tanıyorsunuzdur?" Yine aynı soğuk sesle: "Hayır efendi hazretleri, hiç birini tanımıyorum!" dedi. "Vay canına!" dedim. "Peki tanımadığınız kimselerin İran'a gitmelerinin sizce ne gibi bir ehemmiyeti olabilir?" Ve ilâve ettim: "Bununla beraber, Casbin'in havası da çok latiftir ya! İki üç din büyüğüne bu havayı koklatmak hakikaten güzel bir tasavvurdur. Bundan hem Avrupa'ya, hem de Asya'ya büyük menfaatlar sağlanabilir. Hükümdarlar da bununla fazlasıyla ilgileneceklerdir. Ve arkasından gelsin mükemmel sömürgeler! Öyle değil mi? Haydi haydi, ne siz ne de sizin gibi rûhânîler, sakın buralarını başkalarına kaptırmayın! Nenize gerek, hakkınızda en hayırlısı, yine bu yerlerde sürünüp sefil olmak, ömrünüzün kalan yıllarını da aynı zillet içinde geçirmektir."

Paris, 15 Kasım 1713

MEKTUP ELLİ

Rika'dan Usbek'e

...'e

Faziletleri kendileriyle öyle kaynaşmış, öyle tabii hâle gelmiş kimseler gördüm ki, sanki bu hasletlere hiç sahip değillermiş gibi davranıyorlar, insana bunu his bile ettirmiyorlar. Bu insanlar, vazifelerini hiç gösterişsiz, âdeta ilâhî bir sevk imiş gibi yapıyorlar; haiz oldukları nâdir meziyetleri anlatmak şöyle dursun, hatta bu meziyetlerin farkında bile değillermiş gibi bir halleri var.

Ah, işte benim sevdiğim insanlar, bunlardır! Benim nazarımda, fazîletli olduğuna inandığım ve hayırhah sayılan bir hareketin karşısında şaşkın kalanlar asla fazîletli kimseler değillerdir. Şayet, Yüce Allah'ın büyük liyâkatlar verdiği kimselere tevâzu bir zaruret ise, hatta en büyük insanları bile utanca düşürecek bir gurura kapılan böceklere ne demeli, bilmem!?...

Heyhat! Hemen her tarafta, hep kendinden bahseden insanlar görüyorum. Konuşmaları tıpkı bir aynaya benziyor. Bu aynada devamlı onun münâsebetsiz çehresi tecessüm ediyor. Başlarına gelmiş en önemsiz şeylerden dem vururlar; bunları yağlandıra ballandıra anlata anlata bitiremezler. Bütün bu izahlardan bekledikleri şey de, nazarımızda ehemmiyetlerini büyütüp arttırmaktır. Her şeyi onlar yapmışlardır! Her şeyi önceden onlar söylemişlerdir! Her şeyi ta evvelinden onlar düşünmüşlerdir! Onlar bütün dünyaya numûnedirler! Bitmez tükenmez örnektirler!

Hey, Rabbim! Medh ve sena, yapana yönelik olunca ne tatsız, ne yavan ve bayağı oluyor!..

Birkaç gün önce, bu karakterde bir adam, tam iki saat bize meziyetlerini saçıp döktü; liyâkatını dinleye dinleye takatsiz hale geldik. Nihâyet hiç birimizde en küçük bir tepki yaratmadığını görünce, ister istemez yakamızı bıraktı. Şimdi konuşma sırası bize gelmişti; tabii biz de sıramızı kaçırmadık, içimizi döktük. Nihâyet çok dertli görünen içimizden biri bu konuşmalardan şikâyete başladı: "Ne? Nalıncı keseri gibi hep kendi tarafına yontan budalalardan mı? Yeter artık, yeter illallah, birader!" Bizim yaman konferansçı bu fırsatı kaçırır mı, hemen atıldı: "Hakkınız var, en doğrusu benim gibi yapmaktır. Ben aslâ kendimi medhetmem. Hamdolsun malım mülküm var; doğuştan asâlet sahibiyim; elim açık, gözüm toktur; hattâ dostlarıma kalırsa, parlak da bir zekâya sahip bunuyorum. Ama, bütün bunlara rağmen, ağzımı açıp bir şey iddia ettiğim var mı, benim? Şâyet bazı meziyetlerim varsa, fikrimce yine en makbulü tevazuumdur, tevazuum!"

Benim sevgili Usbek'im, görüyorsun, ne mütevâzî adam! Doğrusu bu münâsebetsize gıpta ettim. O böyle yüksekten atıp tutarken, ben kendi kendime: "Ne mutlu o insana ki, kendi liyâkatından bahsetmeyecek kadar mağrurdur! Dinleyicilerinden hazer eder ve kendi meziyetleriyle başkalarının gururunu ihlâl ve ifsâd etmez!"

Paris, 20 Kasım 1713

MEKTUP ELLİ BİR

İran'ın Rusya Mümessili Nargum'dan Usbek'e

Paris

Isfehan'dan bana yazdıklarına göre, İran'dan ayrılmış-

sın; halen de Paris'de bulunuyormuşsun. Eğer böyle ise, niye sen ortada iken, haberlerini başkalarından alayım?

Şehinşah hazretlerinin emir ve fermanlarıyla beş seneden beridir bu memlekette bulunuyorum ve o zaman bu zamandır, nice önemli müzâkerelerde bulundum ve bunları neticelere bağladım.

Bilirsin ki, Hristiyan hükümdarlar içinde menfaatı İran'la müşterek yegâne hükümdar Çar'dır; çünkü, o da bizim gibi Türk düşmanıdır.

Onun imparatorluğunun genişliği bizimkinden de fazladır. Zira, ta Çin hududlarına dayanan tâbi devletleri hesaplarsak, bu genişliği zihninde tasarlayabilirsin.

Çar, tebasının malları ve canları üzerinde mutlak hâkimiyete sahiptir. Bu tebaanın hepsi, yalnız dört âile müstesna, evet hepsi esir sürülerinden ibarettir. Kendisi ise, İsa'nın vekili, kralların kralı, arş-ı âlâya bile hükme muktedir, muhteşem bir varlıktır!...

Moskova'nın müthiş soğuklarına rağmen, mühim bir şahsiyet gözden düşünce, onu Sibirya'ya sürgüne gönderirler; çünkü, buranın hatırı sayılır derecede eziyetli hapishane hayatının onlara nimet olacağını bilirler!...

Bizim büyük Peygamberimiz, bize şarabı nasıl haram etmişse, Çar da Ruslar'a yasaklamıştır.

Ruslar, misafirlerini İran'da olduğundan tamamıyla başka tarzda ağırlarlar. Bir yabancı bir Rus evine girer girmez, evin erkeği misafirine hemen karısını takdim eder; misafir de kadını hararetle öper ve bu hareket kocaya derin bir hürmet ve nezâket ifâdesidir.

Her ne kadar evlenme sözleşmelerinde, babalar kızlarının kocaları tarafından kırbaçlanmamalarını şart koşarlarsa da, Rus kadınlarının hakikatte bu kırbaçlara nasıl hasret

çektiklerini anlatamam!..

Onlarca, kocalarını fethettiklerine en büyük delil, ancak onlar tarafından atılan kırbaçlar olabilir. Bir kere iyice kırbaçlandılar mı, artık iyice sevildiklerine inanırlar! Bunun aksine bir muameleye maruz kalmaları felâketlerine sebep olur; me'yus olurlar; inlerler; kendilerini dünyanın en biçâre kadınları olarak görürler. Sanki dünya başlarına yıkılmıştır. Niçin? Çünkü dövülmüyorlar! Ve çünkü sevilmiyorlar, işte! İhmal edildiklerine, terk edildiklerine ve hezimete uğradıklarına, asla erkeklerinin gönüllerinde bir yer yapmamış bulunduklarına dair daha büyük delile lüzum yoktur artık.

Böyle bir durumdaki bir kadın ne bahtsızdır! Bundan dolayı, o bu halini asla hoş görmez, af etmez! İçin için yanar, erir, yıkılır.

İşte sana elime geçen böyle bir mektubu gönderiyorum; son zamanlarda böyle bir kadın tarafından annesine yazılmış bulunuyor:

"Benim sevgili anneciğim,

Dünyanın en bahtsız kadınıyım, ben! Kocam tarafından sevileyim diye baş vurmadığım çare kalmadı. Lâkin, heyhat! İşte başarılı olamadım.

Dün evde belki bin çeşit işim vardı; hepsini yüz üstü bıraktım ve sokağa çıktım. Hava kararıncaya kadar eve dönmedim. Eh, dedim, akşama bir güzel dayak hak etmiş oldum! Lâkin ne gezer! Bütün ümitler suya düştü! Adamcağız dayak atmak şöyle dursun, ağzından kötü bir kelime bile çıkarmadı.

Halbuki, kız kardeşim böyle mi ya! O, tamamen ayrı muamele görüyor. Kocası her gün kendisini ayaklarının altında eziyor. Bir erkeğe dönüp bakmak haddine mi, tepe-

lendiği gündür. Sevgi dediğin işte böyle olur! Onlar, işte böyle sevişip böyle kaynaşıyorlar!...

Zaten kız kardeşimin bütün şişmeleri, etrafını hakir görmeleri hep bu yüzden değil mi? Ama, artık beni hakir ve zelil görmesine müsaade etmeyeceğim. Ben de bundan böyle kocam tarafından sevileceğim. Neye mal olursa olsun, bunu ona ispat edeceğim. Ne yapıp yapıp kocamı mutlaka kudurtacağım. Onu öyle öfkelendireceğim ki, o da ister istemez beni istediğim tarzda sevecektir! Arzuladığım gibi okşayacaktır! Hele bir küçük fiske ile bana bir dokundu mu, işte kızıl kıyametler kopacak, bütün dünyayı ayaklandıracağım. Çağıracağım, bağıracağım ve böylece herkes işlerin yolunda gittiğini anlayacak! Ve şâyet komşulardan kurtarmağa gelenler olursa, onların boğazına sarılıp bütün intikamımı onlardan alacağım.

Sizden rica ederim, anneciğim, kocamla bir görüşün, bana lâyık olduğum tarzda muâmele yapmasını bir kere de siz hatırlatın.

Bu kadar ağırbaşlı ve fazîletli olan babam bile, böyle davranmazdı. Şimdi iyice hatırlıyorum daha ben küçücük iken, bazan öyle bir coşup taşardı ki, sana olan sevgisini bütün şiddetiyle ispat ederdi; öyle değil mi?

Seni öperim, benim biricik sevgili anneciğim."

Ruslar seyahate çıktıkları vakit imparatorluğun sınırlarını aşamazlar. Böylece, dahilî kanunlara tabi olarak, diğer milletlerden tamamen ayrı yaşamağa mecbur kaldıklarından, eski geleneklerini büyük bir titizlikle muhâfaza etmiş bulunuyorlar; o derecede ki, dünyada başka türlülerinin mevcut olabileceğine artık inanamıyorlar!...

Lâkin, şimdiki Çar da her şeyi değiştirmek hevesine kapıldı; kapıldı ama, daha ilk adımda başı ağrımaya başladı:

İlk önce tebaasının sakallarını kestirmeğe kalktı; bu yüzden halk arasında büyük kargaşalıklar çıktı; ruhban sınıfı da bu ayak takımlarının yanında yer aldı.

Yine bu hükümdar, bütün güzel san'atların gelişmesi için oldukça gayret sarfetmekte, cihan devletlerinin unuttukları Rusya'yı Avrupa ve Asya ülkelerinde tekrar tanıtmak hevesiyle hiçbir fedâkârlığı esirgememektedir.

Endişeli ve devamlı coşkulu hükümdar, geniş imparatorluğuna bağlı devletleri dolaşmakta, her yerde tabii sûrette sert mizacının ağır havasını bırakıp ayrılmaktadır.

Sanki, imparatorluğu, Asya kıt'asındaki topraklarının yükünü artık taşıyamıyormuş, bunları artık istemiyormuş gibi terketmekte; buna mukabil Avrupa kıt'asında kendine yeni yeni eyâletler ve krallıklar aramaktadır.

Seni hürmetle öperim, sevgili Usbek, bana kendinden bahset, yalvarırım kardeşim.

Moskova, 2 Aralık 1713

MEKTUP ELLİ İKİ

Rika'dan Usbek'e

°°°'e

Geçenlerde bir toplantıda bulunmuş, bir hayli de eğlenmiştim.

Orada hemen her yaştan kadınlar vardı. Biri seksenlik, diğeri altmışlık ve bir diğeri de kırklık üç kadınla tanıştım. Bu sonuncusunun yirmi yaşında bir de yeğeni vardı. Bir aralık garip bir insiyakla bu genç kıza yaklaşmıştım. Beni görür görmez, o da bana sokuldu ve kulağıma eğilerek:

- Ne dersiniz, diye sordu, teyzem yaşına bakmadan arkasından âşıkların koşmasını istiyor?

- Teyzenize bu hareketi hiç yakıştırmam, dedim. Bu tarz hareket olsa olsa, size uygun düşebilir.

Bir müddet sonra teyzesinin yanında bulunuyordum; o da bana:

- Rica ederim, dedi, şu kadın hakkında ne düşünürsünüz, bilmem ama en azından altmışında var. Böyle iken, bu gün aynanın karşısında, tam bir saattan fazla süslendi, püslendi durdu!

- Geçen zamana yazık olmuş, dedim. Bunu yapması için sizdeki câzibelere sahip olması lazımdı!

Bu zavallı altmışlık kadını da ziyaret ettim; beni görür görmez hemen dertlerini döktü:

- Acaba, dünyada bu kadından da gülüncü bulur mu? En azından seksenlik olduğunu görüyorsunuz. Ama o, bu yaşın, kan kırmızısı kurdela bağlamasına hiç de engel olmadığına inanır! Hep gençlik özentisi içinde, halbuki bu gidişle gençlik merhalesini de çok geri de bırakıp çocukluk yıllarına basacak.

"Ah Rabbim! Niçin yalnız başkalarının gülünçlüklerini görebiliyoruz?" diye hayıflandım. Sonra da, belki de bu bir saadettir, başkalarını zaaflarında kendimize bir teselli arayıp buluyoruz, diye düşündüm. Bununla beraber, daha eğlenmek arzusundaydım. Kendi kendime: "Eh iyice tepelere çıktık; şimdi de aşağılara inmeye başlayalım ve en tepedeki seksenliğe yaklaşayım!" dedim.

- Madam, biraz evvel konuştuğum o hanıma o derece çok benziyorsunuz ki, görenler sizleri iki hemşire sanırlar. Sonra yaşça da öyle, zannetmem ki, birbirinizden farklı olasınız?

Bu soruma çok memnun bir çehre ile:

- Ya öyle mi? dedi. Bununla beraber, haklısınız beyefendi, ikimizden biri ölecek olsa, diğerimiz akibetinden endişeye düşmelidir. Zira, aramızda iki gün yaş farkı olduğuna inanmış değilim.

Bu ihtiyar ve dermansız kadınla işimi bitirince, altmışlık kadına yaklaştım:

- Giriştiğim bir bahis hakkında görüşünüzü almağa geldim madam, dedim. (Kırk yaşındaki kadını işâret ederek) Ben o hanımefendi ile sizin aynı yaşta olacağınıza emin olduğuma dair bahse giriştim.

- Aramızda altı ay fark olabileceğini zannetmediğime emin olun!

Ne güzel netice! Bununla beraber sırayı takipte devam ediyorum. Şimdi de kırk yaşındaki hanımın yanına geldim:

- Muhterem madam, lutfen söyler misiniz, şu masadaki genç kıza niçin yeğenim diyorsunuz? Acaba herkesi bu söze güldürmek için mi? Çünkü, siz de onun kadar gençsiniz. Hatta, onun yüzünde bazı kırışıklıklar olduğu halde, sizinkinde bundan eser yok. Ya, teninizin parlaklığı, pembeliği ve câzibesi!...

- Ah! Beyefendi, rica ederim durun, o kadar acele etmeyin! Gerçi ben onun teyzesiyim; lâkin annesi en az benden yirmi beş yaş daha büyük idi. Annelerimiz de ayrı idi. Sonradan bana anlatıldığına göre, merhume ablamın kızı ve ben aynı sene içinde doğmuşuz.

- Ben de öyle olacak, diyordum. Şu hayretimde de aldanmamışım.

Hey sevgili Usbek, câzibelerini fazlasıyla kaybettiklerini hisseden kadınlar, gençliğe dönmeğe çabalıyorlar. Öyle ise, hiç de haksız değiller! Niçin başkalarını aldatmağa ça-

re aramasınlar? Hakikatte, onlar bütün gayretlerini asıl kendi kendilerini aldatmağa, bütün bu keder verici üzüntülerden sıyrılmağa hasrederler.

Paris, 3 Aralık 1713

MEKTUP ELLİ ÜÇ

Zelis'ten Usbek'e

Paris

Dünyada hiçbir aşk, beyaz harem ağası Cösru'nun esirem Zelide'ye beslediği ihtirastan daha çılgın olamaz. Öyle bir dehşetle yanıyor ve şiddetle evlenmek istiyor ki, reddetmek ne mümkün; kızın annesi memnun; hattâ, bu sahte izdivaca, ona uzatılan bu ham hayale esirem Zelide bile râzı ve sermest olduktan sonra, bana da ne diye üzüntüsü kalsın?

Yalnız merak ettiğim hususlar var: Zavallı esîrem, aşırı bir kıskançlıktan başka hiçbir kocalık tarafına nâil olamayacak bu biçâreden ne bekliyor, acaba? Bahtsız adam, bütün sükûn ve serinkanlılığından, aşkın tatlı ürpertileri ile sıyrılıp kurtulsa bile ümitsizliğin sonsuz denizine yuvarlanmaktan başka ne yapabilecek? Geçmişteki bedenî kudret ve kabiliyetini her hatırlayışında, yaşadığı anın aczini acı acı idrâk edip helak olacaktır. Daima kendini aşka vermeye hazır hissedecek; fakat asla veremiyecek, kendini aldatacak, Zelide'yi aldatacak ve her defasında ümitsizliğinin ve hezimetinin terini derin bir hicabla ona sildirip kurutacaktır!...

Heyhât! Hep böyle; daima hayaller ve düşünceler için-

de ömür sürecek. Ve daima hayal kurmak için yaşayacak. Her zaman zevklerin etrafında dolaşılacak ve fakat asla ondan tadılmayacak! Bir biçârenin kolları arasında sıkıntılar içinde kıvranmak, meflûç ve zayıf kalmak heyhât! Aşk nağmeleri, ihtiras heyecanları yerine, erkeğin şikâyetlerini, teessüflerini dinlemek ne acı olacak, Rabbim! Düşün bir kere, bütün aşk ve gayreti sevgilisini muhâfazaya münhasır olup, asla ona mâlikiyeti olmayan bir koca ne acınacak durumdadır!

Ah! Usbek, ben de aşkı arıyorum ve onu yakınlarımda bulamıyorum. Ben şimdi seninle serbestçe konuşuyorum; zira, sen benim açık yürekliliğimi daima sevmiş bir insansın. Sen benim serbest davranışımı ve aşka olan hassasiyetimi, rakibelerimin yapmacık hicap çekingenliklerine daima tercih etmişsindir. Onun için seninle açıkça konuşacağım; harem ağalarının kadınlardan bir çeşit şehevî haz duyduklarını, lâkin bu hazzın bizim için meçhul olduğunu, bin kere senden dinlemiştim. Derdim ki: "Tabiat bu sûretle onlardan mevcut eksikleri telâfî ediyor; tabiat ananın haiz olduğu geniş kaynaklar böylece, bir kısım beşer türünde mevcut noksanlık ve zaafları tamamlamış, zararı tamir etmiş oluyor. Bunun gibi, bir insan, erkeklik vasfını kaybedebilir; lâkin o insanın hassasiyeti devam eder. Bu durumda ise, üçüncü bir his sayesinde zevklerde bir değişim meydana gelir!"

Eğer bu söylediklerin doğru idi ise, bu takdirde Zelide'nin, halinden o derece şikâyetçi olmaması gerekir. Bu izdivaç onun için, nisbeten bahtsız insanlarla yaşamaktan ibâret bir hayat tarzı olacaktır, o kadar!... Bu hususdaki emirlerini bildir. Ayrıca bu izdivacın, sarayda olmasını isteyip istemediğini de yaz. Allah'a ısmarladık.

İsfehan Sarayı, 5 Aralık 1713.

MEKTUP ELLİ BEŞ

Rika'dan İbben'e

İzmir

Avrupa milletlerinde evliliğin ilk çeyrek saatında bütün müşkülât ortadan kalkar. Zifaf, gelinlerin erkeklerine duydukları derin ihtirasın da ispat tarihini teşkil eder. Burada kadınlar, bazan aylarca inatlarında ısrar eden bizim İranlı kadınlarımız gibi davranmazlar. Zaten bunların bu inat ve ısrara ihtiyaçları da yoktur. Biraz yüz kızartıcıdır, ama, bu nazenînlerin sukut tarihleri hemen genellikle malûm bir şeydir ve yıldızların esrârına dalmaya hacet kalmadan bebeklerinin doğuş saatleri önceden haber verilebilir.

Bunların arasında öyle bedbaht erkekler vardır ki, kendilerini teselliye imkân yoktur; bunlar kıskanç kocalardır! Bir kısmı da vardır ki, bunlardan herkes âdeta tiksinir; bunlar da kıskanç kocalardır! Yine bazı erkekler vardır ki, bütün diğer erkekler bunları küçümser; keza bunlar da kıskanç kocalardır!

Gel gelelim, dünyada kıskanç kocaların en azı da Fransa'dadır! Buna da sebep, buradaki kocaların, kadınlarına fazla itimat duymaları değildir. Bilakis karıları hakkında en kötü duygu besleyen yine onlardır ve sebeb doğrudan doğruya bu duygudan gelmektedir. Asyalıların almış oldukları bütün mâkul tedbirler; kadınları örten tüller, muhâfaza eden dört duvarlar, harem ağalarının basîretleri, hepsi hepsi, buradaki erkeklerin nazarında bütün bu çare ve tedbirler kadınları uslandırıp akıllandıracağına, onları bezdirip uyuşturacağına, cinsiyetlerinin kabarıp kamçılanmasına, hile ve dolaplara başvurmalarına sebebiyet verir! Bundan

dolayı bura erkekleri kadınlarını savunurlar ve onları haklı bulurlar; ihânetlerini kaderin önüne geçilmez bir kötülüğü sayarlar.

Karısına yalnız kendisinin mâlik olmasını isteyen bir erkeğe burada, topluluğun ahenk ve huzurunun bozguncusu gözü ile bakılır; güneşin parıltılarını yanız kendine hasredip diğer bütün insanları ondan mahrum etmeye kalkan duygusuz bir kimseymiş gibi hakir görülür!

Bura insanlarının gözünde, karısını seven bir koca, başka kadınlara kendini sevdirebilecek meziyetlerden mahrum, kanunun kendisinde olmasını istediği câzibe ve liyâkatlara sahip olmadığından, bu boşluğu kapatmağa gayret eden bir biçâredir! Kendi menfaatlerini bütün bir cemiyetin zararına temine kalkan kendini düşünen bir varlıktır! Kendisine ancak belirli görevlerin taahhüdü karşılığında teslim edilmiş bulunan bir varlığa büsbütün sahip olmaya kalkmış bir hayduttur! Bu sûretle de iki ayrı cinsin müreffeh ve mutlu olması için akdedilmiş zımnî bir sözleşmeyi derin sûrette ihlâl ve tahribe azmetmiş bir zorbadır!

Asya kıt'asında güzel bir kadının kocası olma unvanı nasıl herkesten bin ihtimamla gizlenmek istenirse, burada tersine, herkes bu unvanı büyük bir şan ve şeref timsali gibi serbestçe ve ihtimamla taşımaktadır. Bu sahadaki zıddiyet her tarafta görülmektedir. Mesela, karısının sadâkatsızlığından mustarip bir adam genellikle kınanmamakta, bilakis akıl ve tedbirdeki başarısına bir delilmiş gibi övülüp gıpta edilmektedir. Ancak, pek istisnai bazı hallerde, şeref ve itibarının rencide edilmiş olduğu kabul edilebilmektedir.

Bu hal Fransa'da fazîletli kadınların kıtlığından dolayı değildir. Hattâ, onların seçkin simalara mâlik pek çok kadına sahip oldukları da söylenebilir. Rehberim bana bu hususu daima ispat etmiştir. Lâkin, bu kadınlar heyhat, o de-

rece çirkin mahluklardı ki, bunları görünce fazîlet denilen liyâkatten nefret etmemek için de insanın muhakkak bir aziz olması lazımdı.

Bu memleketin âdetleri hakkında bütün bu söylediklerimden sonra, artık sen Fransızların sadâkat dâvâsına hiç aldırıp kızmadıklarını kolayca düşünebilirsin! Onların kanaatınca, bir kadının önünde ebedî aşkından, sonsuz sadâkatından dem vurmak ve bunların solmayacağı hakkında yeminler etmek kadar gülünç bir şey olamaz. Zira bir kadına karşı onu daima seveceğini söyleyen bir erkek, o kadının da daima aynı tazelik ve güzelliği muhâfaza edeceğini ondan ümit ediyor demektir. Binaenaleyh, bu kadın ümit edilen vasıflarını kaybettiği gün, erkek de kendi taahhütlerinden sıyrılmış olacaktır.

Paris, 7 Ocak 1714

MEKTUP ELLİ ALTI

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Fransa'da kumar çok oynanıyor. Kumarbazlık âdeta bir meslek! Sanki asâletin, huzurun, iffet ve istikametin işâreti sayılıyor. Bu unvanı taşıyanlar, kimlikleri hiç araştırılmadan, namuslu insanların saflarına sokuluyorlar; bu sebeple de âkibet çoğu kez hüsranla bitiyor; bitiyor ama, ibret alındığı da hiç yok!

Bilhassa, kadınlar kumara pek mübtelâ! Bunların, gençliklerinde zayıf oldukları başka bir ibtilâyı hafifletmek için kendilerini oyuna verdikleri bir hakikat ise de, heyhât,

ihtiyarladıkça kumara hakiki bir ibtilâ halinde sarılmakta ve hatta zamanla bu ihtirasları diğerlerinin boşluğunu doldurmaktadır.

Bu kumarbaz kadınların bütün dertleri, kocalarını soyup soğana çevirmektir. Ve bunda başarılı olmak için de, bulundukları her yaşta, en taze gençlik çağlarından en dermansız ihtiyarlıklarına kadar, türlü çarelere başvururlar; giyim kuşam bahanesiyle parayı çekmeye başlarlar, süs püs ve şuhluk masraflarıyla tahsilâtı arttırırlar ve nihayet kumarla felâketi ikmal ederler!...

Çoğu kez, bir masanın etrafını dokuz on kadın çevirmiş görürüm. Onları, bütün ümitleri, endişeleri, sevinçleri ve bilhassa öfkeleriyle seyrederim, ah!..

Sen de görsen, dersin ki, bunlar öfkelerini yenecek vakti bulamamışlardır; hattâ ümitsizliğe gömülmeye dahi vakit bulamadan mahvolup gideceklerdir, bu zavallılar!... Ya bunlara durmadan para yetiştiren erkeklere daha çok şaşardın; herhalde bunlar, ya kendilerine borç veren bankerler, yahut da büyük bir ümidin ardından giden mirasçılarıdır, derdin!

Öyle sanılır ki, bizim aziz Peygamberimiz düşüncemizi bulandırıp karıştıran ne varsa, hepsini bize haram kılmıştır. Şarabı yasakladı; çünkü, şarap, düşüncemizi büsbütün dağıtıp felce uğratmaktadır! Yine manası açık bir hadisle kumarı yasaklamıştır. İhtirasların sebeblerini yok etmeye imkan göremediği zamanlarda ise, bu ihtirasları hafifletmenin çarelerini göstermiştir.

Aramızdaki aşk iptilâsına gelince, bu ibtilâ düşüncemizi ne karıştırır, ne de bulandırır. Öfkeye de hiç yer vermez. Bu öyle bir ihtirasdır ki, ona mübtelâ olanları zayıflatıp inceltir; lâkin ruhumuzu huzur ve sükun içinde bırakır. Kadınların çokluğu ise, bizi onların tahakkümünden korur;

arzularımızın şiddetini azaltıp hafifletir.

Paris, 10 Şubat 1714

MEKTUP ELLİ YEDİ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Burada sefih ve hovardalar sayısız fahişeler besliyorlar; zâhidler de sayısız râhipleri himâyelerine almış bulunuyorlar. Bu rahiplerin üç emeli var: İtaat, fukaralık ve iffet. Söylenenlere bakılırsa, içlerinde en fazla riâyet edileni, birincisi imiş; ikinciye gelince, sana haber vereyim ki, bu adamlar hiç de fakir kimseler değillerdir; üçüncüsünün mevcûdiyetini de senin ferâsetine bırakıyorum.

Lâkin, bu rahipler ne kadar zengin olsalar da, fukaralık vasfını asla terketmezler; hattâ bizim fâtih sultanlarımız, o muhteşem ve semâvî sıfatlarından vazgeçerler de onlar yine bu işi yapamazlar; çünkü, bu fukaralık vasfı onların hakikaten fukara düşmelerine engel olmaktadır.

Geçen gün, râhiplere ait bir manastırda bulunuyordum. Aralarında ak saçlarıyla saygı çeken biri beni büyük bir edeb ve nezâketle kabul etti. Bütün manastırı gezdirdi. Bir aralık bahçeye de çıkmıştık; orada, bir köşeye çekilerek sohbete daldık. "Aziz peder" dedim, "Ruhban cemaatında görmekte olduğunuz vazifeyi merak ediyorum?" Muhatabım bu sualimden son derece memnun olmuş gibi idi. "Benim cemaat içindeki vazifem, akaid âlimliğidir," dedi. "Akaid âlimi mi dediniz? Lâkin Fransa'ya geldiğimden beri böyle bir hizmetten bana bahseden olmadı!" Hayretim karşı-

sında yaşlı râhip: "Ne söylüyorsunuz!?" diye haykırmaktan kendini alamadı. Sonra da "Demek siz, akaid âliminin gördüğü hizmeti bilmiyorsunuz, öyle mi! Pekâla, ben size bunu izah edeyim, dinleyin! Vereceğim tafsilât bütün tereddütlerinizi silecektir. İki türlü günah vardır: Helak edenler, ki bunları işleyenler mutlaka cennetten kovulurlar. İkinci çeşit günahlar ise, küçük günahlardır; bunları işleyenler, aslında Yüce Allah'ı tahkir ve tezyif etmişlerdir. Lâkin, bu günahlar onları uhrevî saâdetten mahrum ettirecek kadar Yüce Allah'ı gazaba getirmemiştir. İşte dostum, bizim san'atımız bu iki çeşit günahı bir diğerinden seçip ayırmaktır. Düşünün bir kere, bütün Hristiyanlar -haylazlar ve serseriler hariç- hepsi cennete kavuşmak isterler. Ancak, yine hemen hepsi de bu nimete mümkün olduğu kadar kolay ve ucuz ermek isterler. Onun için, helâk edici günahlar iyice öğrenilince, bunları işlememeğe çalışırlar ve böylece de hizmetimizin büyük önemi kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Bununla beraber öyle insanlar vardır ki, işin o derece yükseğine bakmazlar, fazla ihtirasları olmadığı için öyle cennetin birinci mevkiinde yer edinmenin peşinde koşmazlar. Onlar için istikametleri cennete yönelik olmak ve sonunda oraya girmek yeterlidir. Zaten, onlar bu yüzden dünyada ne fazlasını, ne de eksiğini yapmışlardır. Bu gibiler, Cenâbı Allah'ın hayranıdırlar ve ona dönüp şöyle niyaz ederler: 'Tanrım, ben vazifelerimi büyük bir titizlikle yaptım. Onun için va'dettiğin nimetleri benden esirgeyemezsin! İstediğin kadarını yaptım, bunu aşmadım. Binaenaleyh, ben de senden va'detmediğini istemiyorum!..'

Görüyorsunuz ki, muhterem dostum, bizim varlığımız insanlar için zaruridir. Hepsi bu kadar da değil; bakın, başka şeyler de var: Suçu doğuran şey fiil değildir. Suçu meydana getiren, kötü niyettir; kasıttır. Yani, o fiili işleyenin,

işlediği fiilin kötü olduğunu bilmesidir. Yoksa, bir fenalık yapan kimse, şâyet işlediği fiilin fena olmadığına samimi olarak inanabilmiş ise, bu kimsenin vicdanı pâk kalmış, kirlenmemiş demektir. Bu şu demektir ki, hakikat önünde bu kimse suçlu değildir.[1]

1- "Evvelce demiştik ki, suçların ağırlığının hakikî ölçüsü, cemiyete olan zararlarının büyüklüğü ve ağırlığı oranındadır. Bu, o tür hakikatlardandır ki, en az dikkatli zihinlere ve en vasat zekâlara çarpacak derecede açık olmasına rağmen, durumların ve hâdiselerin garip girift liği yüzünden, hemen bütün asırlar boyunca ve bütün ülkelerde sadece bir kısım mütefekkirler tarafından doğru olarak müşâhade edilebilmiştir.

İster kör bir saflığın, ister duygudan gelmeyen izlerin tesiriyle olsun, istibdadın zoruyla genişleyen fikirler ve zulmün şiddetiyle kabaran ihtiraslar, ilk insanların fazîletli felsefeyi tesis eden tabiî fikir esaslarının açık ve sade manasını boğup sildiler!..

..... Bazı ahlâkçılar, suçun hafif veya ağır olması keyfiyetinin fâilin suç kastına göre tayin edilebileceğini ileri sürüyorlar.

Halbuki bizzat suç kastı dahi, eşyadan ve ruhun daha önce kararlaştırdığı tasavvurlardan meydana gelen durumların doğurduğu izlerin şiddetine bağlıdır. İki şey ki, iki insan için tamamen başka bir kıymeti haizdir. Hattâ aynı şey, fikirlerin, durumların ve ihtirasların devamlı ve seri değişiklikleri dolayısıyla aynı şahısta da daima aynı değer ve ehemmiyette değildir. Binaenaleyh, her vatandaş için ayrı bir ceza kanunu yapmak yeterli olmayıp ayrıca her suç için de başka bir kanun yapmak zarûreti doğmaktadır.

Çoğu kez en iyi bir kasıtla cemiyete en büyük bir kötülük yapılır ve bazan da cemiyete zarar vermek için en kötü bir kasıtla hareket edildiği halde ona esaslı hizmetlerde bulunulmuş olur.

Diğer bir kısım hukukçular, suçun ağırlığı ölçüsünün, cemiyete olan fenalığının şiddetine göre hesaplanacağı yerde, bunlardan zarar gören kimsenin seçkinliğine göre tayin lazım geldiğini ileri sürmektedirler. Şâyet bu tez doğru olsaydı, bu takdirde bütün varlıkları yaratan Ulu Tanrı'ya karşı en küçük bir saygısızlığın, bir hükümdarı öldüren kimsenin göreceği cezadan daha şiddetli bir cezaya çarptırılması lazım gelirdi. Zira, ilâhî yüceliğin üstünlüğü her iki suç arasındaki farkı mutlak surette kapatır.....

İnsanların kendi aralarındaki ilişkileri eşitlik esasına dayanmaktadır. İnsanların şahsî menfaatleri arasındaki çelişki ve bu menfaatlerin karşılaşıp çarpışmalarını bertaraf etmek zarûreti, insan adâletinin temeli olan toplumsal fayda fikrini doğurmuştur. Halbuki, insanın Allah'la olan münâsebeti ise, her şeyi yaratan ve bu itibarla hiçbir mahzuru olmadan aynı zamanda hem kanun koyma, hem de hâkimlik edebilmek yetkisini haiz olan en mükemmel ve muhteşem bir varlık olan Ulu Tanrı'ya tâbiilik esasına dayanmaktadır.

Şâyet, Cenâb-ı Hak, kendi irâdesine karşı gelenlere ebedî cezalar koymuş bulunuyorsa, haz ve elem duygularından hiçbir tesire tabi olmayan, kendisinden çıkan fiillerinden hiçbir mesuliyet doğmayan, her şeye kâdir yegâne kudret olan

Sonra, iki manaya alınabilen karanlık ve şüpheli fiiller de vardır; bir akaid âlimi bu fiillere isterse, bir hayırhahlık mertebesi tahsis edebilir; bu davranışların iyi ameller vasfında olduklarını söyleyebilir. Halbuki, ne bu hayırhahlık ne de bu iyi vasıflar bu fiillerde mevcut değildir. Ancak, bu yüksek rûhânîlerin güvenmek istedikleri tek husus, bu fiillerde herhangi gizli bir ihânetin, bir kin ve intikamın işe karışmamış olmasıdır.

Ben size burada beni ihtiyarlatmış olan bir mesleğin sırlarını açıyor, ve size bu mesleğin en ince taraflarını gösteriyorum. Burada herkese, hatta en az kabiliyet ve istidat gösterenlere bile derin bir hüner ve çok ölçülü bir marifetle yanaşmak zarureti vardır."

-Aziz peder, dedim, izahlarınız cidden çok faydalı ve güzel, lâkin Yüce Allah ile nasıl uzlaşabiliyorsunuz, onu merak ediyorum? Şâyet büyük bir hükümdarın sarayında sizin gibi bir kimse bulunsa, ve sizin Yüce Allah'a karşı yaptıklarınızı o da hükümdara yapsa, emir ve fermanları arasına farklar koyup hangisinin dinlenip hangisinin de dinlenemiyeceğini va'zetse, bu adamı hemen oracıkta kazıklamazlar mıydı?

Muhatabımı hürmetle selamladım ve sualimin cevabını beklemeden yanından uzaklaştım.

Paris, 25 Mart 1714

Ulu Tanrı'nın irâde eylemiş olduğu bu cezayı hangi mâhir varlık tayin edebilecektir? İşlenecek günahın büyüklüğü kalbdeki gizli kötülük duygusuna bağlı olduğundan, hiçbir insanoğlu bunu anlayamaz; meğer ki Tanrı, bunu o insana ilham eylemiş ola!

O halde, cezayı tayin edecek yöntem ve esas nasıl bulunabilecektir?

Bu takdirde, çok defa Allah affederken kul cezalandıracak veya Allah cezalandırırken, kul affedecektir!

İster birinci şık, ister ikinci şık düşünülsün, her iki halde de, Ulu Tanrı'nın irâdesine karşı gelinmiş olacaktır!"

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XXIV (Suçların Ağırlığı Ölçüsü)

MEKTUP ELLİ SEKİZ

Rika'dan Rhedi'ye

Venedik

Dinle, benim sevgili Rhedi'im, Paris'te bilsen ne çok meslek var! Bir parçacık para ver, sana hemen altın imal etmenin sırrını söyleyecek birini bulursun. Biraz daha cömert davranırsan, seni melekler ve perilerle saadete erdirecek başka birisi gelir; buna karşılık senden istediği bütün şart, otuz yaşına basmış olman ve bu yaşa kadar kadınlarla görüşmemiş bulunmandan ibârettir.

Dahası var, yaşayacağınız ömrün bütün ayrıntılarını size bir bir anlatacak ne yaman falcılar bulursunuz; bunların da bir şartları vardır: Hizmetkârlarınızla önceden bir çeyrek saat konuşmak! Öyle marifetli kadınlara rastlarsınız ki, tıpkı her sabah yeniden açan taze çiçekler gibi, onlar da bekâretlerinin kemeriyle her gün yeniden kuşanırlar ve zifafa öyle girerler!.. Öyleleri de vardır ki, sanatlarının maharetiyle, zamanın çehrelerinde açtığı derin harabiyeti öyle bir kudretle düzeltirler, artık yıkılıp çökmeye başlayan o yüzde öyle yeni güzellikler yaratırlar ki, hatta yaşlılığının zirvesinde bulunan bir ihtiyardan en latif ve en hararetli ve taze bir gençlik yaratabilirler.

İşte bütün bu insanlar, bütün bu mucize yaratıcıları, hepsi hepsi bu ihtiraslar kaynağı parlak şehirde yaşıyorlar; hayatta yaşamak sevdasıyla çırpınıyorlar.

Doğrusunu istersen, sakinlerinin gelirleri yaşama gücüne hiç de yetecek derecede değildir; bu imkan, zekâ, sanat ve marifetlerle ancak elde edilebiliyor; herkesin elinden kendine göre bir hüner geliyor; bu hüneri gösterip gelişti-

rebilmek için de hiçbir gayret esirgenmiyor.

Bazı mabedlerin gelirlerini takip ve tahsille görevli kanun adamlarının sayısını ne sen sor, ne ben söyleyeyim; bunların illâ sayısını bilmeye kalkacak kimse, denizin kumlarını ve sultanlarımızın esirlerini saysın, daha akıllıcasını yapmış olur.

Ya dil, sanat ve diğer ilimleri öğretmeye kalkışan sayısız insanlara ne demeli! Bunlar aslında bilmediklerini öğretiyorlar ve bu da tabii çok makbule geçiyor! Bununla beraber, bunda da haklıdırlar; çünkü, bilinen bir şeyi öğretmek için zekâya pek az ihtiyaç olduğu halde, bilinmeyen bir şeyi öğretmek için sonsuz bir zekâya lüzum vardır!...

Bütün dükkânlar, sanki müşterileri iple içeri çekerler. Bazan, bütün bu gayret hiç denilebilecek bir alış veriş içindir. Bir genç tüccarın bir diş kürdanı için, bir müşteriye tam bir saat yüz suyu döküp malını göklere çıkardığı vâkîdir.

Bu şehre girerken, gösterdiği tedbirden daha fazlasını göstermeden çıkan kimse bulunmaz. İnsan bütün gayretiyle başkalarının menfaatına kendini vermekle, kendi hayrını da muhâfazayı öğreniyor. Zaten, bu çekici şehirde, yabancıların yegâne menfaatlari de bundan ibarettir.

Paris, 10 Nisan 1714

MEKTUP ELLİ DOKUZ

Rika'dan Usbek'e

***'de

Geçen gün, her çeşitten insanların toplandığı bir kulüpte bulunuyordum. Gençleşmek hevesiyle günün ta saba-

hından öğleye kadar süslenen ihtiyar kadınların arasındaydım. Hararetli bir konuşmaya dalmışlardı. Aralarından birisi; "İtiraf etmeli ki" diyordu, "Bu günün erkekleri gençliğimizde gördüğümüz erkeklerden çok farklılar. Eskiler öyle terbiyeli, öyle kibar, öyle sıcak ve zarif insanlardı ki, tarif dahi edemem. Ah, lâkin şimdiler öyle mi ya? Ben doğrusu, şimdikileri tahammül edilmez derecede kaba ve küstah buluyorum." Mafsal hastalığından mustarip görünen bir bey, kadıncağıza cevap verdi: "Evet haklısınız, zaman tamamen değişti. Kırk sene öncesi hakikaten nasıl da başka idi. Bir kere herkes sağlam ve sıhhatli idi; durmadan gezilir, tozulurdu; neşeden herkes kırılırdı, âdeta; gülmekten oynamaktan başka bir şey düşünülmezdi. Bu gün ise, bütün yüzleri keder kaplamış; öldüresiye bir somurtkanlıktır, gidiyor."

Çok geçmemişti ki, konuşmanın konusu, siyâsete intikal etmişti. İhtiyar bir bey: "Vay canına!" dedi. "Devletin idâresi de tamamen ehliyetsiz ellerde. Haydi, siz şimdi bana, Colbert gibi bir mâliye bakanı bulun da göreyim! Ah, bilseydiniz, bu Colbert'i ne iyi tanırdım; dostlarımdan biri de oydu. Hangi sima için olursa olsun, ödeneğimi herkesten önce bana ödetirdi. Ya, iktisâdî ve mâlî hayatımızdaki o mükemmeliyet, o düzen! Herkes refah ve huzur içinde yaşardı. Heyhât! Bu gün ise, mâlî durum itibariyle yakılmış çökmüş bir haldeyim." Buna da, bir papaz cevap verdi: "Efendim!" dedi, "Siz bizim o muhteşem, o yenilmez hükümdarlarımızın devrinden bahis açtınız da, kendimi tutamadım. Ya dalâlete sapanlarla mücâdele eden o aziz hükümdarımızdan daha büyüğü dünyaya gelmiş midir?" O ana kadar ağzını hiç açmamış başka bir adamın yüzünde derin bir memnuniyet belirdi, sevinçli bir sesle: "Peki ya

1- "Fena kanunların meydana getirdiği kargaşalık devirlerinde kurumlaşmış olan bu şahsî kavgalar, kamuoyundan beklenen hürmet ve itibar zarûretinden doğmuştur.

düellonun kaldırılmasını hiç mi hesaba katmıyacaktınız?" [1] diye sordu ve sonra herkesi ayrı ayrı süzdü; bu söz üzerine oradakilerden biri yavaşça kulağıma eğildi: "Bu mütalaa da, tamamen ceza adâletini ilgilendirir." dedi. "Zaten bu adam hükümdar fermanlarına, emirnâmelerine o derece körü körüne tutkundur ki, âdeta tapar! Hatta, bu yüzden altı ay önce, bu emirnâmelerden birini ihlâl etmemek için tam yüz sopa yemeye razı oldu."

Paris, 14 Nisan 1714

MEKTUP ALTMIŞ

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Düellonun eski çağlarda bilinmediği zannediliyor; belki de doğrudur. Zira, o devirlerde insanlar mabedlerde toplandıkları zamanlar bir çeşit itimatsızlık eseri olan silahı yanlarında bulundurmazlardı.

Keza düello, o devir için esir ve sefih insanların oynadıkları âdî ve genel bir gösteri mâhiyetini arz edecek ve bu yüzden asiller kendilerine birer sirk pehlivanı gözüyle bakılmasından korkacaklardı. Ne olursa olsun, asıl mesele gerek düelloyu teklif edene ve gerek bu teklifi kabul eden kimseye boş yere ölüm cezası verilmekte olmasıdır. Bu şiddetli kanun, şerefi hayata tercih ettiren duyguya dayanan örf ve âdeti söküp atamamıştır. Düello teklifini reddeden kimse vatandaşları nazarında alçalmış, küçülmüştür. Artık nasibi ya terk edilmişlik içinde münzevî bir ömrü sürüklemek olacaktır ki, cemiyet hayatının nimetlerine alışmış bir insan için dayanılması imkansız bir hayattır; yahut da, o kimse vatandaşlarının devamlı hakaret ve tecâvüzlerine hedef olacaktır ki, bu halin devamı bir tehlikeye pervasızca atılmak mecburiyetini doğuracaktır. Acaba düellonun asiller arasında bulduğu rağbeti, halk tabakası içinde bulamayışının sebebi nedir? Buna sebep, avam tabakasının asillere göre, kamuoyunun şeref ve itibar duygusuna daha az muhtaç oluşu ve yüksek tabakaya göre diğerlerine karşı daha emniyetli ve daha az kuşkanç bulunuşlarıdır. Burada şu yönü tekrar etmek faydasız değildir; bu çeşit suçları önlemek için en iyi çare, saldıran, yani düello fırsatını ortaya koyan kimseyi cezalandırmak ve bu hususta bir kusuru bulunmayan ve sadece vatandaşlarına kimseden korkusu olmadığını yapar külfetine düşüp, kanunların yeteri derecede teminat altına alamadığı şerefini savunmaya mecbur kalan kimsenin masumiyetine karar vermek lazımdır."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XXIX (Düello)

Bana Fransa'da Yahudi var mı diye soruyorsun? Bil ki, nerede para varsa, orada Yahudi vardır. Yine bana, bunların burada ne iş yaptıklarını soruyorsun. İran'da ne iş yapıyorlarsa, burada da aynını yapıyorlar. Asyalı bir Yahudiye Avrupalı bir Yahudi kadar dünyada hiçbir şey daha fazla benzeyemez.

Yahudiler, bizde yaptıkları gibi, Hristiyanların içinde de, dinlerinin emirlerine kırılmaz bir inatla, âdeta cinnet derecesinde bağlanmışlardır. Eski bir gövde olan Yahudi dininden iki esaslı dal çıkmış ve yeryüzünü kaplamıştır: Hristiyanlık ve Müslümanlıktan bahsetmek istiyorum. Yahut daha yerinde bir tabirle, bu ana dinden, iki kız dünyaya gelmiştir. İşte bu iki evlat da ana dinin başına bin türlü musibet getirmiştir.[1] Gerçekten, en yakın dinler, bir diğerine en düşman olan dinlerdir. Bazı devâlara nâil olmuş bulunsa da, Yahudilik dini, bu iki dini dünyaya getirmiş olmakla, hiç de mes'ut ve müftehir olmamıştır. Sadece, bu iki hayırsız evlâdı sayesinde, bütün dünyaya yayılmak imkânına erişmiştir. Diğer yandan, hürmete lâyık ihtiyarlığı ile de, bütün devirleri kucaklamış bulunuyor.

Böylece, Yahudiler kendilerini bütün mukaddesâtın kaynağı ve bütün diğer dinlerin kökü sayarlar. Buna karşılık bizlere de, Tevrat'ın hükümlerini ihlâl etmiş birer bozguncu ve daha doğrusu sapıtmış asi birer Yahudi nazarıyla bakarlar.

Onlarca, şâyet bu değişiklik hissedilmeden gerçekleşseydi, iğva ve ifsad da gayet kolayca meydana gelmiş olurdu; lâkin, bu değişim ani ve büyük bir şiddetle meydana

1- Voltaire bu fikri Sottisier (Garnier, sahife: 141) eserinden tekrarlayarak, "Hristiyanlığın anası ve Müslümanlığın ninesi olan Yahudi dini, sonraları kendi oğlunun ve torununun darbeleri altında yıkılıp hurdahaş oldu!" diyor.

geldiğinden, her iki dinin de teşekkül ve oluşum günlerini, hatta saatlerini söyleyebilirler. Bu sebeple bizim dinimizde bir eskime ve yerleşme görünce güvenirler, incinirler ve bunun tesiriyle de, dünyanın kuruluşundan da eski olduğuna inandıkları kendi dinlerine sıkı sıkıya sarılırlar.

Yahudiler bu gün, evvelce bir eşini daha görmedikleri, sakin ve huzurlu bir hayatı Avrupa'da yaşamaktadırlar. Lâkin, varlıklarında derin sarsıntılar yapan bu taassup derecesindeki müsamaha edilmez ruhu, Hristiyanların içinden atmak gayreti baş göstermiş bulunuyor. İspanya'dan kovulmaları onlara çok ağır bir darbe oldu. Fransa'da ise, Hristiyanları bezdiren bu inanış tarzı, hükümdarla halkın arasına nifak sokmaya başladı. Dinin ilerlemesi için sarfedilen gayretin, vatandaşların dine olan bağlılıklarıyla yani din sevgisiyle din üzerindeki görüşler bir diğerinden ayrı şeyler olduğu için tefrik ettiğini, bunların tamamen ayrı konular bulunduğunu göstermektedir. Binaenaleyh, din üzerinde görüşleri olmayanlara nefret duymanın ve onları işkenceye tabi tutmanın adâletsizlik olduğu artık iyice anlaşılmış bulunuyor.

Öyle ise, temenni edelim ki, inşallah Müslümanlar da bu konuda Hristiyanlar gibi makul davranırlar; onlar da kendi aralarında sulh ve sükuna varıp aziz peygamberler arasındaki üstünlük vasıflarının takdirini Cenabı Hakka bırakırlar. İsterdim ki, peygamberleri boş yere tercih iddialarıyla değil, fakat hürmet ve riayetle yüceltip aziz kılalım. Biz ancak, bu yolla onların şefaatlarını temin edip, Yüce Allah'ın yanında, O'nun muhteşem tahtının sağ köşesinde yahut da hiç olmazsa bu tahtın basamak yerinde kendimize bir ufacık yer edinebiliriz.

Paris, 18 Nisan 1714

MEKTUP ALTMIŞ BİR

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Geçen gün Notre-Dame dedikleri meşhur bir kiliseyi ziyârete gitmiştim. Bu enfes yapıyı ne derin bir hayranlıkla seyrediyordum! İşte, bu arada benim gibi merak sebebiyle burayı görmeye gelmiş bir rûhânî ile tanıştık. Pek tabii, şurdan burdan konuşmaya daldık. Bir aralık karşılıklı konuşmamız onların memuriyetlerine intikal etti. "Bir çokları var ki, dedi, içinde yaşadığımız hayatın saadetine imrenirler, hakları da yok değil. Lâkin, bu hayatın pek de çok sıkıntıları olduğunu hiç bilmezler. Dış âlemden elimizi eteğimizi çekmiş gibi görünürüz; halbuki, bin çeşit vesileler bizi bu âleme çeker durur. Böyle zamanlarda ise, gördüğümüz vazifeler pek ağırdır.

Bakın izah edeyim; bir kere insanlar çok gariptir; ne kendilerini takdir ve tasvip edişimize, ne de onları eleştirmemize ve kontrol etmemize tahammülleri vardır. Hatâlarını düzeltmeye kalksak, nazarlarında gülünçleşiriz. Şâyet davranışlarını takdir ve tasvip eylesek, bu durumda da kendilerine dalkavukluk ettiğimize, alçaldığımıza hükmederler. Dinsizlerin bile nefret ve hakaretini celbettikten sonra, bu meslek cidden fazlasıyla acınacak bir duruma düşmüş demektir. Acaba, bütün dünyada bizden daha biçâre kim olabilir? Bu yüzden değil midir ki, haylaz ve serserileri dahi uslandırmak azmi ile ağza göre şerbet vererek, bazan en ipe sapa gelmez düşüncelere bile hoşgörülü davranıp dini, âdeta siyâsetin âleti haline getiririz. Tabii bunun

için de geniş düşünme yeteneği ister. Hele tam bir bîtaraflık taktiği kullanabilmek, öyle pek de kolay bir şey değildir. Gözünü çöplükten esirgemeyen beşer türü, her çeşit hamle ve saldırıya hazırlanmış olduğundan, muvaffakiyetin derecesine göre, bu cesaret ve saldırıları ayarlar.

Hepsi bu kadarla da bitmiyor! Bu derece methedilen bu mutlu ve sakin hayatı, insanlar arasında öyle kolay kolay yaşayamayız da. Bizi aralarında görür görmez hemen münakaşa yağmuruna tutarlar. Münakaşa konusu mu istersiniz, istemediğiniz kadar! Meselâ, Yüce Allah'ın varlığına hiç inanmamış bir insanın ibâdetinden de ne fayda umulabilir? Varsa, bunun ispatını isterler. Yahut, ruhun ölmezliğini her zaman inkâr itmiş bir başkasının, oruç tutmasının zarureti saçma iken, aksinin ispatını isterler. Dahası var! Bir başkasını kendi düşüncemize ve mesleğimize çekmek arzusu da bizi bir hayli yorar, yıpratır. Bu öyle gülünç bir gayrettir ki, tıpkı beşer cinsinin hayrına, Afrika zencilerinin yüzlerini beyazlaştırmak için Avrupalıların girişecekleri bir gayrete benzer.

Hiç de sağlam olmayan dinî barikatları kurmak amacı ile devletin bünyesini sarsıyor, kendimizi de helâk ediyoruz. Böylece, tıpkı saçlarını ve tırnaklarını kesmek gayesi ile tebaasını isyanlara, ihtilâllere tahrik eden Çin fâtihlerine benziyoruz.

Mukaddes dinimizin bizlere yüklediği vazifelerin ifası bile, çoğu kez tehlikeli oluyor; hiçbir vakit ihtiyat ve tedbirin himâyesine tam surette mazhar olamıyoruz. Theodos adlı bir imparator bir şehrin bütün sakinini, kadınlar ve çocuklar dahil, hepsini kılıçtan geçirmiş ve sonra da bundan pişmanlık duyarak kiliseye nefsini vakfetmek istemişti. Ambroise adlı bir piskopos hükümdara kilisenin kapısını kapatmış, bir cani ve dine karşı gelmiş büyük bir günahkâr

olarak, onu içeri sokmamıştı. Şüphesiz piskoposun bu davranışı kahramanca idi. Fakat, imparator, suçunun cezasını gördükten sonra, kiliseye kabul edildi ve rahiplerin arasında kendine bir yer bulabildi. Lâkin, aynı piskopos aşırı bir taassuba kapılarak imparatoru rahiplerin arasından çıkarıp kovdu. Onun bu hareketi elbette ki taşkınca idi; ve bu gayreti hiç de hoş karşılanamazdı. Çünkü, bu hükümdarın rûhânîler arasında bir mevkii olmuş veya olmamış, bunun din için, yahut da devlet için ne önemi olabilirdi?

Paris, 1 Mayıs 1714.

MEKTUP ALTMIŞ İKİ

Zelis'ten Usbek'e

Paris

Yedi yaşına basan kızının, daha şimdiden saray odalarına kapatılmasını uygun gördüm; onun, on yaşında siyah harem ağalarına teslimini beklemeyi büyük bir gaflet telâkki ediyorum. Biliyorum ki, genç bir kızı, daha çocuk yaşta, bu yaşın hürriyetlerinden mahrum etmek, hicab ve iffetin barındığı bu duvarlar arasında ona terbiye ve tahsilin kutsal esaslarını öğretmek herkes tarafından anlayışla karşılanmayacaktır.

Lâkin ben kızlarını, kocalarının kucağına atacak çağa geldikleri zaman, odalara kapatmak isteyen annelerin fikrinde değilim. Bu anneler, kendi nefislerine uygulanmasını istemedikleri bir usule başvurup kızlarını saraya hapsettirirler ve asla alışamamış oldukları bir ömür tarzına onları mahkûm etmeye can atarlar.

Böylece, acaba her şeyi, aklı zorlama yolundan mı beklemeli; yoksa, alışkanlığın yumuşak yoluna hiç başvurmamalı mı?[1]

Tabiatın, bizi erkeklerin altında yaratmış olduğu yolundaki sözlerin kulaklarımıza fısıldanışı boşunadır. Biz, sadece bu düşünce ile iknâ edilemeyiz. Bize bunun uygulaması da gösterilmelidir; öyle bir uygulama ki, buhranlı zamanlarımızda içimizi doldurmağa başlayan ihtiraslarımızın ve bağımsız kalma cüretinin kükrediği anlarda, bu uygulama yardımcımız olabilsin ve bizi tam bir huzur ve sükûna kavuşturşun.

Şayet, biz sizlere sadece vazife duygusu ile bağlı olsaydık, öyle zamanlarımız olurdu ki, bu vazife bağlılığını anmaz, unuturduk; yok, şâyet bir meyil ve câzibe tesiri ile bizi kendinize çekiyorsanız, bu takdirde de, belki de daha büyük bir meyil ve câzibe bu tesiri azaltıp zayıflatacaktı. Lâkin, mevzuat bizi bir erkeğe verdiği zaman, bizi diğer bütün erkeklerden gizliyor ve araya sanki binlerce fersah giriyormuş gibi onlardan uzaklaştırıyor.

Tabiat, erkeklerin menfaatine büyük maharet ve marifet sahibi bu büyük yapıcı, erkeklere sadece arzu vermiş olmakla yetinmemiştir. O, bu arzuya bizim de sahip olmamızı istemiştir. İşte bu yüzden bizi erkeklerin mutluluğuna canlı ve hareketli bir âlet haline sokmuştur. Bizi, ihtirasın ateşi ile kavurmuş, böylece de, erkeğin huzur ve sükûna kavuşmasını mümkün kılmıştır. Şâyet, onlar hassasiyetle-

1- "Çocuklara karmakarışık çok şeyler yerine, itina ile seçilmiş az, lâkin açık ve belirli şeyler gösterilmelidir: İster maddiyâta, ister manevîyâta dâir şeyler olsun, önlerine eşyanın taklitleri yerine asılları konmalıdır.

Duygunun yumuşak yolundan yürütmek sûreti ile çocukların fazilete gidebileceklerini, zaruretin görünmeyen kuvveti ve hüllerin doğurduğu sakıncalar sayesinde de, fenalıktan uzaklaşacaklarını sanıyorum."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XLI (Suçları Önleyecek Çareler)

rinden uzaklaşacak olsalar, tabiat bizleri faaliyete geçirmekte ve onları tekrar tabii mecralarına çevirtmektedir. Lâkin, heyhât! Bu durumda biz, onların duydukları saâdetten hiç nasib alamayız.

Böyle olmasına rağmen Usbek, kendi vaziyetinin benimkinden daha mutlu olduğunu sanma! Benim burada tattığım bin türlü zevkten, sen tamamı ile mahrum bir haldesin. Benim düşüncem durmadı, aralıksız çalıştı; ve bu gayretin mükâfatını da almış oldum. Evet, ben daima mutlu yaşadım; sen ise ıstırapla inledin, soldun, sarardın.

Beni kapattığın hapishanede bile, senden daha hürüm. Şimdi, senin bütün aklın ve fikrin daha dikkatli, daha basiretli olmak; korkularına, endişelerine uğramamaktır. Sana ihânet etmeyeyim diye çabalıyorsun. Şüphelerin, kıskançlığın, ıstırapların, bütün bunlar senin bağlantının, esâret hayatının delilleridir.

Sen bu faaliyetinde devam ede dur, sevgili Usbek; gece gündüz beni göz hapsinden çıkarma! Hatta, alelâde tedbirlerle de yetinme! Kendi mutluluğunu perçinlemek için ne kadar gayret sarfedersen, benim mutluluğumu da, o nisbette arttırmış olursun. Bil ki, dünyada hiçbir şeyden korkum yok. Bütün endişem, sadece senin ilgisizliğine uğramaktan ibarettir.

İsfehan Sarayı'ndan, 2 Mayıs 1714.

MEKTUP ALTMIŞ ÜÇ

Rika'dan Usbek'e

°°°'de

Bana kalırsa, sen ömrünü taşrada geçirmek sevdasına

düşmüşsün. Önceleri, en çok iki yahut üç gün için senden ayrılırken, aradan on beş gün geçtiği halde yine de kayıplardasın. Mükemmel bir evde, hoşlaştığın bir kalabalık içinde yaşadığın muhakkak. Tabii, bu şartlarda da istediğin gibi tefekkür âlemine dalabiliyorsun; böyle olunca da, bütün dünyayı unutursun elbette.

Bana gelince, evvelce görmüş olduğun hayat tarzını hiç değiştirmeden yaşıyorum. Ben de herkese karışmış, kendimi aralarında unutmuş, akıntılarına kapılmış bir haldeyim ve onları tanımağa çabalıyorum.

Düşüncem yavaş yavaş, hissettirmeden, Asyaî ne varsa hepsini terkediyor. Avrupaî alışkanlıklara tabi oluyor. Şimdi artık bir evde beş altı kadını, beş altı erkekle görmekten hayretlere düşmüyorum; hatta, bu adetin fena bir şey olmadığına da kanaat getiriyorum.

Seninle açıkça konuşayım: Ben kadınları ancak burada tanıyabildim. Onlar hakkında bir ay içinde öğrendiklerimi, otuz yıllık saray hayatında öğrenemezdim.

Bizde karakter bir biçimdir. Bu da kuvvetin zoru ile meydana gelmiştir. İnsanları orada oldukları gibi görmek mümkün değildir; belki olmağa mecbur tutuldukları gibi görünürler. Doğal olarak, bu kalbî ve fikrî esâret hayatı içinde de, korku ve endişeden başka söz edilmez. Halbuki, tabii halinde dil, mizacın değişik durumlarına göre, başka başka beyanlar, hisler ifâde eder.

Bizim için o kadar zarurî ve salgın olan iki yüzlülük ve gizlilik hüneri, burada âdeta meçhuldur. Her şey söylenir; her şey görülür; her şey duyulur; yüz burada kalbin aynasıdır. Geleneklerde, fazîletlerde, hatta kötülüklerde bile, insan daima bir açıklık, bir saflık, bir berraklık ve masumiyet gözler.[1]

1- "Zulmün nüfuz edilmez kalkanı olan gizlilikle silahlanmış bir iftiradan kendini koruyabilecek kim vardır? Her tebaasını bir düşman gibi gören ve gûyâ umumun selâmeti için her vatandaşın huzurunu kaçıran bir hükümdar ve onun

Burada, bazı meziyetler ve kabiliyetler, insanı daha fazla kadınlara ısındırır. Bu da, onlara iltifat etmeğe, mizâh ve lâtifelerde bulunmaya dayanmaktadır. Önce kadınların süslerine sarfedilen bu iltifatlar, zamanla mânasını genişletmiş, mizâh ve lâtifelerle dönüşerek, milletin karakterine nüfûz etmiş bulunuyor. Şimdi artık bunu her tarafta görüyoruz: Bir kabine toplantısında lâtife yapılıyor; bir ordunun başında lâtife yapılıyor... Hatta, bir meslek ne kadar ciddiye, asık çehreliğe kaçarsa, o nisbette de gülünç telâkki ediliyor. Meselâ, bir doktoru ele alalım, bu doktor kıyafette ruha hüzün ve ağırlık veren tarzdan uzaklaştığı nisbette, gülünç olmaktan kurtuluyor; ve hele hastasını öldürürken dahi şâyet onunla lâtife etmekten kendini alamamışsa, mesleğinin en dirâyetlisi oluyor.

Paris, 10 Mayıs 1714

MEKTUP ALTMIŞ DÖRT

Baş Haremağasından Usbek'e

Paris

Öyle müşkülât içindeyim ki, tarif edemem, muhteşem

---

hükümeti ne acınacak durumdadır!..... Öyle ise, itiraf edelim; bu hükümet denilen şey ne garip bir teşekküldür ki, maddî mânevî bütün kuvvetleri avucunda tuttuğu halde, hâlâ her ferdden çekinip korkmaktadır!.... Şunu ilâve edeyim ki, ben burada bütün hükümetlere saygı göstertiyor, hiç birini diğerinden ayırt edilmiş olarak söz konusu yapmıyorum.

Maalesef, ahvalin hususiyetleri bazan bu derece garibliklere arz eylemekte ve bir devletin siyâsî varlığını yıkmadıkça, bünyesine sinen bu tür yolsuzlukları söküp atmağa imkân olmadığına inanmak zarureti doğmaktadır.

Şu dünyanın muhtelif köşesinde yeni kanunları tedvinle vazifelendirilseydim, gelecek neslin hayali gözümün önünde şahlanır, titreyen ellerimi yakalar ve beni bu günkü mevzuata benzeyen bir şeyi yazmama asla müsâmaha etmezdi!..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: IX (Gizli Araştırma)

efendimiz! Saray tam bir hercü merç içinde, korkunç bir kargaşalık hâkim bulunuyor. Kadınlar kendi aralarında kanlı bıçaklı. Harem ağalarımızın arasına ayrılık girmiş. Her kafadan şikâyet, her ağızdan dedikodu, beddua taşıyor. Benim ihtarların, nasihatlarım küçümsemeyle karşılanıyor. Sizin bulunmayışınız, sanki her şeyi mübah kıldı ve ben sarayınızda boş ve faydasız bir unvandan başka bir şey değilim.

Karılarınızın hiç biri yoktur ki, doğuştaki asâlet, güzellik üstünlüğü, zenginlikteki ihtişam, zekâ inceliği, sizden nâil olunan aşkın azameti gibi hasletlerden bir kaçı ile bezenip, diğerlerinin üstünde olduğundan bahsi ile farklı imtiyazlar iddiasına kalkışmasın!...

Heyhât! Asla bu nâzik varlıkları memnun bırakmamış olan tahammül kuvvetimi her an kaybediyorum; tedbirlerim, basîretim, iyilikseverliğim (işgal ettiğim mevkiler için çok nâdir görülen bu fazîletler) hepsi faydasız kalmış bulunuyor.

Bütün bu kargaşalığın sebeplerini size açıklamamı ister miydiniz, büyük efendimiz? O halde, söyleyeyim. Bunun sebepleri sizin kalbinizde ve onlar hakkında beslediğiniz müstesna duygularda saklı bulunuyor. Şâyet siz elimi tutmasaydınız, ihtar ve nasihatlar yerine, hakikî cezalar uygulamamda bana izin verebilseydiniz; onların şikâyetlerine ve göz yaşlarına acayip yumuşama zaafından kendinizi kurtarabilseydiniz; işte o zaman görürdünüz, nasıl her şey bambaşka olurdu! Ben o gözyaşlarına hiç acımazdım; onları taşımağa mecbur oldukları boyunduruğa hemen vurur, mütehakkim ve bağımsız kalma meyillerini bunaltıp ezerdim.

Bakın efendimiz, kendi hikâyemi anlatayım; ben vatanım olan Afrika'nın iç diyarlarından, henüz on beş yaşında iken kaçırılmıştım. Önce, yirmiden fazla karısı ve kapatma-

sı olan bir zengine satıldım. Efendim gün görmüş, gayet anlayışlı idi. Benim ağır tavrımı ve sessiz halimi farkedince, saraya münasip görerek, buna göre hazırlamalarını emretti. Bu hazırlanış da müthiş bir ameliyatla başladı. Bu büyük acıyı hâlâ unutmam. Lâkin, başlangıçta merhametsizce bir işkence olan bu ameliyatın neticesi hakkımda pek hayırlı oldu. Çünkü, ancak bu sayede efendilerimin kulakları ve itimatları bana yaklaşabildi. Girdiğim şimdiki saray ise, benim için yeni bir dünya oldu. Sarayın baş harem ağası, ki hayatta tanımış olduğum en sert insandı, vazifesini müsamaha tanımayan bir şiddetle icra ediyordu. Sarayda kimse tezvirden, tefrikten, ne de kavgadan bahsedemezdi. Her tarafta derin bir sessizlik hüküm sürerdi. Bütün saray kadınları, senenin hangi mevsimi olursa olsun, aynı saatte yatarlar, aynı saatte kalkarlardı. Nöbetle banyoya girerler, en küçük bir işâretimizle hamamdan çıkarlardı. Günün geri kalan vaktinde de odalarına kapanır kalırlardı. Baş harem ağasının şaşmaz bir kaidesi vardı ki, üzerinde büyük bir titizlikle dururdu: Bu da, kadınların her zaman büyük bir temizlik içinde olmaları idi; bu hususta sarf ettiği itina ve dikkat hayret edilecek dereceyi bulurdu. Diğer taraftan, en küçük bir itaatsızlığı hiç af etmez, hemen cezalandırırdı. "Ben bir esirim" derdi; "Ama, öyle birinin esiriyim ki, bu kimse hem sizlerin, hem de benim efendimdir. Sizi asıl cezalandıran da odur; ben değilim. Ben, sadece, elimi onun emrine tahsis etmekten başka bir şey yapmıyorum."

Bu kadınların hiç biri, efendim tarafından çağrılmadıkça, odasına giremezdi. Onlar, böyle bir dâveti büyük bir lûtuf olarak sevinçle karşılarlar; çağrılmadıkları zaman ise, şikâyet etmezlerdi. Bana gelince, ben o tarihlerde bu sakin sarayın harem ağalarının en sonuncusu idim; öyle idim ama, baş harem ağası olduğum bu günkü mevkiimde gör-

düğümden bin kere daha fazla hürmet ve riâyet görürdüm.

Aradan bir müddet geçmişti; baş harem ağası bendeki liyâkatı sezince, bakışlarını üzerime çevirdi. Efendime benden bahsederek, arzuladığı tarzda kendilerine hizmette bulunabileceğimi ve kendisine halef olabileceğimi fısıldadı. O tarihte pek gençtim; lâkin o, bundan ürkmemiş, fazla dikkatli oluşum sayesinde, bu tecrübesizliğimi telâfi edebileceğime inanmıştı. Baş harem ağasının o derece güvenini kazandım ki, bu kadar uzun yıllar muhâfaza ettiği bu müthiş hazinelerin anahtarlarını elime teslim ederken hiçbir müşkülât göstermedi. İşte ben emir ve kumanda etmek gibi zor bir sanatı, bu büyük üstattan öğrenmiş ve acıma nedir bilmez bir idâre tarzının genel esaslarına göre kendimi yetiştirmiş bulunuyorum.

Ben bu büyük rehberin nezâretinde kadınların kalbini inceledim; onların zaafından nasıl istifade edilebileceğini hep ondan öğrendim. Çoğu kez, onları itaatın son merhalesine kadar sevk edebildiğimi temaşa ederdi de, büyük bir hazla huzura kavuşmuş görünürdü. Sonra onları yavaş yavaş, hiç hissettirmeden tekrar eski hallerine getirir ve böylece benim aynı şevk ve kuvvetle onların üzerlerine yürümemi görmek isterdi. Lâkin, asıl onu, kadınların meyûs olmaya başladıkları niyâzlarla serzenişlerin ağızlarından yükseldiği zamanlarda görmek lâzımdı. Dökülen göz yaşlarını seyreder, fakat asla üzüntü ve acıma eseri göstermez ve bundan da kendine büyük bir muzafferiyet payı çıkarır, gururlanırdı. Büyük bir iftiharla: "İşte" derdi, "Kadın denilen mahlûklar böyle idare edilir. Sayıları bana vız gelir. Hatta, muhteşem şehinşahımızın bütün kadınlarını dahi kuzuya çeviririm. Şâyet bu sâdık harem ağaları, bu kadınların düşünce tarzlarını itaat altına alamazsa, erkekler on-

ların kalblerini yumuşatabileceklerini nasıl ümit edebileceklerdir?"

Onda yalnız sebat ve metânet yoktu, lâkin ayrıca ferâset, sürati intikal de vardı; kadınların ne düşündüklerini yüzlerinden okur, ne sakladıklarını gözlerinden anlardı. Ölçülü hareketler, yapmacık yüz ifadeleri asla ona bir şeyi gizleyemezdi. En saklı işleri bilir, en mahrem fısıldanan sözleri işitirdi. Bazılarını, diğerlerini tanımakta vasıta olarak kullanır, en küçük bir gizli hizmeti mükâfatlandırmaktan büyük zevk duyardı. Kadınlar dâvetsiz, kocalarıyla görüşemezlerdi. Kadınlarından birini arzuladığı zaman koca, harem ağasını çağırır, irâdesini bildirirdi. Harem ağası, efendisinden bakışlarını ayırıp kadınlardan birine dikince, istenenin o olduğu hemen anlaşılırdı. Harem ağasının bu seçme imtiyazı ise, bazı mahremiyetlerin mükâfâtı idi. O, bu seçimi kendisine bırakmakla isabet ettiğini efendisine inandırmıştı; böylece de kendisine büyük bir hüküm ve nüfuz bahşedilmiş oluyordu.

İşte, canımdan aziz efendimiz, kanaatımca İran'da en iyi düzenle yaşanan bir sarayda, usul erkân böyle idi ve idâre bu tarzda görülürdü.

Öyle ise, siz de ellerimi çözün ve beni serbest bırakın. Kendime itaat ettirmeme müsaade buyurun. Bu takdirde bütün düzensizlikleri, kargaşalıkları sekiz günde giderece-ğime emin olun. Zaten sizin başarınız, emniyet ve selâmetiniz de buna bağlı.

İsfehan Sarayı, 9 Mayıs 1714.

MEKTUP ALTMIŞ BEŞ

Usbek'ten karılarına

İsfehan Sarayı

Sarayın kargaşalık içinde yüzdüğünü, iç kavgalar ve tefrikalarla taştığını öğreniyorum.

Halbuki, sizden ayrılırken tavsiyelerim neydi? Sulh ve sükûn, dirlik ve düzenlik, iyi ilişkiler istememiş miydim? Ve siz de, bunu bana vaad etmiştiniz. Yoksa, bu vaadiniz beni aldatmak için miydi?

Baş harem ağasının nasihatlarını dinleyecek olsam, aldanacak yine sizler olursunuz. O zaman, üzerinizde haiz olduğum nüfuz ve haklarımı kullanır ve tavsiyelerimin sizlerden beklediği bütün düzenleri kolaylıkla elde etmiş olurum. Ancak ben, diğer bütün imkânlarımın faydasız kaldığına kanaat getirdikten sonra, bu şiddetli yola baş vurmak azmindeyim. Öyle ise, benim gösterdiğim basîret ve itinalara dikkat etmiyorsanız, kendi basîret ve itinalarınıza dikkat gösterin!

Baş harem ağasının sizden şikâyet etmesi için, elinde çok mühim sebepleri var: Söylediğine göre, kendisine itaatınız kalmamış. Onu hiç saymıyormuşsunuz. Hürmet ve riayeti bir tarafa atmışsınız. Bu ne haldir? Kendi mütevazi durumunuz, bu davranışlara nasıl müsait olabilir? Buna nasıl cür'et edebilirsiniz? Benim yokluğumda, hepinizin şeref ve namusu ona emânet edilmedi mi? Bu kutsal hazinenin anahtarları onun elinde değil mi? Şimdi size soruyorum: Ona reva gördüğünüz bu küçümseme, doğrudan doğruya, ahlâk ve kanunun sizi huzur ve refah içinde yaşatmak vecibesi ile mükellef kıldığı kimseye yönelmiş olmuyor mu?

Madem ki böyledir, o halde sizden rica ediyorum, bu davranışlardan vazgeçip, kendinizi toplayın, aklı selimin yoluna girin ve öyle bir tavır takının ki, bir başka defasında, yine huzur ve hürriyetinizi tehdit eden teklifler gelince, reddedebileyim!

Zira, benim sizden istediğim, efendiniz olduğumu unutmanız, beni sadece kocanız olarak düşünmenizdir.

Paris, 5 Ekim 1714

MEKTUP ALTMIŞ ALTI

Rika'dan °°°'e

Burada ilimlerle çok uğraşılıyor, lâkin acaba kuvvetli âlim midirler, onu bilmiyorum. Bir filozof olarak her şeyden şüphe eden biri var ki, bir ilâhiyatçı gibi her şeyi inkâra sapamıyor.[1] Daima çelişkiler içinde ve kendi halinden daima memnun bu adamın bütün istediği, liyâkat ve marifetlerin takdir edilmesi, itiraf olunmasıdır, o kadar.

Fransızların çoğunun aşırı düşkünlükleri, bir zekâyı benimsemek içindir; bir zekâyı benimseyenlerin de bütün aşırı iptilaları ise, yüksek kitaplar vücuda getirmektir.

Böyle olmasına rağmen, bu uğurda tasavvur edilebilecek en kötü kitaplar da burada yazılıyor. Tabiat, bazı insanların dûçâr olduğu budalalık felâketinin iz bırakmadan süratle gidermeyi akilâne düşünmüş olduğu halde, heyhât, bu kitaplar o biçâreleri ebedîleştiriyor!...

Bir ahmak, sadece kendi devrindeki insanlara eza ve ce-

1- Acaba Descartes'ımı imâ etmek istiyor?

Prof. Paul Vernière'in dipnotu

fa etmekle yetinip memnun kalacağına, bu yetmiyormuş gibi, gelecek nesillere de işkence ile eziyet etmek ister. Ahmaklığın unutkanlığı yenmesini ve bir mezar gibi daima ortada kalmak ve bütün doğacak nesillerin önünde ebedî bir sersem olarak bilinmek sevdasıyla yanar, tutuşur.

Bütün müellifler arasında, en ziyâde hakir gördüklerim, eser toplayan musanniflerdir. Bunlar dünyanın her köşesine üşenmeden giderler, başkalarından kalan eser kalıntılarını toplarlar ve bunları getirip kendi yazdıkları kitapların içine yerleştirirler; tıpkı, herhangi başka bir sahaya yerleştirilen yeşillikler gibi! Bu gibi kimseler bence, dizi halindeki harfleri yan yana getirip kitap haline sokan ve bu faaliyette sadece ellerini kullanmış olan matbaa işçilerinin üstünde değillerdir. Onun için isterdim ki, aslî eserlerden kısımlar alıp başka eserlere sokmak, tıpkı dinî mahallerde, şanlarına lâyık bir ihtişamla muhâfaza edilen mukaddes emânetlerin bir kısmının oradan alınıp, hoşa gitmeyen başka yerlerde teşhir etmeğe benzer.

Şayet, bir adamın söyleyecek yeni bir şeyi yoksa, susmalı değil mi? Bu iki cepheli faaliyetinin nimeti de ne olabilir ki? "Lâkin ben, yeni bir düzen vermek istiyorum. Siz de amma mâhir adamsınız ha! Kütüphâneme geliyorsunuz, üst rafta duran kitapları aşağıya, aşağıda duranları üste çıkarıyorsunuz; ve böylece de ne büyük bir şaheser meydana getiriyorsunuz, doğrusu hayret!"

Biraz evvel elimden fırlattığım bir kitabın verdiği hiddetle sana bu konuyu açtım; bu kitap öyle kalındı ki, dünyanın ilmini içinde topluyor sanmıştım. Lâkin, yazık ki, bir tek şey bile öğretmeden kafamı patlattı.

Paris, 8 Ekim 1714

MEKTUP ALTMIŞ YEDİ

İbben'den Usbek'e

Paris

Buraya arka arkaya üç gemi geldiği halde, senden bana bir haber getirmedi. Acaba hasta mısın? Yoksa beni merakta bırakmaktan zevk mi alıyorsun?

Hiç kimseye bağlı olmadığın bir diyarda beni sevmeyecek, aramayacak olursan, yarın İran'a döner de yurttaşlarına, sevdiklerine, âile kucağına kavuştuğun zaman halim nice olur benim, bilmiyorum? Ama belki de aldanıyorum; sen büyük meziyetlerinle dünyanın her köşesinde dostluk edinecek çapta bir insansın. Elbette ki, kalb bütün diyarların vatandaşıdır. Kemâle gelmiş bir ruhu, dostluklar kurmaktan menetmek mümkün müdür hiç!

Sana ben de itiraf edeyim: Ben eski dostluklara çok saygı gösteririm; lâkin bu eski dostluklar, dünyanın başka köşelerinde yeni dostluklar kurmaktan da beni menedemez. Seyahat ettiğim nice diyar vardır ki, oralarda sanki bütün ömrümü geçirmiş gibi yaşadım. Rastlamış olduğum fazîletli insanlara aynı önemi, aynı istekliliği gösterdim, bağlandım; yaşadıkları huzur ve saadetin parlaklığı ile görme özelliklerini kaybetmemişlerin hepsine takdir ve hayranlık duygusunu asla esirgemedim. Bu benim karakterimdir, Usbek, nerede insan görürsem, orada dostlar edinirim.

Nitekim burada da, kalbimi bir dost işgal ediyor. Bu adam, bir iffet ve istikamet senbolüdür. Özel sebep ve etkenler kendisini bu şehire çekilmeye mecbur etmiş, namuslu bir ticâret hayatının verdiği imkân içinde sevdiği bir kadınla, sakin bir ömür sürüyor. Bütün hayatı hayırlı faali-

yetle doludur. Kendisi son derece alçak gönüllü bir insan olup karanlıkta kalmak istiyorsa da, geçmişi bir kralda bulunması gereken kahramanlıklarla dolup taşıyor.

Senden ona belki bin defa bahsettim. Senin bütün mektuplarını ona gösterdim. Hepsi de kendisinde büyük memnunluk yarattı. Şimdi sen, hiç tanışmamış olduğun halde, mükemmel bir dosta sahip bulunuyorsun.

27 Ağustos 1714

MEKTUP ALTMIŞ SEKİZ

Rika'dan Usbek'e

***'e

Beni sık sık yemeğe dâvet eden bir hâkimin evinde, sofrada bulunuyordum. Sohbetimiz hemen her konuya dâir olmuştu. Bir aralık kendisine: "Efendi hazretleri" dedim. "Öyle zannediyorum ki, çok zahmetli ve meşakkatli bir vazife görüyorsunuz?" Muhatabım gayet sakin: "Düşündüğünüz kadar değil." dedi. "Biz vazifemizi o şekilde yaparız ki, bir eğlence mahiyetini geçmez." Bu cevap beni şaşırtmıştı. "Lâkin, ne diyorsunuz? Başınız devamlı başkalarının işleri ile şişmiyor mu? Her zaman en çapraşık olaylarla bunalmıyor musunuz?" diye sordum. "Haklısınız" dedi. "Ama bu işler o kadar da çapraşık şeyler değildir. Bir kere biz, bu işlere pek az önem veririz. Bu suretle de mesleğimiz, zannettiğiniz kadar bulantıcı olmaz."

Baktım ki, ev sahibim dokunduğum bu konudan, ne yapıp yapıp kolayca sıyrılmak sevdasında; kararımı verdim, yakasını bırakmıyacaktım; devam ettim: "Efendi hazretleri,

biliyor musunuz, makamınızı çok merak ediyorum, ama hiç görmedim?" dedim. "Size inanıyorum." dedi. "Çünkü benim makam dairem yoktur, esasen. Bu vazifeyi üzerime aldığım zaman, zorunlu masraflar için paraya ihtiyacım olmuştu. Ben de kütüphânemi sattım. Oldukça zengin olan kütüphânemin bütün ciltlerini satın alan kitapçı bana sadece akıl kitabı[1] nı bıraktı. Lâkin, ben şimdi bu kitapları sattım diye hayıflanmıyorum. Biz hâkimler, öyle boş ilimlerle çalım yapıp böbürlenecek insanlar değiliz. Zaten bu kadar kanunlarla ne alâkamız olabilirdi ki? Bir kere, bütün hükümler farazî ve kıyasî olup, aynı genel kuraldan istihraç edilirler." Dayanamadım: "Şüphesiz" dedim, böyle istihraç edilirler; çünkü istihraç eden sizlersiniz, öyle değil mi? Peki madem ki bu kanunlar uygulanmaktadırlar, niçin dünya milletleri bu külliyâtları mahfuz bulunduruyorlar? Ve şâyet hâkimler bu kanunları bilmezlerse, onları nasıl uygulayabileceklerdir?" Muhatabımın hiç fütüru yoktu: "Siz" dedi, "Adliye saraylarını bilip tanısaydınız, böyle konuşmazdınız! Bizim esasen canlı kitaplarımız vardır. Bunlar da avukatlardır. Onlar bizim için çalışırlar ve bilgi sahibi olmamıza gayret ederler." Hemen atıldım: "Ah, efendim" dedim. "Acaba bu canlı kitaplar bu gayretlerini bazan da sizi aldatmağa hasretmezler mi? Onun için bunların tuzaklarından kendinizi korursanız, fena etmezsiniz. Onlar, ellerinde öyle mâhir silahlar bulundururlar ki, bunları sizin adâlet ve insaf duygularınıza çevirebilirler. İşte bu yüzden, sizin de bu mukaddes hazîneleri savunacak silahlara sahip olmanız lazımdır. Bu sebeple, göğüs göğüse yapılan bir savaşta, dişinden tırnağına kadar zırhlara bürünmüş düşma-

1- Akıl kitabı, herhangi bir şahsın veya bir tüccarın içine kazançlarını ve masraflarını kaydettiği defterе denirdi. Bu defterler, o devirlerde âilenin kronik hâtıra defteri mâhiyetinde idi.

nın karşısına silahsız ve yumuşak elbiselerle çıkmamalısınız." dedim.[1]

Paris, 13 Ekim 1714

1- Bu muhteşem mektubun içerdiği hakikatler, Beccaria'nın eserinde prensiplere dönüşmüş ve muâsır milletlerin ceza kanunlarında ise, değişmez cezâ ana kaidelerine, demokrasinin ve bu rejim saâdetinin hürriyeti içinde yaşayan insanların fethedilmez kalelerini dikmiştir. Biz, şimdi Beccaria'nın "Suçlar ve Cezalar" eserindeki yansımasına kısaca bir göz atalım:

"Cemiyete devamlı faydalar temin edebilmesi için idârî ahlâkın temeli, insan oğlunun en kuvvetli kalb duyguları olmalıdır. Bu temele dayanmayan bütün kanunlar, yürürlükte kaldıkça, dâimî bir direnişe maruzdurlar ve bu direniş ne kadar az hissedilse de, er geç o kanunu devirecektir. Bu tıpkı mekanikte olduğu gibi, azametli bir makinenin büyük hareketini durduran küçük bir kuvvetin dâimî faaliyetine benzer.

O halde, cezaların asıllarını ve ceza vermenin hukukî kaynağını bulmak için, beşer kalbini yoklayıp dinlemek gerekir. Dünyada hiçbir fert yoktur ki, karşılıksız olarak, sadece ammenin hayır ve selâmeti namına hürriyetini fedâ etsin ve ondan vazgeçsin..... İşte bu kesin zarûretten dolayıdır ki, her fert haddizâtında, ancak pek az bir kısmından vazgeçebileceği hürriyetinin önemli bir kısmını cemiyete terk etmiş oluyor; tâ ki, kendisine kalan hürriyetini emniyet ve selâmetle bizzat kullanabilsin. Bu sûretle, fertlerin kendi hürriyetlerinden feragat ettikleri kısımların toplamı, cemiyetin ceza vermek hakkının esasını teşkil eyledi.

Binaenaleyh, bu esasa dayanmayan bir icraat, asla adâlet olmayıp bir adâletsizlik, bir vahşettir!"

"Bu prensiplerden çıkan neticeler:

A-Birinci netice: Suçların cezâları, ancak kanunlar tarafından tayin edilir. Cezâ kanunlarını yapmak hakkı ise, toplumsal sözleşme ile birleşmiş olan cemiyeti temsil edebilen kanun koyucuya aittir.

Bu esastan da şu hakikatler meydana çıkmaktadır:

a-Cemiyetin bir kısmı olan hâkimler, o cemiyetin diğer kısımları olan vatandaşlara kanunun tayin etmediği bir cezayı hükmedemez.

b-Hâkimler vatandaşları, kanunun daha önceden belirttiği ve nitelediği bir cezadan başka bir cezaya çarptıramazlar.

c-Hiçbir hâkim, hatta kanunun hayır ve selâmeti düşüncesiyle de olsa, suç için kanunun biçtiği cezayı ağırlaştıramaz.

B-İkinci netice: Cemiyeti temsil eden kanun koyucu, ancak temsil ettiği cemiyetin bütün üyelerini kapsayan, genel bir ceza kanunu yapabilir; fakat, bir vatandaşın cezaya müstehak olup olmadığını takdir ve muhâkeme etmek vazîfesi kendine ait değildir.

C-Üçüncü netice: Eşit insanlara tercihen, hür ve mutlu insanlara tespit ettirilen cezaların, şiddet ve dehşetinin hayırhah faziletleri olduğu nurlu dimağlar tarafından teyid ve tespit edilmedikçe doğrudan doğruya cemiyetin selâmet ve hayrına hizmet eden ve suçların işlenmesine engel olabilecek vasıfta bulunmadıkça,

MEKTUP ALTMIŞ DOKUZ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Seni hayretlere düşürecek derecede felsefenin derinliklerine dalmış bulunuyorum. Felsefi düşüncelerimin taşkın-

---

her ceza faydasız, adâletsiz ve toplumsal sözleşmenin bünyesine aykırı olacaktır!"

D-Dördüncü netice: Ceza hâkimleri, kanun koyucu olmamaları dolayısıyla, ceza kanunlarını yorumlamak hakkına sahip olamazlar.

Hâkimler, kanunları dedelerimizden, yazılı bir millî gelenek vesikaları, yahut mirasçıları tarafından icrâsı lâzım gelen miras bırakan kişinin son arzuları gibi ele geçirmiş değillerdir..... Kanunun meşrû yorumcuları, halkın irâdesinin emânetçisi olan kanun koyucuları olup, yoksa vazifeleri sadece herhangi bir şahsın işlediği bir fiilin kanuna muhâlif olup olmadığını incelemekten ibaret bulunan hâkimler değildir..... Eğer hâkim, gerek kendiliğinden, gerek kanunların kusurundan dolayı bir cezâ davasında, birden fazla mantık kıyası yapacak olursa, işlerin karanlığını görürüz.

Genel mâhiyette aksiyom (açık hakikat) tesis etmek kadar tehlikeli bir şey olamaz. Asıl olan kanunun rûhuna nüfuz etmektir. Böyle olursa, fikir silsilesini durduran engeller yıkılmış olur..... Eğer kanunlar sâbit ve harfî harflîne mahfuz ve masum olmasaydı, eğer hâkimlerin biricik vazifesi, bir fiilin yürürlükteki kanuna uygun veya muhâlif olduğunun tesbitinden ibâret bulunmasaydı, ve eğer câhillerden ve gerek aydınlardan çıkacak fiilleri sevk ve idâre edecek olan haklılık veya haksızlık halleri hâkimler için sadece fiilî birer hâdise olmaktan ibâret bulunmasaydı, vatandaş hâkimlerin esîri olurdu! Yine bu kadar korkunç olan bir yön de, zâlimin gaddarlığı, kudreti nisbetinde olmayıp, önüne dikilecek engellerin direnci oranında artmasıdır!...

Yazılış tarzları anlaşılır cezâ kanunlarını herkes okuyabilir. Suç sayılan fiillerin fena akıbetlerini hakkı ile anlar; ve bu anlayış, onun bu fiili işlememesine yardım eder. Bu sûretle insanlar, canlarının ve mallarının selâmetini temin etmiş olurlar. Bu gaye ile hareket eden ferd istiklâl ve hürriyetini de kaybetmemiş; körce itaate ve zillete fazîlet ünvanını takan insanlara göre, daha az esir birer varlık halinde kalmış olurlar. Bu durumdaki vatandaşlar, kanunlara ve yüksek otoritelere daha az itaatkâr ve hürmetkâr sayılamazlar.

Bu prensipler şüphesiz, üstlerinden yediklerî zulüm darbelerini astlarına indirme hakkını kendilerinde gören zâlimleri memnun etmeyecektir. Beni okuyup anlasalardı, doğrusu kendilerinden korkum olacaktı. Lâkin zâlimler hiç okumazlar!..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: I, II, III ve IV. Paris, 15 Ekim 1714

lığını gördüğün, bu düşüncelerin enginliklerine açıldığın zaman, bu hayretin azalacak, buna sen de inanacaksın.[1]

Allah'ın varlığı üzerinde tefekküre dalan en hassas filozoflar Rabbin mutlak bir kemâl varlığına mâlik olduğunu söylerler; amâ, onlar bu fikri çok ileri götürmüş, mübalağalara varmış bulunuyorlar. Bu filozoflar, insanoğlunun sahip olduğu ve tasavvur edebildiği bütün kemâl mertebelerini sıralamışlardır; bütün bu mertebelere ulûhiyet vasfı vermekten de çekinmemişlerdir. Hiç düşünmemişlerdir ki, ekseriya bu vasıflar, kendi aralarında bir diğerini ihlal etmekte ve bastırmakta ve bizzat kendi kendilerini red ve inkâr eylemedikçe aynı varlıkta vücuda gelememektedirler.[2]

Batı dünyasının şâirlerinin dediklerine bakılırsa, güzellik tanrıçasının tablosunu yapmak isteyen bir ressam, en güzel Yunan bâkirelerini toplamış ve her birinden en müstesna güzellikler alarak, böylece tanrıçalar tanrıçasının tablosunu meydana getirmiş. Şimdi şâyet bir adam çıksa da, bu tanrıçalar tanrıçasını hem sarışın hem esmer, gözlerinin hem siyah hem mavi, mizacının hem mağrur hem mütevazi olduğunu söylerse, ne olur? Çok doğaldır ki, böyle bir adam sadece gülünç olur.

1- Müellifin, 1710 yılında Fransa'da neşredilen Leibniz'in La Thédicée (İlâhî Adâlet) isimli eserinden esinlenerek Allah'ın varlığı ve beşer hürriyeti üzerindeki felsefesini kurduğu söyleniyor.

2- Belki de, bu açıklama ve yorum, Descartes'a imâdır. Nitekim aynı imâda bulunan Bayle: "Şayet Allah, Descartes'ın ileri sürdüğü gibi, aklın ve irâdenin sonsuzluğundaki kemâl mertebesinde, bütün mükemmeliyetler ve bütün hayırhahlıklarla mücehhez ise, nasıl oluyor da, yeryüzünü kasıp kavuran bu kadar fenâlıklardan mesul olmuyor? Bu takdirde büyük uyumsuzluklar ve çelişkiler içinde bocalamıyor muyuz?" cümlelerini cesâretle kullanmaktadır.

Descartes, "Derin Tefekkür ve Düşünce, IV" eserinde: "İnanıyorum ki, Allah'ın beni aldatması imkansızdır. Çünkü, bütün aldatmalar ve hileler noksan kemâller ürünüdür. Aldatma bir inceliğin, bir zekâ ve kudretin ürünü olsa dahi, aldatma ve dolap çevirme arzusu, muhakkak sûrette bir âciz ve kötülük kaynağından gelir. Bütün bu noksanlıklarda ise, Ulu Tanrı'ya rastlanamaz!"

İşte Allah da, ulûhiyetle uzlaşması mümkün olmayan bazı kemâlâtı varlığında bulunduramaz; bu takdirde, kemâlâttan mahrum farz olunur. Lâkin, önemli olan taraf, bu mahrumiyetin Yüce Allah'ın kendine has iradesi ile gerçekleşmesidir. Bu da ulûhiyet gereğidir. Böyle olunca, Allah mutlak hâkim olsa da, yine va'dini ihlâl edemez. Kullarını aldatamaz. Zira bu kudretten mahrumdur. Hatta, ekseriya kudretsizlik Rabbin kendisinde değil, kıyasî ve izâfî olan bizzat eşyanın zâtındadır. Bu takdirde de bu eşyayı değiştirememenin sebebi kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Ve yine işte bundan dolayıdır ki, büyük âlimlerimizden bazılarının Allah'ın sonsuz kemâlâtı ile adâletsizliğinin birbirine uymadığı yolundaki iddiaları temelsiz sayılmaz.

Bu fikir ne kadar cür'etkârâne olsa da, metafizik düşünceler sahasında çok uygun bir yer bulabilmektedir. Hakikaten, felsefenin genel prensiplerine göre, Allah, sebebleri ve etkenleri hür bir irâdeden gelen herhangi bir kasda dayalı durumları önceden kestiremez; çünkü, henüz gerçekleşmemiş bir şey, ortada mevcut sayılmaz. Binaenaleyh, olmayan bir şey de, tanınıp bilinemez. Hakikatte de, hiç olan şey, herhangi bir varlık unsuruna sahip olmadığına göre tefrik ve temyiz de edilemez. Böyle olunca da Allah, mevcut olmayan bir irâdede herhangi bir şeyi okuyamaz ve mevcut olmayan bir ruh da, herhangi bir şey göremez. Öyle ise, tahdit ve tayin kılınmış olmadıkça da, ortada herhangi bir fiil mevcut olamayacaktır.

Ruh, tayin ve kasteyleyeceği fiili bizzat imal eder. lâkin öyle durumlar vardır ki, hangi fiili ne şekilde tayin ve kasıtta bulunacağını ruh da bilmez. Çoğu kez bu faaliyeti sadece hürriyetini kullanmak için yapar. O tarzda ki, Yüce Allah bu tayin ve kasdı önceden göremez; ne ruhun, ne de eşyanın bünyesinde bu faaliyet tarzını müşahade edemez.

Bununla beraber, ben böyle demekle Rabbimin bilgi hududunu sınırlamış olmuyorum. Gerçekten, kulları kendi irâdesine doğrudan doğruya ve tam surette bağlı olduğuna göre, elbetteki öğrenmek istediklerini öğrenecektir. Lâkin, her şeyi görebilmek imkânına sahip olmasına rağmen, bu ihtiyarını her zaman kullanmak istemeyecektir. Liyâkat ve liyâkatsizliğinin tespitini kullarına bırakmak maksadıyla, hareketlerini seçme hürriyetini alelâde durumlarda onlara terk etmiştir. Ama, bir şeyi öğrenmek isteyince de, o şeyi daima iyi bilir. Çünkü, gerçekleşen şeylerin gördüğü gibi vuku bulduğuna ve mahlukâtın da kendi irâdesi gibi yaratıldığına hiç şüphe yoktur.

Eğer, mukayeselerin üstüne çıkan bir mukayese yapmak istenirse, şu misal verilebilir: Bir hükümdar, çok mühim bir meselede elçisinin ne yapacağını nasıl hareket edeceğini önceden bilemez. Ve eğer bunu bilmek isterse, o elçisine ne tarzda hareket etmesini istediğini söyleyecektir; bu da yetmez, elçisinden de istediği tarzda hareket edeceğine dair inandırıcı teminat alması gerekecektir.

Kur'ân-ı Kerîm ve Yahudiler'in mukaddes kitapları gayb ilmi (prescience) inanışlarına devamlı hücumlarda bulunur, red ve inkâr ederler; ve Allah, insan fikriyâtının geleceğe yönelik karar ve kasdından haberdar değildir, derler. Böylece de, Hazreti Musa'nın insanlara ilk hakikatı öğrettiği görülür.

Yüce Allah, Hazreti Adem'i dünya cennetine sokmuş ve bazı meyveleri yememesini şart koşmuş. İşte burada hakikat beliriyor; çünkü madem ki, Allah, önceden henüz fiil haline gelmeyen şeylerden haberdârdır, madem ki gayb ilmi mevcuttur, o halde, ruhların geleceğe yönelik tasavvur ve kasıtlarını bilen Rabb için böyle bir emir vermek mânâdan uzak olacaktır.

Gerçekten, böyle bir varlık kendi merhameti, af ve mağfiretleri için kullarına şartlar ileri sürebilir miydi? Bu şartları ileri sürebilmiş olsaydı bile bu şartlar, ona izâfe edilen kemâlât arasında her şeyi önceden bilmek kudretinin sonsuzluğu göz önünde tutularak, gülünç olmaz mıydı? Buna da şöyle bir misal vermek mümkündür: Bağdat şehrinin fethedileceğini önceden bilen bir adamın: "Şâyet Bağdat alınmazsa, size yüz Tümen[1] veririm." demesine benzer. İşte bu şekildeki bir söz, acaba kötü bir şaka olmaz da ne olur?

Azizim Rhedi, bu kadar felsefe de niçin diyeceksin? Yüce Allah o derece yüksektir ki, biz hatta bulutlarını bile tefrikten âciz bulunuyoruz. Biz ancak, onu kutsal âyetlerinden tanıyoruz. Uçsuz bucaksız, sınırsız, mânevî ve sonsuzdur. Bu azamet ve ulviyeti karşısında biz sadece bir hiçiz. Bize düşen, o büyük varlığın önünde haya etmek, eğilip bükülmek ve daima hayranı olmaktır.

Paris, 30 Ekim 1714

MEKTUP YETMİŞ

Zelis'ten Usbek'e

Paris

O kadar sevdiğin biçâre Süleyman'ın ağır bir hakaretin darbesi altında nasıl kederli olduğunu bir bilsen!...

Sofi adlı, dünyadan habersiz, ne oldum budalası bir delikanlı, kızının izdivacına talip olmuştu. Bu emelini aylar-

1- İran parası: Tümen, iki Türk altını kıymetinde bir ülke.

dan beri de tekrarlayıp durmuştu. Gerek söylenenlerden, gerek kızı evvela görmüş olan kadınların çizdikleri resimden müstakbel gelini de beğenmişti. Hattâ, kızın baba evinden getireceği çeyizde de taraflar anlaşmışlardı; her şey de, hâdisesiz olup bitmişti.

Dün, önceki merasimler bitmiş ve kız atına binerek baba evinden yola çıkmıştı. Geleneklere göre de, başından tırnağına kadar iyice örtünmüştü. Yanı başında da harem ağası gidiyordu. Heyhât! Müstakbel eşinin evinin önüne varınca, çılgın adam kapıyı gelinin yüzüne kilitledi ve çeyizin arttırılmaması halinde, gelini içeri almayacağına yemin üstüne yeminler etti. Şaşkına dönen kızın ana babası, bir hal çaresi bulmak için sağa sola koşuştularsa da, delikanlının inadı yumuşamadığından, adamcağız damadına küçük bir hediye vermeye razı oldu. İşte, böylece evlenme merasimi tamamlandı ve henüz pek küçücük olan gelini, biraz da zor kullanmak suretiyle damadın yatağına götürdüler.

Aradan daha bir saat geçmişti ki, bu utanmaz genç çığlıklarla dışarı fırladı, gelinin bâkire çıkmadığını etrafa ilan ederek ve yüzünü gözünü yaralayarak babasına geri yolladı. Bir babaya bundan daha beter bir hançer saplanamazdı. Öte yandan, bazı kimseler kızın hiç günahsız ve muhakkak bâkire olduğunu iddia edip duruyor. Zavallı babalar, bu tür haksız ve insafsız hakaretlere uğramak tehlikesine her zaman maruz bulunuyorlar.

Şâyet benim kızıma böyle bir muamele yapsalardı, bu acıya dayanmaz, mutlaka öldürdüm, sanıyorum.

Allah'a ısmarladık.

Fatımî Sarayı, 9 Temmuz 1714

MEKTUP YETMİŞ BİR

Usbek'ten Zelis'e

Yediği ağır darbenin devâsızlığı nisbetinde, zavallı Süleyman'a acıyorum. Damadına gelince, o da bütün bu cüretkârlığı kanunun kendisine tanıdığı serbestçe hareket etmek hakkından almış bulunuyor.

Ben de, bir âilenin şeref ve haysiyetini bir çılgının zevk ve heveslerinin insaf ve serbestisine terk eden bir kanunu çok gaddarâne buluyorum. Bekâret hakikatının, bazı belirtilerle bilineceği yolundaki hatalı görüş tarzı, maalesef zamanımıza kadar gelmiş bulunuyor. Halbuki hekimlerimiz, bu alâmetlerin çoğu kez insanı yanılttıkları hakkında, çürütülmesi imkansız ilmî deliller veriyorlar.

Hristiyanlara gelince, her ne kadar bunların mukaddes kitapları ve kanun koyucuları, bekâretin varlığını açıkça kabul ve hatta, suçla itham edilen genç kızların masumiyetlerini, bu fazîletin varlığına veya yokluğuna bağlamışlarsa da, kendileri bu fikrin esassız, asılsız ve şüpheli olduğunu kabul ediyorlar.

Sana gelince, kızın hakkında, onun mükemmel yetişmesi, tahsil ve terbiyesi için gösterdiğin ihtimam son derece beni memnun etti. Yüce Allah, onu müstakbel kocası indinde sevilen, dünyalar kadar güzel ve Hazreti Fâtıma kadar pâk kılsın. Korunmasına on harem ağası tahsis kılınsın; kendisine mukadder olacak sarayın süsü ve şerefi o olsun; tavanı altın yaldızlı ve zemini en nadide halıların serildiği odalarda dolaşsın; ve dileğimi tamamlamak için de derim ki, bütün bu kuvvet ve ihtişamları kendi gözlerimle seyredebileyim.

Paris, 5 Aralık 1714

MEKTUP YETMİŞ İKİ

Rika'dan İbben'e

***'de

Geçen gün bir mecliste bulunuyordum; orada, kendinden pek emin ve halinden fazlasıyla memnun birisini gördüm. Bu adam, bir çeyrek saat içinde, ahlâka dair üç soruyu cevaplandırdı, dört tarihi olayı tahlîl ve tenkît etti; ve nihayet beş fizik meselesini de bir çırpıda hallediverdi. Doğrusu, bu derece hazır cevap bir ayaklı kütüphaneye de hiç rastlamamıştım. Bu adamdaki tefekkür hali, tükenme nedir bilmiyor, hele tereddüde hiç yer bırakmıyordu. Devamlı bir faaliyet hali içinde, durmadan, dinlenmeden konudan konuya geçiyor; beşer zekâsının ve engin hâfızasının müstesna örneğini veriyordu.

Bir aralık ilimlerden uzaklaşıldı; çağımızın en mühim hâdiselerine geçildi. Şimdi de, devrimizin büyük olayları üzerinde kesin muhâkemeler yürütüyor, geniş izahlar yapıyordu. Hiç olmazsa, bu sahada ona yetişeyim, hatta onu geçeyim, diye bir heveslendim. Kendi kendime: "Eh" dedim, "Şimdi artık kozların oynanması zamanı geldi. Tabii, bunun için de onun yaya kalacağı sahaya girişeyim de kendi vatanıma sığınayım, bari!" İşte böyle kendimi takviye ve teselli ederek, İran'dan bahis açtım ve heyhat, daha dört kelime söylemeye vakit kalmadan, bizim yaman ayaklı kütüphane, bana bir saldırıya geçti! Chardin ve Tavernier'in bilgi kaynaklarını ileri sürerek beni bir bozdu, bir cahil yerine koydu ki, içimden "Eyvah! Ne yaptım! Lâkin büyük Allah'ım, bu adam görüyorum ki, İsfehan'ın sokaklarını benden bile iyi tanıyor!" diye üzgün ve hezimete uğramış

bir şekilde susmaya mecbur oldum. Şimdi söz meydanı yine onundu; durmadan yine o söyleyecekti, nitekim de öyle yaptı ve hâlâ da söylüyor.[1]

Paris, 8 Ocak 1715.

1- Yüzeysel bir düşünce tuzağına düşen birisi, müellifin kendi bilgisi ile mağrur bir gaflet içinde olduğuna hükmedebilir. Halbuki, Montesquieu'nun bütün maksadı, eserine kaynaklık eden simâların seçkinliklerini göstermektir.

Esasen, İran Mektupları'nda, muhtevâsındaki insânî, felsefî ve hukûkî fikirler hâricinde, coğrafî ve örfî özellikler yönünden, bilhassa bu iki şahsiyetin iz ve eseri büyük olmuştur; zira filozofumuz ne İran'ı ne Türkiye'yi görmüştür.

İşte bundan dolayı, gerek kendileri, gerek eserleri hakkında aşağıdaki bilgiyi faydalı görmekteyiz:

Jean Chardin, 1643-1713, Fransız seyyahı ve iş adamıdır. Elmas ticâreti maksadı ile 1665 tarihinde Hindistan'a gitmiş, oradan İran'a geçerek o tarihte başkent olan İsfehan şehrinde yerleşerek altı sene oturmuştur. 1670 yılında Fransa'ya dönmüş, lâkin fazla kalmayarak İran'a geri dönerek çok uzun yıllar kalmıştır. Ancak, 1680'de Hindistan'da geniş bir araştırma yaparak ana vatana dönmüştür. Ancak bu defa da İngiltere'ye göç ederek oraya yerleşmiştir. 1683'de İngiliz Hindistan şirketinin temsilcisi olarak Hollanda'ya gönderilmiş ve aynı zamanda "Kraliyetin Olağanüstü Elçisi" ünvanı ile de techiz edilmiştir.

1671 yılında "İran Kralı III. Süleyman'ın Tahta Çıkışı İzlenimleri"ni, 1686 yılında da "İran ve Doğu Hindistan'a Seyahat" adlı meşhur eserini yayınladı; nihayet 1711'de "Çıngıraklardan Sesler" eserini çıkardı.

Montesquieu, işte "İran ve Doğu Hindistan'a Seyahat" eserinden çok faydalanarak, eserindeki: 1-2-3-7-9-15-16-18-23-26-28-29-33-34-35-47-49-51-55-64-70-85-97-102-119-131-135-141 ve 143'üncü mektupları bu ışık altında yazmıştır.

Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689), Fransız seyyahıdır. Daha küçük yaşta Anvers'den Paris'e gelmiş, seyahat etmek ateşi ile yanan bir mizaca sahipti. On beş yaşında baba ocağını terk etmiş, Avrupa'nın batı ve orta kısımlarını gezmiş, Polonya'ya kadar uzanmıştı. 1630'da İstanbul'a geldi, 1632'de İran'a geçti. Çok kısa bir süre için Fransa'ya döndükten sonra, varlıklı bir tüccar olarak Hindistan'a gitti. 1642 yılına kadar bu seyahatler dört defa tekrarlanıyordu. Sonra 1643-1668 yılları arasında Güney Asya memleketlerini, Afrika'nın Ümit Burnu'nu gezerek 1668'de çok büyük bir servetle vatanına döndü. 1669'da XIV. Louis tarafından kendisine baronluk asâleti verildi. İşte bundan sonra, bütün seyahatlerini yayınlamaya başladı. 1675'de (Sultan'ın Sarayında Dönenler). 1676'da (Jean-Baptiste Tavernier'in Altı Seyahati... Türkiye'ye İran'a ve Hindistan'a Seyahatler), 1679'da (Alâkalar, İlginç ve İstisnaî Haller Külliyâtı).

Montesquieu, bu eserlerden pek çok bilgiler toplayarak kitabının 1-6-7-20-40-47-85-96-112-121 ve 125'inci mektuplarını bunlarla süsleyip zenginleştirmiştir. (mütercim)

MEKTUP YETMİŞ ÜÇ

Rika'dan °°°'ya

Fransız Akademisi[1] adını verdikleri bir çeşit mahkemeye benzeyen bir müesseseden bana bahsetmişlerdi. Ne ise, bu teşekkülü de tanımış oldum. Bütün dünyada bu müesseseden daha az hürmet gören başka hiçbir müessese olamaz. Şimdi, bir yığın kararlar veriyor, lâkin biraz sonra millet, uyulması gereken bir kanun çıkararak bütün bu kararları bir çırpıda bozup hükümsüz kılıyor.

Bir müddet önce bu müessese, yetkilerini tesbit için kabul etmiş olduğu kararlara ait bir ciltlik bir kararnâme dosyası meydana getirmişti. Çok babalı bu bebek, doğduğu zaman bile hemen hemen bir ihtiyardı. Gerçi bu çocuğun nesebi sahihti. Lâkin kendinden evvel, teşekkül etmiş piç döl, bu meşrû evlâdı daha pek küçüklüğünde boğup öldürmüştü.[2]

İşte, bu Fransız Akademisi'ni teşkil eden üyelerin bütün iş ve güçleri, durmadan dinlenmeden konuşmak, gevezelik etmektir. Birbirlerini medh ve sena edip göklere çıkarma sanatı, Babil kulesi gibi gittikçe yükselip ihtişam oluşturmaktadır. Herhangi biri, bir kere aniden bu esrar âlemine daldı mı, artık tutulduğu ifrat derecedeki medh ve övgü çılgınlığına tutulur ve yakasını ebediyete kadar bundan sıyıramaz.[3]

1- l'Académie Française.

2- Fransız Akademisi sözlüğünün basımı 1678'de başlamış ve 1692'de durdurulmuştu. Birinci baskı ise, ancak 1694'de gerçekleşti. Akademinin imtiyazına rağmen, 1684'de Furetière kendi sözlüğünün yayın iznini almıştı. Buna bir türlü tahammül edemeyen Akademi, müellifine geniş hücumlarda bulundu ve verilen izni 22 Ocak 1685'de iptal ettirdi. Piç yahut taklit "Bâtard" ise, ancak 1690'da la Haye'de dağıtılabildi; yani, müellifinin ölümünden iki sene sonra: işte Montesquieu bu ilk nüshaya sahip bulunuyordu

3- Akademi'ye yeni dâhil olan şahıslara söylenen kabul methiyelerine ve Akademi üyesi iken vefat edenlere okunan kasidelere âit notukları imâ ediyor.

Bu gövdenin tam kırk başı vardır. Bu başlar ise, edâ ve tavırlar, istiare ve mecazlar, tezat ve tereddütlerle dopdoludur. Bütün ağızlara gelince, yalnız hayran olmak, hayrette bulunmak ve şaşırmak için açılır; kulaklar daima vezin ve âhenk sadâları için gerilir. Ya gözler? Onlar için hiçbir mesele yoktur. Çünkü, onlar sanki görmek için değil, fakat konuşmak için yaratılmışlardır.

İşte bu gövde, bu ayaklar üzerinde duramamaktadır. Kötülük ve musîbetlerle dolu olan zaman, her an kendisini tâ kökünden sarsıp sallamakta, yaptığı her şeyi derinden derine çökertmektedir. Bu vücudun ihtiraslarla yanıp kavrulduğu söyleniyordu; ben ise, bir şey söylemeyeceğim. Bu hükmü, onu benden daha iyi tanıyanlara bırakacağım.

İşte, aziz dostum, bir sürü gariplikler, tarife sığmaz acaiplikler, tuhaflıklar ki, vatanımız İran'da hiç, ama hiç rastlanmaz. Zihnimiz bizi asla böyle kendine has, garip müesseselere sürüklememiştir. Biz tabiatı, her zaman basit geleneklerimizde ve masum icraatımızda ararız.

Paris, 27 Şubat 1715

MEKTUP YETMİŞ DÖRT

Usbek'ten Rika'ya

°°°'de

Tanıdıklarımdan biri, birkaç gün önce bana: "Sizi, Paris'in en mükellef evlerine götüreceğimi va'detmiştim ya, işte şimdi, sizinle imparatorluğun en seçkin simalarından birine gideceğiz." dedi. Dostumun bu ilgisine istekle cevap verdim: "Lütfen bu sözlerinizle neyi murad ettiğinizi söyler

misiniz?" diye sordum. Acaba bu seçkinlik bu zâtın herkesten daha kibar, herkesten daha sevimli ve nâzik olmasından mı, yoksa herkesten daha çok iyilik etmesini sevdiğinden midir?" Dostum bu sorularıma kısaca: "Hayır, sebep bunlar değildir." diye cevap verdi. O zaman: "Öyle mi! O halde anladım." dedim; "Bu adam, daima etrafında bulunanlardan daha yüksek olduğunu hissettirmeye özeniyor, demektir. Eğer, böyle ise, beni hemen ona götürün, bütün gurur ve üstünlükleri ona bırakıp, bütün tevâzu ve küçüklüklerle de kendimi mahkûm edeceğim."

Böylece, bu dâveti kabule mecbur oldum. Nitekim çok geçmeden de, düşüncelerimde ne kadar haklı olduğumu anladım. Kısa boylu, ufak tefek, lâkin son derece mağrur biri ile tanıştırıldım. Burnuna bir tutam enfiye çekerken küçük dağları kendisinin yarattığını iddia ediyordu. Balgam dolu tükürüklerini savururken hiç kimseden pervası olmadığını ilan etti. Etrafında dönüp dolaşan köpeklerini itina ile okşarken de, yanındaki insanlara zerre kadar ehemmiyet vermediğini ve hatta isterlerse, bu hareketini onları tahkir manasına da alabileceklerini açıkça imâ etti. Eh, bu kadarı da yeterdi; bu manzaraya daha fazla hayranlıkla bakmama tahammülüm kalmamıştı. İçimden: "Ah! Rabbim!" dedim. "Şâyet İran sarayında bulunduğum sırada, temsil vazifemi böyle yapmışsam, tavır ve hareketlerim bu şekilde olmuşsa, o halde pek ahmakça davranmışım demektir! Bir budaladan hiç farksızmışım, öyle ise!"

Benim sevgili Rikam, her sabah saraya girdiğimiz zaman, bizi en güzel dileklerle karşılayan, etrafımızı çeviren insanlara yüzlerce hakaretler yapabilmek için, hamurumuzun kötü mayadan yoğrulmuş olması lâzımdı. Bu adamlar, kendilerinden üstün olduğumuzu zaten biliyorlardı. Şâyet, bunu önceleri bilmemiş olsalardı bile, her gün onlara yap-

tığımız bin türlü iyiliklerle bunu öğrenmiş bulunuyorlardı. Kendimize hürmet ettirmek maksadı ile hiçbir teşebbüste bulunmazdık; bütün gayretimiz, onların kalblerini kazanmak içindi. Bunun için de, onların her derdi ile ilgilenirdik. Gittikçe hissizleşip katılaşan azamet ve ihtişamın ortasında, bizi daima hassas ve onlarla alâkalı bulurlardı. Onlar sadece, kalblerimizi kendilerinin üstünde görürlerdi. Etrafımızdakilerin her çeşit ihtiyaçlarına kadar inip eğilmesini bilirdik.

Ama, hükümdar hazretlerini de, genel toplantı ve şenliklerde, merasimlerde korumak ve savunmak gerektiği; yabancıları milletin selâmet ve varlığına hürmet ve riayete mecbur etmek gerektiği zamanlarda; ve nihâyet vatana karşı kötü ve tehlikeli anlarda da hemen canlanır, yiğitlikle yerimizden silkinir, askerlerimizin başına geçer, onları kahramanlıklara sürükler ve bulunduğumuz yükseklikle-rin de yüz katına çıkmaktan asla yılmazdık. Böyle zamanlarda, bizim de yüzümüzü ihtişam ve gurur kaplardı, bu hislerle bezenmiş yüzlerimizin hiç çirkinleşmemiş olduğunu da çoğu kez söylerlerdi.

Paris, 10 Nisan 1715

MEKTUP YETMİŞ BEŞ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Sana itiraf etmeliyim, Rhedi, Müslümanların dinlerine besledikleri kanaat ve imanı Hristiyanlarda görmedim. Zaten onlardaki bu zaaf ve gevşeklik her şeylerine, meslekle-rinden tut da, amel ve ibâdetlerine kadar girmiş. Din onlar-

da, bir mukaddesât konusu olmaktan çok, herkesi içine alan bir münâkaşa ve kavga konusudur. Saray mensupları, muharipler, hatta kadınlar ruhban sınıfı aleyhine ayaklanmışlar, inanmadıkları şeylerin ille de ispatını isterler!...

Onların bu red ve inkârları kalbî ve aklî de değildir. Öyle, hakikatı bulup kucaklamak için ettikleri bir gayret yoktur. Dinin esassızlığına bu yollarla varmış bulunmuyorlar; bunlar, girecekleri boyunduruğun mahiyetini daha bilip öğrenmeden ürkmüşler ve onu sallayıp sarsarak kurtuluş çâreleri arayan birer asiden başka kimseler değillerdir! Hatta, onların imanlarındaki bu zaaf, inkârlarında da aynen mevcuttur. Tıpkı, bir med ve cezir içinde gibidirler, önce enginlere doğru açılırlar, sonra da toplanıp gerilerler; böylece gidip gelirler! Bunlardan biri bana bir gün şöyle dedi: "Ben, ruhun ölmezliğine her altı ayda bir inanıyorum. Benim zihnim, bedenimin gösterdiği gelişme tarzına göre faaliyet gösteriyor. Fikrî canlılığımın azalıp çoğalmasına, yediğim etlerin yumuşaklık veya sertliğine, Spinosa[1] felse-

1- Felsefe zekâsının en parlaklarından ve beşer türünü, peygamberlerden sonra, Ulu Tanrı'ya yaklaştıran en hayırhah simâlardan biri de Baruch Spinoza (yahut Spinosa)'dır. Aslen Portekiz Yahudilerinden olup Hollanda'da 1632'de (Amsterdam) doğmuş ve 1677'de La Haye'de ölmüştür.

Evvela Hind dinlerini besleyen, sonra eski Yunan felsefesini kucaklayan meşhur filozof Zenon'un, ahlakça pek sert olmasıyla meşhur, bir fikir ve meslekte sebat, sabır ve tahammül felsefesi (Stoïcisme) ve Neo-Platonisme eski Roma'yı da sardıktan sonra (en büyük temsilcisi: Lucius Seneca) Panthéisme'in kudretli filozofunu Spinosa'da bulmuştur.

Tractatus. Theologico-Politicus adlı eseriyle ve bilhassa Ethique (İlmî Ahlâk) adlı şaheserinde Spinozisme (yahut Spinosisme) diye tanınan Spinosa Panthéisme'inin esası şöylece özetlenebilir: Tabiat yahut dünya ile Allah yekvücut halindedir ki, buna vahdet-i vücud diyoruz. Spinosa'ya göre, Ulu Tanrı ile dünya arasında ancak bir görüş farkı vardır. Asıl olan Allah'ın yegâne madde-i asliye oluşu, tek varlık bulunuşudur.

Tek madde-i asliye, tek varlık olan Allah'ın bir çok vasıfları vardır: Mutlak zarurî olan, sonsuz olan, ebedî müstakil, sadece kısımlara bölünmesi imkansız olan hep odur. Bu sıfatlardan ise, ancak ikisi beşer türü için belli olmuştur; tefekkür ve süreklilik. İşte, dünya bu iki vasıf arasında bulunuyor. Beşer türü (yaratıklar) ise, bu vasıfların küçük modellerinin koleksiyonundan ibarettir. Beşerin

fesine kapılıp kapılmadığıma, Socinien[1] olup olmayışıma, Katolik, dinsiz veya zâhit bulunuşuma göre hissiyâtım değişiyor. Hekim başımın ucunda iken günah çıkaran papaz, öyle kolay kolay benden bir itiraf alamaz. Sıhhatim yerinde iken, dinin huzur ve rahatımı bozmasına asla izin vermeyeceğim. Ama, hastalanırsam, beni teselli ve teskin etmesini de red edemem doğrusu! Artık benim için hiçbir tarafta ümit ateşi yanmayınca, din imdadıma yetişir ve va'dleriyle kalbimi ferahlandırır. İşte, bu sûretle kendimi tamamıyla dine terk eder, ümidin geniş kanatlarında ölüm diyarına rahatça uçmak isterim!..."

Uzun yıllar var ki, Hristiyan hükümdarlar, ülkelerindeki esirleri azâd edip hürriyetlerine kavuşturdular. Onlar, bunu yaparken, İncil'in emrini yerine getirdiklerini, zira, Hristiyanlık'ta bütün insanların hür ve eşit olduğunu ileri sürmüşlerdi. Hiç şüphe yoktur ki, bu dinî sebep bu hükümdarların çok işine yaramıştı; çünkü, ancak bu sayede derebeylerin sefil tabakaya dayanan kuvvet ve hâkimiyetlerini yıkabileceklerdi. Bu iş olup bittikten sonra, bu hükümdarlar öyle ülkelerde fetihlere giriştiler ki, buralarda hüküm süren esâreti kendi menfaatları için bulunmaz bir nimet sa-

---

cüz'î irâdesi ise, fiilleri sevk ve idâre eden nedenden habersiz halde kımıldanmaktadır. Halbuki hürriyet, insanların ihtiraslardan kurtulduğu, hakikî ilim ve felsefeye yaklaşabildiği ve Allah'ı kucaklayabildiği nisbette elde edilebilir. Ahlâkî prensipler ise, ilâhî aşkta mevcuttur.

Spinosa'nın determinizmi, evrensel bir determinizmin âkıbetini doğurmuştur. Hegel ve Fichte'nin sistemleri de farklı panthéiste doktrinlerdir. Ancak Spinosa'nınki son derece kuvvetli, açık ve yücedir. Bu doktrin tecrübeyi aşmakta, eşyanın aslına hızla ulaşmanın sırrını hâiz bulunmaktadır.

Elbetteki Türk ve İslâm tefekkür tarzının seviyelerini gösteren tasavvuf felsefesi, Allah'ı idrâk fazîletinin bütün ilmî izahlarını hâiz bulunuyor.

1- Socin (Lelio Sozzini) İtalyalı bir Protestan olup 1525'de doğmuş, 1562'de ölmüştür. Kurmuş olduğu Socinianisme dini doktrinine göre, Hz. İsa'nın ulûhiyeti mevcut olmayıp sadece Ulu Tanrı'nın yarattığı bir kuldur. Ancak yine Allah tarafından beşer türünün kurtarılmasına memur edilmiştir. Bilahare, bir çok doktrine bölünen bu mezhep, 18. Asır'da sadece Ulu Tanrı'nın varlığını kabul eden Deisme (vücûdu vahdâniyet doktrini)'i getirmiştir.

yarak, bu müesseseyi asla yıkmayı düşünmediler. Bil'akis, bu esirlerin satın alınıp satılmalarına geniş müsaadelerde bulunmuşlar ve vaktiyle üzerine o kadar titrer göründükleri Hristiyanlık dinindeki eşitlik prensibini ise hiç hatırlamak dahi istememişlerdir.

Daha ne diyeyim, bilmem ki? Bir devir için hakikatın ta kendisi olan şey, diğer bir devir için vehim ve hatadan ileri gidemiyor!

Acaba, biz de Hristiyanlar gibi niçin mi yapmıyoruz? Çünkü, biz mutlu iklimlerde kolayca kurulmuş müesseseleri ve yapılmış fetihleri red edebilecek halis ve sâde insanlarız da ondan. Bunlardan yüzümüzü kolayca çevirebiliriz, çünkü, mukaddes Kur'ânımızın emirlerine göre, yıkanabileceğimiz bir su bile oralarda yoktur.[1]

Kâdiri mutlak olan Allah'a hamd ve senâlar olsun ki, bize gönderdiği büyük Peygamberi, indiği gökler kadar temiz ve berrak; o yüce ki, bize ta'lim ettiği dinle, beşerin yaralarını sarıp sarmalayabiliyor ve bununla iftihar ediyoruz.[2]

13 Nisan 1715

MEKTUP YETMİŞ ALTI

Usbek'ten İbben'e

İzmir

İntihar edenlere karşı Avrupa'da kanunlar pek amansız oluyor. Kendi tatlı canlarına kendi eliyle kıyanları ikinci

1- Müslümanlar Venedik şehrinin fethi ile yanıp tutuşmamışlardı; çünkü, burada Kur'ân'ın emirlerine göre, gusül ve abdest suyu yoktu.

2- 31 ve 39. mektupların tekrar gözden geçirilmesini okuyuculardan rica ederiz. "mütercim"

defa ölüme mahkûm ediyorlar! Nasıl mı? Cesetlerini sokaklarda sürüklemek, namus ve şereflerini çamurlara bulamak, mal ve mülkleri müsadere edilmek suretiyle!...

Bana öyle geliyor ki, İbben, bu kanunlar fazlasıyla haksız ve adâletsizdir. Bir düşün, kederden, sefâletten, hakaretten inleyip ezilirken, bu ıstıraplarıma niçin nihayet vermeme engel olunmak isteniyor? Bu ağır yaralarımın yegâne devası avuçlarımda bulunurken, merhametsizce nasıl ondan beni mahrum etmeye kalkıyorlar?

Acaba içinde bulunmamağı kabul ettiğim bir toplum için, neden çalışıp didinmemi benden istiyorlar? Asla, artık katılmak istemediğim bir anlaşma ile neden ilzam edilmiş olayım? Toplum karşılıklı menfaat zemini üzerine kurulmuştur. Lâkin, şayet toplum benim için bir yük, bir zorluk, bir zahmet ve sıkıntı kaynağı olursa, artık bu toplumdan yüz çevirmeme kim engel olabilir? Hayat hakkı, bana bir lütuf ve inâyet olarak verilmiştir; lâkin, şâyet o bu hayırhah vasfını kaybederse, ben de onu reddetmek, istememek hakkına sahip olmalıyım. Çünkü, sebep ve illet kalkınca, eser ve netice de nihâyete erer.

Şâyet, tebaalık nimetlerinden istifâdelerim olmuyorsa, kral hazretleri de tebaası olmamı benden isteyememelidir, değil mi? Acaba, vatandaşlarım, adâletsiz bir taksim şekli olan kendi saadetlerini bir yana ve benim kederlerimin diğer yana bırakılmasında devamlı ısrar edebilecekler midir?[1]

Acaba, bütün hayırhahlardan daha hayırhah olan Yüce Allah, altında ezilmekte olduğum darbelere ebedî mahkûm kalmama razı olacak mıdır?

1- Şu ilham kuvvetine hayret etmemek mümkün değildir: "İnsan toplulukları içinde devamlı bir gayret var ki, cemiyetteki bütün zaaf ve felâketleri bir yana ve bütün kudret ve saadetleri diğer yana sıralamağa çalışmaktadır. Akılcı kanunların vazifesi, bu gayreti devamlı surette tesirsiz bırakmak olmalıdır .."
Beccaria, Suçlar ve Cezalar. Bölüm: I. S: III.

Ben kanunlara itaata mecburum, şâyet o kanunların hükmü altında yaşıyorsam; lâkin ben ölmüş bulunuyorsam, artık o kanunların hükmü altında sayılabilir miyim?

Fakat şimdi de bana: "Siz, mukadderâtı ilâhiye nizâmını bozuyorsunuz. Allah, rûhunuzla bedeninizi birleştirdi, halbuki, siz onları bir diğerinden ayırıyorsunuz. Böylece, siz mukadderâtı ilâhiyeye karşı geliyorsunuz; ona karşı direniyorsunuz." diyeceklerdir.

Lâkin bu sözlerle de ne demek istiyorlar? Acaba, maddenin şeklini değiştirdim diye, hareket halinin ilk kanunları, yani yaratış ve muhafazanın ilk emirleri tarafından yuvarlak yapılmış cisme dört köşe bir şekil verdim diye, Allah'ın nizamını bozmuş olur muyum? Hayır, hiç şüphesiz! Ben, sadece bana bahşedilmiş bir hakkı kullanmış oluyorum ve bu mana da da, Rabbanî hikmetlere asla karşı gelmiş olmadan, kendi keyfime göre harekette serbestim.

Rûhum gövdemden ayrıldığı takdirde, acaba dünyanın düzen ve uyumunda en küçük bir değişiklik olacak mıdır? Bu seçimin gerçekleşmesi ile meydana gelecek yeni tertip ve terkibin daha az mükemmel olacağına, ilâhî ve genel kanunlara daha az uyabileceğine inanır mısınız? Acaba, dünya bu yüzden bazı eksiklik ve ziyanlara mı uğrayacaktır? Yoksa, Allah'ın muazzam ve muhteşem eserleri önemlerinden bir şey mi kaybedeceklerdir?

Tasavvur edebilir misiniz ki, bir buğday başağı; bir solucan, bir çimene dönüştü diye, vücudum artık tabiata yakışıksız bir varlık sayılsın? Ve ruhum, dünyadaki bütün şeylerden kaçmış ve saklanmış diye, yücelik ve mükemmeliyetini kaybetmiş bulunsun.

Ah! Bütün bunlar, sevgili İbben, sadece gururumuzdan, kibir ve azametimizden geliyor, heyhât! Biz bir türlü küçüklüğümüzü hissetmiyoruz ve cihanda mutlaka bir şey

olmak, bir şey sayılmak için çırpınıyoruz. Biz, bir kişinin telef olup gitmesini bile tabiatı küçültüp alçaltacak büyük bir olay gibi tahayyül ediyoruz. Halbuki, biliyoruz ki, dünyada bir adam artmış, ya da eksilmiş -ben de ne konuşuyorum?- hatta bütün bir kitle yok olmuş, mesela bizim gibi yüz milyonluk bir insan topluluğu, bundan da ne çıkar sanki? İşte bu muazzam kitle bile, dünyada bir zerreden, boşlukta kalmış bir zavallı varlıktan başka nedir ki? Ve Cenâb-ı Hak şâyet, bu zerreden haberdâr ise, bunun da sebebi, bütün kâinâtın kendi tarafından yaratılmış bulunması ve dolayısıyla kâinâtın kapsadığı her zerreden bile bilgi sahibi olmasıdır.[1]

Paris, 15 Nisan 1715

1- "Realite olarak intihar, cezalandırılması asla mümkün olmayan bir fiildir. Bunun da sebebi cezaya konu olan şeyin canısız ve ruhsuz bir gövdeden ibaret oluşu, yahut da bu yüzden cezalandırılmağa kalkınacak başka şahısların ise, tamamen masum bulunuşlarıdır. Birinci halde, bu ceza yaşayanlar üzerinde hiçbir tesir meydana getirmez; tıpkı bir heykelin kırbaçlanması gibi bir etki yaratmış olur. İkinci halde ise, yani intihar edenin akrabalarının cezalandırılması halinde, ortaya zulüm ve adâletsizlik çıkar. Zira, cezanın tamamen şahsileştirilmemiş olduğu memlekette, insan hakları mevcut değildir.

İnsanlar hayatı çok severler; kendilerini kuşatan eşya, onları hayata kuvvetle bağlar...

Beşerî lezzetlerin câzib hayalleri ve büyük yudumlarla içtiğimiz zehir dolu hayat kâsesine birkaç damla saâdet şerbeti karıştıran tatlı ümit, şu fânî insanların kalblerini öyle kuvvetle büyülemektedir ki, cezasız kalması halinde, intiharların salgınlaşması korkusu ruhları şiddetle ürpertip titretmektedir..... O halde, intihar edenin elini durduracak etken ne olabilir?"

Beccaria Suçlar ve Cezalar, Bölüm. XXXV

Beccaria, muhtelif bölümlerde zikrettiği şu tedbirleri tavsiye etmektedir:

a-Bütün saâdetleri bir yana ve bütün sefâlet ve felâketleri diğer yana sıralamaya çabalayan insanın tabiî eğilimini dizginleyebilecek kanunlar yapmak (Bölüm: I);

b-Müeyyidesi uygulanamayan tesirsiz kanunlar çıkarmamak;

c-Devlet sathını büyük bir hapishane hayatı haline getirmemek;

d-Vatandaşların yurtlarından göç hürriyetlerine engel olunmamak;

e-Vatandaşları tâ çocukluklarından itibaren yurtlarına bağlayacak en emin çâreyi onların refah ve saadetlerini arttırmakta aramak;

f-Her devlet, ticâret hayatının kefesini toprağına doğru meyletmeli, vatanda-

MEKTUP YETMİŞ YEDİ[1]

İbben'den Usbek'e

Paris

Sevgili Usbek, fikrimce, hakikî bir Müslüman için asıl büyük kötülük ve musîbet, çekilen cezâlar ve cefâlar değil, lâkin gelecek tehditlerdir. Bize, hakaretler getirip acılar çektiren günler en kıymetli günlerimiz olmalıdır. Asıl kısaltılması gereken zamanlara gelince, bunlar da refah, saâdet ve başarıyla geçen günlerimizdir.

Bütün bu sabırsızlıklar, bağımsız ve mutlu olmak hasreti ile, saâdet ve mutluluğun bizzat kendisi olan, mukaddesâttan bir an önce ayrılmak da ne işe yarar sanki?

Şayet, bir varlık, iki varlıktan teşekkül ve terekküb edi-

şa düşen refah ve saâdet payı, komşu milletin nasibinden üstün olmalıdır.

(Bu son fikralar için: Aynı eser, Bölüm: XXXV)

İlâve Not: Bütün bu hukukî ve felsefî müdafaalara rağmen insanlık bugün de intihar eden ve yardımcısına ağır cezalar vermekten vazgeçmiş değildir. Örnekler: İngiliz ceza sistemi hem intihara teşebbüsü, hem de yardımı suç sayıp cezalandırmaktadır. 1881 tarihli New-York Cumhuriyeti Cezâ Kanunu (172 ve müteakip maddeler), 1932 tarihli İspanya Cezâ Kanunu (Madde: 416); Polonya (Madde: 228); Danimarka (Madde: 240), 1936 tarihli Kolombiya Cezâ Kanunu (Madde: 367); 1937 İsviçre Federal Cezâ Kanunu (Madde: 115); Brezilya (Madde: 176); Macaristan (Madde: 283); Hollanda (Madde: 294), 1890 tarihli İtalyan Cezâ Kanunu (Madde: 370) ve 930 tarihli İtalyan Cezâ Kanunu (Madde: 580), intihara yardım edenleri cezalandırmaktadır.

1890 tarihli İtalyan Cezâ Kanunu sistemine bağlılık gösteren yürürlükteki Türk Ceza Kanunu intihar edene yardım edenleri cezalandırmaktadır (Madde: 454). Ancak bu kanun ne intiharı ve ne de teşebbüsü suç saymamaktadır. Maddeden de açık olarak anlaşılmaktadır ki, ikinci derecede sorumlu olanların cezalandırılabilmesi için, intihar fiilinin tamamlanması, yani ölüm sürecinin tamamlanması şarttır. (Mütercim)

1. 77. mektup 1754 tarihli baskıya ilâve edilen üçüncü mektuptur. Alâkası ve müellifin düşüncelerinde meydana gelen dönüşüm ve değişiklikler dolayısı ile, bu sıraya konmuştur; bunu takip eden iki mektubun tarihleri ile olan çelişkileri hakkındaki tereddüdün bu sûretle giderilmesini rica ederiz. (Mütercim)

yorsa ve zaruret dahi, bu iki varlığın birlikte muhâfazasını istiyorsa; o takdirde bu birlik, dinî bir kanun demek olan muhteşem yaratıcının emir ve irâdesine daha büyük itaat göstermiş oluyor.

Ve şâyet, bu birliğin muhâfazası zarûreti, insan oğlunun işlerine de en iyi garanti teşkil ediyorsa, bundan da dünyevî bir kanun yapmak imkânı doğmuş oluyor, demektir.

İzmir, 30 Nisan 1715.

MEKTUP YETMİŞ SEKİZ

Rika'dan Usbek'e

***'de

Sana, İspanya'da bulunan bir Fransızın yolladığı mektubun kopyasını gönderiyorum; okuyunca, çok memnun olacağına eminim...

"Altı aydan beri İspanya ve Portekiz'i dolaşıyorum. Diğer bütün milletleri hakir gören bu insanlar, nefret etmek şerefini sadece, Fransız milletine bahşediyorlar.

Bu iki ülke halkının mizacı ağır ve soğukkanlıdır. Bu vasıfların da iki tezâhürü vardır: Gözlükler ve bıyık.

Gözlükler, kendilerini ilme vakfetmiş ve bütün vakitlerini okumağa hasreylemiş olmasının gösterişli delilini teşkil ediyor; zira, ancak bu çâre ile zayıflayan gözler derman bulabilmektedir. Bu gözlüklerle süslenmiş, yahutta yüklenmiş burunlar, hiç itirazsız, bir âlimin burnu olarak hürmet ve rîayet görür.

Bıyıklara gelince, doğurduğu neticelerden bağımsız olarak, bizzat kendisi saygıya lâyıktır; bununla beraber, bazen

de, Prens hazretlerine ve milletin şeref ve itibarına büyük hizmetlerde de kullanıldığı vakidir; nitekim meşhur Portekiz generalinin Hindistan'da bu sayede yaptığı hizmet asla unutulamaz! [1]

Gerçekten de, bu kumandan para sıkıntısına düşünce, bıyıklarından birini kesti ve Goa sakinlerine göndererek kendilerinden ödünç olarak ve bıyığını rehin etmek sureti ile yirmi bin tabanca satın aldı; zamanı gelince de, bıyığını şerefi ile rehinden kurtardı.

Soğuk, ağır ve ciddî tavırlı milletlerin, pek de gururlu oldukları kolayca kabul edilebilir. İşte, İspanyollar'la Portekizliler de bu gurura sahiptirler ve buna da iki sebep gösteriyorlar: Bir kere kendi topraklarında yaşayan insanların kalben çok yüksek olduklarını iddia ederler; nazarlarında onlar, kendi tabirleri ile eski Hristiyanlar'dır. Bundan da, şu son asırlarda rûhânî mahkemenin işkence ile Hristiyan dinine soktukları bir nesilden gelmediklerini bildirmek isterler. İkinci sebep ise, bilhassa, Hindistan'da bulunanlara aittir; zira, bunlar daha da mağrurdurlar; çünkü, onlar orada, yine kendi deyişleri ile, beyaz tenli insanlardır. Bu ise, öyle yüce bir vasıftır ki, başları tâ göklere kadar değmektedir!.. O kadar ki, ne haşmetli imparator hazretlerinin sarayındaki sultan güzelliğinin cazibesi ile, bu derece göz süzer; ne de Meksika'daki bir şehirde, kapısının önüne çömelmiş ve elleri kenetli çirkin kocakarı derisinin zeytûnî beyazlığı ile bu derece mağrurdur!..

Şimdi böyle bir adam, bu derece mükemmel bir yaratık, dünya hazineleri verilse bile yine de çalışmaz, tabii! Alelâ-

1- Joam de Castro.
(müellifin notu)
"1500'de Lizbon'da doğmuş 1548'de Goa'da. Batı Hindistan sahilindeki bu sömürge şehrinde ölmüştür. Bu sırada Portekiz Kraliyeti Genel Valisi bulunuyordu."

de ve cansız, duygusuz sanayi işleri için de derisinin ihtişam ve haysiyetini ayaklar altına da atamaz!

Şu husus dahi bilinmeli ki, İspanya'da bir adamın fazladan da bazı liyâkatları varsa, mesela biraz evvel söylediklerime, bir de kocaman bir kılıç sahibi olmak sıfatı, yahut babadan kötü bir gitar çalmak mirası da eklenebilirse, artık her şey bitmiştir; bu kimse hiç çalışamaz! Şeref ve haysiyeti, bu adamdan tam bir istirahat ister! Vücudunun bütün uzuvları devamlı bir dinlenmeye tâbi olacaktır ve buna mecburdur. Günde on saat oturan bir adam, günde ancak beş saat oturabilen diğerine nazaran iki defa daha fazla hürmet görür! Çünkü, asâlet ancak koltuklar üzerinde kazanılabilir!

Lâkin, çalışmanın bu amansız düşmanları, her ne kadar hakimâne bir huzur gösterişi içinde yaşarlarsa da, bu rahatlık ve sükûn kalblerinde yoktur. Çünkü, onlar devamlı âşıktırlar. Bütün dünyada, sevgililerinin pencereleri altında halsiz ve dermansız ölmek isteyenlerin başında onlar gelir! Ve hele gripten perişan olmayan bir İspanyol da hiçbir zaman zarif ve kibar âşık sayılmaz!

İspanyollar evvelâ dindâr, sonra da kıskançtırlar. Karılarını, hatta kurşunlarla delik deşik edilmiş bir askerin, ya da dermandan düşmüş bir ihtiyar hâkimin bakışlarından saklarlar. Ama, öte yandan onları, gözleri yerde bir rahip çırağı ile, yahut da kendilerini okutup yetiştiren güçlü kuvvetli bir Fransisken papazı ile bir odaya kapatmaktan da hiç çekinmezler.

Karılarının, herkesin içine, göğsü bağrı açık çıkmalarına izin verirler; fakat, topuklarına bakılmasına rızaları yoktur ve parmak uçlarına basarak kendilerini adım adım takip ederler.

Dünyanın her yerinde, aşkın ıstırapları müthiştir, der-

ler; lâkin, İspanyollar için bu zulüm ve cefâ daha da müthiştir. Kadınlar erkeklerin bu ateşlerini söndürmek sûreti ile ıstıraplarını giderirlerse de, heyhât! Bütün yapabilecekleri de, bu zulüm ve cefânın değiştirilmesinden ibarettir. Hemen çoğu zaman, kendilerine sönüp küllenmiş büyük bir ihtirasın yeis dolu hâtıraları kalır.

Bu adamların küçücük kibarlıkları vardır ki, Fransa'da da pek anlaşılamamıştır. Meselâ, bir yüzbaşı askerinden müsaade istemeden kendisini asla dövmez; bir rûhânî mahkeme ise, bir Yahudi'den özür dilemeksizin kendisini hiçbir sûretle ateşte yakmaz.

İspanyollar'da zekâ ve iyi yüreklilik bulabilirsiniz; lâkin, bu meziyetleri kitaplarında hiç aramayın, bulamazsınız! Kütüphânelerinden birine bir göz atacak olursanız, romanlarla, Orta Çağ safsatalarına ait eserlerden başka bir şey yoktur! Zannedersiniz ki, bütün bu kitap serileri beşer zekâsının bazı gizli düşmanları tarafından derlenip toplanmıştır.

İçlerinden yalnız biri, o da diğer hepsini gülünçleştirmiş olan kitap güzeldir.[1]

Her iki millet de Yeni Dünya'da uçsuz bucaksız keşiflerde bulundular. Öte yandan, kendi öz diyarlarını dahi lâyıkı ile tanımazlar. Sahillerinde öyle limanlar vardır ki, henüz bunları keşfetmemiş bulunuyorlar; dağlarında ise, öyle insan toplulukları yaşıyor ki, varlıklarından habersizdirler.[2]

Güneşin kendi diyarlarında doğup, yine orada battığını söylerler; ama, buna şunu da ilâve etmeli ki, bu seyir esnasında biçâre güneşin bütün görebildiği, sadece viran köy-

1- Don Kişot.

2- Batueca Vadisi'ne îmâ.

lerden ve ıssız topraklardan ibârettir!"

Ah! Usbek, isterdim ki, Fransa'da da seyahat eden bir İspanyol olsun; o da kendi milleti aleyhinde yazılanların intikamını almak fırsatını bulmuş olurdu.

Hayal gücü kuvvetli ve soğukkanlı bir insan için Fransa çok geniş bir sahadır. Fikrimce bu adam, Paris'in tarifine şöyle başlardı:

"Burada delilerin kapatıldığı bir ev var; sakın bu ev, Paris'in en büyük binası zannedilmesin! Hayır! Maalesef, hastalığın devası, hastalığa göre son derece cüz'î bir şey. Hiç şüphe yok ki, komşularının yanında şeref ve itibarları kırılmış Fransızlar, aralarında sadece birkaç deliyi toplayıp bu yere kapayarak, dışarılarda serbestçe dolaşan bütün kitlenin akıllı olduğunu ispata özeniyorlar."

Ne ise, şimdilik hayalimin İspanyolunu burada susturuyorum.

Allah'a ısmarladık, sevgili Usbek.

17 Nisan 1715

MEKTUP YETMİŞ DOKUZ[1]

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Kanun koyucuların çoğu akıl ve dirâyetçe sınırlı kimse-

1- Dikkat çekicidir ki, bu mektubu, eserin son baskısı olan ve Bordeaux Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Paul Vernière'nin nezâret ve gayreti ile çıkan 1960 tarihli nüshasında bulamadık. Bu mektubu, 1754 tarihli üçüncü baskısına göre yapılan 1935 tarihli nüshasında bulduk. Binaenaleyh, mektup numaraları bundan sonra buna göre sıra takip edecektir.

(Mütercim)

lerdir; kaza ve kader kendilerini diğer insanların başına getirmiştir. Bu gelişi temin eden istişârenin yapıldığı şey de, çoğu kez sadece safsatalarla, keyif ve heveslerden ibârettir.

Öyle anlaşılıyor ki, onlar yaptıkları işin azamet ve ihtişâmından habersizdirler; âdeta çocukça şeyler, eğlence kabilinden müesseseler kurup eğleniyorlarmış gibi bir halleri vardır. Halbuki, onlar işleri bu derece hafiften tutmakla, sadece küçük zekâları kendilerinden hoşnut edebilirler; aklı eren ve duyanların karşısında ise, bütün itibar ve itimatları sarsılmıştır.

Bu tür kimseler, asla faydası olmayan teferruata dalarlar; özel durumlara bilhassa kendilerini hasrederler; zaten eşyayı parça parça görmek hasleti, dar görüşlü insanların kârıdır; genel bir kavrayış dehasına asla sâhip olamazlar.

Bazıları da, kanunları tedvîn ederken, konuşulan dilden daha başka bir dil kullanmak sevdasına düşer; bir kanun yapıcısı için bu kanunlar kolayca anlaşılmayacaksa, bu hükümlere riâyet ne suretle mümkün olacaktır?[1]

Sonra da bu kanunlar, çoğu kez yapıldıkları zamanda ileri sürülen zarûretler hiç hatıra getirilmeden ilga edilirler; bu sûretle de milletler, değişmeleri ile sıkı sıkıya bağlı olan kargaşalıkların ta ortasına fırlatılmış olur.

Gariptir ki, hakikaten bazen insanların tefekkür tarzından ziyâde, tabiat ve mizaçtan doğan bir zarûretle, kanunların değiştirilmesi düşüncesi ortaya çıkar. Lâkin, bu hal nâdirdir. Bu nâdir zarûret olunca da, bu değişecek kanunlara ancak titrek ellerle dokunulmalıdır. Büyük usûl ve merasim kaidelerine riâyet olunmalı, bir çok tedbir ve çarele-

1- "..... Suçları önlemek istiyor musunuz? O halde, kanunları sâdeleştirip mânâlarını aydınlatın; kanunları milleti sevdirmeye çalışın; bütün milleti, topyekün bu kanunları savunmaya gönüllü bir hale getirin!"
Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XLI.

re başvurulduktan sonra bu maksada ulaşmalıdır ki, ilgaları bu derece formalitelere bağlı ve pek zor olan kanunların kutsiyetine millet, inanç getirebilsin!

Çoğu kez, bu kanunları çok sür'atle ve pek kolaylıkla tedvîn ederler; ve bunu yaparlarken de, tabiî adâlet fikri yerine mantık erbâbının muhâkemesini rehber edinirler. Ve sonunda da bu kanunlar pek sert, çok şiddetli görülür. Böylece olunca da, ondan sıyrılıp kurtulmayı da adâletin bir gereği bilirler.[1]

Böylece, bu yeni kanunlar, yeni bir musîbet ve felâketin kaynağı olur. Halbuki, kanunlar ne olursa olsun, daima hürmet ve riâyet edilmelidir. Onlara daima, toplumun vicdanı, şuurunnazarı ile bakılmalıdır. Fertler, bu toplum vicdanının bir cüz'ü, bir zerresi olduklarından, kanunları daima tasvip etmek, ona uymak mecburiyetindedirler.[2]

Bununla beraber itiraf etmeli ki, bu kanun yapıcıları arasında öyleleri çıkmıştır ki, gösterdikleri dikkat ve basîretle, Ulu Tanrı'nın tükenmez akıl hazinesinden cömertçe nasibdâr olduklarını ispat etmişlerdir...

Bunlardan bilhassa, babalara evlâtları üzerinde hâkimiyet[3] tanıyan kanun koyucuları zikretmeliyim. Hâkimleri

---

1- "..... Beşer duygusunun tabiî temâyüllerine aykırı olan her kanun, kanun vasfını hâiz olamaz. Binaenaleyh, neticesi kötülük olur.

Bu tür kanunlar, bir nehrin suları ortasında, akışı durdurmak için, birdenbire yükselen baraj duvarlarına benzetilebilirler; öyle ise, ya bu duvarlar çılgın suların kuvveti ile devrilecek, ya da bu duvarları diplerinden yavaş yavaş yumuşatıp erİten bu sular, onu er geç yine de ortadan kaldıracaktır!"

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: I.

2- İşte bundan dolayıdır ki, Beccaria, "Beşer duygusunun tabiî eğilimlerine aykırı her kanun, kanun vasfını hâiz olamaz. Binaenaleyh, neticesi kötülük olur!" diyor ya! (mütercim)

3- Müellif "autorité" kelimesini kullanıyor. Biz de "hâkimiyet" sözünü yerinde bulduk. Çünkü, "velâyet hakkı" hukûkî tabiri, ne müellifin devrindeki hukûkî düzeni, ne de kendisinin maksadını kavrayamazdı. (mütercim)

bunun kadar memnun edebilecek ahkâm tesis etmek mümkün olamazdı; mahkemelerin iş hacmini bundan daha etkili azaltabilecek hükümler bulunamazdı; ve nihâyet, kanunlardan ziyâde geleneklerin iyi vatandaşlar kazandırdığı bir devlet içinde umûmî ahenk ve huzuru temin edebilecek bundan daha mükemmel kurallar yapılamazdı. Diğer taraftan, bütün diğer hâkimiyetler içinde, en az suistimale uğrayanı da budur; bütün adâlet cihazlarının en kutsalı yine bu müessesedir. Toplumsal sözleşme ile elde edilmemiş tek hâkimiyet dahi, keza budur. Ve hatta, bu hâkimiyet, toplumsal sözleşmenin dahi önüne geçmiştir.

Mükâfat ve mücâzatın cömertçe baba avucuna konduğu diyarlarda âile hayatlarının çok daha huzurlu ve mes'ud olduğu görülmüştür. Baba, dünyayı yaratan Tanrı'nın bir hayali gibidir; ancak aradaki fark, Ulu Tanrı, insanları sadece onlara olan aşkı ile sevk ve idâre edip, kendilerinden beklediği ne bir ümîdi, ne de bir korkusu vardır.

Fransızlar'ın fikrî tuhaflıklarına dikkatini çekmeden, bu mektubuma son vereceğim. Rivâyet ederler ki, bu millet eski Roma kanunlarından, sayılmayacak kadar faydasız hükümler almış ve bunları titizlikle muhâfaza etmektedir. Ama, gel gelelim, insâniyetin ilk meşrû hâkimiyet haklarını teşkil eden bu babalık hâkimiyet hükümlerini akıl edip de almamış! Hevhat!...

18 Nisan 1715

MEKTUP SEKSEN

Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e

Paris

Dün Ermeniler saraya genç bir Çerkez esîresi getirdi-

ler; kızı satmak istiyorlardı. Esîreyi sarayın gizli dâiresine götürdüm, soydum; bir güzel muâyene ettim. Seyrettikçe, müstesnâ letâfet ve zarâfeti gözlerimi kamaştırıyordu. O zavallı ise, bekârete has bir utanma ile benden kaçıyor, gizlenmeye çabalıyordu. Verdiğim emirlere itaat etmek için, çektiği bütün zulüm ve cefânın farkında idim. Çıplak görünmekten üzülmüş, hicabın harareti ile kızarmıştı. Heyhât! Bu dilberin önümde bile, bu hale tahammülü yoktu. Halbuki, ben onun nazarında ne olabilirdim ki? Hayânın örtüsünü kaldırabilen aşk ihtirâsının çılgın fırtınalarından mahrum bir biçâre değil miydim!? Bu türden müstesnâ varlıkların altında soğuk bir cesâretten farksız, en hür hareketler ânında en zelîl ve âtıl bir zavallı olan ben, yapabildiğim yegâne şey, terbiyeli ve mahcub bakışlarla göz süzmek, pâk ve masum görünmekten ibaretti. Ah!...

Ne ise, bu mahlukun sana layık olduğunu anlar anlamaz, gözlerimi ondan ayırarak hürmetle yere indirdim; omuzlarına erguvâni bir manto attım; parmağına altın bir yüzük geçirdim ve sonra da ayaklarına kapandım. Şimdi o, kalbinin kraliçesi idi ve bana da gereken, derin ta'zîm ve hayranlık duygularını sunmaktan ibâretti.

Ermenilere istedikleri parayı ödedim; kızı, saraydaki bütün gözlerden iyice sakladım.

Mutlu Usbek! Sen şimdi bütün Şark saraylarının sahip olamadığı bir güzellik hazînesinin sahibisin. Dönüşünde, sarayında İran'ın en nâdide cevâhirini bulmakla, kim bilir ne büyük hazlara nâil olacaksın! Ama, bu hazların azamet ve ihtişamı, aradan geçecek müddetin ve girecek sıkıntının tahrip kuvveti ile uygun sûrette azalacaktır, heyhât!

Fâtıme Sarayı'ndan, 1 Mayıs 1715

MEKTUP SEKSEN BİR

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Avrupa'da bulunduğumdan beri, sevgili Rhedi, bir çok hükümetleri inceleme fırsatını buldum. Gördüm ki, buralarda yürütülen düzen, öyle Asya'da olduğu gibi, hep aynı kurallardan ibâret değildir. Çoğu kez, kendi kendime soram: Acaba hükümetler içinde akl-ı selîme en uygun olanı hangisidir? Bana öyle gelir ki, gayesine en az masrafla[1] varan, vatandaşlarını insanın tabiî eğilimine en mükemmel şekilde sevk ve idâre eden hükümetler, en iyileridir.[2]

1- Vatandaşlarını vergi külfeti altında en az bunaltan, devletin bütün ihtişam ve saâdetini vergi çareleri ile temine azmetmeyen hükümetleri kasdetmektedir. Bizce, Beccaria'nın ölmez eserinin V. bölümünde "....öyle bir hükümet ki, iktidar, kendi siyâsî varlığında mevcut olup, yoksa onu teşkil eden şahısların elinde değildir!..."; keza aynı eserin XXVII. bölümünde: "....Kanunlar bazı durumlarda, vatandaşları bir şahıs olmaktan çıkararak bir şey olmalarına izin verdikçe, hürriyet asla mevcut olamaz!" ve "Kanun Koyucu" bölümünde de şöyle diyor. "...Şayet ben, hakikatı araştırmalarımda tam bir serbestlikle hareket edebiliyorsam, bu bağımsızlığımı himâyesinde yaşamak şerefine nâil olduğum hükümetin cömertliğine, onu teşkil eden seçkin simâların ilim ve irfanlarına borçlu bulunuyorum!..."

Sevk ve idâre ettikleri insanların saâdetlerini isteyen büyük hükümdarlar ve prensler, hakikatin kadirşinas dostları ünvanını taşırlar. Bu hakikatı onları kendi köşesinde göstermeye kalkan bir filozof ise, taassupla alâkası olmayan bir cesâret göstermiş ve sadece, hâkikatin silahını kuşanarak zulmün ve hilenin saldırılarına meydan okumuş olur!"

Bu derin fikirler dünya durdukça her hükümetin mukaddes gayesini teşkil etmelidir!..."

(Mütercim)

2- .....İnsan toplulukları içinde devamlı bir gayret var ki, cemiyetteki bütün zaaf ve felâketleri bir yana ve bütün kudret ve saadetleri diğer yana sıralamağa çalışmaktadır. İşte, akılcı kanunların vazifesi, bu gayreti devamlı sûrette tesirsiz bırakmak olmalıdır..... Beşer duygusunun tabiî eğilimlerine aykırı olan her kanun, kanun vasfını hâiz olamaz. Binaenaleyh, neticesi kötü olur.

Bu tür kanunlar, bir nehrin suları önünde akışı durdurmak için, birdenbire yük-

Şayet, yumuşak usullerle idâre edilen bir idârede, vatandaşların şiddetli tedbirlerle idâre edilmeleri fikri de ileri sürülecek olsa, birinci şekildeki idare tarzı daima tercih edilmelidir; çünkü, bu çeşit idâre akl-ı selîme uygunluk gösteredebildiği halde, ikinci şekil tamamı ile yabancı bir bünye göstermektedir.[1]

Bir düşün, aziz Rhedi! Bir devlet ki, orada cezalar son derece ağırdır, korkunçtur; işte orada bu ağır müeyyideler hiçbir zaman vatandaşları kanunlara daha fazla itaatkâr yapmıyor. Buna karşılık, cezaları yumuşak memleketlerde ise, vatandaşların kanunlardan olan çekingenlikleri, müeyyideleri müthiş ve korkunç memleketlerdeki vatandaşlardan hiç de aşağı değildir.[2]

Bütün bu yerlerde, hükümet ister yumuşak, ister şiddetli olsun, cezalar daima derece derece verilmektedir. Ceza-

---

selen baraj duvarlarına benzetilebilir. Öyleyse, ya bu duvarlar çılgın suların kuvveti ile devrilecek, yahut da, bu duvarları diplerinden yavaş yavaş yumuşatıp eriten bu sular, onu er geç yine de ortadan kaldıracaktır!.....

Montesquieu ise, bu önemli konuya sadece ilişmekle yetinmiştir; ve ben, bu hakikatleri arayıp bulmak için bu büyük adamın nurlu izini takip etmeğe mecbur oldum. Onun gibi ben de, akıl ve düşünce âleminin sessiz ve silik öğrencilerinin en içten şükranlarını kazanabilir ve beşerin savunmasına ait haykırışlara cevap verebilecek olan ruhlarını harekete getirebilecek tatlı ürpermeyi onlarda uyandırabilirsem, dünyalar benim olurdu!.."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: I.

2- "Yumuşak yöntem", "Akl-ı selîm", "hasta bünye", "Şiddet yöntemiyle idâre" tabirleri için 19. mektubun bu vesile ile yeniden dikkat ve ibretle okunması yerinde olur. Ve hele o mektubun son cümlesindeki fîlozofun kerâmeti insan zekâsını durduracak kadar müthiştir. Zira, mektup tarihinden tam iki asır sonra (1911 Balkan Savaşı ve onu takiben 1914 Birinci Dünya Savaşı) Osmanlı İmparatorluğu toprağı yabancı hâkimiyetin istilâ sahaları ve zafer meydanları olmuştur!

(Mütercim)

2- "..... Vahşetten henüz kurtulmuş bir millet için cezâ, zihinlerde kuvvetli ve etkili bir iz bırakacak mâhiyette olmalıdır. Vahşi bir arslanı daha çok kudurtacak kurşun yerine, onu devirecek bir yıldırım lâzımdır!

Lâkin, topluluğun rûhu yükseldikçe ve ferdin hassâsiyeti incelip arttıkça cezâların şiddeti de hafifletilmelidir ki, hassasiyet ile fiil arasındaki akl-ı selîm ve mânevî mülâhazaların uyum ve ölçüsü muhâfaza edilebilsin."

nın ağırlık ölçüsü, suçun ağırlık ölçüsüne göre tayin ediliyor. Muhayyile kendiliğinden yaşanan memleketin geleneğine göre, düzen altına giriyor: Yumuşak bir idare altında yaşayan bir Avrupalıya verilecek sekiz günlük bir hapis, yahut hafif para cezası, Asyaî bir diyarda verilecek bir kol kesme cezasına bedeldir. Onların bütün istedikleri, ceza derecelerinin tespiti ve bu derecelerin muayyen korkuları verebilmesi; keza bir derecenin korku miktarı, aynı derecedeki cezaya uygunluk arz etmesidir.

Bundan başka, zâbıta, adliye ve adâletin Türkiye, İran ve Moğol diyarlarında, Hollanda'dan, Venedik Cumhuriyeti'nden ve hatta İngiltere Kraliyeti'nden daha fazla hürmet ve riayet gördüğüne emin değilim; keza oralarda daha az suç işlendiğine ve ora insanlarının cezaların dehşetinden yılarak kanunlara daha çok itaatkâr olduklarına da inanmıyorum.

Hatta, bilakis bu devletlerde bir adâletsizlik ve gaddarlığın devamlı kaynadığını da görüyorum. Yine, oralarda kanunun bizzat kendisi demek olan hükümdarın her yerden daha az tebaasına hükmettiğine de iyice inanıyorum.

Görüyorum ki, şiddetli devrelerde, hiç kimsenin idâreyi eline alamadığı daimî kargaşalık silsilesi baş gösterir; bir kere de müstebid bir idâre milletçe hor görülürse, artık hiç kimse sükûn ve huzuru geri getirmek imkânına sahip olamaz. İşte böyle devrelerde, cezalandırma konusunda cesâret kırıklığı düzensizliği arttırır, te'yid ve takviye eder; yangını çok uzaklara kadar körükler.

Küçük ve mahallî ayaklanmalar böyle devletler içinde vukû bulmaz; buralarda daimi mırıldanma ve homurdanmalarla vahim isyan ve ihtilâller hemen hiç ara vermeden devam eder gider.

Öte yandan, büyük hâdiselerin, büyük âmillerle hazır-

lanıp meydana geldiği de zannedilmesin. Bilakis, en küçük bir hâdise büyük bir ihtilâle sebep olur; ve hatta bu ihtilâller öyle ani vukû bulur ki, bunu yapanlar da, bu talihsizliğe düşenler de şaşkına dönerler.

Nitekim, Türk imparatoru Osman[1] tahtından aniden alaşağı edilmişti. Halbuki, ona bu darbeyi hazırlayanlar, bunu asla hayallerinden bile geçirmemişlerdi. Onların bütün meramları, bazı şikâyetlerine kulak verilmesi ve adâletsizliklerin giderilmesiydi. Lâkin, o sırada tesâdüfen bir ses -ki bu sesin sahibi hiçbir zaman öğrenilememiştir.- halkın içinden yükseldi ve Mustafa'nın ismi söylendi; böylece Sultan Mustafa da tahta o anda kuruluverdi.

MEKTUP SEKSEN İKİ

İran'ın Moskova Büyükelçisi

Nargum'dan Usbek'e

Paris

Bütün milletler içinde, sevgili Usbek, gerek ihtişam, gerek fütuhat azameti itibarı ile Tatarları[2] geçebilecek millet olamaz. Bu millet cihanın hakîkî hâkimidirler. Sanki, diğer milletler bunlara hizmet etmek için cihana gelmişlerdir. Düşün, öyle bir millet ki, yeryüzünde hem imparatorluklar kurmuşlar, hem de kurulmuş imparatorlukları silip süpürmüşlerdir. Her devirde kudret ve kuvvetlerinin derin izlerini dünyaya vermişler, tarihin bütün çağlarında milletlerin

1- İkinci Sultan Osman (Genç Osman) ihtilâlde hlam edilmesi üzerine amcası Birinci Sultan Mustafa ikinci defa tekrar tahta oturtulmuştu

2- Filozofun Tatar dediği milletin bugün artık Türkler olduğu anlaşılmıştır. Zaten daha aşağılarda bunu bizzat işâret ediyor. (Mütercim)

felâket ve musîbeti de kendileri olmuşlardır.

Tatarlar iki defa Çin'i fetih ve istilâ etmişler ve hâlen de hâkimiyetleri altında tutmaktadırlar.

Moğol İmparatorluğu'nu teşkil eden geniş sahaları da idâreleri altına almış bulunuyorlar. İran'ın mutlâk hâkimi olarak, Cyrus ve Gustasp'ın tahtına kurulan da onlardır. Türk adıyla, Avrupa, Asya ve Afrika'da muazzam fütuhât başardılar ve böylece dünyanın bu üç kıtasına hâkim oldular.

Ve daha eski zamanlara gidecek olursak, eski Roma İmparatorluğu'nu yıkan hemen bütün milletler de bunlardan çıkmıştır.

Bir Cengiz Han'ın kurduğu imparatorluğun yanında, acaba Büyük İskender'in fütuhâtı da azamet itibarı ile ne mânâ taşıyacaktır.[1]

Bu muzaffer milletin eksik tek tarafı, sadece bu kadar azamet ve ihtişamının hâtıralarını yüceltecek tarih yazarları yetiştirmemiş olmasıdır!..[2]

Hey gidi dünya, hey! Nisyanın derinliklerine neler, ne kudretli ve ölmez muzafferiyetler gömülebiliyor! Onlar tarafından kurulmuş ne çok imparatorluklar var ki, bizim bunlardan hiç, ama hiç haberimiz yok. Bu yaman muharip millet, ancak yaşamakta oldukları devrin zaferleri ile yetinip, her devirde düşmanı vurup mağlup edeceğinden emin bir yürekle yaşamakta ve fakat geçmişteki fütuhâtının pembe hayali ile geleceğe bakmayı hatırına bile getirmemektedir.

Moskova, 4 Mayıs 1715

1- Cengiz Han (1175-1227), hâkimiyetini Asya'da Karadeniz'den Kore'ye kadar genişletmişti. 1212'de Çin'i zabtetti. 1221'de İran'ı ilhak eyledi ve 1644'de ise, Tatar Xunchi Pekin'i zabtetti ve Ming sülâlesini tahttan düşürdü.

2- Heyhât! Bu boşluk hiç dolmamıştır. (mütercim)

MEKTUP SEKSEN ÜÇ

Rika'dan İbben'e

İzmir

Gerçi, Fransızlar çok konuşurlar, lâkin içlerinde susmasını bilen ve bizdeki dervişlere benzeyen bir çeşit rahipler de vardır ki, adlarına (Chartreux) deniyor.[1]

Rivâyet ederler ki, bu rahipler manastıra girerlerken kendi dillerini kökünden keserlermiş. Buna bakarak, bütün diğer rahiplerin de, mensup oldukları tarikatın faydasız hale soktuğu neleri varsa, kesmeleri candan temenni ediliyor.

Bu sessiz insanlardan bahis açmış iken, şunu da söyliyeyim ki, yine bu çeşit insanlardan öyleleri var ki, kendilerine daha da değer biçiliyor.

Bunlar da, hiçbir şey söylemeden konuşmasını bilenlerdir! Karşılıklı bir konuşmayı iki saat mükemmelen idare ederler de, ağızlarından bir cümle almanıza, bir fikirlerini intihal etmenize, ve hatta sarf ettikleri kelimelerden birini zihnen olsun zabt etmenize imkan yoktur.

Hele kadınlar bu tür insanlara hayrandırlar. Fakat, başka bir türleri daha vardır ki, bu hayranlıkları çok daha ziyâdedir.

Bu kimseler ise, Ulu Tanrı'dan tatlı gülümseme hassasına nâil olmuşlardır; hemen her an, kadınların her dediğini içten gelen bir yumuşaklık ve teslimiyet ile ve en tatlı bir

1- 1084 yılında Saint Bruno tarafından kurulmuş, Saint Bruno tarikatı rühbânisi. Bu tarikatın takdis ulus ve merasimleri ayrıdır. Manastırlarına Chartreuse dendiği gibi rahiplerine de Chartreux adı verilmektedir. Manastırda her râhib ayrı bir hücreye ve küçücük bahçeye sâhiptir. Sükut asıldır. Fransa'da bu manastırlar 1790'da lağvedildi. 1903'de Fransa'dan kovulan bu tarikata mensub papazlar İspanya, Avusturya ve İtalya'ya yerleştiler.

gülümseme ile tasvip eder, memnuniyetlerini gösterirler.

Lâkin, bir kerre de dinlenildiklerini, zekâ ve nüktelerinin yankı bulduğunu görünce, artık bir konuşma fırtınası halinde eserler; en alelâde şeyleri öyle yağlandıra ballandıra anlatırlar, onda öyle istisnalar, renkli taraflar gösterirler ki, herkesi hayret içinde bırakırlar.

Bununla beraber, ben başka çeşitlerini de tanıdım; bunlar da, konuşmalarına cansız şeyleri mevzû seçerler ve bunda son derece incelik gösterirler; sanki dünya, onların işlemeli elbiselerinden, takma sarı saçlarından, enfiye kutularından, bastonlarından ve eldivenlerinden ibârettir. Yolun ortalarında arabalarını gürültü ile durdururlar, nutuklarının mukaddimelerine tokmak gibi kafanıza indirirler; ve bir kere bunda başarılı olunca da, arkasından akla hayale gelmedik ahmaklıklar, budalalıklar akın etmeye başlar! Ne ise, bereket versin ki, bu işkence mukaddimeden epeyce sonra başlar!

Seni temin ederim ki, bizde rastlanmayan bu çeşit küçük insanlar burada yanlarında hizmet ettikleri mes'ud insanlar için bir kıymet ifade ediyorlarsa da, olgun ve anlayışlılar kendilerinden hiç de hoşnut görünmüyorlar.

Paris, 6 Haziran 1715

MEKTUP SEKSEN DÖRT[1]

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

1- Adâlete dâir olan bu mektup A. S. Crisafulli tarafından yorumlanmıştır. Leibniz, Shaftesbury ve Malebranche'in eserlerinden pasajlar alarak Montesquieu ile mukayeselere girişmiş ve bu büyük düşünürlerin tesirlerini göstermiştir.

Eğer Allah varsa, sevgili Rhedi, zaruri surette, bu Allah'ın âdil olması da vardır ve elzemdir. Çünkü, şayet âdil olmasaydı o zaman O, mevcut varlıkların en kötüsü ve en noksanı olurdu! Niçin böyle olduğunu şimdi anlıyacaksın.

Adâlet hakikaten mevcut iki şey arasındaki münâsebetin nizam ve ahengini ifâde eder.[1] Bu münâsebet her zaman aynıdır; mevcûdiyeti şart bu şeyler ise, ister Allah, ister melek, isterse bir insan olsun, hiç fark etmez.[2]

Hakikat odur ki, insanlar bu nizam ve ahengi her zaman görmezler; çoğu kez de gördükleri halde, ondan kaçıp uzaklaşırlar; menfaatleri ise, daima daha faydalıyı görmektir. İşte, burada adâlet sesini yükseltir; lâkin ihtirasların kasırgaları içinde bu ses kendini pek zayıf duyurur.

İnsanlar, adâletsizlik yapabilirler; çünkü, bunları yapmakta menfaatleri vardır; o da kendi kendilerini tatmin edişi, başkalarına tercih etmelerinden ileri gelir. Nefse olan bu daimî tutkunluk, onların hareket esasını teşkil eder ve bu da hiçbir zaman karşılıksız değildir. Daima bir asıl amacı vardır ki, o da hep menfaattir.

Lâkin, Ulu Tanrı'nın bir adâletsizlik yapmasına asla imkân yoktur. Çünkü, bir kere, onun adâleti gördüğü ve adâleti bildiği kabul edilince, artık bu adâleti takip etmesi, görüp gözetmesi de kesin bir zarûret olacaktır. Zira, Ulu Tanrı'nın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı, kendi ihtiyaçlarına bizzat yettiğine göre, adâletsizliğin peşinde gitmekte hiçbir

1- Leibniz *(İlâhî adâlet fikri üzerinde deneme, 1866, Bölüm: II, Sahife: 147-158)* de: ".... Bu adâlet ancak düzen ve uyum üzerine kuruludur; bu da, kötü bir fiilin tövbe ve kefâretini gerekli kılar!" diyor.

2- Malebranche, *(Traité de morale: Ahlâkın Mecellesi, 1837, Bölüm: I, S: 401)* de: "Şüphe yoktur ki, hakikat ve yalan; adâlet ve adâletsizlik vardır. Akıl ve idrâk için bunlar değişmez. Bir insan için hakikat olan şey, melek için de hakikattir; hatta, Allah için de hakikattir. Kezâ adâletsizlik de öyledir; nasıl insan için adâletsizlik ise, Allah için de öyle adâletsizliktir. Zira, hakikatler fikre aynı ihtişam zarûreti içinde görülebilir ve kucaklanabilir!"

menfaati olmayacaktır; buna rağmen bu yola girdiği sûrette de, cihanda varlıkların en kötüsü olacaktır.

Hatta, Allah olmasaydı, bizim yine adâleti sevmemiz gerekecekti; zira, hakkında o kadar güzel ve müstesna fikirler beslediğimiz ve varlığı halinde âdil olacağına inandığımız o büyük varlığa benzemek için bütün kudret ve gayretimizi harcayacaktık.

Böylece, belki dinin boyunduruğundan hür insanlar hâline gelebilirdik, fakat adâletten yine de uzak düşmeyecektik.

İşte , Rhedi, adâletin ebedî olduğuna ve beşerî anlaşmalara asla bağlı bulunmadığına beni derin derin düşündüren hep bu sonuçlardır. Şâyet adâlet beşerî sözleşmelere bağlı olsaydı, bu çok müthiş bir hakikat olacak ve bu hakikat kendi kendinden hicab edip saklanmak isteyecekti.[1]

Biz, kendimizden de kuvvetli insanlarla çevrilmiş bir halde yaşamaktayız. Bizi kuşatan bu yığınlar isterlerse, bin çeşit oyun ve hilelerle bizi bir anda yıkıp ezebilirler; hatta, bu fiillerinin dörtte üçünü de ceza görmeden işleyebilirler. Şu halde, bütün bu adamların kalblerinde gizli bir duygunun yaşadığı ve bu duygunun bizim lehimize onlarla daimî bir mücâdele hâlinde bulunduğu bir gerçektir ve biz, bu gerçeği bilmekle ne büyük bir huzur kaynağına ve bizi hemcinslerimizin kötülüğünden koruyan ne büyük bir koruyucuya sahip bulunuyoruz!

1- Müellif, tabiî kanunlara dair bu açıklamasını (Traité des devoirs: Vazifelerin Mecellesi) muhtırasında genişletmiş ve bu felsefî görüşünü 1 Mayıs 1725 tarihinde, Bordeaux Akademisi'nde okumuştur. Büyük mütefekkir, düşünce tarzı itibariyle Hobbes'in ahlâk felsefesine hücum etmektedir. Nagel, diyor ki: "Müellif, eserinin IV, V. bölümlerinde, adâletin beşerî kanunlara tâbi olmadığını, insanın ferdî irâdesi ve arzuları üzerine kurulmuş olmayıp ancak akıl ve idrâkle bezenen insanoğullarının varlıkları ve sosyal bünyeleri üzerine kurulmuş olduğunu açıklıyor; ve bu netice de, müellifi Hobbes'in ahlâk üzerindeki prensiblerini red ve tahribe çabalamaktadır.)

Şâyet, bu olmasaydı, hayatımız devamlı bir korku ve endişe içinde geçecekti; o zaman biz, insanların önünden tıpkı arslanların ininden geçer gibi geçecektik. Böyle olunca da, ne malımızdan, ne hayatımızdan, ne de şeref ve haysiyetimizden emin olarak yaşayabilecektik.

Bütün bu düşünceler, beni Ulu Tanrı'yı, kudretini gaddarca kullanan bir varlık gibi göstermeye çalışan büyük âlimlerin aleyhine kışkırtıyor; onlara karşı fazlasıyla öfkeleniyorum. Zira, onların Ulu Tanrı'ya revâ gördükleri zulüm ve gaddarlığı biz hatta kendi nefsimize bile revâ göremeyiz. Buna müsaade edemeyiz! Çünkü, aksi takdirde, kendi kendimizi ağır sûrette hor görmüş, alçaltmış oluruz. Ve kezâ bu âlimler, Tanrı'ya karşı bütün eksiklikleri de layık görmekte ve fikrî ölçülerinde derin sarsıntılara uğrayarak bazen ona kötü bir varlık olma vasfı vermekte; bazen de çelişkilere yuvarlanarak bu kötülüklerden nefret ettiği, hatta bunları cezalandırdığı iddia edilmektedir.

Bir insan kalbini yokladığı vakit, orada adâletin varlığını hissederse, ne büyük sevinçlere mazhar olur! Bu haz, insanoğlunu baştan başa sarar, sevinçlere boğar. Böylece bir adam, kendini bu hazdan mahrum bütün insanların üstünde görür, bütün kaplanların ve ayıların üstünde, onları küçümser.

Evet Rhedi, şayet ben, hiç şaşmadan, asla incitmeden adâleti böyle takip edebileceğime, onu gözlerimden hiç ayırmıyacağıma emin olabilseydim, o zaman kendimi bütün kalan insanların en büyüğü görürdüm.[1]

Paris, 1 Temmuz 1715

1- Hobbes, "Adâlet, kendiliğinden hiçbir şey değildir. Adâlet kanunların emir ve yasakladığı şeydir!" diyor. Montesquieu ise, bunu şöyle cevaplandırıyor *(Pensées: Düşünceler, Kısım, I. Sahife: 395)*: "Böyle bir görüş tarzından eziyet duyuyorum! Çünkü, insanlarla beraber yaşamak mecburiyetinde olan ben, on-

ların kalblerinde öyle kudretli bir prensip hissediyorum ki, bu his onlarla beraber yaşarken korku ve endişe duymamamı, huzur ve emniyet içinde ömür sürmemi temin ediyor."

Öte yandan meşhur eserinde Beccaria da büyük rehberinin izindedir ve bu izi daha da aydınlatıp derinleştirir:

"..... İnsanların benimsedikleri gerek siyâsî ve gerek ahlâkî esaslar, genel itibariyle üç kaynaktan taşmaktadır: 1- Vahiy ve ilham; 2- Tabiî kanunlar, yahut tabiî hukuk; 3- Ve nihayet, toplumsal sözleşmeler.

Takip ettikleri esaslı gayeleri itibariyle bunlardan biri ile ikisi arasında bir karşılaştırma yapmağa imkân yoktur. Lâkin, her üçünün de benzer yönleri şudur ki, istenen şey, şu fânî âlemde insanoğlunun saâdetidir. ..... İşte, bu sebebden dolayı denebilir ki, siyâsî mâhiyette olan fazîlet anlayışları değişkendir; halbuki tabiî fazîletler ise, beşerî ihtiraslar tarafından donuklaştırılmış olmadıkça daima açık ve şeffaftır. Dinî esaslardan kaynaklanan fazîlet anlayışları ise, Allah tarafından korunduğundan ve ilham edildiğinden değişmez ve açıktır.

Öyle ise, toplumsal sözleşmelerden ve onların neticelerinden bahseden bir kimse, tabiî kanundan, vahy ve ilhamdan bahsetmedi diye, bu iki kaynağın esaslarını red ve inkâr eden prensipler öne sürüyor diye, itham edilebilir mi?

Bu adam, savaşların cemiyet hayatında öncelîği olduğunu ileri sürdü diye, onu tek başına yaşayan ferde ne bir vazîfe ne de tabiî bir borç yüklemeyen Hobbes'a benzetmek âdilâne olur mu?... Bu savaşları kanunların yokluğuna ve insanlığın perişan olmasına yükleyen bir kimseyi olduğundan başka türlü tasavvur etmek mantık esaslarına uygun düşebilir mi?

Ve nihâyet, her şeyin varlığından evvel mevcûdiyetini kabul ettiği bu toplumsal sözleşmeleri ve ondan kaynaklanan neticeleri inceleyen bir müellife hitapta bulunanlar aldanmış olmuyorlar mı?..

İlâhî adâletle tabiî adâlet sağlam, açık ve değişmez vasıfları hâizdirler; zira, iki şey arasındaki bağların tabiatı aynı olursa, asla değişmezler. Lâkin beşerî adâlet ise, ki buna siyâsî adâlet dahi diyebiliriz, işlenen bir fiil ile, bünyesi değişken cemiyet arasında bir bağ olduğundan bu fiilin cemiyete zararlı veya hayırlı olmasının derecesine göre değişir.

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Müellifin mukaddimesinden.

İlâve not:

Thomas Hobbes, Bacon'un öğrencisi olup büyük İngiliz filozofudur (1588-1679). İncil'de bahsi geçen "dev"den kinâye muazzam ve müthiş şey manasına gelen "Leviathan" adlı meşhur eserini 1651'de yazmıştır. Filozof bu eserinde her sahaya ait görüşlerini büyük bir kudretle izah etti. Rûhiyâtta sensualizmi, metafizikte materyalizmi, ahlâkta şahsî menfaati ve siyâsette ise, istibdadı savunmuştur. (mütercim)

MEKTUP SEKSEN BEŞ

Rika'dan °°°'ye

Dün İnvalides'i ziyaret ettim.[1] Bir hükümdar olsaydım, üç savaşın da muzaffer kumandanı bulunsaydım, kendime böyle bir âbideyi yaptırmak isterdim. Azametli yapının her köşesinde büyük bir hükümdarın eli hissediliyor. Fikrimce, yeryüzünün en saygıya değer yeri burasıdır.

Bu gün dahi şu duruşlarıyla, vatanın savunmasına kendini hasredememenin ıstırabıyla kederli, aynı kalb vuruşunu aynı kuvvetle duyan ve zamanında yalnız vatanın kurtuluş ve selâmeti için yaşamış bu mübârek şehidlerin hepsini toplu olarak bu yerde seyretmek ne muhteşem şey, Ya Rabbi!...

Şimdi takattan düşmüş bu yiğit savaşçıları seyretmekten daha çok hayranlık duyulacak dünyada ne vardır, acaba? Bu inzivâ ve uzlette, sanki bir düşman karşısında riâyete mecbur oldukları hakiki bir disiplin ve itaat nizamı altında imişler gibi, onları seyretmek, bu savaş hülyası içinde onların son itminân ve huzurlarını temâşa etmek; dinî vecibelerle, askerî sanatın içine dolduğu kalblerini ve ruhlarını paylaşmak ne doyulmaz şey, Tanrım!

İstiyorum ki, vatan için ölenlerin isimleri ma'bedlerde

1- Hôtel des Invalides. Paris'te Saint-Germain mevkiinde aynı adlı bulvar üzerinde meşhur anıttır. 1670 tarihinde XIV. Louis'in bir fermanı ile ve harp malullerinin barınmaları, bakımları için inşâsı emredilmiştir. Muhtelif tarihlerde genişletilip değiştirilmiş olan azametli yapı ancak 1735'de bugünkü haline gelebilmiştir. İçinde kilisesi mevcut olup, kubbesinin zeminden irtifaı 110 metredir. 1840 tarihinde Büyük Napoléon'un külleri getirilip, ma'bede gömülmüştür. 1929 tarihinde de, Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü başkumandanı, Maréşal Foch'un külleri anıta gömülmüştür. Bu büyük anıt, aynı zamanda Fransız askerî müzesidir.

muhâfaza edilsin; oralarda bulundurulacak kütük defterlerine bu isimler geçirilsin, ve bu defterler şan ve şerefle asâletin en hakikî kaynakları olsun.

Paris, 15 Temmuz 1715

MEKTUP SEKSEN YEDİ

Rika'dan ***'ye

Sanırsın ki, burada âileler kendi başlarınadırlar; karışanları, edenleri yoktur. Erkeğin karısı üzerindeki hâkimiyeti hemen hiç mesâbesindedir; babanın evlâtları üstündeki velâyet hakkı bir rüyadan, efendinin esirleri üzerindeki hakları ise, bir gölgeden başka bir şey değildir. İşte, bu sebeple adâlet hemen bütün âile işlerine karışır. Ama, daima da kıskanç kocanın, me'yus babanın ve huzursuz efendinin aleyhinde hükmünü verir.

Geçen gün de adâletin dağıtıldığı yere gittim. Oraya girmeden evvel, bir sürü satıcı kızın dükkânlarının önünden geçtim. Bu tüccar kızların öyle bir bağırışları, dâvet edişleri vardır ki, donup kalmamak mümkün değildi.[1] Bu manzara başlangıçta oldukça güldürücü idi; lâkin iç kısımlara,

1- Adliye sarayının bu tarifini Montesquieu'ye ilham eden herhalde, Dufresny'in *(Eglence, IV, s: 15)* adlı eseridir. Bu eserde tüccar kadınlarla kanun adamları arasındaki tezada dokunulmak istenmiştir: "...Bu dükkânlarda kurdela satılırken, diğerinde mahkeme ilâmı ile arazi müzayedeye konmuştur. Sağda genç ve güzel bir satıcı kızın parlak sesi davet ederken, solda bir mübâşirin kısık ve boğuk sesi kulakları tırmalar. Bu garâbet karşısında şaşırmış ve düşüncelere dalmış seyyah, birden siyah renkte ve önden arkadan köşeli serpuş giymiş bir sürü baş görünce korku ile irkilir. Halbuki, bu adamlar çekişmeli bir dâvânın halli için, bu korkunç ve biçimsiz toplantıyı yapıyorlar. Bu korkunç manzara, öyle ifsâd edici ve kötü bir dille müzâkereye sahne olur ki, sarf edilen sözlerden bir teki bile, bütün bir âileyi perişan etmeye yeter!"

büyük salonlara girilince değişiyor, keder verici oluyordu; asık ve ağır çehreler, bunlardan da ağır kisveler göze çarpıyordu. Nihayet, mukaddes yere giriliyordu. Burada bir âilenin bütün mahremiyeti açılıp saçılıyor, en gizli işlenen şeylerin örtüsü çekiliyordu. Boynu bükük bir genç kız geliyor, uzun zamandan beri muhâfaza ettiği bekâretinin ıstıraplarını yana yakıla itiraf ediyor, giriştiği mücâdeleleri, acılarla dolu mukavemetlerini saçıp döküyordu. Bu zaferinden dolayı pek de övünmüyor, müstakbel bir düşüşün tehdidini savuruyor, babasının hakkında daha anlayışlı davranmasını istiyordu.

Şimdi mahkemenin huzuruna küstah, pervasız ve şirret bir kadın giriyordu. Bu da, kocasına reva gördüğü bütün hakaretleri pervasızca tekrarlıyor ve böylece ondan ayrılmanın meşrû sebebini elde etmek istiyordu.

Bir başka kadın, zengin ve üzgün bir tavırla duruşmaya giriyordu. Bu biçârenin düşüncesi de başka türlü idi. Onca, nimetinden istifâde etmedikten sonra, kadın olmak sıfatını taşımanın da ne fayda ve lüzûmu vardı! Zifaf gecesindeki sırları bütün ayrıntıları ile anlatıyor, kurtuluş ve saâdetini mahkemeden yalvarıyordu. Bunun için de, en liyakatli duruşma ehillerine sevk edilmesini istiyor, orada iyice muâyene edilerek, halen dahi bâkire bulunduğunun belgelendirilerek ilâmla te'yidini dava ediyordu.

Hatta, duruşmaya alınanlar arasında öyle kadınlar vardı ki, bunlar kocalarını aynı sebeblerle hor görüyorlardı. Halbuki, böyle bir delil talebine kalkışan bir kadın zillet ve utancın en derinine yuvarlanmış olduğu gibi, böyle bir mücâdelede mağlup düşecek bir erkek ise, hakaretlerin en ağırına müstehak olurdu.

Orada daha bir sürü kızlar vardı; bunlar ya kaçırılmış, ya da iğfal edilmişlerdi. Bu ağır ithamlar, maznun erkekle-

rin şeref ve itibarlarını vahim şekilde yaralamaktaydı. Aşkın gür sesi mahkeme salonunu çınlatıyordu. Her tarafta kızgın babalar, aldatılmış kızlar, sadakatsiz âşıklar ve me'yus kocaların sesi duyuluyordu.

Yürürlükteki kanun hükmünce, evlilik esnasında doğan çocuk babaya aitti.[1] Ama, babanın aksine inanması için elinde kuvvetli sebebleri bulunabilirdi. Kanun sadece babayı düşünmüş, menfaatine bu hükmü koymuştu; çünkü, bu sayede o artık muâyenelerden, endişe ve vehimlerden kurtulmuş oluyordu.

Mahkemede kararlar oyların çoğunluğu ile alınıyor. Lâkin, bu kararların, oyların azınlığı ile verilmesinin daha isâbetli olacağını iddia ediyorlar ve diyorlar ki, dünya saçma ve yanlış fikirlerle dolup taşarken, doğru ve haklı fikirlere pek nâdir rastlanıyor!

Paris, 1 Ağustos 1715

MEKTUP SEKSEN DOKUZ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Paris'te hürriyet ve eşitlik hâkimdir. Doğuştan seçkinlik, fazîlet, namus, hatta ne derece parlak olursa olsun, sa-

1- Müellif "*Les Pensées: Düşünceler*" adlı eserinde (Kısım II, s: 336), bundan alayla bahsed r. Bu eski yöntem ve muhâkeme 1677 tarihinde lağvedilmiştir. Gesvres mar izinin sebebiyet verdiği iktidarsızlık dâvâsında filozof, bir hukukçu olarak ilmî ifâli inceledi. Şahsî evrâkına ait külliyâtta bazı notlar bıraktı: "Gesvres markizinin iktidarsızlığı bulunmadığını iddia ettiğinden, kendisinin cerrahlar tarafından ve karısının da ebeler tarafından muâyene edilmelerine ve raporlarını mahkemeye verilmesine karar verildi."

"Is pater est quem Justae nuptiae demunstrant."

vaşlardaki büyük yararlıklar insanı halk kitlesinden ayırt etmez, imtiyazlı kılmaz. Sınıf farklarına beslenen hased burada hiç duyulmaz. Paris'te en muteber insan, arabasına en muhteşem atları koşabilen kimsedir!

Burada büyük bir insan demek, kralla görüşen, nâzırlarla düşüp kalkan, zengin ecdâda sahip olan, büyük borçları ve büyük gelirleri olan kimse demektir. Hele böyle bir kimse avareliğini, meşgul ve aceleci görünmek, ya da kendini türlü zevklere dalmış göstermek sureti ile gizleyebilirse, artık hiç korkusu olmasın! Böylece, bu kimse kendini Paris'in en mutlu ve müreffeh insanı ilan etmiş ve herkesi de buna inandırmış bilsin!

Halbuki, İran'da, büyük bir adam demek, Şah tarafından hükümet hizmetinde vazifelendirilmiş bir kimse demektir.[1] Oysa, burada daha doğuşunda büyük olan insanlar vardır. Lakin, bu doğuşun mâlî bir imtiyaz ve nimeti olamaz, ödenek bağlanamaz. Hükümdarlar, tıpkı eserlerini sade ve basit makinelerle tamamlamaya çalışan mâhir sanatkârlara benzerler; onlar gibi davranırlar.

Adam kayırma ve iltimas Fransızların taptıkları ilâhedir. Bu ma'bedin büyük râhibi mesâbesinde olan her bakan, bu ilâheye pek çok kurbanlar takdim eder. Kendi etrafındakiler de, pek kar gibi beyaz kimseler sayılmazlar. Bazan bu kurbanları kesen râhib sıfatı ile, bazan bizzat kurbanın kendisi olarak ilâheye kendilerini ve kendileri ile beraber bütün milleti fedâ ederler!

Paris, 9 Ağustos 1715

1- "Ne İran'da ne de hatta bütün Doğu'da asâlet kurumu yoktur. Asâlet ve saygı sadece görülen vazifededir." *Chardin, aynı eser, s: 224.*

MEKTUP DOKSAN

Usbek'ten İbben'e

Şan ve şerefle beslenen arzu ve hasret, insanoğlunun nefsin beka ve muhafazası için duyduğu içgüdüden asla farklı değildir. Varlıklarımızı hemcinslerimizin hâfızalarına geçirince, öyle zannedilir ki, bu varlıklar ululaşıp ihtişamlaşır; azâmet meydana gelir. Bu âdeta yeni bir hayat, yeni bir yaşayış olur, şu yeryüzünde. Ve bu başka hayat, Ulu Tanrı'dan gelen hayat kadar aziz ve kıymetlidir.

Lâkin, nasıl insanların hepsi hayata aynı bağlılığı göstermezlerse şan ve şerefe de o derece duygulu olmazlar. Bu asil aşk, beşer türünün tâ kalbine kadar oyulmuştur. Fakat, gerek zihnin faaliyeti, gerek tahsil ve terbiye, bu aşkı bin çeşit tavır ve hareketle ta'dîl ve tebdîl eder. İşte, bu yüzden her insana göre şiddeti değişen bu aşkın, milletten millete göre kazandığı ehemmiyet az veya çok olur.

Hatta, şöyle genel bir kural dahi konabilir: Şan ve şeref isteğinin şiddeti, vatandaşların hürriyeti ile doğru orantılıdır; bu hürriyet kısaldıkça bu aşk da azalır. Şan ve şeref esâretle asla bağdaşmaz, beraber yürüyemez.

Anlayışlı bir adam geçen gün bana şöyle diyordu: "Fransa'da hürriyet her yönden İran'dan fazladır. Onun için Fransa'da şan ve şerefe düşkünlük, İran'dan pek ziyadedir. Bu mesut heves, sizde ancak hükümdarınızın cezâ veya mükâfat va'd ve tehditleri ile tebaasına yaptırabileceğini, Fransa'da büyük bir haz ve sevinçle yaptırır. Fransa hükümdarı, en hakir tebaasının şan ve şerefini küçümseyemez. Bu şeref ve itibarı koruyan mahkemelerimiz vardır; bu mahkemeler her türlü saygı ve itimada lâyıktırlar. Bu

şeref ve itibar milletin kutsal hazinesini teşkil eder. Hükümdarın hükmedemediği yegâne varlık da işte bu hazînedir. Hükmedemez çünkü, kendi menfaatlerini tehlikeye atmadan böyle bir teşebbüse girişemez. İşte, bu yüzdendir ki, ister tevcih edilmiş bazı üstünlük ve imtiyazlarını kaybetmek sûreti ile olsun, isterse hükümdarın küçümseyici en küçük bir fiil ve hareketi ile bulunsun, şeref ve itibarı hükümdar tarafından incinen bir vatandaş oldu mu, hemen hükümdarın huzurunu terk eder, vazifesini bırakır ve evine çekilir.

Fransız ordusu ile sizinkiler arasındaki farka gelince; sizinkiler esirlerden teşekkül ettiği için, bu askerler gayet tabîdir ki cesâretsiz ve korkaktırlar. Ancak, görecekleri ağır cezâların tehdidi altında ölümlere gidebilirler; bu da, ruhlarında yeni bir zulüm ve işkence kasırgası estirir ve onları budala ve şaşkına çevirir. Halbuki bizimkiler, ölüme zevkle, şevkle koşarlar ve her türlü korkuyu üstün bir kararlılık ve cesâretle ezip ortadan kaldırırlar.

Lâkin, namus ve iffetin, şöhret ve fazîletin merkezi, öyle zannediliyor ki, ancak cumhuriyet idârelerinde ve vatan sözünün serbestçe söylenebildiği diyarlarda kurulmuştur. Roma'da, Atina'da, Lacedemon'da en büyük hizmetler, ancak şan ve şerefle ödenebiliyordu. Meşe dallarından bir taç, bir defne dalı, bir heykel veya bir methiye; kazanılmış bir savaş için, yahut zaptedilmiş bir şehrin en büyük mükâfatını teşkil ederdi.

Oralarda güzel ve asil bir harekette bulunan bir adam, mükâfatını bizzat o güzel ve asil hareketten fazlası ile almış olurdu. Çünkü bu adam hayır sâhipliğini inkâr edecek bir tek vatandaşa dahi rastlayamazdı. Böylece, her vatandaş sayısı kadar, asîl hareketinin adedi de artmış oluyordu. Onlara göre, her adam, başka birine herhangi bir iyilikte bu-

lunmağa muktedirdi; ama, bütün bir topluluğun hayrına, bütün topluluğun saadetini arttırmağa yönelik hayırda bulunanlar, bu meziyetleri ile tanrılara benzerlerdi.

Öyle ise, hizmet, asâlet, şan ve şeref. sadece hükümdarın keyif ve hevesine tâbi olan siz İranlıların kalblerinde bu gıpta ve övünç meş'alesi ebediyete kadar sönmüş kalacak mıdır? Heyhât! Orada, şöhret ve fazîlet şâyet, hükümdarın lutûf ve takdirine mazhar olmamışsa, farazî bir mefhumdan ibâret telâkki ediliyor, demektir. Çünkü, sizce fazîlet ve şan, şeref ancak, hükümdarla doğar ve onunla ölür. Bu gün kamuoyunun takdirine mazhar olmuş bir kimsenin, ertesi gün bu şan ve şerefi kaybetmiyeceğinden asla emin değildir. Bu gün, bir orduya kumanda eden şöhretli bir generaldir. Belki de, yarın Şâh'ın canı ister, kendisini sarayın aşçıbaşısı yapar. İşte, bundan sonra da bu adamın ümit edebileceği methiye, ancak pişireceği nefîs kızartmalara dair olacaktır, eyvah!"

Paris, 15 Ağustos 1715

MEKTUP DOKSAN BİR

Usbek'ten Ibben'e

İzmir

Fransız milletinin, şan ve şerefe olan bu genel aşk ve bağlılık duygusu, ne diyeyim bilmiyorum, herkesin düşüncesinde "namus ve haysiyet işi" adı verilen bir mefhum yaratmış bulunuyor. Hemen bütün iş ve meslekte bu namus ve haysiyet işi açıkça hâkimdir. Lâkin, bu duygunun asıl aşırı olduğu meslek de askerliktir. Ben, sana bu duygunun bünyesini layıkı ile hissettiremiyeceğim; çünkü, bu hususta

biz de açık bir fikir ve izah tarzı yoktur.

Eski zamanlarda, Fransızlar ve bilhassa asilzâdeler, diğer kanunlara uymazlar, sadece bu namus ve haysiyet işi kanununa riâyet ederlerdi. Hayatlarını baştan başa bu kanun düzenlerdi; bu kanunun en ehemmiyetsiz hükmünü ihlâl etmek şöyle dursun, onlardan sıyrılmağa kalkmanın cezası ölümlerden beter olurdu.

Kavgaları halletmek gerekince, verilebilecek hüküm, daima aynı olurdu; bu da, düello etmekten ibaretti. Düello, bütün müşkülleri bir çırpıda yenerdi. Lâkin bunda kötü olan yön, verilecek hükmün, çoğu kez ilgililerden başkalarını felâkete atmasıydı.

Bir adam, diğerini istediği kadar az tanımış olsun, onun uğruna mücâdeleye girecek, gayz ve gazaba itilen kendisiymiş gibi, ölümü küçümseyecekti. Bu mücâdeleyi şahsının seçim ve tercihi ona daimi bir iftihar vesilesi verecek, şeref ve hazların en büyüğüne erişecekti. O kadar ki, bir adamı ve bütün âilesini daracağından kurtarmak için dört altın sikkeyi dahi vermekten çekinirken; bu defa, aynı adamın uğruna kendi hayatını bin kere tehlikeye atmaktan asla çekinmiyecekti.

Bununla beraber, bu tarzdaki muhâkeme sistemi ile delil temini pek adâletsizdir. Çünkü, hasımlardan biri, diğerinden çok daha kuvvetli ve mâhir olabildiği halde, ihtilâfın konusu itibarı ile son derece haksız durumda bulunabilir; sonuç olarak mübârezenin neticesi asla adilâne bir delil olamaz.

Hatta, kral çok ağır cezâlar koyarak, düelloyu yasaklamıştır.[1] Lâkin, bütün bu teşebbüsler boşuna olmuştur; da-

1- XIV. Louis'nin 1679 tarihli fermanı düello edenlerin öldürülmesine dâirdi. Bu fermanın hükmü 1725 tarihinde XV. Louis zamanında yenilenmiştir.

ima hâkim olmak sevdasında bulunan haysiyet ve şeref, her zaman hırçın ve ayakta, hiçbir kanuna kulak vermemiştir.

İşte, bu yüzden Fransızlar çok zor bir durumda bulunuyorlar; namus ve haysiyet kanunu, tahkir edilen şerefin intikamını emrederken, adâlet böyle bir intikam aldı diye kendisini en korkunç cezâlara müstehak kılmaktadır; şayet, namus ve haysiyet kanununun yolundan gidecek olsa, bu yolun sonunda darağacı ile karşılaşacaktır, yok şâyet adâletin izi üzerinden gidecek olsa, o zaman da mensub olduğu topluluktan ebediyen kovulacaktır. Şu halde, önünde iki yoldan birini seçmek kalıyor: Ya ölecek, ya da yaşamak liyâkatından ebediyen mahrum kalacaktır![1]

Paris, 18 Ağustos 1715.

1- "Kötü kanunların meydana getirdiği kargaşalık devirlerinde kurumlaşmış olan bu şahsî düğüler, kamuoyundan beklenen hürmet ve itibar zarûretinden doğmaktadır.

Düellonun eski çağlarda bilinmediği zannediliyor. Belki de doğrudur. Zira, o devirlerde insanlar ma'bedlerde, tiyatrolarda ve şölenlerde toplandıkları zamanda, bir tür itimadsızlık eseri olan silahı yanlarında bulundurmazlardı.

Kezâ, düello o devirler için, esir ve sefil insanların oynadıkları adî ve umumî bir gösteri mâhiyetini arz edecek ve bu yüzden asiller kendilerine birer sirk pehlivanı göz ile bakılmasından korkacaklardı.

Ne olursa olsun, asıl mesele gerek düelloyu teklif edene ve gerek bu teklifi kabul eyleyen kimseye boş yere ölüm cezası verilmekte olmasıdır. Bu şiddetli kanun, şerefi hayata tercih ettiren duyguya dayanan, bu örf ve âdeti söküp atamamıştır.

Düello teklifini reddeden kimse vatandaşları nazarında alçaltılmış, küçültülmüştür! Artık nasibi ya terk edilmişlik içinde münzevî bir ömrü sürüklemek olacaktır ki, toplum hayatının nimetlerine alışmış bir insan için dayanılması imkânsız bir hayattır; yahutda, o kimse vatandaşlarının devamlı sûrette hareket ve tecâvüzlerine hedef olacaktır ki, bu halin devamı bir tehlikeye pervasızca atılmak mecbûriyetini doğuracaktır.

Acaba, düellonun asiller arasında bulduğu rağbeti, halk tabakaları içinde bulamayışının sebebi nedir? Buna sebep, yalnız avam tabakasının silahsız oluşu değildir. Asıl sebep, avam tabakasının asillere göre, kamuoyunun şeref ve itibar duygusuna daha az muhtaç oluşu ve yüksek tabakaya kıyasla başkalarına karşı daha emniyetli ve daha az korkunç bulunuşlarıdır..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XXIX.

MEKTUP DOKSAN ÜÇ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Bu kadar yıllık hükümdar öldü. Hayatta iken insanları iyice konuşturmuş olan kral, ölünce herkesi susturdu!.. Son anlarına kadar metin ve cesur idi; sadece mukadderata boyun eğeceğe benziyordu. Tıpkı Şah Abbas gibi. Zira, o da nam ve şöhretiyle dünyayı sardıktan sonra, hayata gözlerini yummuştu.

Sakın zannetme ki, bu büyük hâdisenin tepkisi yalnız rûhta ve fikirlerde oldu. Ne gezer, herkes bu değişikliği fırsat bilerek işlerini düzene koydu, çıkarlarını bildi. Tahta da ölen hükümdarın torununun çocuğu oturdu; henüz beş yaşında bir bebek! Amcası da krâliyet nâibi ilan edildi.

Ölen hükümdar, sağlığında bir vasiyetnâme tanzim etmiş ve içinde krâliyet nâibinin yetkilerini göstermiş, kısmış. Yeni nâib ise, esasen parlamentoda olduğundan, doğuşuna âit meşrû haklarını orada izah ederek neticede, vasiyetnâme hükümlerini iptal ettirdi.[1] Tanzim etmiş olduğu bu vasiyetnâme hükümleriyle ölen kral, âdeta ölümünden sonra da yaşamak, tahta hâkim olmak istemişti.

Parlamentolar birer virânedir ki, daima ayaklar altında çiğnenmişlerdir; böyle olmalarına rağmen, daima milletlerin kadîm dinlerindeki ma'bedleri hatırlatırlar. Bu virâne-

1- XIV. Louis, 1. 9. 1715 tarihinde öldü. Yani bu mektubun tarihinden tam üç gün önce. Ertesi günü Kral Nâibi Philippe d'Orleans, parlamentoya gelerek vasiyetnâme hükümlerini, parlamentonun reisi Kont Jean Antoine de Mesmes'nin yardımı ile iptal ettirdi. Vasiyetnâmesinde hükümdar, Madam de Montespan'dan doğan gayrı meşrû oğlu Maine Dükü'nü saray bakanı tayin ediyor ve kendisine meşrû evlat hakları sağlıyordu.

likler sadece, adâletin çiğnendiği ve binaenaleyh onu yeniden kurmak gerektiği zamanlarda mamureler hâline gelir, ayaklanır, kaynaşmaya başlarlar. Hayatın tabii seyrinde parlamentoların kuvvet ve kudreti gittikçe azalır, zayıflar dermansızlaşır ancak beklenmedik ani haller ve tesadüfler ona yeniden hayatiyet, kuvvet verebilmekte, diri kalmalarını sağlamaktadır.

Bu büyük gövdeler, beşerî varlıkların mukadderât izini takip ederler. Öyle zaman olmuştur ki, bu izi kaybettiklerinden, tamamen çöküntüye uğramış, kendileri de kaybolmuşlardır.

Ne ise, millete hoş görünmek isteyen kral nâibi, evvela halkın hürriyet hülyasına saygılı bir tavır takındı; sonra da, yeryüzündeki ma'bedle ma'bûdu kaldırmak sevdasına düştü; o zaman da, kendisine taç ve tahtın hayırlı savunucusu, bütün meşrû hâkimiyetin büyük kurtarıcısı gözüyle bakılması ihtırasıyla yanmağa başladı.[1]

Paris, 4 Eylül 1715

MEKTUP DOKSAN BEŞ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Ne zaman bana kamu hukukundan bahsetseler, hemen arkasından beşerî toplulukların kuruluş esasını, aslını inceden inceye araştırmağa başlarlar. Ben de, bu hale içten içe

1- Müellif, parlamento üyesi olarak, parlamento faaliyetine devamlı sadâkat gösterdi. Parlamentolar yalnız adlî birer cihaz değildiler. Fakat imparatorluk kanunlarının da tedvin edildiği kurum idi.

gülerim. Halbuki, şâyet insanlar bu toplulukları yapmamış olsalar, bu cemiyetleri terk edip birbirlerinden kaçsalardı, işte o zaman bu insanların neden ayrı yaşadıklarının sebeblerini araştırmak lazımdı ve bu daha makul olurdu. Çünkü, insanlar daha doğuştan birbirlerine bağlıdırlar. Bir çocuk babasına bağlı olarak ve onun çatısı altında doğar: İşte cemiyet ve işte topluluğu doğuran etken de budur.[1]

1- Montesquieu, cemiyetin sözleşmeden doğmuş olmadığına, onun sözleşmeden önce geldiğine dair felsefî düşüncesine ölümüne kadar sâdık kalmış, sapma göstermemiştir. Locke, Hobbes, Grotius ve daha sonraları J. J. Rousseau tarafından savunulan teze muhâlif olarak, cemiyetin insanın ilk tabiî devrinde de var olduğunu ve çünkü cemiyet hayatının bizzat tabiattan kaynadığını, insanoğlunun toplumsal hayata açlık, susuzluk ve cinsî hayat içgüdüsü kadar muhtaç bulunduğunu savunur. *Düşünceler (Pensées, Cilt: I. s: 397)* adlı eserinde bu tezini izah eder. "Cemiyetlerin teşekkülünden önce, insanlar incelenirse, görülür ki, beşer türü bu zamanlarda dahi tesis ettiği bir hâkimiyete tâbi bulunuyorlardı. Esasen, son derece zayıf ve hassas şartlar içindeki çocuklar kendilerine hayat ve bu hayatı devam ettirmek için zarurî araçları temin eden babalarının himâyelerine sığınmışlar, ona tâbi olmuşlardır."

İki tez arasındaki mühim fark ceza adâletinde de çok mühim sonuçlar vermiştir. Esasen, birincilere göre, cemiyetin cezâ vermek yetkisini "mutlak fayda" esasına bağlamak lazımdır. Buna, "meşrû müdafaa sistemi" de denilmektedir. Bu sisteme göre, başlangıçta hür ve bağımsız olan insan, diğer münferid yaşamakta olan insanların gerek şahıslarına ve gerek mallarına karşı tecâvüzlerini kendi şahsî savunmalarıyla bertaraf etmeye çalışırlarken, güçlü ve hilekârın üstünlük ve zulmünden yılarak bir araya gelmişler ve aralarında anlaştıkları bir sözleşme ile meşrû müdafaa hakkını cemiyete terk etmişlerdir.

Tecâvüzün gerçekleşmesiyle, toplumsal sözleşme ihlâl edilmiş olacağından, toplum meşrû müdafaaya geçerek küstah kişileri cezalandıracaktır. O halde, toplumun menfaati cezanın derhal uygulanmasına bağlıdır.

Beccaria'nın "eski klasik" yahut "klasik fayda" ekolü bu tezi ancak bu noktaya kadar kabul ve müdafaa eder. Ama, bu noktadan sonra, tamamen bu tezden ayrılır. Beccaria'ya göre, bir cezanın meşrû olabilmesi için gerçekleşen tecâvüzün, cemiyetin beka ve muhâfazasına veya ferdin hayat ve hürriyetine verilen bir zararın tahakkukuna bağlıdır.

Şu halde, mutlak fayda veya meşrû müdafaa tezinde, ceza sadece tecâvüze, yani "fiil"e verildiği halde, klasik fayda nazariyesinde ceza, cemiyetin bekasına veya ferdin hayat ve hürriyetine verilen bir zararın ispatını şart koşar. Öyle ise, birinci nazariye, ceza cemiyetin halihazır menfaatini koruduğu için verildiği halde, ikinci tezde ceza, toplumun gelecekteki menfaatleri için verilebilmektedir.

Böylece, cezânın gayesi, bünyesi ve infaz şekilleri bakımından iki sistemin neticeleri pek büyük olmuştur.

Şimdi acaba Montesquieu'nun antikontraktüalist nazariyesinin sonucu ne ola-

Kamu hukuku Avrupa'da Asya'dan daha fazla bilinmektedir; bununla beraber denilebilir ki, hükümdarların ihtirasları, milletin sabır ve sükûnu ve yazarların dalkavukluk ve yaltaklanmaları bütün prensipleri alt üst etmiş, bozmuştur.

---

caktır?

Bizce, madem ki, cemiyet sözleşmeden önce vardır ve bu tabiatın zarurî kıldığı bir haldir; yemek, içmek kadar zarurî ve aziddir, öyle ise, Beccaria'nın klasik fayda nazariyesi de Montesquieu'den, onun sağlam, derin "sözleşme dışı cemiyet" düşünce cennetinden ilham olunmuştur. Eserinde bu büyük dehanın hemen her mektubunda okunan hürriyet aşkı, beşeriyet aşkı ve adâlet aşkı aynen Beccaria'ya intikal etmiş bulunuyor.

İki büyük müteffekkirin eserlerindeki bu hakikatler kanun yapıcılarını aydınlatmalı, topluluğun ruhunu yükseltmeli, ferdin hassasiyetini inceltmeli ve verilecek ceza ile akıl selîm arasındaki uyum ve simetri şiddetle muhâfaza edilmelidir!...

(mütercim)

Beccaria ölmez eserinin XXXVIII. bölümünü mutlak fayda nazariyesinin esassız görüşlerine ayırmıştır. Biz bu bölümden bazı parçaları buraya geçirmekten kendimizi alamadık:

"..... Her şeyden önce kanun koyucunun mutlak fayda nazariyesine sırtını vermesi esasının saçmalığını anlatmalıyım. Heyhât! Lâkin, genel sakıncalardan çok, özel sakıncaları ele alan; duyguları canlandırmaktan çok ona uyuşukluk veren, idrâki susmaya dâvet edip akla hükme kalkarak ona, "esir ol!" emrini vermeğe cesaret eden yine bu fayda nazariyesidir.

Varsayılan, yahut da, az önemli olan zarar ve ziyanların korkusuna binlerce hakiki kâr ve menfaatleri fedâ eden kaza hep bu fayda görüşleridir!...

Yangın çıkıyor diye ateşi, sellere sebebiyet veriyor diye suyu insanoğlundan esirgemek hakka ve akla sefâhete uyar mı?..... Bu tür kanunlar katillerin adedini arttırmaktan başka şeye yaramaz. Zira, bu kanunlar sayesinde savunmadan âciz vatandaşlar, silahsız insanları büyük cesaretle vuran silahlı katillerin kucağına atılmış olacaklar. Böyle kanunlar sayesinde şeref ve namus sahibi itaatkâr insanların zararına olarak, haydutlar himâye edilmiş bulunacaklardır..... ..... Zulmü, sadece kendi âile efradına ve dostlarına mahsus insanın maruz kaldığı tehlike büyük değildir. Lâkin, zulüm büyük olur ve insanların büyük bir kısmını etkilerse, zâlim korkusundan titremeli, cür'et ve saldırıdan, yeis ve ümitsizlikten endişe etmelidir!

Bilhassa, zenginleri kolaylıkla ayaklandırabilen, onların ruhlarındaki o kadar ümit ateşini yakabilen ve atılacakları tehlikelerin müşterek olduğunu ve sorumluluğun, ayaklananların hepsine bölüneceğini telkin eden kurnaz ve uyanık insanlardan çekinmelidir.

Düşünmelidir ki, felâketzede insanlar kendilerini ezen kötülüğün yanında, hayatlarına yöneltilen tehlikelere pek de o derece önem vermezler!"

Beccaria

Bu günkü haliyle bu hukuk prensipleri, kendi menfaatlerini zedelemeden hangi noktalara kadar adâleti tahrip edebileceklerini öğreten bir ilim şekline bürünmüştür.

Bu ne hazin bir sebebdir ki, ah Rhedi, vicdanları susturmak, kalblerini katılaştırmak için bu ilim adâletsiz sistemler hâline sokuluyor, ondan kurallar çıkarılıyor, esaslar öne sürülüyor ve bundan da neticeler elde ediliyor!

Halbuki, kendi sınırsız hükümranlıklarından başka bir kural tanımayan sultanlarımızın işledikleri en korkunç ve yüz kızartıcı suç, asla eğilip bükülme kabiliyeti olmayan adâleti katlayıp kırmak arzusudur, heyhât!

Bir diğerinden tamamen farklı iki türlü adâletten bahsediyorlar: Biri fertlerin arasındaki işleri tanzim eden adâlet ki, buna özel hukukta rastlıyoruz. Diğeri ise, milletlerin arasındaki ihtilafları düzelten adâlettir ki, bu da kamu hukukuna hâkim bulunmaktadır. Kamu hukuku, özel hukukun sahası dışında olduğundan, hakikatte bir memleketin malı olmayıp dünyayı kuşatmaktadır.

Bu konudaki diğer düşüncelerimi sana başka bir mektupta izah edeceğim.

Paris, 1 Şubat 1716

MEKTUP DOKSAN ALTI

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Hâkimler adâleti vatandaşlar arasında dağıtmalıdırlar: her millet de, bu adâleti bizzat başka bir millete teslim etmekten bahtiyarlık duymalıdır. Adâletin bu ikinci tarz da-

ğıtımında riâyet edilecek ana kural, birincisinin aynı olacaktır.[1]

Milletten millete adâletin dağıtımında üçüncü bir şahsın muhâkeme zarûretine nâdiren ihtiyaç olur; zira, ihtilâf konuları her zaman açık ve sonuca ulaşma şekli pek basittir. İki milletin menfaatı genellikle bir diğerinden ayrıdır ve ortada yapılması gereken iş, adâleti sevmek ve onu arayıp bulmaktan ibarettir. Şahıslar arasındaki ihtilaflar ise, fazla-

1- Esasen, büyük mütefekkir, İslâm adâlet anlayışının cazibesine kapılmıştı. Kur'ân'ın emirlerini biliyordu: "Şâyet insanlar arasında hüküm vermekte vazifelendirilirseniz; sakın adâletten ayrılmayın! Ey iman edenler, insaf ve adâleti tutar olun; kendi aleyhinizde, ana babanızın aleyhinde, zengin, fakir akraba aleyhinde de olsa! Bir takım hevâ ve heveslere kapılmak sizi adâletten alıkoymasın! Bazı insanlara karşı düşmanlığınız sizi adâletten ayırmasın, adâleti endişesiz icrâ edin! Zira, takvaya en yakın olan odur! Rabbiniz kitâbı (Kur'ân) hak ve terazi (yani adâlet) ile göndermiştir. Biz peygamberlerimizi en açık delillerle gönderdik; ve onlarla beraber kitap ve nizâmı (teraziyi) gönderdik ki, insanlar adâleti icrâ etsinler! O yurtlar ki, adâleti bırakıp zulme saptılar, biz de kendilerini helâk ettik. Rabbiniz bir kimseye asla zulmetmez. (Yani insanlar adâletsiz davranışlarıyla kendi kendilerine zulmederler.)"

Bu yüce esaslar İslâmiyet'in adâlet anlayışını ne de güzel belirtmektedir. Esasen, İslâmiyet mutlak adâlet taraftarıdır. Ve adâlet düzleminde bütün insanların eşitliğini kabul eder. Vaktettiğimiz âyetler bunun açık delilleridir. Adâlet önünde insanoğullarının eşitliği esasını gölgelemeye kalkacak herhangi bir bahanenin hiç bir kıymeti olamaz. Zira, adâletin huzurunda mutlak eşitlik vardır. Onun için Kur'ân adâleti "terâzi" kelimesiyle ifâde etmiştir. Bu terâzinin ayarı ile hiçbir şekilde oynanamaz, bozulamaz. Adâlete itibar ve onu uygulayan hiçbir millet helak olmayacak, zulmeden ülke ise, çöküp mahvolacaktır.

İşte bu sebepten dolayıdır ki, İslâm dini daima ilim, tedbir ve düşünceye sevk eder. İslâm dini ilmi farz kılmış ve aklı da bu ilim ve terbiye, düşünce ve ictihad ile muhâfazaya, akla zarar veren veya onu yok eden şeylerden kaçınmayı emretmiştir.

Böylece, bu din akıl nûrunu söndürmez. Kavrayışı, göz nûrunu körletmez. Belki bu nimetleri arttırır. Fikrî düzeltir ve onu selâmete götürür. Akla rehber olur, aklın alamadığı hakikatı tutup çeker, getirir. Aklın göremediği âfet ve tehlikelerden beşer nûrunu çekip kurtarır. Bu nûrsuz akla hayırhah bir meşale olur, nûra boğar.

Kısaca, İslâm'ın kanunları araştırılırsa, görülür ki, nûru: "din", câmii: "akıl" ve gayesi ise: "adâlet"tir!

(Bu bilgilerin kaynağı büyük İslâm âlimleridir.)

Mütercim

sıyla muhteliftir. İnsanlar, toplum hayatı yaşadığından, menfaatlar karışmış, girift bir hal almıştır. Tarafların hırs ve tamah saldırılarıyla karartılmış bu bin çeşit ihtilafın ortadan kaldırılması için üçüncü bir şahsın müdâhalesine mutlak zaruret vardır.

Haklı savaşlar ancak iki çeşit olabilir: Birinci tür savaşlar, saldıran düşmanı def'etmek için yapılır; diğerleri ise, taarruza uğramış müttefik bir millete yardım için olur.

Hükümdarın şahsî mücâdelelerinden dolayı açılmış bir savaşta adâlet asla mevcut değildir; ancak bu şahsî mücâdelelerde hükümdarın telef olması veya milletin felâketine sebebiyet vermesi hali müstesna. İşte bundan dolayı, bir hükümdar kendisine tevcih edilmesi gereken bir şan ve şeref nişânesinden mahrum bırakıldığından, yahut elçilerine âdâb ve erkâna sığmayan tarzda harekette bulunulmuş olmasından ve daha buna benzer sebeblerden dolayı diğer bir millete savaş ilan edemez.[1] Tıpkı; bir şahsın hediye vermedi diye, bir başkasını öldürmeye hakkı olamayacağı gibi. Akl-ı selîm, savaş ilanının adâlet dâiresinde düzenlenmiş bir i'lâm mâhiyetinde olmasını, bu i'lâmda kararlaştırılan cezânın işlenen suç ile âdil bir nisbette bulunmasını, bu fiili işleyenin, hakikaten ölüme müstehak olduğunun ispatını ister. Çünkü, bir kimseye savaş ilan etmek demek, o kimse-

1- Müellif, Kral XIV. Louis devrindeki misliyle mukabele siyâsetini imâ etmek istiyor. İspanya'nın Londra Elçisi (1661 Ekim ayında) Fransız Elçisi Kont Estrades önünde saygı işâreti olarak geri çekilmeyi reddetmişti. XIV. Louis, İspanya'nın Paris temsilcisini Fransa'dan kovdu ve resmî özür talep etti. Hakikaten, 24. 3. 1662 tarihinde alenen utanç verici bir özür verildi.

Keza 1662 Ağustos'unda Papalığın muhâfız askerleri, Fransız Elçisi Dük de Créqui'nin oturduğu elçilik binasına ateş ettiler. XIV. Louis gazaba geldi. Savaşa karar verdi. Papa IV. Alexandre korktu ve muhâfızların Papalıkla alâkasını keserek hepsini dağıttı.

Montesquieu, *Düşünceler* eserinde (zahîfe: 369) şöyle diyor: "Louis'nin sanki bütün hâkimiyeti, gösteriş ve şatafat içindi. Her şey tantana ve debdebeden ibaretti, siyâseti bile!"

yi ölüme mahkûm etmek demektir.

Kamu hukukunda en ağır i'lâm, savaş ilanıdır. Zira, bu savaş, bir cemiyeti topyekûn yıkıp mahvedebilir.

Yine kamu hukukunda, şiddet sahasında ikinci dereceyi misliyle mukâbele işgal eder. Bu öyle bir kanun ki mahkemeler suça göre cezayı ölçüp biçmeye mecburdur. Üçüncü bir adâlet tepkisi de, hükümdarın bizlerden nâil olacağı bir takım menfaatlerden mahrûm edilmesidir; bu mahrûmiyet dahi yapılan tecâvüzle orantılı olacaktır. Adâletin dördüncü tepki şekli de, hakkında şikâyet edilen milletin ittifaktan çıkarılıp atılmasıdır ki, bu hal sık sık cereyan etmektedir. Bu bir millet için, suçlunun toplumdan sürgün edilmesinden farksızdır. Artık o hükümdar, evvelki müşterek topluluğun üyesi olmak sıfat ve haysiyetini kaybetmiş, oradan silkilip atılmış demektir.

Bir hükümdarı bir ittifaktan atmaktan daha büyük bir hakaret olamaz; nasıl ki, onunla bir ittifak imzalamakla ona şereflerin en büyüğü bahşedilmiş olur. Çünkü, insanlar için en şerefli ve hatta en faydalı iş, diğer insanların kendi varlığı ve bu varlığının muhâfazası için devamlı sûrette gösterdiği alâka, dikkat ve özendir.

Lâkin, bir ittifakın bizi bağlaması için, bu ittifakın dürüst olması lâzımdır; bundan dolayıdır ki, bir üçüncü milleti yok etmek için diğer iki millet arasında akdedilen ittifak hiç bir zaman meşrû sayılamaz; bu sebeple de böyle bir ittifakı bozmak asla bir suç teşkil etmez.

Bunun gibi, bir hükümdarın herhangi bir müstebid ile ittifak akdetmesinde ne şan ve şeref ne de bir vakar ve ciddiyet vardır.

Rivâyet edildiğine göre, bir Mısır hükümdarı, Samos kralına haber göndererek büyük istibdat ve gaddarlıklarını

yumuşatıp değiştirmesini ihtar etmiş. Lâkin zâlim kral bu ihtara kulak asmayınca, Mısır hükümdarı onunla dostluk ve ittifak anlaşmalarını iptal ettiğini kendisine bildirmiştir.[1]

Fetih kendiliğinden bir hak doğurmaz. Millet mevcut oldukça, sulhnâmenin ve dûçâr olunan tecâvüze âit tazminâtın teminâtını teşkil eder. Ve şâyet millet, mahvolmuş, yahut dağılmış bulunuyorsa, bu takdirde bu netice bir zulmün, bir gaddarlığın eseri olarak meydana gelmiş demektir.

Sulh anlaşmaları insanlar için o derece mukaddestir ki, ahidnâme sanki kendi hukukunu haykıran tabiatın tâ kendi sesi mâhiyetini almaktadır. Akit iki millet tarafından şartları mahfuz tutulabildikçe, iki milletten birinin mahvını hedef etmedikçe, savaş yoluyla o millet tabiî savunmasından mahrum bırakılmadıkça, bu ahidnâmeler bütün hükümleriyle meşrûdurlar.[2]

1- Bu Mısır hükümdarı, Kral Amasis'dir.

2- Bu mektubun son üç bendi 1754 baskısının tashihine göre yukarı geçirilmiş ise de, 1720 baskısında şöyle idi:

"Fetih hakkı, asla bir hak değildir. Bir topluluk ancak onu teşkil edenlerin irâdesiyle kurulmuş olabilir. Şâyet bu topluluk fütûhat yoluyla dağıtılırsa, onu teşkil eden üyeler eski tabiî hürriyetlerine kavuşmuş olurlar. Yeni bir cemiyet asla doğmuş olmaz ve şâyet fâtih olan şahsiyet, bu topluluğu tekrar kurmak isterse, bu da bir zulüm ve gaddarlıktan başka bir şey olmaz.

Sulh antlaşmalarına gelince, şayet bu antlaşmalarda uğranılan zarar ve ziyanlara oranla çok daha fazla tazminat yahut tahrip hükümleri mevcutsa bu takdirde, bu belgeler gayri meşrû olur; diğer bir tabirle, böyle bir barış açıkça bir gaddarlık ve işkencedir; ve bir gün bu azab ve işkencenin şiddetine maruz kalan millet, aynı kötülükleri revâ görmekten çekinmeyecektir; onun için ancak kaybedilenlerin telâfisiyle yetinilmeli, yoksa bu ölçüyü bırakıp eziyet ve celâların câzibesine asla kapılmamalıdır!

İşte böyle, sevgili Rhedi, benim kamu hukukundan kaaslettiklerim bunlardır. İnsan haklarından, daha doğrusu akıl ve idrakin emrettiği hukuktan bunları bekliyor, murad ediyorum."

İlâve not:

Filozofun adâlete dair yüceliklerini, bütün insanlara, hangi din ve mezhebe men-

Savaş yoluyla diyorum, zira, kuvvet ve zaaf yönünden insanlar arasına eşitsizlik sokmuş olan tabiat, zayıfa ümitsizliğinin yiğitlik ve saldırganlığını vererek kuvvetliye eşit hâle getirmeye çalışmaktadır.

Paris, 14 Şubat 1716

MEKTUP DOKSAN YEDİ

Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e

Paris

Visapur[1] krâliyetinden buraya pek çok sarışın kadın geldi; bunlardan birini kardeşiniz, Mâzenderân[2] Vâlisi için satın aldım, bu hususiaki yüksek emirlerini ve 100 altını bir ay önce bana göndermişlerdi.

Kadın denilen yaratıkları iyice tanırım; kesinlikle beni yanıltamazlar; çünkü, kalb vuruşları bakışlarının kuvvetini asla gevşetemez.

Ömrümde bu derece mütenâsib, bu kadar kusursuz güzellik de hiç görmemiştim. Pırıldayan gözleri çehresine hayat ve ışık dolduruyor, bütün Çerkez diyârının güneşini kıskandıracak nurla ışıl ışıl parlatıyordu.

Pazarlığı benimle İsfehan tâcirlerinden birinin baş harem ağası yaptı; bir kenarda bizi seyretmenizi ne çok isterdim, efendimiz! Bu pazarlık esnasında esîre, kendini sat-

---

sup olurlarsa olsunlar, hatta isterlerse hiçbir dine inanmamış bulunsunlar, 86. mektupta göstermekte, beliğ ve engin bir beyan ve kavrayış kudretiyle açıklamaktadır. O mektubun bu vesile ile tekrar okunması zevkinden kendilerini mahrum etmemelerini okuyuculardan rica ederiz. (Mütercim)

1- Halen Bombay eyaletinde Bedjapur Prensliği.

2- Hazar Denizi'nin güney kıyılarında eski Hyrcanie.

mağa çalışan harem ağasının bakışlarından iğrenir gibi, küçümser gibi kaçmağa çalışıyor, bu bakışlar sanki büyük bir istek ve hasretle benimkilerle buluşmaya çabalıyordu; bu hareketiyle de bana adî bir tâcirin kendisine layık olmadığını, bilakis kendisinin mümtaz ve muhteşem bir kocaya müstehak bulunduğunu ifâde etmek istiyor gibiydi.

Size itiraf ederim, yüce efendimiz, bu güzel varlıktaki hazînelerin özelliklerini, hazlarını düşündüğüm zaman, bendeki gizli bir titreyişin sevinci ile sarhoş olmuştum. Onun, kardeşinizin sarayına nasıl öldürücü bir naz ve edâ ile girdiğini görür gibi oluyordum da, saray kadınlarının derin hayretlerle sarsılıp eridiklerini memnûniyetle hissediyordum; bu gözdelerin bir kısmı keder yükünün altında acı çığlıklar koparârak hayretlerini izhar ederlerken, sessiz lâkin çok ağır bir darbenin şiddetiyle de perişandılar; bütün nasiplerini felekten almış ve gelecekten artık ümit beklemeyenler ise, şeytânî bir tesellî sevincine kavuşurlarken, henüz taze emellerin peşinde koşanlar, kalblerini dolduran ihtirasın büsbütün alevlenen yangınlarıyla tamamen kül olacaklardı.

Bütün bir imparatorluğun içine dalıp bir sarayın çehresini tamamen değiştirmeye azmettim. Kim bilir, nice ihtiras kasırgası estireceğim. Kim bilir, korkular ve ne çeşit cezalar hazırlayacağım.

Bununla beraber, içerideki bu kargaşalık dışarıdan görülmeyecek, sulh ve sükun rüzgârı esiyormuş zannedilecektir. Nasıl ki, büyük ihtilâller de kalblerin derinliklerinde hep gizli kalır; ıstıraplar derinleşip müzminleştikçe müzminleşecek ve sevinçler de aralıksız devam edecektir. Uysallık ve itaat azalmayacak, konmuş kurallar bozulmayacaktır. Arzulanan yumuşaklık ve tatlılık, hatta ümitsizliğin derinliklerinden silkinip ortaya çıkacaktır.

Şu yönden eminiz ki, gözümüzün önünde ne kadar çok kadın görürsek, onlardan o derece az sıkılırız. Büyük bir hoşa gitmek zarureti, birlik teşkil etme kolaylığının azlığı, itaat ve teslimiyet misalinin çokluğu, bütün bunlar onları bağlayan zincirlerdir. Bu kadınlardan bir kısmı diğerlerinin hareketini büyük bir dikkatle kontrol eder ve bize daha fazla tâbi olmağa çalışırlar. Bizim işlerimizin hemen hemen yarısını seve seve sırtlanırlar ve biz gözlerimizi yumacak olsak, onlar hemen yetişip istekle açarlar. Neler söylüyorum, efendimiz? Evet işte onlar, efendilerini kendi rakibeleri aleyhine kışkırtırlar ve cezalandırmağa muvaffak oldukları bu kadınların ne kadar yakınlarında olduklarının farkında bile olmazlar.

Lâkin muhterem efendimiz, siz olmadıktan sonra bütün bu şeylerin de ne ehemmiyet olur ki, bir hiçten ibâret kalır. Asla tesiri olmayan bir otorite hayâletinden ibâret olan bizler ne yapabiliriz? Haydi, olsun olsun, biz ancak sizin yarınızı temsil edebilelim. Bu da sadece, onlara uyguladığımız menfur tazyik ve şiddet sâyesinde mümkün olabiliyor. Halbuki, siz korkuyu dolu ümitlerle yumuşatıyor, tehdit ettiğiniz zamanlardan daha ziyâde okşadığınız anlarda onları fethediyor, hükmünüz altına alıyorsunuz.

İşte bundan dolayı, dönün artık efendimiz; dönün ve her tarafı hâkimiyetinizin alâmetlerini taşıyan bu sarayı şereflendirin. Gelin ki, ümitsizlerin gönlü sükun ve huzura kavuşsun; gelin ki, her şeyi mahvedecek bütün vesile ve bahaneleri ortadan kaldırın. İnleyen aşkı teskin, vazife duygusunu eski alevli seviyesine yükseltmek için durmayın gelin.

Ve nihayet sâdık harem ağalarınızın sırtında her gün daha da ağırlaşan bir yükü hafifletmek için koşun, gelin muhteşem efendimiz.

İsfehan Sarayı, 3 Şubat 1716

MEKTUP DOKSAN SEKİZ

Usbek'ten Hasan'a

Jaron Dağının Dervişi

Ey zekâsı bunca ilimlerle pırıl pırıl yanan akıllı derviş, sana söyleyeceklerimi iyice dinle!

Burada yaşayan filozoflar, hakikatte şark zekâsının ulaştığı zirveye varamamışlardır; ilmin aydınlattığı muhteşem tahtın üzerine çıkamamışlar, meleklerin fısıldadıkları semâvî sözleri duyamamışlar, rabbânî hiddet ve gazâbın açığa çıkma tarzını henüz görememişlerdir. Ama, kendi başlarına terk edilmiş, mukaddes kıymetlerden mahrum bir halde, beşer zekâsının derin izini sessiz ve gürültüsüz takip etmesini pekâla başarmışlardır.

Bu rehberin onları nerelere kadar götürdüğüne sen de inanamazsın. Zira, onlar kargaşalıkları bu sayede düzenleyebilmişler ve ilâhî mimarın düzenini basit bir mihanik ilmi ile hal edivermişlerdir.

Tabiatın kurucusu, maddeye hareket hali verince, dünyada gördüğümüz sayısız değişiklerin meydana gelmesi için de, daha fazla sebebe lüzum ve zarûret kalmadı.

Alelâde kanun koyucuları, insan topluluklarını nizam altına sokmak için, bize kanunlar teklif ediyor; öyle kanunlar ki, öne sürenlerin fikirlerinde ve bunları kabul eden milletlerin bünyelerindeki değişimler kadar değişiktirler. Bu kanun koyucuları ise bize, genel, değişmez, ebedî hiç istisna kabul etmeyen, sonsuzluk âlemi içindeki kanunlardan bahsediyorlar.[1]

1- Tabiî kanunlar.

Ey azîz insan, bu kanunlara inanıyor musun? Belki de, ebediyet meclisine girerken kutsal sırların yüceliği karşısında şaşıracaksın ve bu sırların hakikatına vardıkça, yaklaşmayı red edecek ve sadece onu hayranlıkla izlemekle yetineceksin.

Lâkin, çok geçmeden bu fikrinden döneceksin; çok geçmeden göreceksin ki, bu mukaddes hakikat sırları, yapmacık bir saygı ile gözlere asla gülümsemeyecek, derinliğine dalmadıkça bu sırların anahtarları ele geçirilemeyecek ve bütün sâdeliklerine rağmen bu hazîneler tabiatın kucağında gömülü kalacaktır. İşte bu yüzdendir ki, bu sâde hakikatler insanlardan uzun zaman gizlenebilmiştir; ancak uzun ve derin düşüncelerden sonradır ki, bunlar bütün bolluk ve bereketi ile yeryüzünü kaplayarak insanoğlunun idrâkini aydınlatmış bulunuyor.

İşte, yüce derviş, tabiatın anahtarı bundan ibarettir; sana yazacağım özel bir mektupta göstereceğim ki, yürürlükteki prensipleri değiştirecek bol ve bereketli prensipler işte bunlardır.

İlmin hakikatleri bilinmekle felsefenin kanatları daha da gerilir ve peygamberimiz efendimizin bütün buyurdukları nimetler ve fevkalâdelikler böylece süslenmiş olurlar.

Ve nihayet eminim ki, dünyamızı saran havayı bir terazide tartmalarını, yahut her sene yeryüzüne düşen yağmur sularını ölçmelerini isteyeceğimiz âlimlerimizden hiç birisi yeis ve müşkülâta düşmeyeceklerdir. Işığın güneşten bize ne kadar zaman içinde geldiğini; Zuhal yıldızı ile aramızdaki mesâfenin kaç kulaç olduğunu; en mükemmel bir yelkenli vasfının hangi kavislenme ile elde edilebileceğini kezâ aynı kolaylıklarla halledebileceklerdir.

Belki de bu derece yüce ve derin konuşup filozofların eserlerini süsleyen bu ilâhî sîmâlar, şayet bu eserlere cesu-

râne timsaller ve esrar dolu mecazlar karıştırabilselerdi, o zaman öyle azametli kitaplar ortaya çıkardı ki, ancak kutsal Kur'ânımız onlardan üstün olabilirdi.

Bununla beraber, sana düşündüğümü söylemem gerekiyorsa, Kur'ân'ın mecâzî üslubu ile uzlaşamadığını da söylemeliyim.[1]

Nitekim, bu kutsal kitabımızda kudret ve fesâhattan kaynaklanmış olmakla beraber, haddi zâtında mana itibarı ile hâkim olan ihtişâmla tezat teşkil edecek derecede basit ve sade şeyler de gözüme çarpıyor.

Her şeyden önce, vahiy ve ilham kitapları, ilâhi fikirlerin beşerî dile dönüşümü demektir. Bizim Kur'ânımızda ise, bunun zıddına, ekseriya Ulu Tanrı'nın dilini ve insanların fikirlerini okuyoruz. Hayran kalınacak bir arzu ve hevesle Cenâbı Hakk'a sözlerini yazdırmış, lâkin fikirleri insanoğlu vermiş!

Sen şimdi belki de, bizim için son derece kutsal olan konularda çok serbestçe konuştuğuma hükmedeceksin. Belki de, yaşanılan memleketin hürriyet ve istiklâl havası ile coştuğuma inanacaksın. Hayır, hiç öyle değil!

Büyük Allâh'ın yardımı ile, fikir ne derece cevvâl olursa olsun, kalbi ezemez, onu asla bozamaz; ve ben yaşadıkça Hazreti Muhammed peygamberim kalacaktır.

Paris, 10 Ekim 1716

1- Kur'ân hakkındaki bu mecâzî üslub eleştirisi, Spingo ve Richard Simon'a inanılırsa, İncil için daha geniş ölçüde yapmak mümkündür. Şâirâne, fikir genişliği ve ve gerçekleri gizleme, acaba yapılan maddî hataları ve ahlâkî çelişkileri örtüp müsâmaha ile karşılayabilecek midir?
Valentin Faljdit, Virgile ve Homère üzerinde ve Mukaddes Kitaplar'ın üslubları hakkındaki görüşlerinde bunu savunmuştur

MEKTUP DOKSAN DOKUZ

Usbek'ten İbben'e

Paris

Burada olduğu kadar, servet dünyanın hiçbir diyarında bu derece istikrarsız, değişken değildir. Bir kere her on senede bir, ihtilâller olur ve bu amansız kasırgalar zengini sefâletin tâ en derin uçurumuna fırlatırken, fakiri de bir hamlede varlığın en göz kamaştırıcı mertebesine yükseltir. Biri düştüğü yoksulluğun karanlığı içinde şaşkına dönmüşken, diğeri kavuştuğu bolluğun hazzı ile mesttir. Yeni zengin mukadderâtın bu hikmetine hayranlık, sevinç duyarken, yoksullaşan bahtsız ise, kör olası talihin uğursuzluğu ile kan ağlar, durur!..

İhtilâl sürülerini harekete getirenler hazîneler içinde yüzerler; aralarında buna lâyık olanları ise, pek azdır. Bu ihtilâl mâcerasına ise, sefâletin son kademesinde atılırlar ve fakir oldukları zamanlarda gördükleri hakaretin tarifine bile imkân yoktur. Zenginleşince de, oldukça takdir edilip hürmet görürler; ama, onlar da bu hürmete lâyık için ellerinden gelen hiçbir şeyi ihmal etmezler.

Bu gün bu insanlar çok korkunç bir durumdadırlar. Şimdi adına Yüksek Adâlet Divânı denilen bir mahkeme kuruldu; işte, bu mahkeme, bunların bütün mallarını ellerinden almak üzeredir.[1]

1- Kraliyet nâibinin 14 Mart 1716 tarihli emirnâmesi ile bir Yüksek Adâlet Divânı teşkil ve ilân olunmuştur. Bu adâlet cihazının kurulmasında Dük de Noailles ve nâibin mâlî müşâviri Rouille'nin büyük katkısı olmuştur. Bu mahkeme vergi mültezimlerine ve mürtekiplere götürü olarak 200.000.000 frank vergi tarh etmiştir. Müellif'in dostlarından olan Berthelot de Pléneuf korkusundan İtalya'ya kaçmıştır.

Ellerindeki malları ne kaçırabilirler, ne de saklayabilirler; çünkü ölüm cezası tehdidi altında, mal beyanlarını doğru yapmağa mecburdurlar. Böylece, şimdi bu adamlar son derece dar bir boğazdan geçirilmiş oluyorlar; yani hayatları ile servetleri arasından geçeceklerdir. Felâketi tamamlamak için, zekâsının inceliğiyle şöhret yapmış bir bakan var ki, onlarla öyle bir güzel alaylar ediyor, bakanlar kurulunda kendileri ile bir eğleniyor ki, sorma azîzim![2] Bununla beraber, milleti her gün gülüp eğlendirebilecek bakanlara her zaman rastlanamaz; halbuki, bu adam bu işi ne kadar da can ve gönülden yapıyor, bir bilsen!

Uşaklar câmiasının Fransa'da gördüğü rağbet ve ihtiram dünyanın diğer hiçbir yerindeki ile kıyas edilemeyecek kadar büyüktür. İmparatorluğun en büyük okulu olmuştur, âdeta! Hemen en meşhurlar buradan yetişmiştir. Her boşluk burada doldurulmuştur. Bu câmiaya dahil olanlar, bazan büyük mustaripler, bazan sefâlete düşmüş hakimler, bazan da savaş meydanlarında hiddet ve gazâb rüzgârına tutulup kahraman kesilmiş vatanın büyük evlâtlarıdır. Ve şayet kendileri bu boşluğu dolduramazlarsa, o zaman kızları sayesinde büyük evleri eski huzur ve refah seviyesine ulaşır; bu kızlar tıpkı, dağlık ve çorak araziyi münbit ve verimli hale sokan tılsımlı gübreler kadar etkili olurlar.

İbben, fikrimce zenginliğin beşer türüne dağılışında hikmeti rabbaniye, hayran olunacak kadar mahâret gösterir. Şâyet, o bu zenginlikleri, sadece iyi insanlara nasib kılıyorsa, bu serveti fazîletten ayırmak istemenesinden dolayıdır. Zira, fazîletsizler, bu boşluğu hiç hissetmezler! Lâkin, bu fazîletten de en çok kimde bulunduğunu inceleye-

[2] XVIII. Asır müelliflerine göre, bu meşhur bakan, 1715'den 1718 tarihine kadar maliye bakanlığı yapan, Fransız mareşali, Ayen Kontu Adrien Maurice'dir.

cek olursak, zenginlerin hakir görülmesi baskısının fazla ağırlığı sebebi ile, eninde sonunda yine de hakir görülecek onlardır.

Paris, 26 Mart 1717

MEKTUP YÜZ

Rika'dan Rhedi'ye

Venedik

Fransızları hayret edilecek derecede modaya düşkün buluyorum. Daha bu yaz nasıl giyinmiş olduklarını şimdiden unutmuş bulunuyorlar; önümüzdeki kış ne giyineceklerini de şimdiden derin derin düşünüyorlar! Lâkin asıl merak edilecek yön, karısını modaya uydurmanın bir kocaya kaça mal olduğudur!...

Bu kadınların modaya göre giyinişlerini ve süslerini hakikata uygun şekilde tarife kalkışmanın da bana ne faydası olur, diyeceksin; onu bildiğim yok. Çünkü sen daha benim mektubumu eline almadan, her şey değişecek ve yeni çıkacak moda benim bütün gayretimi yıkıp devirecektir.

Yazlık için buradan altı ay uzaklaşan Parisli bir kadın, dönüşünde, hayatından otuz sene geçmiş gibi kendini hissedecektir. Annesinin portresini gören oğlu ise, resimdeki elbise ile onu tanıyamıyacak, belki de onu bir Amerikalı kadına benzetecek, yahut da ressamın heveslerine kapılıp hayal ettiği tarzda fırçasının gezdirdiğine hükmedecektir.

Bazı defa, başları süsleyen saçlar, hissedilmeden kabarıp yükselir ve fakat arkasından bir moda ihtilâli olur, bu yükselişler birden çöküşler kaydeder. Tarihte kadın başları saç süs ve oyunları ile o derece azametli bir yükseklik kazan-

mıştır ki, yüz âdeta bütün bedenin ortasında kalmıştır. Başka bir devirde de baş tuvaletinin ehemmiyeti ayakkabıya verilirdi; topuklar sanki, kıymetli kadın büsbütün müstesnâ kuralını teşkil ediyordu. Halbuki, şimdi buna kim inanabilir? Bir zamanlar, mimarlar kadınların süs ve girdikleri kıyafetlere uygun düşsün diye evlerinin kapılarını ya yükseltirler ve genişletirler, ya da alçaltırlardı; böylece, sanatlarını onlardaki değişiklik ve heveslere göre düzenlerlerdi. Bazan da o güzel çehrelerin, süs olsun diye, acaip sinek resimleri ile bezendiği olur, lâkin ertesi gün bunların kayboldukları görülürdü. Eskiden kadınlarda mühim olan boy pos ve diş zarâfeti idi. Halbuki, bu gün bunların lafı bile edilmiyor. Bu çabucak değişen millet içinde, fenâ dedikodulara rağmen, kızlar analarına göre daha farklı yetişiyorlar.

Burada bütün çaba ve gayret, bütün davranış ve isteyiş, hep modalara göre yaşamaktan ibarettir. Fransızlar, kralların yaşlarına göre, geleneklerini değiştiriyorlar. Hatta, hükümdarlar isteseler, bu millet daha da vakur ve ağır başlı olabilirler. Prensler kendi mizaçlarını saraya sindirmektedirler. Saraysa bunu şehirlere, şehirler taşralara yaymaktadırlar. Hükümdârın rûhu bir dökme kalıp gibi, bütün diğer insanların rûhuna şekil vermektedir.

Paris, 8 Nisan 1717

MEKTUP YÜZ BİR

Rika'dan Rhedi'ye

Venedik

Bundan evvelki mektubumda, sana Fransızların modaya düşkünlüklerini ve bu konudaki acaib heves değişiklik-

lerini anlatmıştım. Bununla beraber, bu bahisteki sebat ve inat dereceleri pek öyle anlaşılabilir de değildir. Hatta, diğer milletlerdeki davranışları bile, hep bu moda kuralına riâyet derecesi ile ölçüyor, öyle muhâkeme ediyorlar. Onlara yabancı olan her şey, kendilerine gülünç görünür. Sana itiraf edeyim ki, onların giyinişlerindeki şiddetli ibtilâya gösterdikleri sebatı, doğrusu her an değişen hevesleri ile bağdaştıramadım.

Kendilerine yabancı olan her şeyi hakir gördüklerini söylüyordum, değil mi? Lâkin bu sadece küçük ve önemsiz şeylere aittir. Önemli hususlarda kendi kendilerini tahkir edecek kadar anlayış gösterirler; takdir ederler. Giyinişleri kusursuz olan milletleri kendilerinden daha üstün ve daha akıllı görürler. Keza Fransız berberleri, yabancı bir milletten saç yapmada üstün bir maharet ve bilgi alabilirse, bu yabancı millet, hatta rakip de olsa, o milletin kanunlarına memnuniyetle tâbi olurlar.[1] Dünyada, onlara görünebilecek en muhteşem manzara, kendi aşçılarının, kuzeyden güneye, bütün ülkelerin sofralarına hükmetmeleri ve berberlerinin de bütün Avrupa süs salonlarını şereflendirmeleridir.

Bu asîl üstünlükler kendilerinde olduktan sonra, komşu milletlerin siyâsî ve medenî sahalardaki üstünlüklerinin de onlar için ne önemi olur, sanki!..

Avrupa'nın en eski ve kudretli bir kraliyetinin, on asırdan fazla bir zamandan beri uyguladığı kanunların, kendisi için tedvîn edilmiş kanunlar olmadığına acaba kim inanabilir? Şâyet Fransızlar mağlûb ve bozguna uğramış bir millet olarak fethedilmiş bulunsaydılar, doğrusu buna akıl erebilirdi; halbuki, bu fâtih millet bizzat kendisi idi!

1. İngiltere imâ ediliyor.

Onlar, ilk hükümdarlarının irâdesi ile ve millet meclislerinde yapılmış eski kanunlarını terk etmiş bulunuyorlar; asıl tuhaf olanı ise, bu kanunların yerini alan Roma kanunlarının bir kısmını tedvin etmiş ve bir kısmını yürürlüğe koymuş Roma imparatorlarının bu ilk Fransız kanunlarının koyucuları olan hükümdarlarla aynı devirde yaşamış olmalarıdır.[1]

Bununla da kalmayarak, bu benimsemeyi derinleştirip daha kadîm bir şekle sokmak ve manayı yüceleştirip kuvvetlendirmek maksadı ile, papaların rûhânî emirnâmelerini de bu arada kabullenmişler ve bunları da kendi hukuk sahalarının yeni bir bölümü haline getirmişlerdir; ve işte bu da yeni bir esâret şeklini meydana getirmiştir.

Son zamanlarda bazı şehir ve eyâletlere âit yeni nizamlar ve kanunlar tedvîn edildiği bir hakikattır. Lâkin bütün bu hükümler dahi Roma Hukuku'ndan alınmıştır.

Kabul edilmiş, daha doğru tabirle, benimsenmiş bu kanunların bolluğu o derece büyük olmuştur ki; hem adâleti,

1- "Bunlardan on iki asır önce, Constantinople'da hükümran olan bir kralın emriyle, eski fâtih bir milletin bıraktığı mevzuat artıklarının en iyileri toplattırılmış, bir tertip ve düzene tâbi tutulmuş; lâkin, sonra Lombardia'nın örf ve âdetleriyle ve muazzam bir yığın karanlık yorumların içine gömülerek karmakarışık bir fikirler kümesi meydana getirmiştir ki, Avrupa'nın büyük bir kısmının 'kanun' adıyla şereflendirdiği şeyler, işte bu bozuk ve karanlık fikirler yığınından ibârettir.

Lâkin, maalesef bu gün dahi kötü olduğu oranda yayılmış ve alışılmış bâtıl inançların tesiriyle Corpzovius'un bir fikrini, Clarus'un işâret ettiği eski bir örf ve âdeti, Farinaccius'un vahşî heves ve hayalinin ürünü bir işkenceyi insanlar değişmez hukukî esaslar olarak takip ediyorlar. Halbuki, bu insanlar kendi vatandaşlarının hayat ve servetlerinin emniyetini düşündükleri zaman, bu mevzuatları hicab ve korku ile titremelidirler!..

İşete ben bu eserimde en vahşî asırların artığı olan bu korkunç ve menfur mevzuatı incelemek istiyorum; lâkin alelâde okuyucuları büyüleyen bir üslupla yazmak için fazla gayret ve endişeye düşmeden halkın refah ve saâdetini temin etmek vazifelerini yüklenenlere bu mevzuattaki kötülükleri çekinmeden göstereceğim!....."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: Mukaddime

hem hâkimleri ezmektedir. Lâkin, heyhât! Bu kanun ciltleri, adâlet duyguları kıt ve düşünceleri dar yorumculardan, toplayıcı ve tamamlayıcılardan müteşekkil korkunç ve azametli bir orduya nisbeten hiç mesâbesindedir.

Hepsi bu kadar da değil! Bu yabancı kanunlar, öyle şekil ve merasimler getirdiler ki, bunlar da beşer akıl ve anlayışı için utanç vericidir.

Acaba, bu usûl ve merasimin mahkeme ictihadlarına mı yoksa tıp sahasına mı girmesi daha büyük tehlikedir. Bunu anlamak çok zordur. Acaba, bunlar kanun koyucuların ve hukukçuların cübbelerinin altında mı, yoksa bir tabibin geniş şapkasının içinde mi daha vahim tahribatlar yapar? Şayet, bunlar birincilerde insanları fazla tahrip ederse, ikincilerde onları öldürmez.

Paris, 17 Nisan 1717

MEKTUP YÜZ İKİ

Usbek'ten °°°'ye

Burada devamlı sûrette "Constitution" sözü ediliyor.[1]

1- Constitution yahut "Bulle" kelimesi burada Vatikan papalarının rûhânî emirnâmeleri veya fermanları mânâsını taşımaktadır. 8 Eylül 1713 tarihinde Papa XI. Clement Unigenitus rûhânî fermanı ile "İncil Hakkında Düşünceler" adlı eserinden dolayı Jansenist tarikatının kurucularından rahip Quesnel'i mahkûm etti. Bu ferman zamanın Fransa Başbakanı Aguesseau ve Paris Arşevekî Kardinal Noailles'in şiddetli muhâlefetlerine rağmen, XIV. Louis'nin baskısıyla 15 Şubat 1711 tarihinde millet meclisi arşivine kayıt ve tescil edilmiştir. XIV. Louis'nin ölümünden sonra, Kardinal Noailles, "Vicdan Şûrâsı: Conseil ve Conscience"nın idâresini eline aldı ve mücâdele yeniden başladı. Sorbonne, Papa'nın fermanını "Kayıt ve tescil edilmiş ise de, kabul edilmemiştir." diye ilan etti. Yeni piskoposlar rûhânî meclisinin toplanması için Papa tarafından dört Evek dâvet olundu. 7 Ekim 1717 tarihli beyannâme ile kral nâibi tarafından sükût edilmesi emrolundu. İster fermanların tertip ve düzenleyicilerine, ister onu

Geçen gün bir evi ziyârete gidiyordum. Daha kapıdan girerken, şişman, pembe yüzlü bir adamın şöyle dediğini işittim: "Ben emir ve talimat kitabımı vermiş[1] bulunuyorum. Artık sorduklarınıza cevap veremeyeceğim. Ama, siz o eserimi bir güzel okursanız, göreceksiniz ki, orada bütün şüphe ve tereddütleriniz halledilmiştir. Bununla beraber, bunu başarmak için bir hayli ter döktüm, didindim, yoruldum ha!" Sonra elini alnında gezdirerek ilâve etti: "Bütün bilgileri hatırlamak ve Lâtin bilginlerini okumak da lâzım geldi." Orada bulunanlardan biri: "İnanıyorum." dedi, "Çünkü; hakikaten güzel bir eser meydana getirmiş bulunuyorsunuz. Bunu okuduktan sonra, daha mükemmel bir eser meydana getirmek iddiası ile, sizi sık sık ziyarete gelen şu Cizvit'ten de iyice şüphelenmeye başladım; iddiaları hakkında tereddütlere düştüm." Şişman adam tekrar söze girişerek: "O halde, bu eseri tekrar iyice okuyun, bu konular hakkında bir çeyrek saat zarfında oradan öğrenebileceklerinizi, ben size bütün bir gün zarfında izah edemem." dedi.

Şişman adam, böylece bir münâzarayı kesinlikle önlemiş ve yeterliliği hakkındaki tehlikeli bir imtihanı kolaylıkla ve ustalıkla savuşturmuştu. Lâkin, fazlasıyla meşgul ve sıkışık görünerek, bütün delillerini öne sürmekten vazgeç-

---

tasvip edenlere hicv risâlesi yazmak yasaklandı. Böylece, rûhânî fermanlar başlangıçta Fransız rûhânî reisleri tarafından kabulden kaçınılınca, bütün 18. Asır boyunca Jansenistler ve düşmanları -ki bunlara da Constitutionnaire deniyordu- büyük mücâdelelere girişmişlerdi.

Okuyucuların ayrıca XXIV. mektubu ve dipnotunu tekrar gözden geçirmelerini rica ederiz.

1- Bu şişman ve pembe yüzlü adam Fréjus Piskoposu Fleury idi. Yazdığı talimatnâme Iee Quesnel aleyhinde ve 6 Mayıs 1714 tarihli 32 sahifelik, ilâhiyât ilmine ilişkin bir eserdi. Bu adam XIV. Louis'nin ölümünden bir hafta önce büyük oğluna öğretmen ve terbiyeci tayin olunmuştu. Cezvitler'in candan dostu olarak geçiniyordu. Lâkin hiç şüphesiz eğitimi meçhuldu.

Montesquieu, 1717 tarihinde Fransız Akademisi'ne aday gösterilince, önce en büyük muhâlifleri işte bu Piskopos Fleury yapmışsı ve bu mektubun bu düşmanlığı doğurduğu muhakkaktı.

miş gibi bir edâ takındı ve bir rûhânînin derin bir saygı ile kendisine nakletmiş olduğu ahmakça ilâhiyat tabirlerine sarılmağa mecbur kaldı. Orada bulunanlardan iki adam, bazı esasları red ve inkâr edince de, önce "Biz onu böyle muhâkeme ettik; biz asla yanılmayan hâkimleriz!" cevabını verdi. Elbetteki orada hazır bulunan ben kendisine: "Yanılmayan hâkimler sizler misiniz?" diye soramazdım. Adam, hiç fütur getirmeden bu defa şöyle dedi: "Rûhü'l-Kudüs'ün bizi aydınlattığını görmüyor musunuz?" Bu sefer hiç dayanamadım, hemen atıldım. "Oh, ne saâdet! Bu günkü konuşuş tarzına bakılacak olursa, hakikaten Rûhü'l-Kudüs tarafından iyice aydınlanmağa muhtaçsınız." dedim.

Paris, 18 Mayıs 1717

MEKTUP YÜZ ÜÇ

Usbek'ten Ibben'e

İzmir

Avrupa'nın en kudretli devletleri, Fransa, İspanya ve İngiltere kraliyet ve imparatorluklarıdır. İtalya ve Almanya'nın büyük bir kısmı sayısız küçük devletçiklere taksim edilmiş bulunuyor. Bunlardan küçük hükümdarlar, doğrusu istenirse, bu hâkimiyetlerin' kurbanı olmuşlardır. Bu prenslerin tebaalarının sayıları, bizim muzaffer sultanlarımızın odalıkları kadar bile değildir. Hele İtalya birlikten o derece uzaktır ki, ne kadar şikâyet etse haklıdır. Onu teşkil eden devletler tıpkı birer kervan sarayı misali, her yöne açık bulunmaktadır. Oraya ilk geleni hemen yerleştirmeye mecburdurlar. Bunlar daha büyük prenslere bağlanmak zorundadırlar. Aralarındaki bağlantı korkudan doğmuş

olup asla dostluk ve sevgiden kaynaklanmaz.

Avrupa devletlerinin idare tarzı genellikle monarşi[1] dir, yahut da, bu unvanı taşırlar. Zira, böyle bir idârenin hakikaten hüküm sürüp sürmediğini bilmiyorum. Çünkü, böyle bir idârenin şartlarına tam uygun şekilde uzun zamanlar kalıcı olması zordur. Bu şiddetli idâre tarzı zamanla daima bozulur ve mutlakiyete döner; yahut büsbütün değişerek cumhuriyet şeklini alır. Zira, bu idârelerde hâkimiyet asla milletle hükümdar arasında eşit şekilde taksim edilemez; dengeyi muhâfaza çok zordur. Bir tarafta bu iktidar artarken, diğer tarafta azalması gerekir. Lâkin, üstünlük daima ordunun başı olan hükümdardadır.

Keza, Avrupa krallarının hâkimiyetleri çok geniştir. Hatta arzuladıkları derecede iktidara sahiptirler, denebilir; lâkin, onlar bu hâkimiyeti[2] bizim sultanlarımızın yaptıkları gibi pek geniş şekilde kullanmazlar; bunun birinci sebebi, ne millî gelenekleri ne de dinin esaslarını zorlayıp bozmak istememeleri; ikincisi de, hâkimiyetlerini bu derece genişletmekte kendileri için bir menfaat görmemeleridir.

Hükümdarlarımızı, bu sınırsız hâkimiyet kadar tebaalarına yaklaştıracak, içinde yaşadıkları şartları onlara gösterebilecek başka hiçbir kuvvet olamaz ve bu sayede, ancak bu hükümdarlar servet ve saâdetin veya talihsizlik ve felâketin bolluk sahasını keşfetmiş olabilirler.

Hoşlarına gitmedi diye, bir küçük göz işaretiyle tebaalarını öldürtmeleri ise, imparatorlukların ahenk ve nizamı ve devletlerin rûhu demek olan suç ile ceza arasındaki âdil oranı yıkıp devirir ve Hristiyan hükümdarları tarafından büyük titizliklerle muhâfaza edilen ve saygı gösterilen bu

1- Krallık yahut meşrûtiyet.
2- Yahut iktidar.

adâlet nisbeti onlara bizim sultanlarımızın üzerinde sonsuz bir üstünlük temin eder.

Bir İranlı, ihtiyatsızlık veya bahtsızlık eseri, hükümdarın teveccühünü kaybedince, artık ölüm onun için muhakkaktır; en küçük bir hata, yahut en önemsiz bir heves onu bu zarûrete mahkûm eder. Lâkin şayet bu adam, hükümdarın hayatına kast ederse, şâyet muhârebe meydanında tuttuğu bir müstahkem yeri düşmana teslim etmişse, cezası yine de ölüm olacaktır. Şu halde bu son durumdaki akibeti, birincisinden daha vahîm olmayacaktır!

Keza, en küçük bir gözden düşmenin, ölümü gerçekleştirdiğini görünce, o insan daha vahim bir âkıbetin olmadığı durum karşısında, hüç şüphesiz devletin varlığını temelinden sarsmak isteyecek ve halkı iktidar aleyhine ayaklanmaya teşvik edecektir; zaten kendisine hayatını kurtarabilecek tek çare de bu kalmıştır.[1]

Avrupa hükümranlıklarında ise, durum aynı değildir; buralarda gözden düşme, sadece hükümdârın hayır ve lütuflarını zayi ettirir. Bunları kaybeden kimseler, artık saraydan çekilirler ve sakin sessiz bir hayat sürmekten başka bir düşünceleri olmaz; bütün elde edebilecekleri nimetler de sadece atalarından tevârüs ettiklerinden ibâret kalır, o kadar. Şâyet, bu adamlar hükümdârın şahsına veya devletin varlığına[2] karşı bir suç işlerlerse, bu takdirde âkıbetleri

1- İran Mektupları'na ait müsvedde defterinde, müellif yarattığı şahsa daha büyük cesâret vermiştir. *Düşünceler* adlı eserinde (1. Kitap, Bölüm: III) kahramanına şöyle dedirtiyor: "Bizim sultanlarımız bu zamana kadar, hâkimiyetlerini öyle pervasızca kullanmışlar, beşer bünyesiyle öyle tahrip edici bir zulümle oynamışlardır ki, bütün bu hallerden bezmiş ve usanmış millet bu pek ağırlaşmış boyunduruğu sarsıp çıkarırsa, hiç de hayret etmiyeceğim!" İranlı prens bu mektubuyla 1719 tarihinde meydana gelen Mir-Weiss isyanını imâ ediyor.

2- Crime de Lèse-Majesté tabiri aslında "hükümdara zarar veren cürüm" diye tercüme edilebilirse de, zamanla gelişerek nihayet, devletin varlığına karşı cürüm, mâhiyetine bürümüştür. Bu hususa dâir dipnotumuz 105. mektubun sonuna konmuştur.

ölüm cezası olur. Halbuki, onlar böyle bir teşebbüs sonunda, kazançlarının ne kadar az, kayıplarının ise ne derece çok olduğunu hesaplayarak böyle bir mâceraya atılmazlar; işte bundan dolayı Avrupa'da isyanlar az ve hükümdarların cinâyetlere kurban oluşları pek nâdirdir.

Şâyet, bu sınırsız hâkimiyete sahip sultanlarımız, hayatlarını korumak için bunca tedbirler almamış olsalardı, öyle kolay kolay yaşayamazlardı. Ve şâyet, tebaalarını zabt ve rabt altında tutacak ordu birliklerine sâhip bulunmasalardı, imparatorluklarını bir ay bile ayakta tutamazlardı.

Fransız krallarından yalnız birisi, o da dört beş asır önce, devrinin şartlarını nazara alarak, Asyalı küçük bir hükümdarın kendisini öldürmek için gönderdiği katillerden korunmak endişesiyle tedbirler almak zorunda kalmıştı.[1] Bu tarihe kadar krallar tebaalarının arasında huzur ve sükun içinde ömür sürmüşlerdi.

Fransız kralları, bizim sultanlarımızın tam tersine, tebaalarından hiç birinin hayatına kıymak istemez, bilakis beraberlerinde en büyük suçlulara af ve mağfiret hazîneleri taşırlardı; ölüme mahkum bir bahtsız, hükümdarının muhteşem ve nurlu yüzünü görmek şerefine nâil olabilirse, hayatını kazanmış olurdu. Bu hükümdarlar tıpkı, güneşe benzerlerdi; bir kerre doğunca, her tarafı hayat ve ışıkla doldururlardı.

Paris, 8 Haziran 1717

1- Kral Philippe Auguste, Arz-ı Mukaddes'i terk etmişti. Haçlı seferlerindeki gaye ve mücâdele arkadaşı Arslan Yürekli Richard 1192'de kendisini öldürmek üzere ücretli katiller tutmuş ve bunları Paris'e yollamışın.

MEKTUP YÜZ DÖRT

Usbek'ten Ibben'e

İzmir

Son mektubumdaki fikirleri daha iyi açıklamak için, birkaç gün önce oldukça anlayışlı bir Avrupalının söylediklerini nakletmeliyim; adamcağız şöyle diyordu: "Asyalı hükümdarların yaptıkları en kötü iş, tebaalarından kaçınmaları, onlardan gizlenmeleridir. Güya bu sûretle onlar, daha fazla hürmet ve riâyet göreceklerini umuyorlar; oysa ki, tebaalarının gösterdikleri saygı asla kralların şahıslarına olmayıp, lâkin temsil ettikleri kraliyetleredir. Bütün kalbler sadece taç ve tahta bağlı olup, asla onu işgal edenler için çarpmaz. Bu gözle görünmez hâkimiyet tarzı, halk nazarında hep aynı kalır, hiç değişmez. Her ne kadar millet yalnız adlarını bildiği on kadar kralın arka arkaya boğazlandıklarını bilirse de, bu durum onda hiçbir değişiklik yapmaz. O yine de kendini sanki ruhlar tarafından idâre edilmiş farz eder.

Şâyet büyük hükümdarımız IV. Henri'nin menfur katili olan oğlu, bu uğursuz darbesini muktedir ve tükenmez hazineler sahibi Hindistan kralına indirmiş olsaydı o devletin dizginlerini büyük bir huzur ve sükunla eline alabilecek, hatta bir tek tebaasının, ne âilesinin ne de çocuklarının direnmesine ve düşmanlığına maruz kalmadan, tahta kurulup hükümdarlık edecekti!

Şark hükümdarlarının kurduğu hükümetlerde hiç değişiklik olmadan uzun yıllar kalıcı olması karşısında bir düşünelim; bu istikrar, istibdat ve gaddarlıktan değil de acaba nereden gelebilir? Hükümet değişiklikleri ancak ya hü-

kümdar tarafından ya da millet tarafından yapılabilir. Lâkin, orada sultanlar buna lüzum görmezler; çünkü, o derece yüksek bir iktidara sahip olduktan sonra, istedikleri her şeyi kolaylıkla elde edebilirler. Şâyet, bazı şeyleri değiştirmeye kalkacak olurlarsa, bu değişiklikler olsa olsa kendi zararlarına olur.

Tebaaya gelince, onlar bu husus hakkında bir karar verecek olsa, bu kararı hükümdara tatbik ettiremez. Bunun için, onun da çekinilecek kudrette olması ve daima etkili bir hâkimiyeti ortaya koyması lazımdır. Halbuki bunun için ne lüzumlu zamana ne de araca sahiptir. O halde tek çare, bu hâkimiyetin kaynağını hemen oracıkta kurutmak kalır ki, bunu için de, bütün ihtiyacı bir kol ve bir de bir anlık zamandan ibarettir.

Bu sûretle katil tahta çıkarken, vurduğu hükümdar devrilip yuvarlanır ve ayaklarının altında son nefesini teslim eder.

Avrupa'da devlet idaresinden gayri memnun bir vatandaş, bazı gizli ilişkiler kurmak, kaçamaklı görüşmelere girişmek ve düşman topraklarına iltică etmek, bazı mevkiler kazanmak ve en nihayet vatandaşlar arasına bazı fısıltı ve mırıltılar sokmak ister. Halbuki, aynı gayri memnun vatandaş, Asya'da böyle hareket etmez; doğruca hükümdarın üzerine yürür, onu şaşırtır, onu vurur ve onu tahtından devirir. O hükümdarı bir darbe ile hatta zihinlerden ve hâtıralardan büsbütün silebilir. Bir anda esîr, efendi olur; bir anda eşkıya, meşrû baş yerine geçer ve her şey unutulmuş olur.

Yazık o hükümdara ki, verecek hepsi hepsi bir tek başı vardır! Ve sanki, bütün ihtirasların toplandığı yerin işte bu baş olduğunu göstermek için, o hükümdarlar bu sınırsız hâkimiyeti kullanırlar!"

Paris, 17 Haziran 1717

MEKTUP YÜZ BEŞ

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Bütün Avrupa milletleri hükümdarlarına aynı derecede itaatkâr değildirler. Mesela, İngilizler'in sabırsızlığı kralla-rına otoritelerini ağırlaştırmağa vakit bırakmamıştır. Boyun eğme ve itaat onları en az güvendiren fazîletlerdir. Bu konuda çok garip şeyler anlatırlar. Onlara göre, insanları bir diğerine bağlayabilecek ancak bir bağ vardır: Şükran ve nimet...

Bir koca, bir zevce, bir baba ve bir oğul ancak ya aşk bağı ile, yahut da hayırhahlık duygularıyla birbirlerine bağlıdırlar. İşte, şükrân ve nimetin bu muhtelif sebebleri, bütün kraliyetlerin ve bütün cemiyetlerin kaynağını teşkil eder.

Lâkin, şâyet bir hükümdar, tebaasını mutlu yaşatmak gücünden uzak olur, onu ezip yıkmak arzusuna düşerse, o zaman itaat ve boyun eğme temeli de hemen yıkılır. Artık tebaasını kendisine hiçbir şey bağlayamaz; hiçbir şey onları hükmü altına alamaz. Ve böylece, onlar tabiî hürriyetlerine dönmüş olurlar. Keza, onlara göre bütün sınırsız hâkimiyetler gayri meşrûdur; çünkü, böyle bir hâkimiyetin asla meşrû bir esası olamaz. Ve zira, diyorlar, biz hiçbir zaman bizzat kendimize, nefsimiz üzerinde tanımadığımız bir kudreti bir başkasına tanıyamayız. Hakikaten, kendi nefsimiz üzerinde sınırsız bir hâkimiyete sâhip değiliz; mesela, biz kendi elimizle kendi hayatımıza son veremeyiz. O halde, yeryüzünde hiç kimse böyle bir kudrete sâhip olamaz.

Yine bunlara göre lèse-majesté cürmü, en zayıf olan ta-

rafından en kuvvetliye karşı işlenmiş bir itaatsizlik suçudur.[1] Keza, krallarından biri önünde en kuvvetli durumda olan İngiliz halkı, kendisine mücâdele açan kralın hareketi bir lèse-majesté cürmü olarak vasıflandırılmıştır.[2]

Öyle ise, iktidarlara itaat ve boyun eğmeyi emreden mukaddes kitapların izinde yürümenin müşkül olmadığı yolundaki iddiaları yerindedir. Çünkü, esasen bu emirleri kabul etmemek onlar için mümkün de değildir. Hatta, o derecede ki, yalnız en fazîletli olanlar tarafından değil, lâkin en kuvvetlileri de bu itaat ve boyun eğmeye mecbur kılmaktadır.

İngilizler diyorlar ki, krallarından biri, taç ve tahtın üze-

1- "Doğrudan doğruya ve mutlak sûrette toplumun veya onu temsil edenin mahvına yönelik olan suçlara, 'Crimes de Lèse-Majesté adı verilir; zira, bu tür suçlar toplum için kötü fiillerdir.

Tabir ve deyimlerle, en açık fikirleri karmakarışık hale sokan istibdat ve cehâlet, mahiyeti tamamen başka bir takım suçlara bu unvanı verdiler. Ve bu sûretle en hafif suçlara en ağır cezalar revâ görüldü. Böylece, pek çok hallerde olduğu gibi, bu hususta da insanoğlu, kullanılan kelimenin manasına kurban edildi. Esasen, bütün suçlar cemiyete zararlıdır; lâkin, bütün suçlar cemiyetin mahvolmasına yönelik değildir..."

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm: XXVI.

"Çin kanunları, imparatora hürmette kusur edenlerin ölüm cezasına müstehak olduklarını yazmaktadır. Lâkin 'hürmette kusur'un ne olduğunu söylemediğinden, kasdedilen şahsı, hatta bütün bir âile ferdlerini silip süpürmek için her bahane ortadadır. Sarayın gazetesini çıkarmak vazifesiyle görevlendirilen iki şahıs hakîkat olmayan bazı hususlar yazmış olduklarından idam edildiler. Zira, sarayın gazetesinde yalan yazmanın saraya hürmetsizlik olduğu ileri sürülmüştür. Hükümdar âilesine mensup bir prens, hükümdar tarafından imzalanmış bir muhtıraya dikkatsizce bazı notlar yazdığı için, imparatora hürmetsizlik ettiğine karar verilerek prensin bütün âilesi tarihin kaydetmediği müthiş bir zulüm ve ıstırabeye maruz kaldı."

Montesquieu, Kanunların Ruhu: Kısım XI, Bölüm VII.

2- Hatta, Bradshaw'in başkanlığındaki Yüksek Adâlet Divânı'nda görülen Birinci Charles'ın muhâkemesinden önce, Avam Kamarası 1 Ocak 1649 tarihinde, "Bir hükümdarın milletine karşı Lèse-Majesté cürmü ile itham edilebileceğini" yayın ve ilan etti.

(Clarendon: İngiltere'de İç Savaşların Tarihi, La Haye, 1704-1709, cilt: 6)

rinde hak iddiasına kalkışan bir prensi mağlup etmiş ve onu zindana attırmış; bir müddet sonra prensi huzuruna getirterek, sadakatsızlık ve ihânetini yüzüne vurmaya kalkınca, bahtsız prens hiç çekinmeden, "Haşmetmeap, ikimizden hangimizin hâin olduğunu, sadece bir an tayin etmiş bulunuyor!" demiş.[1]

Herhangi bir zorba, kendisi gibi vatanını çiğnemek istemeyenleri kolaylıkla eşkıya ilan edebilir. Bu zâlim, hâkimlerin bulunmadığı yerlerde kanunların da olmayacağını zanneder; heyhât, yine bu kimse kader ve tesâdüfle servetin kışkırttığı heveslere, mukadderâtı ilâhiye damgasını vurur ve herkesin bunlara saygıyla eğilmesini ister!

Paris, 20 Haziran 1717

MEKTUP YÜZ ALTI

Rhedi'den Usbek'e

Paris

Son mektuplarından birinde bana, Batı'nın ilimlerinden, gelişmiş san'at hazînelerinden çok bahsetmiştin; nerede ise, beni bir barbar gibi görmek isteyen bir hâlin var!

Heyhât, duyduğuma göre, yalnız bombanın icadı, bütün Avrupa milletlerini hürriyetlerinden etmiş. Hükümdarlar, daha ilk bomba ile direnişten vazgeçip teslim ederler korkusu ile, önemli yerlerin muhâfazasını artık halka bıraka-

1- Barekhausen'e göre, bu olay İki Gül Savaşı zamanında gerçekleşmiştir: bu cevabı veren prens ise, VI. Henry'nin oğlu Edward olup, gâlip hükümdar ise, 4 Mayıs 1471 tarihli Tewkesbury savaşı gâlibi IV. Edward idi.

mıyarak, büyük ordu birlikleri teşkiline mecbur olmuşlar ve bu yüzden tebaalarını ağır masraflar altında ezmeye başlamışlar.

Biliyorsun ki, barutun keşfinden beri, artık zabt edilmez yerler kalmamıştır. Bu şu demektir ki, Usbek, şu yeryüzünde artık adâletsizlik ve gaddarlıktan kaçıp sığınılabilecek hiçbir sığınak yoktur.

Ben şimdi daha kötü, daha korkunç âkıbetlerle titriyorum; insan kitlelerini, milletleri ve hatta bütün bir insanlığı silip süpürecek kötü sırların yaratacağı gizli silahların meydana çıkabileceğinden korkuyorum.[1]

Sen tarihleri okumuş bir insansın; onları dikkatle hatırla! Hemen bütün kraliyetler cehâlet ve san'at temelleri üzerine kurulmuşlar ve bu san'atların fazlasıyla gelişmesinden yıkılmışlardır. Eski İran imparatorluğumuz buna mükemmel bir örnektir.

Avrupa'ya gelişimden uzun zaman geçmedi; lâkin, kimyanın yaptığı tahribatı duygulu insanlardan bir hayli dinledim. Denilebilir ki, kimya beşer türünü tahrip eden dördüncü felâkettir. Ama, o bu tahribatını yavaş yavaş fakat devamlı olarak yapmaktadır. Buna karşılık, savaş, veba ve kıtlık âfetleri toptan, fakat fâsılalarla insanlığı imhâ ederler.

Acaba, pusulanın icadı bize ne kazandırdı? Yeryüzünün meçhul diyarlarında yaşayan milletleri bulup meydana çıkarmanın da faydası ne olmuştur? Bu ülkelerin keşfiyle, servetten çok kötü hastalıkların bütün ülkelere yayılışı acaba bir kazanç sayılabilir mi?

Azlığından başka kullanılış değerleri olmayan altın ve

1- Acaba büyük mütefekkir daha 250 sene önce insanlığa atomun körüklüğünü fısıldamak mı istemişti!

gümüş madeninin bütün emtianın bedel kıymetlerinin teminatı kabul edilişinin neticesi ne olmuştur? Bu madenlerin genel bir anlaşma ile müşterek para vasfına bürünmüş olması ve böylece bir zâhirenin, bedeli muhtelif karşılıklarla değerlendirilmiş bir tek kıymete indirilmesinin insanlığa kazancı nedir? Bence bu durum alış verişi güçleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.

Asıl büyük zararlar keşfedilen memleketler için olmuştur. Koskoca milletler yıkılıp mahvolmuşlardır. Hayatlarını ölümden kurtarabilenler ise, hikâyesi Müslümanları titretecek kadar zâlimâne bir esâret zilletine mahkum edilmişlerdir.

Ey Hazreti Muhammed'in masum çocukları, ne mutlu sizlere! Azîz peygamberimizin sevgi ve sâdelik dolu hayatı, bana daima eski devirlerin atalarımızın kalblerine doldurmuş olduğu masumiyet, huzur ve sükûn dolu hayatı hatırlatır.

Venedik, 5 Kasım 1717

MEKTUP YÜZ YEDİ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Ya sen ne söylediklerini düşünmeden yazıyorsun, ya da düşünmediğine pekâlâ diyorsun. Vatanını, fikren yükseltmek, ilmen kendini yetiştirmek için terk ettiğin halde, şimdi ilme verdiğim önemden dolayı beni tahkire kalkıyor, ilmi küçük düşürüyorsun. Öyle bir memlekete gelmiş bulunuyorsun ki, orada güzel san'atlar her kalbin aşkı, her di-

mağın gıdası halindedir; böyle iken sen bu güzel san'atları tehlikeli ve zararlı görüp, göstermeye çabalıyorsun. Bütün bunlara sana ben mi söylüyorum, Rhedi? Ben ki, fikren senin benimle olmadığın kadar seninleyim, heyhât!

San'atların ölüşü, bizi hangi barbar ve bahtsız âkıbete sürükler hiç düşündün mü? Bu âkıbeti hayal etmeye bile gerek yoktur; zira, bunu gözle görmek de mümkündür. Yeryüzünde hâlâ öyle milletler vardır ki, iyi yetiştirilmiş bir maymun, onların arasında hürmet görecek kadar bir ayrıcalıkla yaşayabilir; bu maymunun düşünce dünyası aralarında yaşadığı insanların fikirleriyle hemen hemen aynı merhaledедir. Onda ne özel bir ruh ve tefekkür tarzı ne de garip bir karakter bulunacaktır. O da diğerleri gibi hesaba katılacak, sayılacak ve hatta, zarâfet ve nezâketi ile daha çok göze çarpacaktır.

Sen iddia ediyorsun ki, imparatorluk kurucuları, hemen hemen san'attan habersiz kimselerdir. Ben de seni bu fikrinde yalanlamayarak diyorum ki, barbar milletler şiddetli seller halinde yeryüzüne yayılmışlar, merhametsiz ve gaddar ordularıyla dünyanın en iyi nizamlarına göre kurulmuş hâkimiyetleri devirerek, her tarafı baştan başa zabt ve işgal etmişlerdir.

Lâkin dikkat et, onlar san'atı ya öğretmişler, ya da mağlup milletlere tatbik etmişlerdir. Eğer böyle olmasaydı onların bu hareketleri yıldırımlar ve fırtınalar gibi müthiş bir gürültüden ibaret kalacak ve az sonra sönüp silinecekti.

Sen şimdi kullanılan müthiş tahrip silahlarından daha korkuncunun icat edilmesi ihtimaliyle titrediğini söylüyorsun. Bu korkuna sebep yok! Çünkü, şâyet böyle kötü bir keşifte bulunulacak olsa, bu menfur tahrip aracı derhal devletler hukuku tarafından yasaklanacaktır; ve milletlerin ittifakla alacakları bir kararla bu kötü icat tahrib edilip ebediyyen

gömülecektir. Hükümdarların bu gibi korkunç vâsıtalarla ülkeler fethetmelerinde hiçbir menfaatleri olmayacaktır, zira, onlara lüzumlu olan şey, tebaa olup toprak değildir.

Yine sen, barutun ve bombanın icadından şikâyet ediyorsun; zabt edilemiyecek bir yerin bulunamamasını garip ve felâket getirici buluyorsun; yani sen bu gün savaşların eskisinden çok daha erken bitmesinden hayrete düşmüş, ümitsizlik içindesin.

Tarih kitaplarını okurken her halde gözüne çarpmış olmalı; barutun icadından beri, savaşlar eskisinden çok daha az kanlı cereyan etmektedir; hakikaten, artık göğüs göğüse boğazlaşmalar olmuyor.

Öyle ise, bir san'at bazı istisnaî durumlarda zararlı oluyor diye, onu red ve inkâr etmek hakkaniyet olacak mıdır? Bir düşün, Rhedi! Hâin Hristiyanları kanştırdı diye, aziz peygamberimizin göklerden getirdiği İslâmiyet'i tehlikeli kabul edebilir miyiz?

Sen san'atların milletleri yumuşatıp gevşettiğine ve böylece imparatorlukların çatır çatır çöktüğüne inanıyorsun; buna misal olarak gevşeyen eski İran imparatorluğunun harabelerini gösteriyorsun. Halbuki, san'atı İran'dan da üstün tutan ve kıyas kabul etmez bir özenle onu yoğurup ihtişamla yükselten eski Yunanlıları unuttun mu?

Güzel san'atların erkekleri kadınlar gibi gevşetip inceltikleri, kadın mizacına soktuğu söylenince, hiç olmazsa, bütün bu san'atları yaratıp meydana getirenlerin kasd edilmediğini anlamak lazımdır. Çünkü, san'atı yaratıp meydana getirenlerin işsiz güçsüz kimseler olmadığı kabul olunuyor demektir. Zira, bir erkeği cesâret fazîletinden uzaklaştırıp, gevşekliğe ve kadınlaşmağa sevk eden en büyük etken işsizlik ve avareliktir. O halde, güzel san'atların erkekleri gevşetip inceltikleri, kadın mizacına soktuğu sözünden

murad olsa olsa, sadece bu güzel san'atları kendi nefislerinde tatbik edenlerdir. Lâkin, huzur ve sükun içinde yaşayan bir memlekette, bir san'atın kolaylık ve huzûrundan faydalananlar, diğer bir san'attan istifâde zarûretini de duyarlar, ancak utanç verici bir sefâlet bu ihtiyaca engel olabilir. Bundan da şu netice çıkar ki, işsizlik ve gevşeklik san'atlarla hiçbir şekilde uzlaşamaz.

Rhedi, bilir misin ki, Paris yeryüzünün en şehvetperest beldesidir. Orada zevklerin en inceliğine kadar gidilir; bu belki de hayatın burada çok haşin ve meşakkatli oluşundandır. Burada bir erkeğin zevk ve sefâ içinde yaşaması için yüz insanın durmadan çalışması lazımdır. Bir kadın, bir toplantıda muhakkak bazı süslerle bezenmiş olmalıdır, bu zaruret onun kafasını yer bitirir. İşte bu gibi anlarda o kadının süsü için elli san'atkârın durup dinlenmeden terlemesi, uyumaması, yememesi, içmemesi şarttır. Bu kadın, o toplantılarda öyle hükmeder, öyle hürmet ve itibar görür ki imparatorumuz bile bu üstünlük karşısında şaşar kalır. Eh, bilirsin Rhedi! Şu yeryüzünün en büyük imparatoru menfaattir. Bütün bunların sonucu gayret ve faaliyet olur. Çalışmağa olan bu şiddetli saldırganlık, zenginleşmeye duyulan bu büyük ihtiras derece derece en küçük san'atkârdan en büyük şahsiyetlere kadar bütün zihinleri doldurur; dünyada hiç kimse, kendinden daha aşağı merhalede gördüğü diğerinden daha yoksul olmağı kesinlikle istemez. Onun için, Paris'te her gün öyle insanlara rastlanır ki, bu kimselerin servetleri kendilerini kıyamete kadar besleyebileceği halde, yine de durmadan çalışırlar ve ömürlerinin kısalması pahasına tehlikelere atılıp yeni servetler yığarlar.

Aynı ruh ve aynı düşünce milleti de bir hayli sarmış bulunuyor; her yerde iş ve sanayi göze çarpar; o halde, senin bahsettiğin gevşemiş, kadınlaşmış halk hani nerede?

Öyle zannediyorum ki, Rhedi, bütün hevesler ve hazla-

ra ilişkin san'atları kapı dışarı edip sadece toprağın verimini sağlayan ve arttıran san'atı ve ilmi benimseyen bir memleket halkı dünyanın en sefil insanları hâline sokulmuş olur.

Bir diyarın sâkinleri kendi varlıkları için mutlak zarûrî olan ihtiyaç vâsıtalarından vaz geçerlerse, millet her gün daha da azalıp seyrekleşir ve devlet o derece zaafa uğrayıp cılızlaşır ki, en küçük bir devletin önünde bile tam bir hezimete mahkûm hale girer. Burada uzun tafsilâta girişir ve diyebilirim ki, şahısların gelirleri hemen tamamen kurur ve bunun neticesi olarak da, prensin hazinesi tam takır hale gelir. Bu durumdaki vatandaşlar arasında ihtiyârî ve tabiî münâsebetler tükenir. Bu sûretle her vatandaşın faaliyet eseri olan san'atın geliştiği sahalarda kuvvet bulan birleşmeden kaynayan servet mübâdelesi ve gelirler tamamen kısırlaşıp erir. Bu takdirde, her vatandaş gelirini ancak kendi toprağından bekleyebilecektir; bu da ancak açlıktan ölmeyecek kadar lâzım olan düşük bir miktardan ibarettir. Lâkin bu hal bir hükümranlığın millî gelirinin yüzde biri dahi olamıyacağından, o diyar halkının da aynı oranda azalması zarûretini doğuracaktır.

Sen şimdi, sanayiden gelen gelirin, nereye kadar yayıldığına bir dikkat et! Bir sermâye tesisi, sahibine senelik ancak, değerinin yirmide biri kadar bir gelir sağlayabilir. Halbuki bir ressam, fırçasıyla kendine sermâyesinin elli mislini temin edecek bir tablo yapabilir! Aynı şey kuyumcular için; yün, ipek ve bütün bu çeşit sanayi erbâbı için söylenebilir.

Bütün bunlardan şu netice çıkıyor ki, Rhedi, bir hükümdarın kudret sahibi olması için tebaalarının huzur ve zevk içinde yaşaması lazımdır; bu hükümdar milletine hayat için lâzım olan bu zaruretleri büyük bir dikkat, çaba ve özenle temin etmek zorundadır.

Paris, 14 Aralık 1717

MEKTUP YÜZ SEKİZ

Rika'dan İbben'e

İzmir

Genç hükümdarı gördüm. Bu hükümdarın hayatı, tebaası için çok azîz ve kıymetlidir; bu hayat, yavrucağın sebep olacağı büyük kargaşalıklar yüzünden, bütün Avrupa için de aynı ehemmiyeti haizdir. Lâkin krallar ilâhlara benzer, yaşadıkları müddetçe ölmez farz olunurlar. Sîmâsı hem muhteşem hem de sevimli ve latîftir. Güzel bir tahsil ve terbiye, mes'ud bir mizaçla el ele vermiş; dünyayı büyük bir hükümdarın şereflendireceği müjdesi var sanki!..

Diyorlar ki, kendilerini bekleyen iki büyük imtihandan geçmedikçe, Batı hükümdarlarının karakterlerini bilip öğrenmek asla mümkün değildir; bu iki imtihan aracı da, kralları hâkimiyetleri altına almak, düşüncelerine hükmetmek için var kuvvetleriyle mücâdele etmişlerdir. Hükümdarlar da bu esârete düşmemek için çırpınmış durmuşlardır.

Hakikaten, genç bir kralın saltanatı zamanında bu iki hâkimiyet daima bir diğerine rakip olmuştur; fakat ihtiyar bir kralın saltanatında bu iki rakip aralarında anlaşıp uzlaşmışlar, yanyana yaşamışlardır. Genç bir hükümdarın idâresinde, bir rûhânînin rolü tahammül edilemeyecek kadar zordur. Hükümdarın kuvvet ve kudreti, kendisinin zaaf ve cılızlığını meydana koyar. Halbuki, diğeri ne zaafından ne de kuvvetinden yılmaz, muzaffer olur.

Fransa'ya geldiğim zaman, şimdi ölmüş bulunan hükümdarı tamamen kadınlar tarafından idare edilir buldum! Halbuki, yaşı itibariyle yeryüzündeki hükümdarlar içinde böyle bir idâreye en az ihtiyacı olan kendisiydi. Bir gün, bir

kadının şöyle dediğini duymuştum: "Bu genç albay için bir şeyler yapmak lazım; onun ne derece mümtaz bir şahsiyet olduğunu pekâlâ biliyorum. Bu hususta bakanla görüşeceğim."

Başka bir kadın da: "Bu genç râhibin bir köşede unutulmuş olması çok garip doğrusu! Halbuki o mükemmel bir piskopos olmaya layıktır. Rûhen asîl insandır. Ahlâk ve fazîletlerine göğüs gere gere şehâdet edebilirim." diye hayıflanmıştı.

Ama sen şimdi, sakın bu beyânatları veren kadınları, hükümdârın hayatına girmiş kadınlar diye hükmetme! Bunlar, belki de bütün ömürlerinde hükümdârla iki defa bile konuşmamışlardır. Lâkin ne yaparsın ki, Avrupa hükümdârları nezdinde, bu gibi şeyleri yapmak son derece basit ve kolaydır.

Hülasa, azizîm, sarayda bir hizmet görüp de, Paris veya taşrada eliyle hasenâtlar dağıtan veya adâletsizliklere yol açan bir kadına sahip olmayan hiç kimse yok gibidir. Bütün bu kadınlar kendi aralarında tam bir anlaşma tesis etmişler, işleri tıkırında yürütüp duruyorlar. Bu nazenînler Fransa'da öyle bir cumhuriyet kurmuşlardır ki, bu idâreyi ellerinde tutanlar, en faal ve yaman kadınlardır ve her an bir diğerinin yardımına hazırdırlar. İşte senin anlayacağın, devlet içinde devlet gibidirler.

Sarayda yaşayanlar, Paris'te olsun, taşrada olsun bakanların, büyük hâkimlerin, yüksek rûhânîlerin nasıl sevk ve idâre edildiklerini görebilirler; onları idare eden kadınları tanımayanlara gelince, bunlar bir oyuncağın etrafında cıvıldaşan bebeklere benzerler; o oyuncakları hareket ettiren zembereklerden habersiz, hayran hayran bakıp dururlar.

Şimdi sana sorarım, sevgili İbben, bir kadının yalnız ve

sadece onunla yatmak için bir bakanın metresi olmayı kabul edebileceğine inanabilir misin? Ben de nele söylüyorum, değil mi? Elbette buna inanamazsın! Bu kadın her sabah beş yahut altı mevkie adam kayırmak için o bakana metres olmuştur, tabii. Onlar büyük bir istek ve ihtimamla atıldıkları bu iyilik ve insâniyet mücâdelesinde sayısız bahtsızların imdadına koşarlar ve böylece yüzbinlerce liralık gelirlere nâil olurlar!

İran'da imparatorluğun iki, yahut üç kadın tarafından idâre edildiğinden şikâyet edilir, öyle değil mi? Halbuki, Fransa bu sahada çok daha beterdir. Burada devleti genellikle kadınlar idâre eder. Hem de bütün otoriteyi! Ve sadece toptancı olarak da kalmaz, perakendeci de kendileridir.

Paris, 30 Aralık 1717

MEKTUP YÜZ ON ÜÇ

Rhedi'den Usbek'e

Paris

Avrupa'ya geldiğim günden beri eski ve yeni tarihçileri okuyorum. Geçmiş zamanları mukayeseden kendimi alamıyor, bütün bu devirlerin gözümün önünden geçişlerini hızla seyrediyorum. Lâkin düşüncelerimi bilhassa çağların arasına derin uçurumlar açan ve yeryüzünün şeklini değiştiren büyük değişimler üzerinde durduruyorum.

Belki de sen, her gün derin sûrette hayretimi çeken bir şeye hiç dikkat etmemişsindir: Acaba, şu dünya dediğimiz âlem, eski devirlerdeki kalabalığını neden kaybetti de böyle tenhalaştı, bana söyler misin? Tabiat nasıl oldu da, ilk

çağlardaki bolluk ve bereketinden mahrum kaldı? Yoksa, tabiat ihtiyarladı mı? Yahut da, sararıp solmağa, artık çökmeye mi başladı?

İtalya'da bir seneden fazla kaldım; eski devirlerin bu kadar meşhur diyarında, sadece yıkıntılar ve virâneler görebildim. Halkın hemen hepsi şehirlerde oturmalarına rağmen, bu beldeler yine de ıssızdırlar. Sanki bu şehirler, tarihlerin o kadar bahsettikleri büyük debdebe ve ihtişâmların hüküm sürdüğü yerlerin işlerini göstermek için ayakta duruyorlar.

Roma şehrinin eski devirlerdeki nüfusunun, bu günkü Avrupa'nın büyük bir kraliyetinde bulunmadığı iddia ediliyor. Romalı vatandaşlardan öyleleri varmış ki, on bin, hatta yirmi bin esiri bulunurmuş; taşralardaki mâlikânelerinde çalıştırdıkları da ayrı imiş. Roma'nın o tarihlerdeki kendi hür vatandaş nüfusu 400.000-500.000 olduğu düşünülürse (bu vatandaşların esirleri ile birlikte) bu muhteşem başkentin bütün nüfusunu hesaplamak için akıl ve sabır ister![1]

Eski devirlerde Sicilya adasında kudretli kraliyetler ve muhtelif milletler yaşadığı halde, sonraları bunlar oradan silinmişlerdir. Şimdi, bu adanın volkanlarından başka önem haiz bir tarafı kalmamıştır.

Yunanistan, târihî nüfusunun yüzde birini bile barındırmıyor.

Eski devirlerin o kadar kalabalık diyarı İspanya, şimdi boş kırlardan ibâret. Fransa'ya gelince, Cezar'ın bahsettiği

1- Müellif bu fikri Vossius'den, belki de Bayle'den almış olmalı. Vossius, eski Roma'nın ihtişâmına dair eserinde, Roma'nın 667 yılında 460.000 nüfusu bulunduğunu söylüyor ve gâyet eski Roma şehrindeki esirlerin, hür insanlara oranı, eski Atina şehrindekinin aynı idi ise, bu takdirde şöyle bir mukayese yapmak lâzım gelecektir: 20.000 nüfuslu Atina'da 400.000 esir vardı. Bu orana göre, Roma'nın esir nüfusu 8.000.000 idi ki, böyle bir kalabalık Avrupa'nın en kudretli kraliyetinde bile bulunmaz.

eski Gaulluler'e kıyasen, hiç mesâbesindedir.

Avrupa'nın kuzey memleketleri adam akıllı tenhalaşmış bulunuyor. Halbuki, eskiden o diyarlar insanlarla öyle dolup taşarlardı ki, halk bölük bölük, tıpkı arı sürüleri gibi, oralardan başka iklimlere akın ederler ve yeni yeni koloniler, yeni yeni milletler meydana getirirlerdi.

Polonya ve Avrupa kıt'asındaki Türkiye hemen hemen halksız kalmışlardır.

Vakti ile Amerika'da büyük hâkimiyetler kurmuş kitlelerin ellide birini bile bulmak mümkün değildir.

Asya kıt'ası da parlak bir durumda değildir. Hele şu küçük Asya, vakti ile o derece büyük hâkimiyetleri barındırmış, öyle büyük şehirleri sînesinde toplamış bu diyar, şimdi iki üç perişan şehircikten ibaret kalmış bulunuyor. Büyük Asya kıt'asına gelince, Türkler'in boyunduruğuna girmiş diyarların nüfusu azalmış, her taraf tenhalaşmıştır[1]; bizim hükümdarlarımızın hâkimiyetine giren kısımlar ise, buralarını eski güllük gülistanlık devirler ile mukayese edersek, Xerxes ve Darius devirlerinde yaşayan nüfusun ancak pek az bir kısmının yaşadığını görürüz.

Mısır da, diğer hâkimiyetler kadar eski nüfusunu kaybetmiştir.

İşte, nihâyet bütün dünyayı gözden geçiriyorum; her tarafta sadece yıkıntılar, sefâletler gözüme ilişiyor; sanki bütün bu çöküntüler ve perişanlıklar, kolera ve kıtlıktan meydana gelmiş gibi, beni titretip sarsmaktadır.

Afrika, dünyanın diğer kıt'alarına nazaran, daima meçhul kalmış bahtsız bir ülkedir; bu kıt'adan açıkça ve kesin dille konuşmak mümkün de değildir. Ama, tarihin her dev-

1- Bu ifâde dahi 82. mektupta bahsedilen Tatarlar'dan Türkler'in murad edildiğini açıklıyor. Mütercim

rinde bilinen Akdeniz kıyıları bundan müstesnadır. Bununla beraber, buralar da Kartaca ve eski Roma devirlerinin ihtişam ve zenginliğini tamamen kaybetmiş haldedir. Bu gün, bu diyarların hükümdarları öyle âciz, öyle zayıftırlar ki, yeryüzünün hemen hemen en küçük hükümdarları olmuşlardır.

İnceden inceye hesâb ettim, kitâb ettim; sonunda, eski çağlarda yaşayan insan nüfusunun ancak onda birinin halen yaşamakta olduğu neticesine vardım. Asıl insanı şaşkına çeviren, bu geriye kalan nüfusun da her gün daha da azalmasıdır. Bu azalma böyle devam ederse, on asır geçmeyecek, bütün dünya ıssız bir çölden ibâret kalmağa mahkûm olacaktır.

İşte böyle, sevgili Usbek! Dünyanın başına musallat olan korkunç âfet, bence bundan ibarettir. Lâkin, bu âfetin yaklaştığının farkında bile olmuyoruz. Çünkü, bu pek sessiz ve sinsi, asırlar boyunca gizli kalabilmiş bir zehirin, beşer bünyesini yavaş yavaş yiyip tahrip etmesi sonunda, o varlığı çökertip öldürmesine benziyor.

Venedik, 10 Eylül 1718

MEKTUP YÜZ ON DÖRT

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Şu yeryüzü dediğimiz âlem, sevgili Rhedi, hani pek öyle değişip bozulmaz da değildir[1]; hatta, astronomlar, dünya-

1- Montesquieu 1719 tarihinde, Bordeaux Akademisi hesabına, "Eski ve Yeni Dünya Tarihine Dâir Açıklama"sını kaleme almış bulunuyordu.

yı dolduran cisimlerin tabiî faaliyetlerinden doğan göklerdeki değişmelerin yanılmaz görgü şâhidleri bulunuyorlar.

Dünyamız da, diğer yıldızlar gibi, aynı tabiat kanunlarından kaynayan hareket ve faaliyetlere tâbidirler; bu sebeple bağrında yerleşmiş bu kanunların prensiplerinden fışkıran felâketlerle mücâdele etmek bahtsızlığına katlanmak zorundadır. Hakikaten, karalarla denizler, sanki sonu gelmez bir savaş içinde çarpışırlar; her an yeni tertibler ve terkibler meydana gelir.

İnsanlara gelince, devamlı değişmelerin tesirlerine esir, yurtlarında şaşkın ve telaşlı bir ömür sürerler. Kendilerini bir hamlede yere sermeye, yahut sayılarını arttırıp eksiltmeye muktedir binlerce felâket nedeni her an başlarına yağmaya hazırdır.

Ben sana hemen bütün tarihçilerin bahsettikleri muazzam şehirleri, muhteşem hâkimiyetleri tamamen yok eden istisnâî felâket ve musîbetlerden dem vurmuyorum. Tarihler dünyayı zaman zaman yakıp yıkan, harap ve perişan eden umumî vebâ âfetleri ile dopdoludur. Bu âfetlerden bilhassa biri, insanlık için öyle kötü olmuştur ki, bitkileri tâ köklerden yakıp kurutmuş, dehşeti tâ Cathay[1] İmparatorluğu'nda duyulmuştur. Şâyet, bu musîbetin tahrip şiddeti bir derece daha fazla olsaydı, belki de bütün bir insnalığı bir günde yok ederdi.[2]

Hastalıklar için de, en yüz kızartıcısı olanın, Avrupa, Asya ve Afrika'yı baştan başa sarstığından daha iki asır geçmemiş bulunuyor.[3] Çok az bir zaman içinde, müthiş

1- Cataya yahut Cathay ismini, Orta Çağ müellifleri Çin'e veriyorlardı.

2- Müellif, belki de 1348'de gerçekleşmiş olan kara veba felâketini imâ etmiş istiyor.

3- *Düşünceler* (Kitap: I sahife : 490) eserinde, müellif şöyle diyor:
"Frengi 1605'de Hindistan'ın Calcuta eyâletinde ağır tahribat yapmışın. Bu tarihe kadar bizce meçhul olan bu hastalığı Portekizler Avrupa'ya getirdiler; bu da Hindistan'ın keşfi sayesinde oldu."

tahribatları oldu. Şâyet, aynı şiddette devam etseydi, bütün insanlara sür'atle bulaşacaktı. Doğuştan bu utanç verici âfete uğrayanlar, topluluğun mecbur ettiği ağır yüklere tahammül edemeyerek er geç sefilâne bir hayatın çamurunda boğulup gideceklerdi.

Bu zehirin tesiri biraz daha fazla olsaydı, işin neticesi neye varırdı, acaba? Ve şâyet, bu amansız zehirin aynı kudretteki devâsı da bulunsaydı insanlığın kaderi ne olurdu? Kim bilir, belki de bu takdirde, beşer neslinin ancak bazı topluluğuna hücum eden bu âfet, bir gün gelecek, doğrudan doğruya neslin toptan varlığına da saldırıp onu kurutacaktı!

Lâkin, insan türünün mahvolmasını doğurabilecek bu kötülüklerden de niçin bahsediliyor? Bunlar hiç başa gelmemiş midir, sanki? Tufan musîbeti, insanoğlunu bir tek âileden ibâret halde bırakmadı mı? Filozofların bir kısmı var ki, bunlar iki yaratılışın var olmasının birbirlerinden ayırt edilmesini tavsiye ederler. Yani, maddenin ve insanın yaratılışları ayrı ayrıdır, onlarca. Halbuki, bunlar anlamıyorlar ki, maddenin yaradılışından ancak altı bin sene geçmiştir. Öte yandan, Ulu Tanrı eserlerini ebediyet boyunca yaratıp tefrik etmiş bulunuyor. Öyle ise, bu yaratıcılık kudreti önünde altı bin yılın da sözü mü olur? Şâyet, onların görüşleri doğru olsaydı, Rabbin ya daha önce bu yaratıcılık ve tefrik kudretinden mahrum olduğu, ya da bu yaratılış ve tefriki istemediği kabul olunmak icab eder. Halbuki, bir zamanda o kudreti göstermeyen, diğer zamanda da ona sahip olamaz. O halde, Allah bunu daha önce istememiştir, ihtimali kalıyor. Lâkin madem ki, Ulu Tanrı'nın halefi yoktur, bir kere arzuladığı şeyi, daha önce de arzulamış ve daha baştan itibaren istemiş demektir.

Bununla beraber, tarihçiler bize ilk atamızdan bahse-

derler. Bize, tabiatta insan türünün nasıl meydana geldiğinden dem vururlar. Acaba, Nûh peygamberin tufandan kurtulması gibi, Hazreti Adem'in de dünyanın ilk kuruluşundan itibaren yeryüzünü sık sık kasıp kavuran umûmî felâket ve musîbetlerin birinden kurtulmuş olduğunu düşünmek acaba tabiî olmaz mı?

Fakat, bütün musîbetler o derece velveleli ve korkunç olmazlar. Nitekim, dünya yüzünde öyle çok köşeler görüyoruz ki, oralarda insanlar varlıklarını koruyabilmişlerdir. Heyhât! Lâkin ne biliriz ki, bu görünmez, hissedilmez, fakat yavaş yavaş tesirini yürüten bu büyük yorgunluk ve çöküntünün asıl nedeni, belki de yaşadığımız dünyanın tâ kendisidir?[1]

Dünya nüfusunun, on yedi, on sekiz asırdan beri gittikçe azaldığına dair bana yazmış olduğun mektubuna henüz cevap vermemiş olduğum halde, sana bütün bunlardan neş'e ve hararetle bahsedişimin sebebini bilemiyorum; ama çok yakında sana yazacağım mektupta, bahsettiğin şeylerin maddî sebeblerinden ayrı olarak, moral nedenlerini de sayıp dökeceğim.

Paris, 8 Ekim 1718

MEKTUP YÜZ ON BEŞ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Madem ki sen, yeryüzündeki insanların eski devirlere göre azalmış olmalarının sebeplerini araştırıyorsun; öyle

1- Bu cümle, eserin 1754 baskısında, mektuba ilâve edilmiştir

ise, bu araştırmalarına dikkat et, aradaki büyük farkın ahlâkî geleneklerden doğduğunu pekâlâ göreceksin.

Hristiyanlık ve İslâmiyet, Roma imparatorluk dünyasını aralarında bölüştüklerinden beri, her şey değişmiştir. Keşke, bu iki dine mensup milletler de, dünyanın eski hâkimleri gibi, beşer nüfusunun artmasına gayret etselerdi; lâkin, hiç de öyle olmamıştır, heyhât!

Peygamber efendimiz bize: "Karılarınızı görüp gözetin; çünkü, siz onlara tıpkı üzerlerine giyindikleri elbiseleri kadar zarurî bulunuyorsunuz; nasıl ki, onlar da size tıpkı giyindiğiniz libaslar kadar mutlak bir zarûrettir." buyuruyorlar. İşte hakikî bir Müslümanın hayatını gayret ve şevkle dolduran bir!..

Yine Resûlü Ekremimiz; "Karılarınız tarlalarınızdır. Öyle ise, tarlalarınıza istediğiniz gibi yaklaşabilirsiniz. Ruhlarınızın hayrı için faaliyetinizde serbestsiniz. Beklediğiniz bu hayrı bir gün bulacaksınız."[1] buyuruyorlar.

Benim gözümde iyi bir Müslüman, bir koşuya giren diğer yarışmacıları geçmek azmiyle durmadan atak yapan bir atlettir; lâkin, heyhât! Daha ilk yorgunlukların ani etkisiyle sarsılıp ezilmekte ve içinde zaferden zafere koştuğu koşu meydanına yığılıp kalmakta, kendi zaferinin ağırlığı altında mahvolup gitmektedir.

1- Kur'ân-ı Kerîm'in Bakara Sûresi'nin 223. âyetinin, Du Ryer tarafından tercümesi (La Haye, 1685, sahife: 27) müellif tarafından benimsenmiş bulunuyor. Daha sonra Besim Atalay Beyefendi tarafından büyük bir itina ve vukufla yapılan Kur'ân tercümesinde ise (sahife: 45), aynı âyet şöyle tercüme edilmiştir: "Kadınlar sizlerin ekeneğiniz, nice isterseniz ekeneğe yaklaşınız, kendinize sununuz, Allah'tan sakınınız: bileniniz ki sizler, Allah'a kavuşacaksınız, müjdele inanmış bulunanları..."

Bundan 278 sene evvelki Fransızca tercümesindeki "beklenen hayrın bir gün bulunacağı" müjdesi, izdivacın meyvesi olan çocukları imâ olduğuna göre, iki tercümenin bir diğerini hayırhah bir mânâ ve delâletle tamamladığına inanıyoruz. (Mütercim)

Halbuki tabiat tesir ve kuvvetini yavaş yavaş, yani tasarruf esasına riâyet ederek gösterir; onun hareket ve faaliyetleri asla şiddet ve ataklığa dayalı değildir. Hatta, nimetlerinin elde edilmesi ve idrâki de öyledir. Daima itidal ve basîret ister. Adımları her zaman ölçülüdür. Bu itidal ve âhenk şâyet zorlanacak olursa, her şey berbat olur, yıkılır. Sînesinde yaşayan yaratılışı müdafaa ve muhâfaza için bulundurduğu bütün kuvvetleri kullanır; lâkin zor karşısında bütün muhâfaza kuvvetini ve doğurup çoğaltma fazîletini tamamen kaybeder.

İşte, bunun gibi bizi memnun ve hoşnut etmekten ziyâde eritip bitirmeye yarayan kadınlar, bu zaaf ve gevşeklik anlarında başımıza musallat olurlar. Çok kere, muhteşem bir sarayın zenginlik ve refahı içinde debdebe süren bir adamın pek az çocuğa sahip olduğunu görürüz. Hatta, bu çocuklar çoğu durumlarda, cılız ve hastalıklı babalarından miras aldıkları bir dermansızlık ve solgunluk içinde dertli bir ömür sürüp giderler.[1]

Hepsi bu kadar da değil; bu zoraki bir iffet muhâfaza ve hapsi ve kezâ atâlet mecburiyeti, ister istemez onları görüp gözetmeyi de mecburî kılmış ve muhâfızlar tâyinine mecbur olunmuştur. İşte, bu vazife de harem ağalarına yüklenmiştir. Din, hatta kıskançlık, başkalarının onlara yaklaşmasına asla müsaade etmez. Bu muhâfızların sayıları da son derece çoktur. Bunun da böyle olması lazımdır. Zira, bir taraftan harem içinde hüküm süren iç mücâdelelerini yenip sükûn ve huzuru temin etmek, diğer taraftan, dışar-

1- Ricaut: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazır Durumu*, (Amsterdam, Wolfgang 1670, cilt: II, sahife: 203) adlı eserinde, çok kadınla evlenme (polygamie)nin Türkiye'de nüfus artmasına değil, hatta eksilmesine sebep olduğuna işâret ederek diyor ki: "Her ne kadar, Türkiye'de çok kadınla evlenmek hukuku tanınmış ise de, iffetle kadının aşkı ile ayakta duran âile birliğine göre, orada çok çocuk doğmadığı, doğup da yaşamadığı görülmektedir."

dan gelecek tertib ve teşebbüslere engel olmak gerekir. Böylece on karısı, yahut odalığı olan bir erkeğin en azından on harem ağasına ihtiyacı vardır. Lâkin bu kadar çok erkeğin daha doğuşlarından itibaren ölmüş sayılmaları toplum için büyük bir kayıptır. Böyle olunca da, nüfusun gittikçe azalması neden garip görülsün?

Saraydaki esîrelere gelince, harem ağalarıyla birlikte saray hizmetinde bulunan bu kızlar, bütün ömürlerini orada geçirirler; bekâretleri de orada kavrulur ölür. Zira, orada durdukça evlenemezler, hanımları da bir kere kendilerine alışınca, artık imkanı yok, onlardan vazgeçemezler.

Şimdi, yalnız bir insanın, sırf kendi zevk ve hevesleri için, kadın olsun, erkek olsun, ne kadar insanı emrinde tuttuğu ve devlet hesabından onları insan türünün çoğalması yönünden de kendilerini nasıl varlıksız ve faydasız hale getirdiğini bir düşün!

Constantinople ve İsfehan dünyanın iki büyük imparatorluğunun idâre merkezidir. Bu vasıflarıyla, orada her şeyin yolunda gitmesi lâzımdır, değil mi? Bundan başka, bin çeşit câzib taraflarıyla dünyanın her yanından insan akını olur, oralara. Buna rağmen, bu merkezlerde nüfus her gün daha da azalmaktadır. Ve şâyet, hükümdarlar, hemen her asır ve bazan bütün bir milleti getirip içerilerine yerleştirmeselerdi, çoktan tarihlerden silinip gitmiş olacaklardı.[1] Bu konuyu başka bir mektubumla tamamlayacağım.

Paris, 13 Ekim 1718

1- Ricaut, aynı eser (cilt: I, sahife: 18): "Türkler'de nüfus arttırmanın muhtelif çareleri onlar için esaslı bir siyâsetti."

Montesquieu ise, *Düşünceler* (sahife: 151)'de şöyle diyor:

"Asıl acıklı hal, bu başşehrin, bir taraftan bütün civarın nüfusunu içine çektiği halde, nüfussuzluktan tenhalaşıp erimekten yakasını sıyıramamasıdır! İşte, Constantinople dediğimiz muhteşem belde, bu acıklı durumdadır!"

MEKTUP YÜZ ON ALTI

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Eski Romalıların esirleri bizimkilerden az değildi; hatta, onlar daha fazla esir kullanırlardı. Lâkin, esirlerine davranışları çok daha başkaydı; pek insanî idi.

Bu esirlerinin sayısını kuvvet ve şiddet kullanarak azaltmak şöyle dursun, tam tersine artmasına uğraşırlar ve bu uğurda yapmadıkları fedâkârlık kalmazdı. Bunun için de, evvela onları bir diğeriyle evlenmeye teşvik ederlerdi ve neticede de önce kendileri evlerini her cins ve yaşta hizmet gören insanlarla doldurmuş olurlar, sonra da devlet sayısız insan kuvvetine sahip olurdu.

Bir âilenin reisi kendini, çocuklarının çokluğu ile varlıklı sayar, bununla övünürdü.[1] Bütün âilenin geçimi, tahsil ve terbiyesinden baba sorumluydu. Âile reisi bir kere bu yükün altına girmeyi göze aldı mı, artık hiçbir şeyi umursamaz, yalnız tabiî eğilimlerinin câzibesine kapılarak çok kalabalık bir kitle meydana getirirdi.

Halbuki, sana söylemiştim; bizde ise bütün esirlerimizin tek vazifeleri sadece, karılarımızı muhâfaza etmekten ibârettir; âile içinde gördükleri başka bir vazife yoktur. Devlet nizâmı içindeki varlıkları ise, devamlı sûrette bir acz ve miskinlik, bir tembellik ve atâlet kaynağıdır. Çünkü, atâlet ve tembelliğin zoru ile ziraat ve san'at sahasına hayatiyet ve

1- İmparator Auguste, Julia ve Puppia Poppaea kanunlarını yayınlayıp ilan ederek, o tarihte Roma'da meydana gelen bir doğum azalması krizini önlemek istemişti. Bu kanunlara göre, üç çocuk babası erkekler şan ve şerefllere boğuluyor, bekârlar ise, medenî haklarını kullanmaya ehil olmaktan çıkıyorlardı

faaliyet verebilecek bir yığın hür ve güçlü insandan, sayısız âile reislerinden mahrum kalınmış oluyor.

Halbuki, Romalılarda durum hiç de aynı değildi; cumhuriyet idâresi, bu esirler kitlesinden sonsuz hizmetler sağlıyordu. Bir kere, çalışan her esirin bir pécule'ü vardı.[1] O bu ücretini sistem ve şartlarına riâyet ettiği, efendisinden alırdı; buna karşılık da canla başla çalışır ve bu nimetin fışkırdığı faaliyet kaynağının bollaşmasına kendini vakfederdi. Bakarsınız bir esir bir tezgâhın başındadır; ötekisi deniz ticâretiyle meşguldür; bir başkası öteberi satmaktadır, bir diğeri ya mekanik bir aracı çalıştırmakta, ya da toprağı kuvvetlendirip verimlilik kabiliyetini arttırmaktadır. Velhasıl ne olursa olsun, yaşamakta olduğu esâret hayatının huzurunu da arttırabilen ve bir gün kavuşulacak hürriyetin tatlı ümidini de müjdeleyebilecek bu ücreti faydalı ve verimli işlerde kullanmayan tek bir esir dahi bulmak mümkün değildi. Böylece son derece gayretli ve çalışmağa istekli bir kitle meydana gelmişti ve bu sayede de san'atın her şubesi ve sanayi büyük bir canlılık ve gelişmeye kavuşmuştu. İşte bu Romalı esirler kendi gayret ve ihtimamları sayesinde, evvela servete, sonra da hürriyete kavuşmuşlar ve bu sûretle de cumhuriyet idâresi her gün daha da gelişip kuvvetlenmiş ve sînesinde yeni yeni hür âile birlikleri toplayarak çöküp giden eski âilelerin yerlerini almıştı.

Belki de, gelecek mektuplarımdan birinde sana izah ve ispat edeceğim ki, bir memlekette insan adedi arttıkça ora-

1- Yevmiyeye tekabül eden ve para ile ifâde edilen bir ücrettir. Pozitivist cezâ sistemi içinde, cezâ infaz usûlünü dahi bu sisteme dayandırmış Fransa'da cezâ evlerindeki mahkûmlara ödenen yevmiyelere de bu ad verilmekte ve bu ücret üç eşit kısma taksim edilmektedir. Bu ücretin üçte biri mahkumun hapishane hayatına ait masrafları karşılamakta, ikinci üçte biri istediği tarzda şahsî masrafları ve âile ihtiyaçları için kendisine infaz esnasında verilmekte ve geriye kalan üçte biri ise, tahliyesinde namuslu bir hayat sürmesini temin edecek işin sermayesi olur diye kendi adına muhâfaza edilmektedir. Mütercim

da ticâret dahi gelişip kuvvetlenir; yine kolayca ispat edeceğim ki, ticâret gelişip kuvvetlendikçe de, o diyarda insan nüfusu artar. Bu iki şey birbirinin yardımcısı ve her biri zarûrî sûrette diğerinin hayrını doğurur, onu geliştirip kuvvetlendirir.

İşte böyle davranılsaydı, kimbilir bu çalışkan esirlerin adedi zamanla nasıl gelişip artacaktı. Sanayi hayatı ve bolluk onları arttırıp çoğaltacak, buna karşılık onlar da sanayi hayatını bolluk ve bereketi arttırıp çoğaltacaklardı.

Paris, 16 Ekim 1716

MEKTUP YÜZ ON YEDİ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Şimdiye kadar hep Muhammed dinine tâbi olan kavimlerden bahsettik; buralarda Romalılar'ın hâkimiyeti zamanındaki nüfusun ne sebeble azaldığını araştırdık. Şimdi de, Hristiyanlık âlemine bir göz atmamız gerekiyor.

Putperest olan Roma hâkimiyeti, boşanmaya cevaz veriyordu. Halbuki, Hristiyanlık bu müesseseyi lağvetti. Önceleri pek önemsiz gibi görünen bu değişiklik sonraları inanılmayacak derecede vahim neticeler meydana getirdi. Bu yasakla evliliğin yalnız zevki kaçırılmış olmadı, fakat ondan beklenen âkıbetleri de yıkıp harâbeye çevirdi. Onlar bu sûretle evlilikle bağlanan düğümü daha da sıkmak istemişlerken, bu düğüm, heyhât, tamamen gevşeyip çözülmüş oldu; ve evlilik kalbleri birleştiren bir bağ olmaktan çıka-

rak kökleri ebediyyen birbirinden silkip ayırdı.

Aslında bu kadar serbest bir anlaşma olmasına, kalbin tamamen hür, endişesiz ve hiçbir baskı altında ezilmemesi gerekmesine rağmen, evliliği sıkıntılar ve üzüntüler, mecburiyetlerle ve hatta kaderin kötü bahtıyla gölgeleyip kararttılar. Ortada hiçbir şey yok iken, tatsızlıklar, boş hevesler ve huysuzlukların doğmasına sebebiyet verdiler; tabiatta sebatsızlık ve değişimlere en az dirençli olan kalbi, güya sıkı sûrette bağlamağa kalktılar. Böylece, bir diğerinin varlığından mustarip, biri diğerinin yakınlığından bezgin ve meflûc iki insanı, heyhât, hemen çoğu kez biri diğerinin dengi olmaktan çok uzak iki varlığı, geri dönülmez, ümitsiz bağlarla bağlamaya gayret ettiler. Bütün bunları da keyfî bir şekilde, gaddarâne ve zâlimâne bir tavırla yaptılar. Bilmiyorlardı ki, bu bağlanılmak istenen vücutlardan biri canlı ise, diğeri bir cesetten başka bir şey olmuyordu.

Halbuki, iki canlı insanın birleşmesini kuvvetlendiren tek çâre de, işte bu boşanma hürriyeti idi. Bir erkek ve bir kadının evlilik hayatına istedikleri anda nihâyet verebileceklerini bilmek kadar bu hayatı karşılıklı bağlarla kuvvetlendirecek dünyada hiçbir neden olamaz; ve bunlar, bu huzurlu hava içinde evlilik hayatının bütün acı ve ıstıraplarına sabırla göğüs gerebilirler. Onlar genellikle bu hürriyeti bütün ömürlerince ellerinde saklarlar, her an bu hürriyetin kendi imdatlarına koşabileceklerinden emin olarak onu özen ve itina ile muhâfaza edeler, lâkin asla kullanmayı hatırlarına getirmezler.

Lâkin, Hristiyanlar'da vaziyet aynı değildir; bu yüzden çekmekte oldukları ıstırabın, gelecek için hiçbir devâsı bulunmadığını düşünerek, ümitsizlikleri daha da artmaktadır. Onlar evliliğin keder ve gâilesinin sürüp gideceğinden titreşip dururlar. İşte, bu yüzden de evlilik hayatı müthiş bir

tatsızlık, şiddetli geçimsizlik, karşılıklı tezyif ve hakaretlerle örselenmeye başlar ve gittikçe çoğalıp gelişerek doğacak nesli de kurutup harâb ederler. Hatta, evliliklerinin üzerinden daha üç yıl geçmemişken, bu âkıbetler meydana çıkar, evlilik hayatının gayeleri tamamen ihmale uğrar; bundan sonra otuz sene mutlak bir soğukluk ve ümitsizlik içinde ömür sürülür; âile birliğinin mahrem hayatında tam bir ayrılık ve uzaklık hüküm sürer. Âile birliği halinde geçen bu mahrem ayrılık ve uzaklık o derece tehlikeler ve kötülükler doğurur ki, aşikâr ayrılık ve uzaklıklar bunun yanında hiç mesâbesindedir. Her biri kendi başına, kendi köşesinde yaşamağa nefsini hasreder. Ve işte bütün bu durumların kötülükleri gelecek nesillerin üzerine yıkılıp kalır. Çok geçmez, ebediyyen mahkûm olduğu kadından artık iğrenmiş olan erkek, kendini bir fâhişenin kollarına atar. Bu utanç verici ticârî münâsebet cemiyet için pek bahtsızlık ve tehlikelerle doludur.

Şimdi, böylece birleşmiş iki insanı düşünelim; bunlardan birisi gerek mizacı, gerekse yaşı itibariyle tabiatın koyduğu esas ve maksatlara ve beşer türünün gelişip çoğalmasına elverişli bir bünyede değildir; işte bu insan diğerini de kendisiyle birlikte uçuruma yuvarlayacak ve onu da tıpkı kendisi gibi faydasız bir cisim hâline sokacaktır. O halde, Hristiyanlık âleminde bu kadar evlilikler olurken, neden vatandaşların sayısı artmıyor, diye hayrete düşmemek lâzımdır. Onlar arasında boşanma lağvedilmiştir. Bir diğerine denk olmayan çiftlerin evliliği ise, asla gayeyi temin etmiyor, felâh bulmuyor. Buradaki kadınlar, Romalılar'da olduğu gibi, müteaddit defalar evlilik yapabilmek ve bu sûretle evlilik saâdetini bir gün tatmak imkânından tamamen mahrum bulunuyorlar.

Cesâretle şu misâli de verebileceğim: İnsanlık Lacédé-

mone gibi bir cumhuriyet devleti idaresini idrâk etmiştir. Orada bütün vatandaşlar, son edece istisnâî ve ince kanunlarla idâre edilirlerdi. Bütün cumhuriyet bir tek âileden kurulmuştu. Bu cumhuriyet idâresi mevzuâtı erkeğin her sene karısını değiştirmesini şart koşmuştu; böylece de devletin nüfusu hesapsız bir şekilde artmıştı.

Hristiyanlığın boşanmayı lağvetmesi sebebini anlamak çok zordur. Evlilik dünyanın bütün milletlerinde her çeşit anlaşmaya müsâit olup, sadece bu birliği zaafa uğratacak hususlara izin verilmez. Lâkin, Hristiyanlar bu görüşe hiç kıymet vermezler. Hatta, bu hakikatı beyân etmekten ise, ölmeyi tercih ederler. Onlar, izdivacı duyguların karşılıklı anlaşıp sevişmesine bağlamak istemezler. Bilakis, sana evvelce de söylemiş olduğum gibi, ellerinde olsa, bu duyguları insanın kalbinden söküp atmak isterler. Lâkin heyhât! Bu bir hayalden ibârettir; bir şekil ve tasavvurdan, bir türlü akıl erdiremediğim garip ve esrar dolu bir vehimden başka bir şey değildir.

Paris, 19 Ekim 1718

MEKTUP YÜZ ON SEKİZ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Hristiyan ülkelerinde nüfusun azlığına sebeb, yalnız boşanmanın kaldırılması değildir. Aralarında büyük bir yekün tutan harem ağalarının da bu işte tesiri büyük olmuştur.

Burada bahsettiğim harem ağalarından maksadım, erkek olsun kadın olsun, rûhânîler, yani râhibler ve râhibe-

lerdir. Bu iki cins insanlar da nefislerini ebedî sûrette riyâzete hasrederler ve cinsî birleşmelerden çekinirler. Bütün nefsânî zevklerden uzaklaşma, bu saflık ve perhizkârlık, Hristiyanlık için en yüce bir fazîlettir. Lâkin neticesi hiçbir şey olmayan böyle bir fazîletin bu derece yüceltilmesi nedendir, bunu da bir türlü anlayamıyorum.[1]

Fikrimce, Hristiyanlık dininin uluları, bir yandan evliliğe büyük kutsallık izâfe ederlerken, diğer yandan cinsî hayatı günah sayıp ondan uzaklaşmayı göklere çıkararak alkışlamaları çok vahîm bir çelişkidir. Çünkü, gerek mukaddes kitaplar, gerek dinî inançlar bir kere iyi sayılan şeyin daima tercihe şâyân olduğunu emrederler.

Böylece, bekâr kalmağı meslek edinen insanların adedi akıl durduracak kadar fazlalaşmış bulunmaktadır.[2]

Eskiden babalar daha beşikte iken çocuklarını bu dinî mesleğe alıştırıyorlar; böylece onların ebediyyen bekâr kalmalarını sağlıyorlardı. Şimdi ise, bu çocuklar on dört yaşına basınca, kendiliklerinden bu mesleğe dâhil oluyorlar ki, netice hep aynı demektir.[3]

1- Reformcu müelliflerin pek çoğu, ruhban sınıfının bekârlığa mahkumiyeti halinde varlıklarının toplum için ne derece tehlikeli olacağını söylüyorlardı. Vauban, yirmi beş ile otuz yaşından küçüklerin dine mensub olmalarını yasaklamak istiyordu. Boulainviller, Saint-Simon, Belesbat rûhânîlerin sayılarının azaltılmasını tavsiye ediyordu; Colbert ise, 16[illegible] tarihli emirnâmesinde, yeni rûhânî topluluklarını sınırlayıp düzen altına alıyordu.

Lâkin, burada Usbek'in cinsel ilişki yasağına karşı gösterdiği şiddetli kızgınlık ve alay, felsefî tasavvurun bayraktarlığı idi. Papaz Gaultier, "İran Mektupları'nın Dinsizliği Artık Ayan Beyandır" adlı eserinin 82. sâhifesinde yukarıdaki satırları şöyle yorumluyor: "Her yıl bir kadın değiştiren bir adam, bekâreti evliliğin üstüne çıkaran bir dini elbette ki tuhaf bulacaktır. O, hiç bir neticesi olmayan bir fazîletin, neden ibâret olduğunu sormakta haklı olabilir. Müellifin koyduğu prensiplere göre ise, cemiyet insanoğlunun asıl ve meramından ibârettir!"

2- Yalnız Fransa'da 1667 tarihinde 270.000 rûhânî mevcut idi.

3- Blois emirnâmesinin 28. Maddesi, 1579 Mayıs'ında, rûhânîlerin intisab yaşını 16 olarak tespit etmişti. 1768'de bu yaş kadınlar için 18 ve erkekler için 25 olarak değiştirilmiştir.

Ben burada sana sadece, Katolik memleketlerden bahsediyorum. Protestan dinine tâbi ülkelere gelince, oralarda herkesin çocuk yapmak hakkı kabul edilmiş bulunmaktadır. Kezâ onların rûhânîleri de bundan müstesna tutulmamıştır.[1] Ve eğer her şeyi ilk zamanlara ircâ eden bu dinin kurucuları, ifrat ve itidalsizliği devamlı sûrette itham ve mahkûm etmemiş olsalardı, hiç şüphe edilmesin ki, izdivacı genelleştirmelerine rağmen, boyunlarındaki boyunduruğu asla oynatıp kımıldatamayacaklar, ne de hatta gevşetebilecekler ve burada kendi sahalarını Hazreti Muhammed ve Nasârânınkinden[2] asla ayırt edip kurtaramayacaklardır.

Lâkin, ne olursa olsun, Avrupa'nın bu günkü haline bakılırsa, Katolik dini daha beş yüz sene yaşamayacaktır.

İspanya hâkimiyetinin düşüşünden önce, Katolikler Protestanlar'dan çok daha kuvvetli idiler. Bu sonuncular, yavaş yavaş onlarla bir hizaya geldiler. Ve Protestanlar her gün daha zengin ve daha kudretli olacaklar, buna karşılık Katolikler gittikçe zaafa uğrayıp eriyeceklerdir.

Protestanlar, Katolikler'den daha kalabalık olacaklardır; zaten bu gün dahi daha kalabalık bulunuyorlar. Bundan da şu neticeler çıkıyor, demektir: Evvelâ, Protestan milletlerin devletlerine ödedikleri vergiler çok daha fazladır. İkinci olarak, bu milletlerin toprakları daha güzel işleniyor ve daha verimli kılınıyor. Ve nihâyet, ticâret hayatı Protestan milletlerde çok daha canlı ve daha verimli hale getirilmiş, milletin serveti artmış, millî hazîne sür'atle dolmaya yüz tutmuştur. Zira, serveti yapıp arttıran eller onlarda daha çok, dolayısı ile daha bereketli ve ihtiyaçların daha bol ve büyük olması ile de bunları karşılamak için her

1- Bu durum, müellif için dikkat çekicidir. Amca ve dayılarından dördü rûhânî olduğu gibi, kız kardeşi Théresa da râhibe idi. (Haberleşme, cilt: I, s: 52-53)
2- Yahudilerin ilk zuhûr eden Hristiyanlara verdikleri isim (Nasrânî).

yönden gayrete mecbûriyet ve zarûret duyuluyor demektir. Toprağın işlenip veriminin arttırılması için kâfî miktarda insan bulunmadığı zaman, ticâret hayatının da donup hareketsiz kalması zarûrî olacaktır. Ticâret hayatının canlandırıp geliştirecek zarûretler olmayınca da, toprağın münbit ve verimli hale sokulması imkânı mahvolacaktır. Bu şu demektir: Her iki nimetin aynı zamanda o milletin başına düşmesi lazımdır. Çünkü, bunlardan yalnız birine nâil olmanın şevki ile yetinilerek diğerinin kaybı büyük hüsran doğuracaktır.

Katolik memleketlere gelince, oralarda toprak yalnız ihmâl edilmemiş, lâkin sanayi dahi zararlı ve tehlikeli sayılmıştır. Bu dinin sâliklerinden bütün istenen şey, eski ölmüş bir lisandan birkaç kelime öğrenebilmekten ibarettir. Bir kere bu kelimeleri öğrenmiş bir insan için, artık talihinden şikâyete, müşkülâta uğramaktan korkuya yer kalmamıştır. Manastırın kalın ve donuk duvarları arasında bulacağı rahat ve sakin hayatı, dışarıda ancak nice acılarla ve bir çok alın terleri dökerek temin edebilecektir.

Hepsi bu kadar da değildir, bu râhibler hemen bütün devletin hazînelerine sahip bulunuyorlar. Kendileri ise, son derece cimri bir cemâattir; daima alırlar ve asla bir şey vermezler. Bütün ömürleri boyunca verilenleri biriktirirler ve hepsini mala yatırırlar. Böylece, dünyalar kadar servet donmuş, kötürümleşmiştir. Artık ne miras konusu, ne ticâret, ne san'at, ne de hatta imâlat vardır, hepsi mahvolmuştur.

Dünyada hiç bir Protestan hükümdâr, Papa'nın kendi Katolik tebaasından daha fazla vergi almaz; böyle iken, papalar her zaman yoksulluk içinde kıvrandıkları halde, Protestan hükümdarlar bolluk ve ihtişam içinde payidâr olurlar. Çünkü, o hükümdârların ülkelerinde ticâret hayatı her

gün daha da canlı ve bereketli ellerle halkın ceplerini nimetle doldururken, berikilerde mutlakiyet idâresi her tarafa ölüm ve kıtlık saçmaktadır.

Paris, 26 Ekim 1718

MEKTUP YÜZ ON DOKUZ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Asya ve Avrupa hakkında söyleyecek bir şey kalmadı; şimdi Afrika kıtasına geçelim. Bu kıtanın da sadece kıyılarından bahsedeceğiz, zira içerileri daha bilinmiyor.

Muhammed dininin hüküm sürdüğü Berberistan sahalarında, evvelce söylediğimiz sebeblerle, eski Roma devrindeki kalabalığa rastlamıyoruz. Gine sahillerine gelince, buralarda da iki yüz seneden beri küçücük krallar yahut kabile şefleri, tebaalarını Avrupa prenslerine satmakta, onlar da bunları Amerika'daki kolonilerine götürüp yerleştirmektedirler.

Asıl garip olanı, her sene hariçten bu kadar yeni nüfus çeken Amerika'nın çok tenha bir kıt'a olması ve Afrika'nın bu derece devamlı nüfus fedâkârlığına karşılık, züğürtlükten bir türlü kurtulamamasıdır. Başka bir iklime taşınan bu esirler, oralarda kitleler halinde telef olup gidiyorlar. Yerli ve yabancıların çalıştıkları maden ocaklarındaki hayat, çıkan fena ve ağır kokular ve gazlar, cıva birleşikleri, bütün bunlar insan türünü yıkıp helâk etmektedir.

Hele toprağın bu kadar derinliklerinde bulunan altın ve gümüş madenini çıkarmak emeli ile, bunca insanın hayatı-

na son vermeye razı olmanın garâbet ve acâibliğine hiç akıl ermez! Halbuki, bu madenlerin kendiliklerinden hiçbir faydaları yoktur. İnsanoğlu, onları nişan ve alâmetler için seçtikten sonra, servet ve ihtişâmın da yegâne vâsıtası oldular.

Paris, 31 Ekim 1718

MEKTUP YÜZ YİRMİ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Bazan, bir milletin çoğalıp kalabalıklaşması pek önemsiz hâdiselere dayandığı halde, bu olay fikrin ürettiği pek çok nedenlere bağlanmak isteniyor.

Yahudileri ele alalım; daima savaş ve imhalarla kökü kazınmak istenmiş bu milletin, her defasında yeniden gelişip çoğaldığı, kayıp ve imha edilen nüfuslarını tekrar kazandıkları görülmüştür. Bütün gayret ve hamlelerin tek nedeni ise, bütün dünyayı fethedecek bir hükümdarın bir gün kendilerini teşkil eden âilelerden birinde doğuşunu ümit etmelerinden ileri gelmektedir.

Eski İran kralları ise, mensup oldukları Zerdüşt dinine inançları dolayısı ile, o kadar kalabalık bir nüfusa hükmediyorlardı ki, hayret edilir. Gerçekten, bu dinî inanca göre, insanoğlunun Ulu Tanrı'ya yapabileceği en büyük ibâdet, çocuk sahibi olmak, toprağı sürmek ve ağaç dikip yetiştirmekten ibâretti.

Keza, şayet Çin toprağı, insan yönünden bu derece kısmetli ise, bu mazhariyetin yegâne sebebi, bazı inanışlardan

ibarettir. Gerçi, buradaki çocuklar babalarına tanrı nazarı ile bakarlar, o yaştan itibaren bütün ömürleri boyunca babalarına aynı hürmet ve riâyeti gösterirlerdi. Ölümlerinden sonra ise, Çin ülkesinin semâlarında dolaşan ve orada yeniden dirilip başka bir hayata kavuşan babalarının ruhlarını sayısız kurbanlar ve fedâkârlıklarla hürmet ederler, yüceltirlerdi.

İşte, her Çinli bu mutlu sonuca erişmek emeli ile, aralarında vazgeçilmez bağlarla bağlı âilesinin adedini arttırmağa son derece çaba ve gayret gösterirdi.

Öte yandan, Muhammed dinine mensub ülkelerin her gün tenhalaştığını görüyoruz. Bunun sebebi, aslında kutsal olan bir fikir ve endişedir; bu fikir ve endişe zihinlerde yerleşip kaldıkça, hiç de büyük bir tehlike ve zarar doğurmaz. Bu fikre göre, Müslümanlar birbirimize başka bir âlemde buluşacakmışız gibi bakarız. Faydalı ve devamlı çalışma, çocuklarımızın refahını teminat altına alacak ihtimam ve gayretler, kısa ve geçici bir hayatı aşacak herhangi bir tasavvur, bütün bunlar bizler için garip ve gülünç şeylerdir. Yaşadığımız ânın rahat ve huzurundan mutmain, gelecek için bütün korkulardan uzak olduğumuzdan, toplumun hayır ve menfaatına hizmet eden herhangi yapıyı tamire en küçük bir arzu ve hevesten mahrum bulunuruz; keza ne bir bayırı veya kırı ekilmeye yarar tarla haline sokmağa, ne de verimsiz yerleri verimli hale getirmek için ihtimam sarf etmeğe ihtiyaç ve arzu duyarız . Umumî bir duygusuzluk içinde, her şeyi mukadderâta terk etmiş bir halde yaşar duruyuruz.

Ya Avrupalıların büyük çocuğa tanıdığı hakka ne demeli! Fikrimizce, tamamen boş bir düşünce ürünü olan bu hak adâletsizliğin tâ kendisidir. Ve hatta nüfusun çoğalmasına engel olan nedenlerin başlıcalarındandır. Esasen, bu haksız kanun telakkisi sebebi ile, baba bütün dikkat ve ih-

timamını çocuklarından yalnız birine göstermekte, diğerlerine sadece sırtını çevirmektedir. Bir tek kişinin refah huzuru için, diğerlerinin felâketine göz yummaktadır. Bundan başka, bolluk, zenginlik ve ihtişâmın yapıcısı olan vatandaşların eşitliği esası da bu sebeple yıkılmaktadır.

Paris, 4 Kasım 1718

MEKTUP YÜZ YİRMİ BİR

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Vahşîlerin barındıkları memleketlerin nüfusları genellikle azdır; bu da işlere ve hele ziraata karşı duyulan tembellik ve gayretsizlikten doğmaktadır. Duyulan bu nefret, o derece şiddetlidir ki, hasımlarından birine yağdıracakları lânet ve bedduaların en müthişi, onu tarlada çalışır halde görmeyi temennî etmekten ibârettir. Nazarlarında en asil faaliyet tarzı ve şereflerine en yakışık olan iş, sadece avcılık ve balıkçılıktır.

Lâkin, bazı seneler gerek avcılık gerek balıkçılık çok az ürün verince de, bu insan kitleleri sık sık açlığın, yoksulluğun pençesinde kıvranmağa başlar. Halbuki, düşünmezler ki, ister av hayvanları olsun, ister balıklar olsun, bütün bunların en çok koşuştukları ve hatta içini doldurup taşırdıkları ülkeler, aynı zamanda insanlarla da dolup taşan ülkelerdir. Bundan başka, vahşîlerin oturdukları en çok iki yüz, üç yüz nüfuslu ve pek seyrek evli köyler, diğerlerinden o derece uzak kurulmuşlardır ki, hatta birinin menfaatı iki imparatorluğunki kadar diğerinden ayrı ve uzak bulunur. Bu yüzden bir diğerinin yardımcısı da olamazlar.

Esasen her birinin sahip olduğu imkân ve şartlar, böyle bir yardıma asla müsâit de değildir.

Vahşîlerde, birincisinden daha az vahim olmayan başka bir gelenek daha vardır: Bu korkunç alışkanlık da, hâmile kadınların her çâreye başvurup çocuklarını düşürmeleridir. Gebelik hâlinin çirkinliği ile kocalarının görüş zevklerini bozmamak ve onlara daima güzel görünmek endişesi onları buna sevkeder.[1]

Halbuki, yaşamakta bulunduğum memlekette, bu gibi suçlara karşı çok şiddetli kanunlar var. Hatta, bu şiddet gaddarlığa kadar gitmektedir. Gebeliğini mahkemeye haber vermeyen bir kızın karnındaki çocuk ölecek olsa, ana ölüm cezasına çarpılır.[2] Utanç ve namus kaygusu hattâ kazalar bile kendisini mazur gösteremiyor.[3]

Paris, 9 Kasım 1718.

1- Montesquieu, bu tafsilâtı, La Brède'deki kütüphânesinde bulunan Etienne de Flacourt'un (*Büyük Madagaskar Adasının Tarihi*, 1655) isimli kitabından almıştır. Bu eserde (Bölüm: XXIX. sahife: 93, Çocuk Düşürme) şöyle deniyor: "Sefil kadın, memelerinin daha da büyüyüp, bu yüzden çapkın erkeği tarafından eskisi kadar sevilmeyeceğini anlayınca, ya karnındaki çocuğu düşürür, yahut da kucağındaki bebeği bir anda öldürürdü!"

2- Gebeliğin mahkemeye beyanı, Henri II.'nin 1556 Şubat fermanından itibaren, Fransa'da mecburî kılınmıştır. Bundan da asıl maksat, nüfusun istatistik kontrolü olmayıp vaftizsiz ölen çocuklar için kilisenin gösterdiği tepki, çıkardığı emirnâmelerdi.

3- ".....Yeni doğmuş çocuk öldürme suçuna gelince, bu da tahkir ve tahriklere maruz kalmış, zavallı insanoğlunun bulunduğu feci bir durumdur.

Bir kadın ki, ya ağır bir utanca bürünmeyi, yahut da bu dünyadan çekilip gitmenin ne olduğundan habersiz talihsiz bir varlığın telef edilmesi şıklarından birini tercih etmesi zarûreti karşısında bulunuyor!

Böyle bir kadın, nasıl olur da hem kendinin, hem de bu zavallı varlığın maruz kalacağı utancı silmek için ikinci şıkkı tercih etmez?

Bu cürmü önleyecek en kuvvetli çare, bir türlü fazilet örtüsüne sarılamayan ve bütün kötülük ve sefâhetlerin sebebi olan zulmün karşısında zaafın ve zavallılığın kudretle himâyesidir!"

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Bölüm XXXI, s: 280-281

NOT: Okuyuculardan, ayrıca Beccaria'dan bu bölümün dipnotlarını okumalarını rica ederiz. (Mütercim)

MEKTUP YÜZ YİRMİ İKİ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Sömürgelerin tabiî sonucu, koparıldığı ülkenin zayıflayıp yoksul düşmesi ve bura yerlilerinin gönderildiği memleketlerin de nüfusça her gün gerileyip fakirleşmesidir.

İnsanlar, yaşadıkları yerlerde kalmalıdırlar; bazı öyle hastalıklar vardır ki, iyi iklimin kötü iklimle değişmesinden meydana gelir; yine öyleleri vardır ki, bir iklim kötüleşmesi olmadan sadece o yaşanan havanın değişmesinden meydana gelir.

Her memleket de tıpkı orada yetişen bitkiler gibi, havası da o ülkenin zerreleriyle doludur. Hatta, bu zerreleri ihtivâ eden hava bizim eğilimlerimizi, huylarımızı yapacak kadar etkili olur. Başka bir ülkeye gönderildiğimiz zaman, hastalanırız. Sıvıların nasıl belirli bir kıvamı, koyuluğu olursa; katı cisimlerin nasıl belirli bir incelme ve düzleşme kabiliyeti varsa ve her iki tür cisim de belirli bir hareket ve kımıldanma derecesine sahip olup bu derecenin üstüne çıkma gücü bulunmazsa, insanlar da böyledir; yeni bir hava ve yeni bir iklime öyle kolay uyum sağlayamazlar, direnç gösteremezler, mahvolurlar.

Bir memleketin nüfussuz kalması, çöle benzemesi, o memleketin bazı tabiî felâketlere (ister toprak, ister iklim) maruz bulunduğuna alamettir. Bunun gibi, insanları mutlu bir ülkenin semâsından alıp başka bir ülkenin ortasına fırlatmakla, muhakkak sûrette ümit edildiğinden tamamen başka neticelerin meydana gelmesine sebebiyet verilmiş olur.

Eski Romalılar tecrübe ile bunu biliyorlardı. Onlar bütün

suçluları Sardunya adasına sürerlerdi. Orada, onları Yahudilerle kaynaştırırlar ve Yahudileştirirlerdi. Sonra da bu kayıplarını unutmak için, teselli ararlar ve garip bir sonuç elde edilirdi. Esasen, bu sefil kitleye besledikleri zillet ve küçümseme hissi, bu kaybın tesellisini onlara kolaylıkla verirdi.

Büyük Şah Abbas, Türkler'in sınır boylarında büyük ordular besleme imkânını yok etmek için oralarını yurt edinmiş Ermeniler'in hepsini buradan çıkardı; bunlardan yirmi binden fazla âileyi Gîlan yaylalarına yerleştirdi. Lâkin bütün bu kitleler çok geçmeden mahvolup gitti.

Constantinople şehrinin kalabalıklaşması için civardan getirilen büyük kitlelere rağmen, bu gayede asla başarılı olunamamıştır. Şaşılacak kadar çok Afrika zencilerinin doldurulmasına rağmen Amerika kıtası çöl olmaktan kurtulamamıştır. Adrian'ın hükümdarlığı zamanında gerçekleşen Yahudi katliamından beri Filistin'de nüfus yoktur. Demek ki, büyük katliam ve imhaların telâfisi mümkün değildir; bunu açıkça itiraf etmek lazımdır. Çünkü, bu dereceye kadar tahrip edilen bir millet, kolay dirilemiyor ve şâyet bir gün kaderin yardımıyla kendini toplayabilse bile, bunun için asırların arka arkaya gelip geçmesi gerekecektir.

Millet zaaf ve gevşeklik içinde şaşkın ve o sana bahsettiğim basit gibi görünen durumlar da eklenirse, işte azîzim o zaman işler büsbütün karışıp perişan olur; bu takdirde artık o millet için yalnız kurtuluş ümidi yıkılmış olmaz, fakat her gün biraz daha eriyip dağılmağa başlamak suretiyle, nihâyet o milletin tükenmesine kadar dayanır.

Maur'ların, İspanya'dan koğulmasından sonra oluşan boşluğun ilk günkü şiddeti hâlâ duyulmaktadır.[1] Bu boşlu-

1- Eski Mauritanya denilen kıtanın yerlilerine verilen isim, daha sonra Kuzey Afrika'da bugün Berberilerin yaşadıkları yerlerin eski sakinlerine verilmiştir. Kartacalılar bu ülkeleri zabtedince, yerlilere Maur yahut Mor adını verdiler. Arapların İspanya'yı fethi ile de İberik Yarımadası'na girmiş oldular.

ğun doldurulması şöyle dursun, her gün daha da derinleşip genişlemektedir.

Amerika'nın ıssızlaşıp çöl hâline gelmesinden beri, eski yerli halkın yerini alan İspanyollar, bu kıtayı asla nüfusla güldürmediler; bilakis, ilâhî adâlet diye isimlendirmekten kendimi alamadığım bir hisle, bu diyarın yakıp yıkıcıları şimdi aynı âkıbete sürüklenmekte, kendileri de yanıp yıkılmaktadırlar.[1]

Şu halde, hükümdarlar memleketlerini sömürgeler sayesinde insanla zenginleştirebileceklerini sakın akıllarına getirmemelidirler. Bununla beraber, ben böyle söylemekle bazan bunun mümkün olabildiğini inkâr etmiş olmuyorum. Öyle iklimler vardır ki, insanlar oralarda dâima çoğalıp gelişirler. Buna bazı gemilerin yanaşıp bıraktıkları hastaların çok geçmeden hayata yeniden gülümsedikleri adaları şâhid gösterebiliriz.[2]

Heyhât, bu sömürgeler başarılı oldukları zaman, bağlı oldukları devletlerin hâkimiyetlerini arttıracaklarına, bilakis onu parçalayıp bölerler. Şâyet, bu hâkimiyetler pek geniş olmaz ve sömürgeler sadece ticâret maksadıyla işgal edilmiş sınırlı parçalardan ibaret olursa, o zaman bahsetti-

1- Bu konuda Montesquieu'ya ışık tutan eser, La Brède'deki kütüphânesinde ele geçen papaz Vayrac'ın *"Bugünkü İspanya Devleri"*, cilt I, s: 74) eserinde şöyle deniyor. "Morların ve Yahudilerin sürgün edilmeleri bütün Endülüs ve Grenada, Cordova ve Murcie krallıklarını ıssız bir çöl haline getirmiştir. Lâkin, nüfusun ertiyip kırılmasına asıl sebeb, Hindistan'ın keşfidir. Oraya binlerce İspanyol aktı. Bir kısmı daha yollarda öldü. Oraya ulaşanların ise, dörtte biri geriye dönmedi."

2- Belki de müellif bununla Bourbon adasından bahsetmek istiyor (Montesquieu'nun notu)

Lâkin, bu adadan daha önce bahseden Etienne de Flacourt olmuştur. *"Büyük Madagaskar Adası Tarihi"* (Paris, 1658 cilt: II. Bölüm: XXVIII, s: 259)-eserinde, sürgüne gönderilen 12 Fransız'dan bahsediyor. Bu Fransızların sürgün edildikleri adada üç sene kaldıkları, fakat hiçbir hastalığa yakalanmadıkları belirtilmiştir. "Aralarından bir kaçı oraya hasta gitmişler, lâkin adaya varır varmaz iyileşmişlerdir," diyor.

ğimiz hâkimiyetin parçalanıp bölünmesine de lüzum ve zarûret kalmamış olur.

İspanyollar gibi Kartacalılar da zamanında ya Amerika kıtasını ya da bu kıtanın bazı büyük adalarını keşfetmişler ve buralarla hayret edilecek bir ticârî ilişki kurmuşlardı. Lâkin, yerlilerin gittikçe azaldıklarını görünce bu akıllı cumhuriyet hem bu ticâreti, hem de bu ülkelere gemilerle seyahati tebaalarına yasak etmişlerdi.

Cesâret edip söyleyebilirim ki, İspanyolları Hindistan'a gönderip yerleştieceklerine, gerek Hintlileri gerek melezleri yurtlarından kaldırıp İspanya'ya yerleştireceklerdi.

Bu kraliyet yeryüzünde dağılmış bütün tebaalarını bir araya toplamalı, hepsini getirip anavatana yerleştirmelidir. Ve şâyet, sahip olduğu sömürgelerden yalnız yarısını muhâfaza etmek basîretini gösterebilseydi, bu devlet Avrupa'nın en çekinilecek hükümranlığı haline gelirdi.

İmparatorlukları bir ağaca benzetmek mümkündür; bir ağaç ki, en uzun dallar gövdenin öz suyunu akıtıp israf eder ve bütün yapabildiği şey, bir parça gölge verebilmekten ibâret kalır!

Uzak ülkelerin fetih belâlarından hükümdarları daima ibretle korkutabilecek en büyük misal İspanya ve Portekiz'dir. Bu iki galip ve muzaffer millet, geniş krallıkları aklın pek de kabul edemiyeceği bir hız ve kolaylıkla fethetmişlerdi. Galipler, mağlûb milletlerin bu beklenmiyen çöküşlerinden duydukları şaşkınlıktan çok daha fazla, kendi zaferlerinin ihtişâmından hayrete düşmüşlerdi; şimdi bütün endişeleri, bu mağlûb milletlerin muhâfazası idi; ve bunun için de her biri başka bir yoldan yürüdü.

İspanyollar, bu mağlûb milletleri sadakat bağı ile kendine bağlamak için, onları imhâ etmeyi ve yerlerine İspan-

ya'dan sâdık kitleler getirmeyi kararlaştırdılar. Dünyada hiçbir korkunç amaç bu derece özen ve dikkatle, bu kadar planlanmış bir süreyle, en iyi bir şekilde uygulama alanına konmamıştır. Bu barbar kitleler, o sömürgelere ayak basar basmaz, bütün Avrupa nüfusu kadar kalabalık bütün bir milletin, topluca yeryüzünden silinip eridiği görülmüştür. Bu kanlı katiller, Hindistan'ı keşfederlerken, rastladıkları insanlara yeryüzünün en zâlim ve kanlı devrin dahi başlamış olduğunu göstermiş oluyorlardı. Bu vahşet sayesinde, bu ülkeleri kendi hâkimiyetlerinde tuttular. Şimdi sen bir muhâkeme et!

Neticesi böyle olunca, fetihler milletler için ne büyük bir kötülük oluyor! Hele yegâne çâre de bu olunca var sen hesapla! Esasen, milyonlarca insan bir tek hâkimiyet altında itaata nasıl mecbur edilebilecektir? Bu derece uzak ülkelerde, bir iç savaşa nasıl müsâmaha olunabilecektir? Diğer taraftan şâyet önlerine çıkan bu yeni ilahlara ve onlardan kopacak yıldırımlara karşı gelmek imkânı kendilerine verilseydi, sonuçları neye varırdı, acaba?

Portekizlilere gelince, bunlar tamamen aksi bir yol tuttular. Bunlar, şiddet ve dehşet tarafına gitmediler. Ama, bu sefer onlar, bu keşfettikleri ülkelerden tamamen koğulup atıldılar.

Hollandalılar ise, daha başka bir yöntem kullandılar; bunlar da yerel eşkıyalığa yardım ve müsâmaha gösterdiler ve doğal olarak bundan da istifâde ettiler.

Şimdi bir düşünelim, acaba bu fetihlerin âkıbetini hangi hükümdâr arzulayabilecektir? Bu şartlar altında bu yayılmaları kim ister? Bu arzu ile yananlardan bir kısmı, girdikleri yerlerden kovuldular; bir kısmının yerleştikleri ülkeler de, terk ettikleri vatan misali, bir çöl gibi sararıp kurudu, katılaştı.

Kendi memleketinin yoksulluğa düşmesi pahasına, bu başka ülkelerin fâtihi kahramanın kaderine gelince, ergeç, heyhât, bu fethedilmiş yeni ülkelerden de atılacaktır. Yahut, eninde sonunda yıkılıp göçecek, diğer milletlerin boyunduruğuna girecektir. Tıpkı, bütün varlığını harcayarak kendine bir heykel satın alan ve onu denize fırlatan, yahut da muhteşem aynalar alıp hemen ayaklarının altında parçalayan duygusuz ve düşüncesiz insana benzer.

Paris, 18 Kasım 1718

MEKTUP YÜZ YİRMİ ÜÇ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Hükümetlerin itidal ve yumuşaklığı nüfusun çoğalmasına hayret verici derecede yardım eder.[1] Bütün cumhuriyet idâreleri bunu ispat ediyor. Hatta, bunun içindir ki, İsviçre ve Hollanda, tabiî oluşumları itibariyle Avrupa'nın en kötü toprakları oldukları halde, nüfus itibariyle en zengin memleketlerdir.

Yabancıları bir ülkeye çekecek en büyük kuvvet, hürriyet ve servettir; onlar hep bunların peşinde koşarlar. Hürriyet bizzat kendisi için aranıp istenir; servet ise, hangi memlekette bulunursa, ihtiyaçlarımız bizi oraya doğru sıkıca çekip sürükler.

Ebeveynlerinin gıdaları azaltılmadan çocukların bolluk ve bereket içinde büyütüldüğü ülkelerde de nüfus süratle artar.

1- Tarihimizi ilgilendirdiğinden 19. mektubun tekrar okunmasını rica ederiz. Mütercim

Alelâde durumlarda, refah nimetini de eşitleştiren vatandaşların eşitliği, milletin bütün siyâsî varlığına bolluk ve bereket getirir, hayatiyet verir; bu haliyle bütün bu bereket ve canlılık vatanın en ücrâ köşelerine kadar yayılır.

Halbuki, istibdat idâresiyle yaşayan bir memlekette hal böyle değildir; hükümdar, saray mensupları, yârenler, dalkavuklar bütün servete sahip oldukları halde, milletin diğer kalan kısmı sonsuz bir yoksulluk içinde ıstıraptan inim inim inler.

Şâyet bir adam huzurlu bir ömür sürmüyor, yapacağı çocukların kendinden de daha sefil olacaklarına inanıyorsa, elbetteki evlenmeyecektir. Ve şâyet, evlenecek dahi olsa, hayata âit bütün huzur ve saâdetini kaçırdıktan başka, bir gün babalarının bulunduğu şarttan da daha elîm şartlar içinde ıstıraplar çekerler tasasıyla, asla bir kaç çocuk babası olmak istemeyecektir.

İtiraf eylemeliyim ki, basit bir çiftçi veya bir rençber öyle değildir. Böyle birisi bir kere evlenince ister zengin ister fakir olsun umursamaz ve nüfusunu arttırmağa bakar. Asla endişelere kapılmaz. Onun daima çocuklarına bırakacağından kesinlikle emin olduğu bir mirası vardır: Tarlasında kullandığı yaba! Bu sebeble düşünceleri bir tarafa atarak, kapalı gözle kendini doğallığa bırakır ve hiçbir şey buna engel olamaz.

Lâkin, sefâlet içinde sararıp solan bu çocuklara sahip olmak da neye yarar? Doğumları ölümler takip eder! Asla mutluluğa kavuşamazlar. Zayıf ve dermansız, bin vesile ile yavaş yavaş yıkılır, telef olur giderler. Kalanlar da sefâletin veya kötü gıdaların sık sık yaptığı umumî hastalık âfetlerinde toptan toprağa gömülür. Bütün bunlardan yakasını kurtarıp erginlik yaşına erişmiş gençlere gelince, bu zavallılar da geri kalan ömürlerini dermansızlık ve halsizlik için

de âdeta sürükleyerek bitirirler.

İnsanlar tabiî bitkilere benzerler, iyi gözetilip bakılmadıkça asla gelişip gürbüzleşemezler. Bunun için, sefil milletlerde nüfus gün geçtikçe azalır ve hatta bazan da yalnız azalmakla da kalmaz, o insanlar anormal bir bünyeye sahip olurlar.

Bütün bu söylediklerim için Fransa'da büyük misaller vardır; geçmişteki savaşlarda, bütün âile çocuklarının silah altına alınmaları korkusu, gençleri evlenmeye mecbur ediyordu.[1] Böylece, gençler henüz pek erken sayılacak bir çağda ve henüz sefâletin kucağında iken yuva sahibi oluyorlardı. Böylece bir evlenmeden de tabiî pek çok çocuk doğuyordu; ancak sefâlet, açlık ve hastalıklar bu doğumları süratle çekip toprağa veriyordu.

Bu kadar parlak ve mavi bir gökyüzü altında, bu derece huzur ve sükun içinde yaşayan Fransa gibi mes'ud bir diyarda durum böyle olursa, başka devletlerde bu vaziyet nice olur, var sen kıyas et!

Paris, 23 Kasım 1718

MEKTUP YÜZ YİRMİ BEŞ

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Acaba hükümdarların, çevrelerine bu derece cömert davranmalarına, bu kadar ihsanlar, hediyeler dağıtmaları-

1- Milislerin kaldırılması hakkındaki 26 Ocak 1701 tarihli ferman tıpkı 29 Kasım 1688 nizamnâmesi gibi, askerin yalnız bekârlardan toplanacağını emrediyordu. Berckhausan

na sebeb ne olabilir? Yoksa, maksatları bu sayede onları kendilerine iyice bağlayabilmek midir? Eğer amaçları bu ise, zaten bu adamların değerlerinin binlerce misillerini kendilerine daha önceden de ödemiş bulunuyorlar; bundan başka, şayet bir hükümdar tebaasının bazılarını satın almak sûretiyle onları kendine hizmetçi yapabildikleri doğru ise, bu takdirde diğer bir kısım tebaalarını yoksul hale sokmakla da bunları da kaybediyorlar demektir.

Hükümdarların durumlarını kafamda canlandırıyorum; onları, etrafları haris, tamahkâr ve doymak nedir bilmez insanlarla çevrili görüyorum; bu acıklı hallerinden dolayı da onlara acıyorum. Hele bu aç gözlülerin hiçbir şey vermeden, daima en yüksek tarifeden isteklerde bulunuşlarına direnemeyecek kadar zaaf gösteren bu hükümdarların durumuna acıma duygum gittikçe de artar.

Bu hükümdarların ardı arkası kesilmez lütuf ve yardımlarından, bağladıkları maaş ve ödeneklerden bahis açıldıkça, kafama binlerce düşünceler yığılır; zihnin bu fikirlerle dolup taşar, neler düşünmem, neler! Ve nihâyet fikren, şöyle bir ferman bile düzenlerim:

"Tebaamızdan bazılarını yorulmak bilmez azim ve gayretle ve devamlı sûrette hükümdarlık heybet ve azametimizin kerem ve cömertliğine sığınarak bizden maaş ve ödenek bağlanmasını niyaz edenlerin müracaatları o miktarı bulmuştur ki, şu ana kadar tac ve tahtın şefkat ve ihtimamına müyesser bu nimetin dağıtımından bundan sonra vazgeçmek zarûretinde kaldık. Bu tebaamız tahta oturduğumuz günden beri, bulunduğumuz her yerde huzuru şahânemize çıkmayı asla ihmal etmemişler; daima yollarımızın kenarında dikili kazıklar nizamıyla dizilmişler; en yüksek omuzların üzerinden başlarını kaldırarak çehremizdeki saâdet ve tatlılığı, safvet ve hayırhahlığı hayranlıkla izlemişlerdir.

Bu arada cinsi latif tebaamızdan da bir hayli istekler almış bulunuyoruz, onlar dahi, nafaka ve gelirlerinin pek az olduğundan sıkıntı içinde yaşadıklarını, bu sebeple şefkat ve cömertliğimize sığındıklarını arz etmektedirler. Hatta, bunlardan bazıları, yaşları fazlasıyle geçkin, son derece kartlaşmış kadınlardır; başları titreyerek bize hitab etmekte, atalarımız olan kralların sarayında, vaktiyle birer ihtişam ve nâdide ziynet olduklarını, büyük kumandanlarımızın askerî deha ve maharetleriyle düşmanlarımızı devletimizden nasıl yıldırmışlarsa, kendileri de fitne, hile, entrika ve âşikâne münâsebetlerle sarayımızın şeref ve şöhretini öylece göklere çıkardıklarını fısıldamaktadırlar!

İşte bütün bu sebeplerden dolayı dilekçe sahiplerinin hepsinin dileklerini yerine getirmek, tac ve tahtın kerem ve cömertliğini korumak düşüncesiyle, aşağıdaki tedbirlerin alınmasını emretmiş bulunuyoruz:

Beş çocuk sahibi bütün işçiler, her gün çocuklarına verdikleri ekmeğin beşte birini kesip tasarruf edeceklerdir. Bütün âile reislerine, âile efradından her birinin nafakasını, elinden geldiği kadar bir dürüstlük ve adâletle kısacaklardır. Âile şirketi mallarına âit arazilerde, yahut müstakil çiftliklerde ekim işlerini ve buralarda her türlü onarım ve gelişmeyi yine tasarruf düşüncesiyle, yasaklamış bulunuyoruz.

Bundan böyle, adi ve mekanik işlerde çalışan ve huzuru şahânemize hiç görünmemiş bulunan bütün işçilerin gerek kendileri, gerek eşleri ve gerek çocukları, ancak dört senede bir yeni elbise satın alabileceklerdir. Keza, onları senenin başlıca bayramlarında yaptıkları şenliklerden de israfı önlemek maksadıyla mahrum etmiş bulunuyoruz.

Güzel şehirlerimizin sakinlerinden çoğunun bütün gayretlerini, kızlarını evlendirip ev bark sahibi yapabilmek için

harcadıklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Yine bize arz edildiğine göre, bu kızların devletimizin şan ve şerefine nisbeti, ancak sahip oldukları hazin ve can sıkıcı bir tevazudan ibârettir. İşte şimdi biz, hükümleri ihlâl edilen ve kızların evlenme yaşlarının asgarî haddini tesbit eden fermanların hükümlerine riâyet edilmek üzere ana babaları, kızlarını evlendirmekten men ediyoruz. Hakîmlerimizi de çocuklarını fikren yükseltmek, tahsil ve terbiyeleriyle uğraşmaktan alıkoyuyoruz.[1]"

MEKTUP YÜZ YİRMİ ALTI

Rika'dan °°°'ya

Ömrünü hak yolunda harcayanların nâil olacakları hazların neler olacağı hakkında bir fikir edinmek istenince, hemen bütün dinler büyük müşkülâta maruz kalıyorlar. Kötü ruhları uzun sürecek ceza tehditleri altında korkutmak mümkün oluyor; lâkin, fazîletli insanların nasiblerini hemen açıklamak, göstermek o kadar kolay olmuyor; sadece bazı va'dlerden ibâret kalıyor. Öyle zannediliyor ki, bünyesi itibariyle hazların devamı kısa sürüyor. Düşünce ve tahayyül sair hazları ise, öyle kolay canlandırıp ortaya koyamıyor.

Hatta, cennetin öyle tasvir ve tariflerine rastlamışımdır

1- Saray mensupları ve kraliyet imtiyaz ve nimetleriyle beslenmiş olanlarla yapılan bu alaylı eleştiri, fermanın düzenleme şekli de dahil olmak üzere hepsi bizi XIV. Louis'nin devrine götürüyor. Esasen, 1721 baskısında bu mektubun tarihi 11 Ocak 1715'dir. A. Adam'ın fikrince, Montesquieu'nun bu tarihi daha sonraya atışının sebebi, "tehlikeli yorumları" önlemektir.

Antonie Adam, "Montesquieu'nun Büyük Görüşleri", sahife: 315

ki, bunları öğrenen iyi niyetli insanların bile boş verip oraya girmeyi reddetmeleri gayet kolaydır. Bir kısım akıllılar oradaki mutlu hayallere durmadan flüt çaldırır, diğerleri ebedî gezinme işkenceleriyle insanı ürkütür dururlar.

Sırası düşmüşken, şimdi hatırladığım bir hikâyeyi de anlatayım: Bu hikâyeyi Moğolistan ülkesinde bir yerliye söylerlerken duymuştum. Bu hikâye gösterir ki, oranın yerli rûhânîleri, zihinlerde yaşatılan ve cennetin zevklerinden istifâde edenlerden daha anlayışlı değildir.

İşte o şehirde, az bir müddet önce kocasını kaybeden bir kadın merasimle beldenin vâlisinin huzuruna kabul edilir; vâliden ateşte yakılmasına müsaade edilmesini ister. Lâkin, Müslüman dinine tâbi memleketlerde bu korkunç geleneğe son verilmiş olduğundan, vâli kadının isteğini kesin olarak reddeder.

Yalvarışlarının neticesiz kaldığını gören kadın, müthiş bir hiddete kapılır: "Ah, görüyor musunuz nasıl zulmediyorlar! Demek ki, kendini yakmak isteyen zavallı bir kadının bu isteği de çok görülüyor. Öyle mi? Acaba dünyada bu gaddarlığın daha bir eşi görülmüş müdür? Halbuki, annem, teyzem, halam, hemşirelerim, hepsi hepsi pekâla kendilerini yakmışlardı. Ve fakat şimdi sıra bana gelince, işler değişti. Sıramı kullanmak için, bu menfur vâliye başvuruyorum da, zâlim adam, bu haklı ve masum isteğime kızıyor, köpürüyor, ateşler kusuyor ve kudurmuşçasına bana saldırıyor...."[1]

1- Müellife kaynak olan Tavernier *"Hindistan'a Seyahat"* (1664, 1871 baskısı sahife: 198-199) şöyle diyor: "Bir kadın oturduğu yerin vâlisinden izin almadıkça, kocasının cesedi ile birlikte kendini yakamaz ve Muhammed'in dinine mensup vâliler ise, bu korkunç gelenekten nefret duyarlar. Onun için bu izni kolay kolay vermezler."

Bernier *"Seyahatler"* (1709, cilt: II, sahife 106-107)'de şu açıklamaları yapıyor: "Muhammed dinine mensup milletlerin başındaki hükümetler bu vahşi geleneğin düşmanıdırlar ve ellerinden geldiği kadar buna engel oluyorlar... Bu

Tesâdüfen orada genç bir Budha dini râhibi bulunuyormuş. Vali onu orada görünce: "İmansız, dinsiz adam. Sakın bu çılgınlığı bu kadının zihnine sen koymuş olmayasın!" der. Râhib hiç istifini bozmadan, "Hayır!" der, "Asla! Bunu ona söyleyen ben değilim; lâkin, şâyet benim görüşüme başvursaydı, kendini fedâ etmek hususundaki azim ve irâdesini takdis eder, mutlulardım. Böylece, o Brahma'ya harikulâde bir ibâdette bulunmuş olurdu. Bu sûretle de bu fazîletinin mükâfatını lâyıkiyle görmüş bulunurdu. Göçüp giden kocasını başka bir âlemde yeniden bulacak ve onunla ikinci bir evlilik hayatına tekrar başlamış olacaktı."

Kadın râhibin bu sözleri karşısında âdeta donup kalmıştı; büyük bir korku içinde: "Nasıl ne dedin?" diye haykırdı. "Kocamla yeniden mi buluşacağım? Bu söylediklerin doğru mu? Aman ya Rabbi, neler duyuyorum! Lâkin ben vazgeçtim, kendimi yakmaktan tamamen vazgeçtim. Kocam öyle suratsız, öyle aksi, öyle kıskanç hele o derece yaşlanmış ve yıpranmış idi ki, şüphesiz eski haliyle ona tamammül edemem. Ulu Tanrı kendisinde bazı değişiklikler, yücelikler yapmazsa ben artık onun için yokum. Bundan sonra onun için kendimi yakmak mı? Onu cehennemin dibinden çıkarmak için hatta serçe parmağımın ucunu bile kıpırdatmam! Beni yoldan çıkarmaya çabalayan iki ihtiyar Budha rahibi, benim kocamla nasıl bir bağ kurup yaşadığımı pekâla biliyorlardı. Böyle olmasına rağmen, bana bütün bunları söylemek fazîletini göstermediler. Lâkin, madem ki

---

sebeple kendini ateşe atmak isteyen kadınları daha önce bulundukları belde vâlilerinden izin almağa zorluyorlar. Onlar da huzurlarına getirilen bu kadınlara gereken nasihat ve uyarıları yapmakta, iyilikleri ve huzurları için, kendilerine vaadlerde bulunmakta ve ancak bunlardan cinnet getirdiklerine ve asla yola gelmelerine imkân olmadığına inandıklarına bu müsaadeyi pek ender olarak vermektedirler."

Müellif eserinde bundan başka arkadaşı ve Moğol sarayında yazar Bendidas'ın karısını bu yanmadan nasıl vazgeçirdiğini de anlatmaktadır.

Brahma'nın bana revâ göreceği bütün uhrevî saâdet bundan ibarettir, ben de bu büyük armağanı bütün kalbimle reddediyorum. Büyük vâli paşa hazretleri, ben Muhammed dinini kabul ediyorum." Ve sonra orada duran Budha râhibine dönerek, "Size de gelince râhib efendi, siz de isterseniz gidip kocama deyiniz ki, sıhhatim Allah'a çok şükür mükemmeldir ve ben de bundan son derece memnun bulunuyorum!" dedi.

Paris, 2 Aralık 1718

MEKTUP YÜZ YİRMİ YEDİ

Rika'dan Usbek'e

Seni yarın burada bekliyorum; bununla beraber, İsfehan'dan adına gönderilen mektuplarını sana yolluyorum. Bana gelen mektuplarda okuduğuma göre, Büyük Moğol elçisine kraliyet sınırlarından çıkması emri verilmiş. Keza, kralın tahsil ve terbiyesiyle uğraşan amcası prensin de tutuklandığı ilâve olunuyor. Kendisini bir şatoya götürmüşler, orada son derece sıkı bir şekilde koruma altına alınmış; bundan başka, haiz bulunduğu bütün rütbe ve şereflerden de mahrum edilmiş.[1] Prensin bu akibetine çok üzüldüm ve ona fazlasıyla acıdım.

1- Müellif böylece Cellamare tarafından tertip edilen suikastın ustaca ve tedbirlice şahıs değişikliğini yapmış oluyor. İspanya'nın Paris Elçisi Prens Cellamare, Fransa'nın genç hükümdarı XV. Louis'nin ölümü halinde, tahta çıkmağa aday Philippe V. adına, kral nâibine bir suikast hazırlamakla meşguldü. Bu sebepten 9 Aralık 1718 tarihinde tutuklandı ve hususta sevk edildi. Suç ortağı olan XIV. Louis'nin Madam Montespan'dan evlilik dışı doğmuş oğlu Dük de Maine aynı zamanda XIV. Louis'nin vasiyeti gereğince yeni hükümdarın talim ve terbiyesiyle de görevli mürebbisi idi. O da, kısa bir araştırmayı müteakip 29 Aralık 1718 tarihinde tutuklanarak Doullens şatosuna hapsedildi.

Sana itiraf edeyim, Usbek, gözyaşı döken insanların önünde kalbim daima parçalanmış, bahtsızlar için daima insânî duygularla titremişimdir. Kalbimde meydana gelen soğukluk ve katılık, onlar o yükseklerden düşer düşmez ılıklaşıp yumuşamıştır.

Esasen, ikbal ve saâdet devirlerinde, yükseklerde bulundukları zaman, faydasız bir şefkat ve muhabbet onların ne işlerine yarar? Bu duygular eşitliğin de bir delili gibi görünüşe sebebiyet verir. Öyle devirlerde ise, onların asıl istedikleri, bilhassa bekledikleri sevgi, şefkat değildir; fakat hürmettir, ta'zîmdir, kulluktur, alçalıştır. Bir kere ihtişam ve kuvvetlerinden, o yüce seviyelerinden yuvarlanıp düşme felâketine maruz kaldılar mı, daha felâketin vukuu ile birlikte her şey de beraber yuvarlanır; ne hürmet, ne ta'zîm, ne kulluk, ne de hiçbir şey kalmaz, çöker gider! Bu andan itibaren de bütün görüp ümit edebilecekleri şey, bizim şefkat ve muhabbet duygularımız, içimizde onlara duyduğumuz sonsuz acıma hissinden ibâret kalır.

Düşmanlarının eline esir düşmek üzere bulunan bir hükümdarın sarfettiği sözlerde, saffet ve ihtişam hissederim; bu kahraman prens etrafını saran yakınlarının, kendi âkibeti için duydukları acı ve döktükleri göz yaşlarını seyrettiktei, sonra onlara döner: "Gözyaşlarınıza bakıyorum da, onlarda hâlâ kralınız olduğumu görüyorum!" der.[1]

1- Bu sözleri, Arbelés savaşı mağlubu Kral Darius Codaman tarafından etrafını saran son kalan vefakârlarına hitaben söylenmiştir: "Fides vestra et constantia ut regem me esse credam facit."

Quinte-Curce (De Gestis Alexandri, v: 8)

MEKTUP YÜZ YİRMİ SEKİZ

Rika'dan İbben'e

İzmir

Belki de bin defa, İsveç kralından bahsedildiğini duymuşsundur. Norveç adı verilen birleşik bir kraliyette taht sahibi bulunuyor. Geçenlerde, beraberinde bir mühendis olduğu halde, bir siperi gezerken başından bir kurşunla vuruldu ve hemen o anda öldü. Başbakanını hemen tutukladılar; Birleşik Kraliyet devletleri temsilcileri toplandılar ve başbakanı ölüm cezasına mahkûm ettiler.[1]

Başbakan aleyhine düzenlenen iddianame çok ağırdı. O, millete iftira etmiş, bu sûretle de milletle hükümdârının arasını açmış ve kralın milleti üzerindeki itimadının kırılmasına sebep olmuştu.[2] Öyle bir suç ki, fikrimce, bin kere ölüm cezasına müstehaktır.

Zira, eğer tebaalarından sadece bir kaçını dahi hükümdarının gözlerinde karartmak kötü bir fiil ise, ya mukaddesâtın bütün bir milletin mutluluğuna memur ettiği bir hükümdârın hayırhâhlığından o milletin topunu mahrum etmeğe kalkmak fiili nasıl görülebilecektir, bir muhâkeme et!

İsterim ki, tebaaları hükümdarlara, meleklerin bizim aziz peygamberimize hitâb ettikleri gibi, hitâb etsinler; öy-

1- Kral Charles XII, 11 Aralık 1718 tarihinde yanında yaveri Siquier ve Fransız mühendisi Mégret olduğu halde, Norveç'deki Frederichshald şehri istihkam siperlerini ziyaret ederken bir suikast sonunda alnından vurularak öldürülmüştü. Çok gözde bakan Baron Henri de Görtz tevkif edildi ve Stockholm'de âyân meclisi tarafından muhâkemesi yapılarak başı kesilmek suretiyle idam cezasına mahkum oldu ve hüküm 2 Mart 1719 tarihinde infaz edildi.

2- Henri de Görtz, maktul kral XII. Charles'in kötü bir mâliye bakanı diye şöhret bulmuştu.

D'Alan Beasse (The French Mind, Oxford, Clarendon, 1952, s: 162)

le davransınlar.

Esirlerinin hallerini, yaşayışlarını öğrenmek ve dertlerine çâreler bulmak için yeryüzünün en yüce tahtından inip mukaddes ziyâfet sofrasına oturan krallar kralı beni de sofraya da'vet etmek lütufkârlığını göstermiş olsaydı, ilk yapacağım iş, kendime bir kanun tedvîn etmek ve bu kanunla dilimin bütün acı ve incitici taraflarını kesip sofraya öyle oturmak olurdu. O zaman göreceklerdi ki, ağzımdan o muhteşem hükümdarın en hakir bir tebaasına bile bir tek acı ve inciti söz çıkmayacaktır.

Bir gün itidâl ve anlayışlı olma mizacını terk etmeye zorlansaydım, yine de namuslu adam olmaktan vazgeçmezdim, sadâkat ve vefâkârlığının ispatı olarak da, hayatımı tehlikelere atar, fakat fazîletlerinden asla sıyrılmazdım.

Şaşıp kaldığım bir taraf var: Hemen bütün dünyaya gelmiş en kötü hükümdarların bile bakanları, kendilerinden daha kötü oluyor! Zira, bir hükümdarın fena bir davranışı olmuşsa, bu hemen daima bakanlarının tesir ve nüfuzları ile, onların tahrik ve ilhamları ile gerçekleşmiştir. Çünkü prenslerin arzu ve ihtirasları hiçbir zaman alçak ve rezil bir ruh taşıyan müşâvirlerinin nasihat ve tavsiyelerinden daha tehlikeli olmamıştır.

Lâkin, dün bakanlık koltuğunda iken, belki de yarın orada bulunmayacak bir insanın, bir anda bizzat hükümdarının, âilesinin, vatanının ve hatta milletinin düşmanı kesilebileceğini kabul edebilir misin, azîzim?

Esasen, bir prensin kendi ihtirasları vardır; ama, kendisini bu ihtiraslara doğru sevk eden bakanlarıdır. Zaten o bakan, kendi bakanlığını da bu istikamete yöneltmiştir de. Esasen başka bir gaye de gütmez. Güdemez de! Kralın nedimleri, medh ve övgülerle onu baştan çıkarmağa, aldatıp kandırmağa, ayartmaya, dalâlete sevke gayret ederler; na-

sihat ve tavsiyeler ile, güttükleri maksadı ona ilham ederek, sarf ettikleri atasözleri ve hikmet düsturlar ile onu çileden çıkarmak mahâretine fazlasıyla sahiptirler.

Paris, 25 Nisan 1719

MEKTUP YÜZ YİRMİ DOKUZ

Rika'dan Usbek'e

Geçen gün dostlarımdan biriyle Pon-Neuf'den geçerken arkadaşım eski tanıdıklarından birine rastladı; mühendis imiş, çok tanınmış bir bilim adamı diye biliniyormuş. Zaten hali, tavrı da bunu açıkça gösteriyordu. Hayal ve hülya âlemine derin sûrette dalmış gibiydi.[1] Dostum kendisini bu dalgınlığından uyandırmak ve hakikata getirmek için bir hayli kolundan çekmeye ve epeyce sarsmağa mecbur oldu. Kim bilir, belki de sekiz günden beri zihnen bir eğrinin çizgileri içinde helâk olmuştu. Ne ise, iki ahbabın pek sevişip anlaştıkları hemen belli oldu; pek çok ikramlarda bulundular. Sonra, yeni edebî bahislere değinerek uzun uzun konuştular. Konferansları bir kahvehanenin giriş kapısına kadar devam etti ve beraber içeri girdik.

Orada, mühendisimizin herkes tarafından büyük ihtimam ve saygı ile karşılandığını farkettim. Garsonlar kendisine o kadar çok itibar gösteriyorlardı ki, bir köşede oturan kralın muhafız kıt'asının iki silahşörünü tamamen unutmuşlardı. Mühendisimiz de orada bulunmaktan çok mem-

1- Descartes'e dair mühendislik fikrinin kapsayıcılığı ve faziletleri hakkında ilk fikirleri veren Pascal'dır. Montesquieu, burada La Bruyère'in düşünmemiş olduğu mühendis bir bilim adamının portresini veriyor.

nun görünüyordu; zira, yüzündeki ciddiyet ve ağırlık birden silinmiş, sanki mühendislik hakkında en küçü[1]k bir merakı kalmamış gibi, keyifli keyifli gülmeye başlamıştı.

Bununla beraber, sağlam mantığı dikkatli tefekkür tarzıyla konuşmalarını inceden inceye ölçüp kontrol etmesine imkan veriyordu. O, şimdi bahçede elindeki keskin kılıçla, diğerlerinden daha fazla uzamış çiçeklerin başlarını kırpan bir adama benziyordu.[1] Bununla beraber, bu arada doğru sözlülüğünün de kurbanı oluyordu; zarif ve ince bir manzaranın kuvvetli ışık altında kamaşıp bulanıklaşması gibi, o da bir çıkıntı olmanın ihtişamiyle gözlerini kamaştırıyordu. Anlatılanın hakikat olduğuna bir kere inanınca o şey ne olursa olsun ilgileniyor, yakınlık duyuyordu. Konuşmasında harikulâde bir özellik vardı. Şöylediğine göre, o gün taşradan gelmişti; yol arkadaşı orada muhteşem bir şato ve mükemmel bahçeler görmüş, hayran olmuştu. Halbuki, kendisinin gördüğü şey, 60 ayak boyunda ve 35 ayak eninde bir yapı ile elli dönümlük düzensiz müstakil şeklinde bir koruluktan ibaretti. Caddelerle birleşen iki taraflı ağaçlı yolların, uzaktan görünüşlerinin hep aynı genişlik göstermelerini ne çok isterdi! Bunun için de hiç şaşmaz yöntemleri mevcuttu. Gayet özel bir şekilde yapılmış bölmeli bir saat kadranının yapıcısı olmaktan dolayı kendini pek sevinçli hissediyordu; lâkin, yanımda oturan başka bir bilim adamının, kendisine, bu kadranda Bâbil saatının gösterilip gösterilmediğini sorması üzerine, bütün neşesi kaçtı, bu

1- Milâd'dan önce (534-510) yılları arasında hükümran olan Roma'nın yedinci ve sonkralı Lucius Tarquinius Superbus, Roma'nın kudretini arttırarak Latin Konfederasyonu'nu kurdu. 45 büyük vilâyeti Roma'nın hâkimiyetinde topladı. Devlete büyük hizmetler etti. Roma asillerine karşı çok sert ve haşin davrandı. ağır tedbirler aldı. İşte, bu hükümdar oğlu Sextus Tarquinius'un önünde eline kılıcını alır ve sarayın bahçesinde çok yükselmiş gelincik başlarını daima keserdi; bu hareket ile oğluna, nüfuzlu yüksek tabakanın daima kırpılmaları gerektiğini ima ederdi: (Summa papaverum capita dicitur baculo decussisse.)

münasebetsiz soruya çok kızmıştı.[1] Bir haberci Fontarabie şatosunun bombardımanından bahsetti.[2] Sonra da bombaların havada çizdikleri yörünge hakkında açıklamalarda bulundu. Bilim adamımız bütün bu açıklamalardan çok memnun göründü. Başka birisi, geçen kış gerçekleşen sellerden varını yoğunu kaybettiğini yana yakıla anlatınca: "Bu söylediklerinizi beni çok duygulandırdı." dedi. "Çünkü, bu seller ileri sürmüş olduğum ilmî gözlemlerimin doğruluğunu ispat etmiştir; böylece dünya yüzüne, geçen seneye göre, iki pouce[3] daha fazla yağmur düşmüş oluyor."

Dostumuz az sonra kahvehâneden çıktı, biz de kendisini takip ettik. Yolda çok hızlı yürüyordu. Önüne hiç bakmıyordu. İşte, bu sırada birden başka bir adamla karşılaştı. Çok şiddetle çarpıştılar ve bu ani çarpışma ile her ikisi de yuvarlandı; sür'at ve ağırlıkları düşmelerine neden olmuştu.[4] Biraz doğruldukları zaman, bu adam elini alnına götürdü ve mühendise şöyle dedi: "Bana çarptığınıza çok memnunum. Zira, bu sayede size büyük bir olayı vermek fırsatını da kaçırmamış oluyorum. Evet, ben Horas'ı yayınladım."

Bilim adamımız şaşkın bir tavırla: "Ne dediniz? Lâkin, bu eser yayınlanalı iki bin sene oluyor!" dedi. Adam: "Sözlerimi iyi anlayamadınız, ben bu iki bin sene önceki müellifi tercüme ederek yeniden hayata kavuşturdum. Bu tercü-

1- Gerek eski Yunanlılar, gerekse eski Romalılar, günün on iki saat taksimini Babil medeniyetinden almışlardı. Güneşin doğuşundan batışına kadar gün on iki eşit kısma bölünmüş ve her bir kısmına saat ismi takılmıştı. Şüphesiz mevsimine göre, bu müddet değişiklik gösteriyordu. Eski güneş kadranları (Babil saatleri) diye anılırlardı.

2- Mareşal Berwick tarafından kuşatılan Fontarabie kalesi şiddetli bir bombardımandan sonra 18 Haziran 1719 tarihinde teslim olmuştu.

3- Bir Pouce takriben 27 milimetredir.

4- Descartes'in mekanik (mv) formülüne göredir. Zira, Montesquieu henüz Newton'u incelememiş bulunuyordu.

me için tam yirmi senemi harcadım." diye izah etti.

Mühendisin şaşkınlığı azalmamıştı: "Aman efendim, bu nasıl söz! Demek yirmi seneden beri tefekkürü bıraktınız! Demek siz hep başkaları hesabına konuşacaksınız ve başkaları da hep sizin hesabınıza düşünecekler, öyle mi?" Adamcağız zor durumda kaldı, yavaşça: "Üstad!", dedi, "Herkesin bu kadar sevip benimsediği büyük yazarları dilimize çevirip millete okutmakla büyük bir hizmette bulunmuş olmuyor muyum?" Bilgin dostumuz "Yok, bunu demek istemedim." dedi. "Büyük ve yüce dehâlara bu derece feragatla yeniden hayatiyet veren sizi takdir ediyorum; lâkin, ne yapsanız kahramanlarınızı asıllarına benzetemeyeceksiniz. Sonra siz, hep başkalarını tercüme etmeleri imkânından da mahrum kalırsınız. Tercümeler, tıpkı meşin akçelere benzerler, izafî olarak onlar da altın paraların taşıdıkları kıymeti taşıyabilirler; hatta, milletçe altın paradan da daha çok kullanılabilirler. Fakat, bu paralar daima hafif ve nahiftir, ayarları ise, daima eksik ve bozuktur.

Deyişinize bakılırsa, siz aramıza meşhur ve hayırhâh ölüleri sokmak, yeniden diriltip yaşatmak istiyorsunuz. İtiraf edeyim ki, siz hakikatte onlara mükemmelen bir beden verebiliyorsunuz. Lâkin onlara aslâ hayat veremiyorsunuz. Onları diriltecek ruh eserlerinizde daima eksik olacaktır. Sonra, acaba her gün basit bir hesapla keşfedip kavuştuğumuz bu derece güzel hakikatlere kendinizi hasretseniz daha iyi etmiş olmaz mısınız?.."

Büyük, küçük nasihat ve tavsiyelerden sonra iki dost birbirinden ayrıldılar, heyhât! Anladım ki, hiç biri diğerinden memnun kalmamıştı.

Paris, 30 Haziran 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ

Rika'dan ***'ya

Sana şimdi adlarına nouvellistes[1] denilen bir topluluktan bahsedeceğim; bu topluluğa dâhil olanlar muhteşem bir bahçede toplanıyorlar[2] ve orada boş vakitlerini mükemmelen eğlenerek geçiriyorlar. Bu adamların devlete hiçbir faydaları yoktur; ve elli seneden beri çektikleri nutukların verdiği sonuç, bu zamanlık suskunluğun getirebileceği sonuçtan hiç de farklı olmamıştır. Hakikat böyle iken, bu adamlar yine de kendilerini dev aynasında görürler, muazzam projeler çizerler ve bu projelerden de büyük menfaatlara erişmenin yolunu becerirler.

Sohbetlerinin temeli boş ve gülünç merak ve tecessüslerden ibarettir. Hiçbir esrârengiz meclis, hiçbir gizli yer yoktur ki, oraya dahil olmak iddiasında bulunmuş olmasınlar; dünyada bilmedikleri hiçbir şey, hiçbir konu yoktur! Hatta, bizim kudretli sultanımızın kaç karısı olduğunu, geçmiş yıllar içinde kaç çocuğu doğduğunu bilirler. Kudret ve nüfûzları da, kendilerine kalırsa sonsuzdur; gizli, aşikâr hiçbir ödenekleri olmamasına rağmen Türk ve Moğol im-

1- Aslında bu kelimenin manası "havâdis meraklısı, havâdis yazarı, havâdisçi, gazeteci, hikâyeci"dir. Okuyucu görecektir ki, müellif bu tabiri "önceden hükmeden, kehânet sahibi, araştırmaksızın zan ve tahmin üzerine kanaat yürüten, gerçekleşecek bir olayı çok öncesinden haber veren, kısacası güya kerâmet sahibi olduğunu iddia eden kimse" için kullanmıştır.

2- La Bruyère, bunlardan bilhassa Démophile ve Basilide'den çok eza ve cefâ duymuş *(Caractères, X, II)*, onların en çok toplandıkları yerin Tuileries olduğunu söylemiştir.

Dufresny *(Amusement, VI. p. 91)* onlara daima "sinekler yahut sivri sinekler misali" gezinti yerlerinde rastlardı. Lâkin çağımızda en iyisi, Franz Funck-Brentano tarafından yazılan *(Les Nouvellistes, 1985)* adlı eser okunacak olursa, bu camiaların mâhiyeti iyice anlaşılacaktır.

paratorlarını korkutacak tedbir ve çârelere başvurabilecek hüner ve mârifetlere de sahiptirler.

Yaşadığımız zamanın bütününü harcayıp bitirdikten sonra, geleceğin üzerine de çullanırlar; ilâhî kudretin önünden yürüyüp insanoğullarının başlarına gelecek bütün kötülükleri birer birer haber verirler. Bir savaş meydanındaki geniş ordular birliğine kumanda eden bir generalin elinden tutup mukadder âkibetine doğru çekip götürürler; bir çeşit budalaca medh ve övgü yolları ile muhâtaplarını göklere çıkarırlar; lâkin o buna aldırış etmeyince de, hiç bezip usanmadan daha binlerce yenisini hazırlamaktan çekinip utanmazlar; en rezilâne hüner ve marifetler öne sürüp orduları mağlûb ve perişan ederek ortadan kaldıracaklarını iddia ederler; istihkâmları kartondan yapılmış gibi devirip yıktırırlar; her ırmağın üzerinde kurulmuş köprüleri olduğunu söylerler; bütün dağlardaki gizli yolları onlar bilirler; ıssız, kavrulmuş çöllerde muhteşem saraylardan, mağazalardan bahsederler. Heyhât! Bu adamlarda noksan olan, sadece aklı selîmdir!

Aynı yerde misafir kaldığımız biri var ki, böyle birinden şöyle bir mektup aldı. Çok ilgi çekici olduğundan yazıyorum:

"Beyefendi,

Zamanımızda cereyan edecek olaylar hakkındaki zan ve tahminlerimde nâdiren aldanırım.

1 Ocak 1711 tarihinde imparator Joseph'in yıl içinde öleceğini önceden haber vermiştim. Hakikat şu idi ki, imparatorun sıhhati mükemmeldi ve doğrusu, bu kadar açık

1- Alman İmparatoru I. Leopold'un oğlu birinci Josepf, 1678'de Viyana'da doğdu. 1705'de İmparator sıfatıyla tahta oturdu. 1711'de öldü. Kardeşi Avusturya İmparatoru Charles'in İspanya'yı kurtarmak için XIV. Louis'nin aleyhine giriştiği savaşlarda kendisine devamlı yardımda bulundu.

kehânette bulunduğumdan dolayı mahcûb olurum diye korkuyordum; gerçi biraz bulanık konuşmuştum ama, yine de aklı başında insanlar, söylediklerimin manasını pekâla anlamışlardı, Nitekim, sözüm doğru çıktı, aynı senenin 17 Nisan'ında imparator çiçek hastalığından öldü.

İmparatorla Türkler arasında savaş ilan edilir edilmez, hemen Tuileries'in[1] bütün köşe bucağını araştırarak bizim efendileri bahçedeki havuzun kenarına topladım. Onlara Belgrad'ın kuşatılacağını ve bu beldenin dayanamayıp düşeceğini haber verdim. Bu kehânetimin de hemen gerçekleştiğini öğrenince de, dünyalar benim oldu. Şurası bir hakikattır ki, kuşatmanın ortalarına doğru, Belgrad'ın 18 Ağustos'ta[2] teslim olacağına dair yüz altın sikke üzerine bahse girişmiştim. Teslim sadece bir gün sonra gerçekleşti. Böyle güzel bir bahis kaybedilir mi idi, edildi işte!

Fransız donanmasının Sardunya adasına asker çıkardığını görünce, orayı fethedeceğine hemen hükmettim. Hemen söylemiş olduğum bu haber de aynen gerçekleşti. Bu başarının itimat ve gururu ile ilâve edeceğim ki, bu muzaffer donanma daha sonra Final'a çıkarma yapacak ve bu suretle bütün Milano'luları hükmü altına alacaktı. Bu haberimi herkese kabul ettirmek için bir çok direnişi kırmam ge-

1- Bu mektupta sık geçen Tuileries hakkında okuyucularımıza tarihî bilgi vermek faydalı olacaktır. Paris'te bu isimde bir saray, yine bu isimde bu sarayın büyük bir bahçesi halen de vardır.

Eski Fransız krallarının ikametgâhı idi burası. Hatta, bu şimdiki saraydan da daha önce, yine aynı isimde büyük bir saray vardı ve işte bu iki yapı bilahare büyütülmüş, ta'dîl edilmiş ve bu günkü saray meydana getirilmiştir. Bilahare uzun yıllar Fransız hükümdarları bu sarayı yüz üstü bırakıp Paris civarındaki Versailles sarayını tercih ederek orada ikamete başlamışlardır. Büyük ihtilâlden itibaren ise, Tuileries Sarayı'na, cumhuriyet idaresinin icrâ kuvveti yerleşti. İmparatorluğun yeniden ihyâsı üzerine, Tuileries tekrar hükümdarların sarayı vazîfesini görmeye başladı. 1878'de yeniden tamir ve ihyâ edildi. Sarayın küllîyâtından mühim bir kısmı, bu gün Louvre Müzesi ile birleştirilmiştir.

2- 1717.

rekiyordu, buna memnuniyetle göğüs gerdim. Bunun için de elli altına bahse girdim; bunu da, heyhât, kaybettim! Çünkü bu iblis Alberoni mevcut anlaşmalara beslenen emniyete rağmen, filosunu Sicilya adasına gönderdi ve aynı anda iki büyük siyâsî dehâyı aldattı: Savoie Dükü'nü ve beni![1]

İşte efendim, bütün bunlar beni şaşkınlık içinde bıraktı ve artık kehânette bulunmamağa ve hele hiç bahis tutuşmamağa yemin ettim. Önceleri biz, Tuilleries'de bahse girişmenin ne olduğunu bile bilmezdik. Lâkin, aramıza küçük şeflerden ibâret bir grup karışınca bahislere giriş de başlamış oldu. Şimdi artık daha ağzımızı açmağa vakit bulup bir fikir, bir olayı haber vermeye davranırken bu gençler karşı koyuyorlar ve aksi tez ve düşüncelerle bizi didikliyorlar.

Geçen gün notlarımı okumak üzere gözlüğümü burnuma yerleştirmiştim ki, bu farfaracılardan biri, başlanan ilk sözün ikinci kelimesini beklemeden: 'Yüz altınına bahse girerim ki, değil!' demesin mi? Bu acâibliğe aldırış etmek istememiş ve duymamış gibi davranmış ve bu sebeble sözlerime daha canla başla başlamıştım, lâkin: '...Vaziyeti öğrenen... Mareşal...' dememe kalmadan, muhâtabım: 'Tamamen yanlıştır.' dedi, 'Gayet tuhaf haberler veriyorsunuz, bütün bu sözlerinizde akla uygun hiç bir mânâ yok.'

İşte böyle beyefendi, maalesef vaziyet bundan ibarettir.

Şimdi benim sizden istirhamım, mümkünse otuz altın ödünç vermenizdir. Esasen, itiraf edeyim ki bu bahis işi be-

1. Avusturya İmparatoru VI. Charles'ın başkumandanı Prens Eugene, 1716 Temmuz'unda Türklere karşı savaşa girişti. İspanya'nın yaman rûhânîsi ve devlet adamı Alberoni, donanma ile Sardunya adasına bir kuvvet gönderdi ve 20 Ağustos 1717'de karaya asker çıkarma yapıldı. Dokuz bin İspanyol iki ay içinde bütün adayı zabt etti. Sonra, Sicilya adasına hücuma geçtiler Savoie Dükü Victore Amédée II. Avusturya-İspanyol savaşının tek zararlısı çıktı. Sicilya adasını Philippe V.'e terke mecbur oldu.

ni bir hayli yolup soydu. Bakan hazretlerine gönderdiğim iki mektubun kopyalarını ilişik sunuyorum.

Bu vesile ile derin saygılarımın..."

BİR HABERCİNİN BİR BAKANA YAZDIĞI MEKTUPLAR:

Asâletmeâb,

Haşmetmeâb kral hazretlerinin şu ana kadar nâil oldukları en gayretli bir kuluyum. Dünya hükümdarları içinde, 'Büyük' lâkabı ile anılabilecek en büyük kralın Louis ile Grand olduğunu ispat maksadı ile bir eser hazırlamak husûsundaki tasavvurumu dostlarımdan birine tahakkuk ettiren de yine benim. Uzun zamanlardan beridir ki, bir başka eserin hazırlanması ile meşgul bulunuyorum. Bu eserim de millete şan ve şeref kazandıracaktır. Ve şâyet cömertlik ve hayırseverliğinize mazhar olabilir, bu hususta şeref ve imtiyazlar esirgenmezse, niyetim vatanımızda, hükümdarlığın kuruluşundan itibaren, Fransızların asla yenilmemiş olduklarını dünyaya ispat etmektir. Oysa ki, tarihçiler bugüne kadar bu hakikatı gizleyerek aynı tarihi, devamlı bir gerileme ve çöküşün başlangıcı göstermişler ve böylece milleti açıkça ve vahim bir şekilde aldatmışlar, iğfal eylemişlerdir.

İşte, ben şimdi bütün bu hakikatleri olaylardan çıkararak meydana koymak, kraliyetin şeref ve itibarını yüceltmek, alay ve iftiraları silmek istiyorum. Şu yönü de bilhassa büyük bir cesâretle söylemeliyim ki, eleştirilerimde hiç de yumuşak ve insaflı davranmayacağım.

En derin saygılarımın...

.....

Asâletmeâb,

Muhterem başkanımız Kont L...'ı kaybettiğimiz günden beri kendimize yeni bir başkan seçmek müsadesini vermeniz için size yalvarıyoruz. Zira, artık toplantılarımız bütün düzen ve âhengini kaybetmiş bir durumdadır; konferanslar kargaşalık içinde cereyan ediyor; her kafadan bir ses çıkıyor; devlet icraatına âit işlerin görüşülmesinde geçmişte olduğu gibi ciddiyet gösterdikleri yok; büyük bir kayıtsızlık içinde ömür sürüp gidiyorlar; kendi aralarında ise, disiplin nedir, bilmiyorlar. Özetlemek gerekirse, bu gençlerin ihtiyarlara uygulamak istedikleri siyâset ve vermeye cür'et eyledikleri fikir, hakîkî bir Roboam[1] fikri ve siyâsetidir. Biz ise, daha onlar dünyada yok iken yirmi sene önce Tuileries'de sakin ve sessiz bir ömür sürdüğümüzü ispat etmiş bulunuyoruz. Lâkin, eninde sonunda bizi buradan söküp atacaklarına eminim; biz ki, burada kaç kereler Fransız kahramanlarının hâtıralarını anmış, yüceltmiş bulunuyoruz.

Doğal olarak, bundan böyle toplantılarımızı buradan epeyce uzaktaki kral bahçesinde[2] yapmamız gerekecek.

Derin saygılarımızın....

Paris, 7 Ağustos 1719

1- Roboam, Yahudilerin kralı Hazreti Süleyman'ın oğludur. Milad'dan önce 958'de ölmüştür. Zâlimliği, kibir ve azameti yüzünden, on kabile Yahudi dininden ayrılmıştı. Nihayet Mısır Kralı Birinci Sheshon tarafından mağlup edilmiştir.

2- Şimdiki Paris Botanik Bahçesi: Jardin des Plantes

MEKTUP YÜZ OTUZ BİR

Rhedi'den Rika'ya

Paris

Avrupa'ya geldiğim günden beri, merakımı en çok çeken şeylerden biri de, cumhuriyet idârelerinin tarihi ve köküdür. Bilirsiniz ki, Asyalıların çoğunun, ne bu hükümet şekli hakkında bir fikirleri vardır, ne de şu dünya yüzünde mutlakiyet tarzından başka bir idare tarzının var olabileceğini tasavvur edebilirler:

Dünyada ilk hükümet şekilleri hep monarşik olmuştur; cumhuriyet idâreleri ise, ancak tarihî tesâdüflerin ve uzun asırların mirası olarak doğmuşlardır.

Bir tufan âfeti ile bir anda yıkılıp harap olan eski Yunanistan, ancak oraya yeni gelip yerleşmiş kavimler tarafından kalıcı kılınmıştır. Bu ülke tebaasını hep Mısır'dan ve civar Asya memleketlerinden toplamıştır. O ülkeler tarafından idâre edildiklerinden, Yunanistan'a geldiklerinde yine aynı idâre tarzı ile idâre edilmeye devam ettiler. Lâkin, bu kralların zulüm ve istibdatları o dereceyi buldu ki, buna dayanamadılar; boyunduruklarını zorlayıp kımıldattılar ve bu kraliyetin enkazından, cumhuriyet idâreleri doğdu. Bu yeni rejimler Yunanistan'da bütün kudreti ile çiçeklendi, meyvesini verdi ve bu sûretle zulüm ve vahşet idârelerinin ortasında yegâne parlak bir medeniyet ve huzur diyârı doğmuş oldu.

Hürriyete olan aşk, hükümdarlara beslenen kin ve nefret, Yunanistan'ın geleceğini uzun zaman muhâfaza etti; cumhuriyet hükümetinin nüfuz ve kudretini çok uzaklara kadar götürdü. Yunan şehirleri, Küçük Asya'da bir çok

müttefik devletler buldu. Oralara kendisi kadar hür ve bağımsız tebaalar gönderdi. Onlar sayesinde İran şahlarının bir çok fütuhât teşebbüslerini önlemiş oludu. Hepsi bu kadar da değil; Yunanistan, tebaasını İtalya'ya da yerleştirdi. Oradan İspanya'ya, belki de Fransa'ya geçtiler. O büyük Hesperie, eski zamanlarda o kadar meşhur olan bu ülke, Yunanistan'ın tâ kendisi idi. Komşu devletler, bu ülkeye saâdet ve refahın cenneti nazarı ile bakarlardı. Halbuki, Yunanlılar kendi iklimlerinde bu saâdeti duymayarak, yurtlarını terk ediyorlar, nice zahmet ve külfetlerden sonra, İtalya'ya yerleşiyorlardı. İtalya'dakiler, İspanya'ya göç ediyorlardı; oradakiler de, ya Betique taraflarına[1], yahut Portekiz'e gidip yerleşiyorlardı. Lâkin hem yerleşilen ülkelerin, hem de o ülkelerde yaşayan yerlilerin isimleri hep aynı kalıyor, değişmiyordu.

Bu Yunan istilâcıları beraberlerinde hürriyet fikrini de götürüyorlardı; yerleştikleri bu güzel ülkelerde hürriyet fikrini yayarlar, ruhlara sindirirlerdi. İşte bu yüzdendir ki, ne kadîm İtalya'da ne de İspanya'da, ne de kadîm Fransa'da mutlak idârelere rastlanmamaktadır. Yine görülecektir ki, kuzey milletleri ve Almanya halkının hürriyetleri, öyle pek de sınırlanmış değildi. Ve şâyet, aralarında bazı monarşik idâre izlerine rastlanabilirse, bu izlerdeki monarşik başlar, ya sadece kumandanlarının, yahutta cumhuriyet rejiminin devlet başkanlarına âittir.[2]

Bütün bunlar Avrupa'da geçmiştir. Asya ve Afrika kıt'alarına gelince, buralar dâima mutlakiyet idârelerinin altında çiğnenmiş, ezilmiştir; bu zulümden, sadece evvelce

1- Endülüs taraflarına

2- Dünya tarihinin hızla çizilen bu siyâsî şeması, Roma Cumhuriyeti'nin Gelişimine Dair Düşünceler'in mukaddimesini, keza Kanunların Ruhu'nun, Feodal Devirden Modern Monarşilere Kadar Cermen Kraliyetleri bahsinin ilk fikirlerini oluşturmaktadır.

bahsettiğimiz, Küçük Asya'daki bazı beldeler ve Afrika'daki Kartaca Cumhuriyeti müstesna kalmıştır.

Böylece, bütün dünya, cumhuriyet rejimini uygulayan iki büyük hâkimiyet arasında bölünmüş oldu: Roma ve Kartaca cumhuriyetleri. Roma Cumhuriyeti'nin başlangıç tarihi kadar açık ve belli hiç bir şey olamaz; lâkin, Kartaca Cumhuriyeti'nin başlangıç tarihi ise, o nisbette bulanık ve karanlıktır. Didon[1]'dan beri Afrika hükümdarlarının âkibeti bilinmiyor. İktidarı nasıl elden kaçırdıkları herkes için meçhuldür.

Eğer Roma vatandaşları ile yenilgiye uğramış milletler arasına adâletsiz farklar konmamış olsaydı, eğer taşra eyâlet vâlilerine daha az iktidar tanınmış bulunulsaydı; eğer zulmün ve gaddarlığın önleyicisi olan kutsal kanunların uygulanmasına gerekli ihtimam ve dikkat gösterilebilseydi ve nihayet, eğer adâletsizliklerin ateşi ile toplanan hazîneleri kendi zevk ve heveslerine harcamaya kalkmamış bulunsalardı, işte o zaman cumhuriyeti daha da büyüyüp gelişecek, sonsuz bir ihtişam ve azamete kavuşacak ve bütün insanlık için bir saâdet ve huzur kaynağı olacaktı.

Cesar[2], Roma Cumhuriyeti'ni ezip yıktı; mutlak bir ik-

1- Diğer ismi de Elissa'dır. Eski Fenikeliler Kralı Belus'un kızı Pygmalion'un kız kardeşidir. Kocası Sichée, baldızı Pygmalion tarafından öldürülünce, hazineler ile birlikte Kartaca'ya kaçıp oraya yerleşti. Virgile'in trajedisi ile şahsiyeti efsâneleştirilerek ebedileştirildi.

Müellif bütün ömrü boyunca Roma tarihi ve Roma'nın gerileyiş ve çöküş nedenleri ile bilhassa yakından ilgilenmiştir. Bordeaux şehri İlim Enstitüsü'ne sunup bizzat okuduğu ve içindeki heybetli fikirlerini savunduğu tezi de yine bu konuya dairdi.

2- Jul Cesar Mülad'dan önce 100 yılında doğmuş ve 56 yıllık bir ömürden sonra 44'de ölmüştür. Tarihin en büyük kumandanlarından, en büyük hatiplerinden ve en büyük devlet adamlarındandır. Son derece canlı bir zekâya sahipti.

Müstesna meziyetlerinden dolayı, kısa zamanda halk tarafından büyük bir aşkla sevildi. Çocuk denecek yaşta siyâsî hayata atılmıştı. Önce, halkın haklarını Pompée'ye karşı savunmaya girişti. 41 yaşında konsül seçildi. 49 yaşına kadar Gaules savaşları devam etti. Bu savaşlarda gösterdiği büyük cesâret ve dirâyet-

tidarın esâretine mahkûm etti. Avrupa uzunca bir süre, askerî ve gaddar bir rejim tarafından sevk ve idâre edildi; Roma'nın yumuşak hâkimiyeti yerine zâlim ve korkunç bir hâkimiyet başladı.

Hal böyle iken, Avrupa'nın kuzeyinden meçhul bir takım milletler aşağılara sarkmağa, kıtanın diğer kısımlarını istilâya başladılar; bunlar Roma eyâletlerini seller gibi kaplıyor, bütün bu fetihleri hayret edilecek bir kolaylıkla yapıyor ve her tarafı hızla talan ediyorlardı; Roma İmparatorluğu'nu parçalıyorlar ve oralarda sayısız krallıklar kuruyorlardı; bunların hepsi de hür milletlerdi; kendi kralların hâkimiyetlerini adam akıllı sınırlamışlardı. Zaten, bu krallar, aslında ordularının kumandanları ve grupların başbuğlarından ibarettirler. İşte böylece, bu hükümdarlıklar her ne kadar kuvvetle kurulmuşlarsa da, asla gâliblerin esâret boyunduruğunu hissetmemişlerdir. Türkler ve Tatarlar gibi, Asyalı milletler fetihlerde bulundukça, zabtettikleri yerlerin mahallî otoritelerine yeni tebaalar vererek kendi kuvvetlerinin gölgesinde tam ve mutlak bir hâkimiyeti devam ettirirlerdi. Halbuki, Kuzey Avrupa milletleri böyle yapmıyorlardı; bunlar kendi ülkelerinde tamamı ile hür olduklarından, Roma eyâletlerini zabtedince, mahallî

---

ten dolayı şöhreti bütün cumhuriyeti kapladı. Devletin bütün orduları taparcasına kendisine bağlanmıştı. Amansız düşmanı Pompée ve Crassus ile bir Triumvirat kurdu. Ama, az sonra bu hasımlarını bertaraf etti. Roma'ya dönüşünde cumhuriyeti tek başına idareye azmetmişti, öyle yaptı. Dikta rejimi kurmuştu ve kendisi de tarihin en yaman diktatörlerinden biri kesildi. Lâkin idâresi ile de devlete tam bir düzen getirmişti; demokrasinin leziz ve nimetlerinden vatandaşların mahrum kalmaması için çalışıyordu. Bu sıralarda gerek Gaules savaşları, gerekse iç savaşlara dair olan meşhur eseri "Yorumlar"ını yazdı.

Lâkin yeniden mutlâkiyet idâresi kuracağından endişe başlamıştı; bazı senatörler aleyhine hizip kurdular; bu terîbe mânevî evlâdı Brutus da dâhil olmuştu Nihayet senatonun toplantı salonunda suikastçılar üzerine üşüşerek hançerleyip öldürdüler. Brutus da katiller arasında idi, heyhât!

şeflere büyük hâkimiyetler asla tanımıyorlardı. Hatta, bunlardan bazı milletler, mesela Afrika'da Vandallar, İspanya'daGoths'lar istedikleri anda, hemen krallarını azlediyorlardı.[1] Diğer prenslerin otoriteleri ise, bin türlü şekil ve merasimlerle sınırlanmıştı. Hatta, bir çok derebeyleri bu hâkimiyeti hükümdarlarla paylaşmışlardı; savaşlar ancak büyük reislerin rıza ve onayları ile yapılabilirdi; savaş ganimetleri ancak hükümdarla askerî şefler arasında bölüşülürdü; hükümdar, milletten hiçbir vergi alamazdı; kanunlar, ancak millet melislerinde yapılabilirdi.

İşte Roma İmparatorluğu'nun enkazı üzerine kurulmuş devletlerde hâkim olan esas prensipler bunlardı...

Venedik , 20 Eylül 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ İKİ

Rika'dan devam

•••'da

Beş yahut altı ay önce, bir kahvehaneye gitmiştim; orada hali tavrı kibar, giyinişi zarif ve sözü sohbeti yerinde biri gözüme ilişmişti. Paris hayatının zevklerinden bahsediyordu; böyle ömür sürmek varken, kendisinin taşralarda, Allah'ın kırında ömür törpülemesi revâ mıydı, diye hayıflanıyordu: "Arazimin yıllık geliri on beş bin liradır. Ah, ne olurdu, bütün servetimin dörtte birine sahip olsaydım da, hepsi de para, yahut her yere nakli mümkün mal olabilsey-

1- Barckhausen, *(Montesquieu, İran Mektupları ve Kaynaklar, 1898, bölüm: II, sahife : 69)* Bize, Kral Hilderik'in Miladî 530'da Vandallar tarafından; Kral Suintila'nın 631, Kral Tulga'nın 642'de ve Kral Wamba'nın 680 tarihinde Gothlar tarafından azledildiklerini söylüyor.

di! Halbuki, bu gün bu arazimin kiracılarını istediğim kadar sıkıştırayım, onları elimden geldiği nisbette mahkemelerde, icrâlarda süründüreyim, yine ne olursa bana olacak, masraflara boğulacağım ve onlardan bir kuruş tahsil etmem mümkün olmayacak. Zaten bu yüzden ömrümde hiçbir zaman yüz altını bir arada görmedim. Şimdi maazallah, birine on bin frank borçlanayım, bütün bu çiftimi çubuğumu haczederler ve bana da dârülacezeye sığınmak kalır."

Bu konuşmaları daha fazla dinlemiyerek oradan çıktım.

Dün yolum aynı semte düşmüştü, o kahvehaneye tekrar uğradım. Bu defa içeride ciddî tavırlı bir adam gözüme ilişti; yüzü asık ve soluktu. Beş altı gevezenin arasında gayet mahzun ve düşünceli görünüyordu. Bir de baktım ki, o da, konuşmalara canla başla karışmıştı. Yüksek bir sesle diyordu ki: "Evet dostlarım, ben bu gün yoksul düşmüş hatta mahvolmuş bir kimseyim. İnanın, karnımı doyuracak yiyeceklerden bile mahrum sayılırım; zira, bu gün artık bütün servetim iki yüz bin lira banknot ve yüz bin de gümüş écus[1] den ibarettir. Görüyorsunuz ki, pek vahim bir durumda bulunuyorum. Heyhât! Artık beni dârülaceze paklar. Hiç olmazsa, iki karış bir toprağım olsaydı, o zaman açlıktan ölmek tehlikesi kalmazdı, bari. Yazıklar olsun bu şapkanın büyüklüğünde olsun bir toprağa sahip değilim, ben!"[2]

Tesadüfen başımı başka tarafa çevirince, meczubların yüz buruşturmaları ile çehresi karışmış birini gördüm: "Bundan sonra kime itimat etmeli?" diye bağırıyordu,

1- O tarihte bir écus üç franklık gümüş bir para idi.

2- Montesquieu, burada Law sistemi ile meydana gelen iki mâli kriz zamanını tarif ediyor. Birinci zamana ait olay Mississippi hisse senetlerinin baş döndürücü yükselişinden meydana gelen arazi kıymet düşüklüğüne işarettir. İkincisi ise, hisse senetlerinin satışı ve halkın menkul kıymetlere karşı olan güvenindeki sarsıntı yüzünden toprağın kazandığı itibarı gösterir. (Law hakkındaki dipnotumuz 138. mektuptadır.)

"Dostlarımdan o kadar çok güvendiğim bir hâine paralarımı emniyet ederek ödünç vermiştim. Adam hemen kalktı, paramı bana iâde etti. Bu ne korkunç bir ihânettir, Rabbim! Güya bu dostum fazîletli bir harekette bulunarak paramı iâde etti, borcunu ödedi; oysa ki, sadâkatsizliğin, vefâsızlığın ve fırsatçılığın şaheser misalini vermiş oldu ve nazarımda da alçaklık ve namussuzluğun örneği olarak ebediyyen yaşayacaktır."

Yakınında oturan çok dağınık kıyafetli bir adam da başını göğe kaldırarak: "Ulu Tanrı, bakanlarımızın projelerini muhâfaza buyursun! Bu gidişle hisse senetlerinin değeri göklere fırlayacak ve Paris'in bütün uşakları efendilerinden de daha zengin olacaktır." diye gürledi.

Meraka düştüm, bu adamın kim olduğunu sordum. "Bu son derece yoksul bir insandır." dediler. "Mesleği de beş para getirmez. Kendisi soy sop bilginidir. Bu servet fırlaması devam ederse, o da, mesleği sâyesinde servete kavuşacağından emin. Çünkü, bütün yeni zenginler, kendilerine yeni soy sop araştırıp, neseb şecerelerini ayıklatıp parlak isimler bulacaklar, bunları muhteşem arabalarına kazıtacaklardır. Bütün bu imkanları ise, ancak bu bilginimiz temin edebilecektir. Tabii, o da istediği kadar asil insan yaratmak imkânına sahip olacağını düşünerek, kurduğu tatlı hayalin saâdeti ile şimdiden titremeğe başlamıştır, bile!"[1]

Tam bu sırada soluk benizli, ekşi yüzlü bir ihtiyar içeri girdi. Daha oturmamıştı ki, bir haberci[2] olduğunu hemen anladım. Bu ihtiyar, bütün aksiliklere, solukluklara yaldız süren, her gördüğü yerden zafer ve ganîmet müjdeleri ile

1- Borçlular kıymeti düşmüş kâğıt paralarla borçlarını ödemekte istekli görülüyorlardı. O kadar ki, 11 Mart 1720 tarihli bir ferman, hazinece yüz liradan fazla ödemeleri altınla yapmağı yasaklamıştı.

2- Nouvelliste (130. mektupta tafsilâtı vardır.)

gelip ortalığı hoplatan iyimser habercilerden değildi. Tam tersine, daima kötü gören, her âkibetten titreyen, karamsar bir insandı: "İspanya'da işler çok bozuk gidiyor. Her şey berbat. O cephede bizim süvari kuvvetimiz hemen hiç yok. Buna karşılık, büyük bir süvari birliğine sahip Prens Pio'nun bütün Languedoc[1] yöresini zabtetmesinden korkulur."

Karşımda üstü başı dağınık bir filozof oturuyordu; bu habercinin haline acıyan gözlerle bakıyor, o sesini yükseltikçe, bu da omuzlarını kaldırıyordu. Yanına daha da yaklaştım. Filozof kulağıma eğilerek: "Evlât" dedi, "Görüyorsunuz ki, bu kendini beğenmiş budala tam bir saattir, Languedoc için hissettiği kuruntularla bizi serseme çevirdi. Halbuki, ben güneşte bir leke gördüm. Şâyet bu leke bir gün daha da büyüyüp çoğalırsa, o zaman tabiat anayı tam bir maddî bitiklik, tam bir durgunluk ve hareketsizlik içinde mahvedebilir; lâkin bu endişeler karşısında ağzını açıp bir kelime söylemek kimin haddine!"

Paris, 17 Kasım 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ ÜÇ

Rika'dan devam

Geçen gün bir manastırın muazzam kütüphânesini görmeye gitmiştim; kitaplar, râhiblerin muhâfazasına emanet edilmişti; ama onlar da günün belirli saatlarinde dışarıdan kütüphâneye ziyaretçi kabule mecbur bulunuyorlardı.[2]

1- Merkezi Toulouse şehri olan Güney Fransa yöresi.

2- Geleneklere göre, rûhânî Saint-Victor'un kütüphanesidir. Bazı seçkin şahsiyetlerin vasiyetnâmeleri ile çok zenginleşmiş. 1797'de kütüphane umumileş-

İçeri girerken, sayısız ciltler arasında gezinen vakur tavırlı bir adam gördüm; yaklaştım. Diğerlerine göre, daha itina ile ciltlenen kitapların neler olduklarını kendisinden sordum. "Evlat!" dedi, "Ben burada bana tamamı ile yabancı bir yerdeyim, kimseyi de tanımam. Aynı soruyu çok kimseler de sordu. Lâkin, görüyorsunuz ki, onları tatmin edeyim diye, kesinlikle bu kitapları okumak külfetine katlanmak niyetinde de değilim. Güvenilir bir kütüphâne memurum var ki, arzunuzu yerine getirecektir. Çünkü, o bütün ömrünü bu eserleri okumakla ve sırlarını çözmekle geçirir. Doğrusunu isterseniz, bu adamdan bize bir fayda da yoktur, zira ayrıca üzerimizde ağır bir yük de oluyor; çünkü, manastıra has hiçbir yararlı hizmeti yoktur. Lâkin, işte büyük yemek salonunun çanı çalıyor; benim gibi bir topluluğa baş olanlar, herkesten önce davranmalıdırlar."

Râhib böyle söyleyerek beni kütüphâneden dışarı itti, kapıyı yüzüme kapadı ve sanki kanatlanmış gibi birden gözlerimden kayboldu.

Paris, 21 Kasım 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ DÖRT

Rika'dan devam

Ertesi gün aynı kütüphâneye gittim; ilk ziyâretimde

---

tirilmiştir. Haftanın her Pazartesi, Çarşamba ve Cumartesi günleri halka açık tutulması âdet olmuştur. Paris'teki bir çok manastırlarda büyük kütüphaneler mevcuttu, bunlardan bilhassa Saint-Germain-des-Prés Piskoposluğu manastırı ile Saint-Geneviève Piskoposluğu manastırı kütüphâneleri umumî olmayıp, sadece bilim adamlarına açık tutulurdu.

M. Roddier, mektupta geçen kütüphaneden kastedilenin, 1721'de müellifin hocası ve dostu rûhânî Desmolets'in idare ettiği ve Saint-Honoré sokağındaki Oratoire kütüphanesi olduğunu iddia etmiştir.

görmüş olduğum adamın yerinde şimdi bambaşka birisi vardı. Çok sade, babacan tavırlı, duygulu ve zekî görünüşlü idi. Kendisine merakımı açar açmaz, hemen beni memnun etmeyi, yabancı olduğumu öğrenince de, gereken bilgileri vermeyi candan vazife bildi.

- Muhterem peder, dedim, kütüphânenin bu köşesini kaplayan bu kocaman ciltler acaba neye dairdir?

- Bunlar, Mukaddes Kitâb'ın tefsirleridir evlat, dedi.

- Lâkin, dedim, sayıları da pek fazla! Kitâb-ı Mukaddes, herhalde eski zamanlarda çok karanlık, fazlası ile muğlaktı; ama zamanımızda da tefsirlere lüzum bırakmayacak kadar açık, aydınlık olmalıdır; öyle değil mi? Acaba hâlâ, bazı şüpheler, tereddütler kaldı mı? Zıt fikirler bulunuyor mu, hâlâ?

- Büyük Tanrım! Evet, bulunuyor hâlâ! Hâlâ!

- Evet mi? Hâlâ mı? Fakat, bütün bu ciltlerin müellifleri ne yapmışlardır, öyle ise?

- Bütün bu müellifler, bu Mukaddes Kitap'ta, inanılması gereken şeyleri aramadılar; onlar sadece kendilerinin inanmış oldukları şeyleri araştırdılar. Asla bu kitâba, kabul etmeye mecbur oldukları dinin inanç ve emirlerini içeriyormuş gibi bakmadılar; fakat kafalarındaki inanışlara kuvvet ve otorite verecek bir kaynak gibi baktılar! İşte bundan dolayı da, bütün mânâları değiştirip bozdular ve bütün ibâreleri azâb ve işkencelerle yoğurdular, mânâları anlaşılmaz hâle soktular. Bu mukaddes kitap, sanki sahipsiz ve düzeni korunmayan bir ülke, her tarîk ve mezhebe mensub bu adamlar da dağ haydutları imişler gibi baskınlar yapmışlar ve bu mukaddes ülkeyi baştan başa çiğneyerek yağmalara, talanlara girişmişlerdir. Bu sanki düşman milletlerin karşılaşıp amansız vuruştukları bir savaş meydanıdır. Pek çetin

meydan muhârebeleri, küçük çarpışmalar, hepsi hepsi gerçekleşmiştir.

- Bu ciltlere en yakın olanlar da zühd ve takvaya âit olanlarla, sadakat ve insanlığa ilişkin kitablardır. Bunlardan sonra, çok faydalı olan ahlâk kitapları gelir; daha sonra, gerek konuları, gerekse üslupları itibarı ile hiç anlaşılmaz ilâhiyat ciltleri; tasavvufa dair eserler, kalbleri ateş gibi yanan sofî ve zâhit kullardan bahseder.

- Ah! Aziz peder, dedim, biraz müsaade edin. Bu kadar acele etmeyin. Bana biraz bu tasavvuf denilen şeyden bahsedin.

- Oğlum, dedi, bu senin dediğin sofilik, zâhitliktir; kendini Allah'a veriş, onunla bir tek varlık haline geliş demektir. Ama, bu öyle bir kalb ki, sevmeye, sevilmeye açık, daima açık olacak; bu yoldan aklı nurlandırıp aydınlatmağa muktedir bir seziş kudretine sahip bulunacaktır. İşte, oradan da vecd ve istiğrak, sevinç ve hayret kaynayacaktır. Bu da artık zühd ve takvânın kendinden geçişi, sayıklanması devresini teşkil eder. Çoğu kez de bu hal, daha da incelip berraklaşır, yahut Allah aşkı ile Hakk'a yaklaşma şekline [1] dönüşür. Bilirsiniz ki, ilâhî aşk ile Hakk'a yaklaşanlar bir çeşit mecnûn, zâhid, sofî ve iki yüzlü olmayan kimselerdir.

Vicdan ve kalbe ilişkin mesele ve müşkülleri akıl ve itikad esasları ile hal eden şu âkaid âlimleri yok mu, işte onlar, gecenin esrârını, gündüzün nûruna katarlar; ancak şehvet şeytanının sürükleyebileceği canavarları bunlar hayal hânelerinde kolaylıkla yaratabilirler; onları bir araya toplarlar, birbirleri ile karşılaştırırlar ve onlardan tefekkür dünyalarının ebedî konularını meydana getirirler. Ne mutlu kalbi bu faaliyetlere katılmamış, hatta bunca âşikâr söy-

1- Quiétisme

lenen ve açıkça resmedilen dalâlet ve haksızlığa ortak olmamışlara!

Oğlum, görüyorsun ki, gayet serbestçe düşünüyor ve düşündüklerimi size açıkça söylüyorum. Tabiîdir ki, bir yabancı olan size karşı tam bir açık yüreklilikle hareket mecburiyetindeyim. Zira, siz öğrenmek istediğiniz bütün bu şeyleri açık hakikatler ile bilmek istemekte haklısınız. Esasen istemiş olsaydım, bütün bu şeyler hakkında, size sadece bir hayranlık duygusundan bahseder, bütün sorduklarınıza daima: "Bu eseri mi soruyorsunuz? İlâhîdir, uhrevîdir; en derin bir saygıya lâyıktır; içinde ne harikalar vardır, bilseniz!" demekle yetinebilirdim.

Böyle hareket etmenin de, iki sonucu olurdu. Ya ben sizi aldatmış olurdum; yahut da, nazarınızda şeref ve itibardan tamamen mahrum bir bîçâre haline düşerdim.

Tam burada susmuştuk; manastıra ait bir hizmet yüzünden, kütüphâneci ile konuşmamız ertesi güne kaldı.

Paris, 23 Kasım 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ BEŞ

Rika'dan devam

Belirli saatte aynı yere yine gittim; konuşmuş olduğum adam, beni eski yerimize götürdü.

- Bunlar da gramer üstadları, şârihler ve müfessirlerdir, diyerek evvelki açıklamalarına devam etti, sözünü kestim:

- Muhterem peder, dedim, acaba bütün bu üstadlar her şeye rağmen yüksek duygulu, derin anlayışlı olmak fazîletinden uzak olamazlar mı?

Muhâtabım gayet tatlı bir sesle:

- Evet, olabilir, dedi. Hatta, onlar bu hallerini gizlemiş de olabilirler. Onun için, eserleri ilk bakışta pek de fena sayılmaz. Bu sûretle de durumlarını düzeltmiş olurlar.

- Bu doğrudur, dedim, öyle filozoflar tanıdım ki, bu ilimlere yaklaşıp bunları öğrenseler doğrusu çok iyi etmiş olurlardı!

- Bunlar da büyük hatiplerdir; bunlar tek başlarına aklı kandırıp mantığı eğmek kudretine sahiptirler. Ya şu geometri âlimlerine gelince onlar da insanı, bütün fikrî direncine rağmen, eninde sonunda yumuşatırlar ve baskıcı bir hâkimiyetle ona güven verirler.

Bunlar da metafizik kitapları; bu derece büyük ilgi toplayan bu eserlerin hemen her köşesinde sonsuzlukla karşılaşılır! Fizik kitapları fevkalâdeliklerin dünya sathını dolduran zenginliklerde aranmasını, lâkin bu harikaların esnafın kullandığı en basit tezgâhlarda bulunabileceğini fısıldar. Tıp kitapları, bünyenin incelik ve nâzikliğini, mahâret vasfının kudret ve kabiliyetini gösteren bu eserler, en önemsiz bir hastalığa müdâhale ederken bile, ölümle karşı karşıya gelmişiz gibi bizi korkutup titretmesini bilir ve tedaviden bahse geçince de, ebediyyen ölmeyecekmişiz gibi bizi teskin ve teselli etmek yiğitliğini gösterir!..

Bunların tam yanındaki ciltlere gelince, insan vücudunun bütün kısımlarını kaba isimlerle tarif eden, ama bu tarifler ile ne hastalıkların iyileşmesine, ne doktorların bilgisizliğini gidermeye yarayan anatomi kitaplarıdır.[1]

Bunlar da kimya ilmine âit olanlardır; bunlara genellikle ya hastahanelerde, ya da tımarhânelerde rastlanır. Bu il-

1 - Müellif'in Brède'deki kütüphanesi, bilhassa tıp kitapları ile pek zengindi. İki yüze yakın tıp kitabı bulunmuştur.

min konusu bakımından ise, her iki yerin bir diğerinden hiçbir farkı yoktur.

Ve işte diğer ilmî eserler; daha doğrusu gizli ilimlere dâir ciltler. Bazı şeytânî sırlar, sihirbazlıklar, efsunlar; çoğu insanların nazarında nefret ve tiksinti verici bilgiler. Bana göre ise, bu ciltler merhamet duygusuna lâyık şeylerdir. Adli astroloji kitapları da bu meyandadır.[1]

- Ah, aziz peder, ne diyorsunuz? Adlî astroloji öyle mi, diye sertçe bağırmıştım. İşte bizim İran'da en çok okuduğumuz bunlardır; bu kitaplarla yaşar, bunlarla amel ederiz. Hayâtımızın hemen bütün faaliyetini bunlar düzenler; her çeşit teşebbüsümüzü düzenleyen de yine onlardır; müneccimler bizim efendilerimiz, âmirlerimiz, rehberlerimizdir. Hatta daha da fazladırlar. Hükümete bile dâhildirler.[2]

Muhâtabım beni dinledikten sonra: "Eğer böyle ise" dedi, "O halde siz akıl ve idrâkten daha sert ve haşin bir boyunduruk altında yaşıyorsunuz, demektir! İşte hâkimiyetler içinde en garibi de budur. Hatta, böyle bir boyunduruktaki bir âilenin haline bile acırım; idâresini gökteki yıldızların seyrine terk eden bir millete ise, kalbim parçalanır!"

Bu çok dokunaklı sözlere hemen cevap verdim: "Lâkin" dedim, "İşleriniz için cebir ilminin faydası neyse, yıldızlar ilmi de bizim için odur; aynı derece yararlı, aynı derece önemlidir. Esasen her milletin kendine göre bir ilim sahası

1- Müellifin kütüphânesinde yalnız bir adli astroloji bulunmuştur:
Henri Rantzau, Trité astrologique des Jugements des thèmes génétliaques (Paris, Ménard, 1657, la Brède, no: 1648)

2- Chardin, *(İran ve Doğu Hindistan'a Seyahat, 1686)* eserinin bütün bir bölümünü müneccimlere ayırmıştır: "Müneccimlerin fikri, görüşü alınmadıkça, hiçbir önemli iş yapılamaz. Bazı hükümdar, en basit hususlarda bile onların görüşünü sorar. Mesela, gezmeye gitmeleri münasip midir? Yemeğe başlasınlar mı?"
Müellif, bilhassa baş müneccimin büyük icraatından ve öneminden bahsetmektedir.

vardır ve bu sahanın özelliğine göre, o milletin idâre tarzı düzenlenir. Hem ben size garip bir şey söyliyeyim mi, burada yani memleketinizde, sadece bir tek matematikçinizin yaptığı budalalığı, İran'da bütün müneccimler bir arada bile yapamamışlardır.[1] Sizce, yıldızların tesâdüfî yardımı ile elde edilen neticelerin, sisteminizin yapıcısı tarafından konmuş olan kurallardan daha isâbetli olmadığına emin misiniz? Şâyet, bu konu gerek Fransa'da gerek İran'da toplanacak oylara göre halledilseydi, herhalde müneccimler güzel bir muzafferiyet kazanacaklar ve matematikçileriniz utançtan kızaracaklardı. O zaman aleyhlerinde neler neler söylenmeyecek, ne deliller ileri sürülmeyecekti!"

Tartışmamız burada kesildi, ayrılmağa mecbur olduk.

Paris, 26 Kasım 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ ALTI

Rika'dan devam

Daha sonraki görüşmemizde kütüphâneci bilgin, beni başka bir özel odaya götürdü. "İşte, çağdaş tarih kitapları!" dedi. Önce kilise ve papaların tarihleri; fikren yükselmek için okuduğum bu eserler, çoğu kez bende tam aksi tesirler yapmışlardır. Bu ciltler de, muazzam Roma İmparatorluğu'nun gerilemesi ve yıkılışını gösteren tarihlerdir. Pek çok kraliyetlerin enkazı üzerine kurulmuş Roma hâkimiyeti yıkılınca da, yerine sayısız yeni hâkimiyetler kurulmuştur. Hangi memleketten geldikleri belirsiz çeşitli barbar kavimler birden ortaya çıkmışlar, imparatorluğu baştan başa isti-

1- Law hakkında yeni bir alaylı imâ. (Bu tarihî şahsiyet hakkındaki ayrıntılı notumuzu 138. mektupta bulacaksınız.)

lâ etmişler, yakıp yıkmışlar, parçalamışlar ve bu gün Avrupa'da gördüğümüz devletleri kurmuşlardır. Bu milletler aslında hiç de barbar değillerdi. Çünkü, hür yaşıyorlardı; lâkin, mutlak bir hâkimiyete tâbi oldukları andan itibaren barbarlaştılar; zira, tatlı hürriyetlerini artık kaybetmişlerdi; o kadar lâtif olan o hürriyet ki, akla, insanlığa ve tabiata da pek güzel uyum sağlıyordu.[1]

Burada da Alman İmparatorluğu tarihçilerini görüyorsunuz; bu imparatorluk, ilk kurulmuş imparatorluğun bir gölgesinden ibârettir; parçalanmasına rağmen, zayıflamayan yegâne hâkimiyettir. Keza, kayıplara uğradıkça, başarı ve muzafferiyetlerinden faydalanma nisbeti artmakta; hezimetlere uğradıkça, yenilmez hale gelen tek devlet olarak onu görmekteyiz.[2]

İşte Fransız tarihçileri, ciltlerde hükümdarların hâkimiyetleri iki defa silinmiş, sonra tekrar dirilmiş, asırlar boyunca zaafa uğramış, sararıp solmuştur. Fakat daha sonraları hiç hissettirmeden kuvvetini toplayarak her sahada gelişmeye başlamış ve son devresine ulaşmıştır. Tıpkı, bir nehrin seyrine tâbi olmuştur: Uzun mesafeler akan sular toprağın altından seyrederek mecrasını takip etmiş, sonra tekrar suyun yüzüne çıkmıştır; dört yandan karışan çaylar, dereler, ırmaklarla bollaşıp genişleyen nehir, ağzına büyük bir kuvvet ve zindelikle ulaşırken, önüne çıkan bütün engelleri de yıkıp devirerek birlikte sürükleyip götürmüştür.

1- Bu bahsi 131. mektubun ışığı altında okumak ve müellifin *Düşünceler (Les Pensées*, cilt: I, s: 39 ve devamı)'deki açıklamalarıyla tamamlamak lâzımdır.

2- Müellif'e, Avrupa devletlerinin bu resmî geçidini yaptıran belki de, Pullendorf'dur. (*Avrupa Hükümdarları ve Devletleri Tarihine Giriş*, 1710. La Brède, No: 2709) eserinden ilham aldığını (*Düşünceler*, cilt: II, s. 291) açıkça itiraf etmektedir.

Keza Almanya hakkındaki düşüncelerini de Pullendorf'dan esinlendiği pek muhtemeldir: (*De Statu Germanici Imperu*, Leipzig, 1708. La Brède, No: 3107)

Burada da İspanyol milletinin sıradağlar ardından nasıl çıktıklarını okuyacaksınız. Her tarafı zabt ve istilâ etmiş Müslüman prenslerini kolaylıkla ve hızla mağlûb ettiklerini göreceksiniz. Bu sûretle bir çok kraliyetler hemen hemen tek bir geniş hükümdarlık haline gelmiş ülkede, birleşik bir düzen kurmuş oluyorlar. Asılsız ihtişam ve zenginliklerinin altında öyle ezilmiştir ki, nihayet bütün kuvvet ve kudretini ve hatta şöhret ve itibarını tamamen kaybetti; kendisine kala kala, ilk hâkimiyetinin grubu kaldı, o kadar.[1]

Bunlar da İngiliz tarihçileri, bu ciltlerde bitmez tükenmez kavgalar, isyanlar, fesad ve ihtilâllerden hürriyetin nasıl kaynayıp fışkırdığı okunur; krallar sağlam bir tahtın üstünde devamlı bir sallantı ve titremeye maruz kalmışlardır; sabırsız bir millet, hatta kızgınlık ve gazap halinde bile akıl dizginini hiç bırakmamıştır. Her zaman denizlerde hâkimiyet kurmuş, (bu güne kadar duyulmamış bir şey!) ticâreti imparatorlukla yoğurmuştur.[2]

Onların hemen yakınında duran ciltler, denizlerin diğer kraliçesi Hollanda Cumhuriyeti'dir; Avrupa'da bu derece saygı gören bu devlet, Asya'da muhteşem bir mevkie sahiptir; orada sayısız hükümdarlar Hollanda tâcirlerinin önünde derin saygı duyguları ile secdeye kapanırlar.[3]

İtalyan tarihçiler, size eski devirlerde dünyaya hükmetmiş bir milleti tanıtırlar. Halbuki o millet, bu gün başkalarının esiri olmuştur; eski istiklâl ve hâkimiyetinden tek be-

1- Papaz Vayrac: (Halihazır İspanya Devleti, İhtilâlleri, Gerileyiş ve Çöküşü, Paris, 1718. La Brède, No: 3171)

2- Montesquieu, Clarendon'un (İngiltere'de İç Savaşlar ve İsyanların Tarihi, La Haye, 1704. La Brède, No: 3198) eserinin tercümesini okumuştur.

3- Grotius'un "Mare liberum" dövizi için şöyle diyor: "Onların eskiden bütün istedikleri hürriyetti: şimdi ise, bir imparatorluktur!"
Brède, No: 2406.

lirti olarak, berbat bir politikası kalmıştır.

Şimdi de sıra cumhuriyet idârelerinin tarihçilerine geldi. Önce, hürriyetin timsali mevkiinde olan, İsviçre Cumhuriyeti'ni görüyoruz. Sonra, iktisâdi gelişmesinden başka kayda değer bir tarafı bulunmayan Venedik Cumhuriyeti geliyor. Onu, gemilerinden başka muhteşem tarafı bulunmayan Cenevizliler takip ediyor.

Daha kuzeydeki devletlere de bir göz atalım: Bunlardan Polonya, gerek hürriyetlerini, gerek haklarını çok kötü kullanmak alışkanlığından bir türlü kurtulamamaktadır; çok eski devirlerden beri krallarını seçerek tahta oturturlar; bu da sanki birbirlerini kaybetmiş komşu milletlerini teskin ve tesellî içindir.[1]

Bilgin burada sustu ve konuşmamız ertesi güne kaldı.

Paris, 2 Aralık 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ YEDİ

Rika'dan devam

Ertesi günü başka bir odaya girdik. "Bunlar da şâirlerdir." dedi. "En içten duygularına köstek vuran ve aklı, süsler ve püslerle örtüp ezen müelliflerdir, bunlar.[2] Tıpkı eski zamanlarda ağır ziynet eşyası ve mücevherlerin yığınları ile

1- Müellif, Bizardière'nin (*Kralların Seçilmeleri Yönünden Polonya'nın Diyet Meclisi Tarihi*, Paris, 1697, La Brède, 0:3147) eserinden esinlenmiştir. Esasen, tarihî örnekler, Polonya'daki kral seçimlerinin müellifin demokratik maksatlarını hiçbir suretle okşamadığını göstermiştir.

2- Böylece Montesquiue, edebî eleştiri âleminde meşhur filozof Descartes'in usûl felsefesine ilişkin Cartésianisme'nin savunucuları Fontenelle ve Houdar de la Motte'nin kurdukları modern edebî görüşün mutlak bir tarafları olduğunu gösteriyor.

kadınların gömülmeleri gibi. Siz bu şâirleri tanırsınız; zira, güneşin kızgınlığı ile hayal kurma kudretleri de ateşli olan şarklılar için, bunlar nâdir mahlûklar değillerdir.[1]

Ve işte bunlar da destanlardır." Burada dayanamadım, sözünü kestim ve sordum: "Ya! Demek bunlar da destanlar, öyle mi? Lâkin destan dediğiniz de nedir, lütfen anlatır mısınız?"

"Hakikatı isterseniz" dedi, "Onun ne olduğunu ben de bilmem; bilenlerin söylediklerine bakılırsa, bütün dünyada bunlardan sadece iki tane yazılmıştır. Aynı ad konmuş diğerleri ise, asla destan sayılmazlar; bununla beraber, bu hükmüm de ne derece doğru yine bilmem. Hatta, yine dediklerine göre, yeniden destan yazmak da mümkün değildir. Bu iddia ötekilerden de hayret vericidir, doğrusu!

Bu ciltler dram şâirlerine âittir. Fikrimce, bu müellifler harikulâdedir ve ihtirasları ifâdede hakikî üstaddırlar. Bunlar iki kısma ayrılırlar: Hislerimizi pek yumuşak yollardan tahrik eden komedi yazarları; duygularımızı şiddetle ve hararetle kamçılayan trajedi müellifleri.

İşte, bunlar da lirik şâirlerinindir; diğerlerini beğendiğim kadar, bunları beğenmem, küçümserim; san'atlarını gayet garip bir âhenkle icrâ eden bîçârelerdir, onlar!

Küçük aşk şiirleri ve çoban şarkıları yazan şâirlere gelince, bunlar da saray mensublarına kırların sükun ve hu-

1- İranlılarda çok tabii bir görüş olmakla beraber, müellife ilham eden Madam Daciere'in (*Zevk Duygusu Suistimalinin Nedenleri*, Paris, Rigaul, 1714, sahife: 18-19) eseridir: "Öyle mutlu esaslar üzerine kurulmuş milletler vardır ki, orada güneş bütün şaşaası ile etrafı aydınlatır ve bu mesut diyarın insanları hayal kurmak ve zihnen mutluluk yaratmak hususunda, çok büyük kudrete sahip bulunurlar. Buna karşılık, diğer bir takım milletler de ağır bir hava ile sarılmış ve bunalmış olduğundan, bu kudretten mahrumdurlar. Kendilerini gurur ve barbarlıktan çekip kurtaramazlar. Doğu milletlerine göre bütün Batılılar böyledir. Halbuki, Doğu milletleri hareket ve faaliyet halinde, daima hayal âleminde mest ve mesut, daima canlı ve derin bir düşünce dünyasında mutludurlar!.."

zurunu, çoban hayatının cennetini tattırırlar; lâkin heyhât, kendileri bu huzur ve sükundan tamamen mahrum yaşarlar![1]

Gördüğümüz bütün müelliflerin işte tehlikelileri: Eleştiri ve alay alanında zehirli kalemler yürüten hicviyeciler! Bunlar, birer küçücük, başıboş okdurlar ve kalblerde açtıkları derin yaraları sarıp iyileştirebilecek hiçbir merhem de bulunmaz.

Burada romanları görüyorsunuz, bunların müellifleri de bir çeşit şâirdirler; fazla olarak bunlar, aklın ve kalbin dillerini kullanırlar. Bütün ömürlerini aslî cevher olan tabiatı bulmak, tabiatı yaratmak hevesi ile harcarlar; lâkin heyhât! Daima da hüsranla karşılaşırlar. Yarattıkları kahramanlar da kanatlı ejderhalar ve insan başlı mitolojik beygirler misali, bu dünyaya tamamen yabancıdırlar."[2]

"Aziz peder, ben bazı romanlarınızı gördüm." dedim. "Şayet siz de bizimkilerini görecek olsaydınız, o zaman daha da şaşıp kalırdınız. Çünkü, bizimkiler daha da az tabiîdirler; bundan başka, geleneklerimizin tesiri ile de, perişan hale sokulmuşlardır. Bir âşıkın, sevgilisinin yüzünü görebilmesi için, ilk tanışmalarından itibaren, en az on senelik bir aşkın ateşinde yanıp harab olması lâzımdır. Müellifler, okuyucularına bir mukaddeme azabı çektirmek mecbûriyetindedirler! Çünkü, olayın başka türlü geçmiş olmasına imkân yoktur. Kurtulmak için başvurulacak hile ve desîse, yahut yapaylık daha da beterdir; zira insan, akıl ve idrâkini durduracak kadar acâiblik ve garâbete yuvarlanacaktır.

1- Bu ilhamın esasları, Fontenelle'in (*Çoban ve Kır Hayatı Üzerinde Nutuklar*, 1688) eseri ile, (*Çoban Şiirleri*, 2. Baskı, Paris, 1698, s: 149-150) adlı kitabıdır.

2- Bu tarihte ne Marivaux, ne de Prévost henüz romanlarını yayınlamamış bulunuyorlardı.

Şuna muhakkak sûrette eminim ki, o insanın, tek başına yüz bin insanı öldürmesi asla hoşunuza gitmeyecektir. Böyle olmasına rağmen, romanlarımızın konuları hep aynıdır. Daima tekrarlanan bu hikâyeler bizi bezdirip usandırmış, bu inanılmaz garâbetler ruhumuzda isyanlar yaratmıştır![1]

Paris, 6 Aralık 1719

MEKTUP YÜZ OTUZ SEKİZ

Rika'dan İbben'e

Bakanlar burada tıpkı mevsimlere benzerler; kısa ömürlüdürler, gelmeleri ile gitmeleri bir olur, âdeta. Sana bir misal vereyim, aradan geçen üç sene içinde, yalnız mâlî düzenin dört defa değiştiğini kendi gözlerimle gördüm.[2] Halbuki bugün Türkiye ve İran'da konmuş olan vergilerin kaldırılması, bu imparatorlukların kaldırılması kadar zordur, öyle değil mi? Bunun da sebebi, bizim onlar gibi bir konu üzerinde inceden inceye kafa yormayışımız, fazla düşünüp taşınmağa lüzum görmeyişimizdir.

Bize göre, hükümdarın gelirlerinin idâresi ile, herhangi

1- Montesquieu, kütüphanesinde Galland tarafından tercüme edilmiş, "Bin Bir Gece" masalına sahip bulunuyordu.

2- Yorumcular, Barckhausen'den Antoine Adam'a kadar hepsi, bu telmihlerin nâibliğin takip ettiği mâlî sistemin sapıklığına yönelik olduğunda müttefikirler. 1717'den 1720'ye kadar uygulanan üç mâlî politikayı açık olarak ayırt edebiliyoruz: Evvelâ Mareşal de Noailles'in siyâseti, Hazine Konseyi'nin reisi olan bu zâtın takip ettiği siyâset, istifası olan 28 Ocak 1718 tarihine kadar devam etti. Ondan sonra, halefi René d'Argenson'un siyâseti gelir. Bunu 5 Ocak 1720'de Hazine Genel Kontrolörü tayin edilen İngiliz asıllı ve aslen İskoçyalı Law'ın mâlî siyaseti gelir. Böylece üç senede, dört mâliye otoritesi Fransa'ya hâkim olmuştur.

bir vatandaşın mallarının idâresi arasında hiçbir fark yoktur; ama, bu fark birinde yüz binlerce altın, diğerinde sadece yüz altın olurmuş umurumuzda mı? Halbuki, burada işin hesabı öyle tutulmuyor. Devamlı bir gayret ve incelikle hakikatın ışıkları araştırılıp durulur; büyük dehâların gece gündüz demeden çalışıp didinmeleri gerekir. Tıpkı büyük sancılarla doğurulan bebekler gibi onlar da büyük zahmet ve ataklarla yeni yeni projeler yapmak zorundadırlar; büyüklere kapalı ve küçüklere mahrem hücrelerinde gönülden bir sadâkatle durmadan çalışıp kendilerine yardıma koşan, kafaları daima büyük meseleler, açıklanamayacak sırlar, mucizevî tasavvurlar, yeni sistemlerle dolu, daima düşünsel derinliklere dalmış, alelâde konuşma hünerinden ve hatta bazan nezâket geleneklerinden bile uzaklaşmış sayısız insanların tavsiye ve nasihatlerini de dinlemek zorundadırlar.

Müteveffa kral hayata gözlerini kapar kapamaz, yeni bir idâre tarzı kurulacağı zannedildi. Zira, kötüye gidildiği hissedilmişti; lâkin, iyiye nasıl gidilebileceğini bilen de yoktu. Evvelki bakanların ölçüsüz otoritelerinden pek çok elem ve ıstırap çekilmişti.[1] Bu otoritenin bölünmesi istendi. Bunun için altı yahut yedi müsteşarlık ihdas olundu. Bu nezâret şekli belki de Fransa'yı en anlayışlı idâre eden sistem oldu. Lâkin, çok kısa sürdü. Getirdiği nimetler de aynı hızla tükendi.[2]

Fransa, bu hükümdarın ölümünde bin çeşit hastalıkla ma'lûl bir vücuda benziyordu. N...[3] bıçağı eline aldı, hasta vücuttaki faydasız et parçalarını kesip biçti ve meydana ge-

1- Bu bakanlardan bilhassa Colbert ve Louvois'yi hatırlamak lâzımdır.

2- Kral Nâibi bu sistemi 24 Temmuz 1718'de kaldırdı. Bu tarihte müsteşarların adedi yedi idi.

3- Maréşal de Noailles

len oyuklara hâriçten kullanılan bazı ilaçlar tatbik etti. Halbuki, iyileşmesi gereken bir iç yara vardı ki, hep kanıyordu. Bir yabancı geldi, o da bu yaranın iyileşmesine çalıştı. Bir çok şiddetli ilaçların tatbikinden sonra, ortalığı bolluk içinde, güllük gülistanlığa çevirdiğine inandı; heyhât, bütün yaptıkları bir soytarılıktan başka bir şey değildi.[1]

Daha altı sene öncesine kadar zengin insanlar, bugün sefâlet içindedirler; bir dilim ekmeği olmayanlar da boğazlarına kadar servete gömülmüşlerdir. İfrat ve tefritin bu derece yakından sürtünerek geçtikleri hiç görülmemiştir. O yabancı, yaman bir eskici gibi, devleti ters yüz etti; altta olanları üste çıkardı, üsttekileri alta aldı. Ne umulmayan, inanılmayan servet taçları kimlerin başına kondu.

Ulu Tanrı bile insanları hiçlikten bu derece hızla çekip kurtaramaz! Uşaklara başka uşaklar hizmet etti; belki de yarın, hatta kendi efendileri önlerinde secde edeceklerdir!

Bütün bunlar çoğu kez garip şeyler meydana getirir. Taç ve tahtın bundan evvelki devrinde servet yapmış at seyisleri, şimdi asâletleriyle övünüyorlar! Daha altı ay önce

1- İskoçyalı John Law mâliyeci idi. 1671'de Edinburg'da doğdu ve 1729'da Venedik'te öldü. Bir kuyumcunun oğlu idi. 1708'de ilk defa Fransa'ya gelmiş, lâkin XIV. Louis tarafından sınır dışı edilmişti. 1720 tarihinde Fransa'ya çağrılarak Hazine Genel Kontrolörlüğü'ne getirildi ve Hazine'nin bütün icraatı kendisine verildi. Law Hindistan Şirketi'ni kurarak başına geçti. Fransa'da XIV. Louis ölmüş yerine XV. Louis geçmiş ve fakat yaşı pek küçük olduğundan amcası Louis Philippe krallık nâibliğine geçmişti.

Law, kral nâibinin büyük himâye ve teşvikiyle, Fransız Millî Bankası'nı kurdu. Bu millî kurum Fransa'da büyük bir hüsnü kabul gördü, hisse senetleri âdeta kapışıldı. Lâkin, Law ayrıca pek çok da kâğıt para bastırıp piyasaya sürmüştü. Bu paranın itibarî kıymetine karşılık gelen altını Fransız Millî Bankası garanti ediyordu. İşte bu kâğıt paranın çokluğundan endişeye düşen halk, ellerindeki kâğıt paraları altına çevirmek istedi. Lâkin, Law'ın elinde bunları karşılayabilecek miktarda altın stoku yoktu. Korktu, ve selâmeti Fransa'dan kaçmakta buldu. Fransız Millî Bankası kapılarını halka kapamaya mecbur olunca tarihte en korkunç bir iflas da meydana gelmiş oldu.

Böyle olmasına rağmen, Law'ın Fransız milletine hizmet ettiği, bu millete kredinin önemini ilk önce kendisinin öğrettiği söylenir.

bir sokakta,[1] sırtlarındaki uşak kıyafetlerini çıkarıp atanlara tiksinmiş insanlardan şimdi başkaları tiksiniyor. Beri taraftan da olanca kuvvetleriyle haykırıyorlar: "Heyhât! Asâlet çiğnendi! Kahramanlık çamurlatıldı! Nedir bu düzensizlik? Devlete yazık değil mi? Sınıflar, dereceler arasında bu ne karışıklık, bu ne kargaşalık! Neyin nesi olduğu belirsizler her tarafı tutmuş, habire servet yığıyorlar!"

Seni temin ederim ki, çok geçmeyecek, otuz sene sonra bunlardan intikam alacak yüksek sınıflar, öyle gürültü ve patırtı çıkaracaklar ki, dünya şaşıp kalacak!

Paris, 1 Ocak 1720

MEKTUP YÜZ OTUZ DOKUZ

Rika'dan devam

İşte sana karı-koca aşkının büyük bir örneği! Bu büyük aşkı ispat edecek bu olayın kahramanı kadın sadece bir eş değildir, fakat bu kadın aynı zamanda bir kraliçedir!

İsveç devletinin hükümdarı olan bu muhteşem kadın Birleşik Devletler'e gönderdiği bir bildiri de, kocası prensin tahta oturmasını bütün kalbi ile istediğini ve şâyet onu seçmek lütufkârlığı gösterilirse, taç ve tahtından bütün gönlüyle çekileceğini ilan etti.[2]

1- Quincampoix Sokağı.

2- Bu mektubun tarihi 27 Mart 1720 olduğuna göre, müellif, Brède kütüphanesinde bulunan papaz de Vertot'nun "İsveç İhtilâli Tarihi" eserini henüz okumamıştı. Çünkü, bu kitap 1722 tarihinde yayınlanmıştı.
Hâdise şudur: Kral XII. Charles'in kız kardeşi Ulrique-Eleonore, İsveç Birleşik Devletleri'nce 13 Ocak 1719'da parlamentoda serbest bir seçimle devletin hükümdarlığına seçilmişti. Lâkin, kendisi, kocası Frederic de Hessel-Cassel'in lehine 24 Mart 1720 tarihinde taç ve tahtından feragat etti.

Altmış şu kadar yıl var ki, başka bir kraliçe, Christine adlı bir hükümdar, kendini tamamiyle genel felsefenin derinliklerine terk edebilmek gayesiyle, taç ve tahtından vazgeçti.[2]

Şimdi, acaba bu iki heybetli örnekten hangisi daha çok gıpta ve hayranlığımıza lâyıktır! Bunu bir türlü kestiremiyorum. Şu yönü gayet iyi takdir ediyorum ki, bu kadınlardan ikisi de tabiatın kendilerine tahsis ettiği zemin üzerinde sebat ve metânetle durmuşlar, asla kaderi zorlayıp kadınlık vasıflarından uzaklaşmamışlardır.

Gerçi ben, bulundukları mevkilerin yüksekliklerinden alçak yaratılışta olduklarını hissederek, oralardan çekilip kaçışan insanları pek de öyle övmem ama, doğrusu bu iki prensesin ruh asâletleri, birindeki tefekkür tarzının kudreti, diğerindeki kalb hararet ve yüceliği karşısında derinden derine sevinç ve heyecanla sarsılmış bir haldeyim. Christine, başkalarının tattığı zevklerin sadece mâhiyet ve hakikatlerine fikren erişmek istiyor; diğeri ise, her şeyi kudretli kocasının ellerine terk etmenin saâdet ve sevincini kalbinde duymak ateşiyle yanıyor!...

Paris, 27 Mart 1720

Montesquieu'nun bu hissî tahlilini, daha sonra Voltaire de ele almış ve "Kocasına taç ve tahtı terk etmekle, izdivaç hayatının aşk ve lezzetlerine, saltanat sürmenin heveslerini feda etmiş olduğunu ispat etti!..." demiştir. (*XII. Charles'in Tarihi*, la Pléiade, 1958, s: 275).

1- İsveç Kralı Gustave-Adolphe'in kızı Kraliçe Christin'de 1654 tarihinde X. Charles Gustave adıyla tahta oturan yeğeni lehine tahttan feragat etti. Büyük filozof Descartes'i himayesine alarak yanından hiç ayırmadı. İşte büyük müellifin bu mektubunda "Başkalarının tattığı zevklerin sadece mahiyet ve hakikatlerine fikren erişmek istiyor." demesi bundandır. Kraliçe gençlik çağlarında hayatına giren bazı rezâletleri, bu arada âşıkı Monaldeschi'nin Fransa'da Fontainebleau'da hunharca öldürülmesini unutmak istiyordu.

Dünya tarihinin bu yaman simâsı kadın, bütün Avrupa'yı zekâsı ve garabetleriyle hayretlere boğduktan sonra Roma'ya giderek 1689'da orada öldü.

Mütercim

MEKTUP YÜZ KIRK

Rika'dan Usbek'e

°°°'de

Paris parlamanı Pontoise kasabasına sürüldü.[1] Bakanlar konseyi, tescil edilsin diye bir emirnâme göndermişti; bu emirnâme parlamanı küçük düşürecek mâhiyette idi, o da buna karşılık verdi ve bakanlar konseyini küçük düşürecek tarzda bu talebi tescil etti.

Bu gibi davranışlarla diğer bazı parlamanları ürkütmek, korkutmak istiyorlar.

Bir çeşit insanlar var ki, hakikaten çok korkunçturlar. Bu hükümdarların sevimli kulları kendilerine tebaalarının refah ve saâdetlerinin methiyesini yaparlarken, dalkavukluk ve yaltaklanmaları en son hünerleriyle göstermeye gayret ederlerken, bu tahammül edilmez kişiler ise, halkın iniltilerini ve döktükleri göz yaşlarını bıkmadan, yorulmadan taşırlar, taç ve tahtın ta ayak ucuna kadar getirirler.

Hakikatleri hükümdarların ta ayak uçlarına kadar taşı-

1- Capetiens hükümdarları devrine kadar kökü uzanan parlamento, feodal devrin yarattığı bir teşekküldür. Kraliyetin en seçkin simâlarından teşekkül eden meclislerdi. Kraliyetin muhtelif eyâletlerinde bulunan bu kurumlar: Bir danışma ve yargı meclisiydi. Bir danışma yeri idi, çünkü kral, siyâsî, idârî, mâlî, toplumsal ve askerî hususlar hakkında bir icraattan önce bu meclisleri bir araya toplar, reylerine başvururdu. Yargı vazifeleri vardı, zira parlamanlar hem devlet adamlarını muhâkeme yetkisini haiz yüksek mahkemelerdi, hem de diğer yargı mercilerini temyiz mercii idi. Paris Parlamentosu'nun bir üçüncü ödevi vardı ki, o da kral fermanlarıyla hükûmet emirnâmelerinin tescil ve ilanı idi.
İşte mektupta bahsi geçen hadise şudur: 1720 yılının Temmuz ortalarında, bir kral fermanı Hindistan Şirketi'ne o iki ay zarfında 600.000.000 banknotu tedâvülden kaldırmayı emretmişti. Paris Parlamentosu bu fermanı tescil etmeyi reddetti; bu yüzden de 20. 7. 1720'de Pontoise şehrine naklolundu. Bu sebeple mektubun tarihi tam bir hakikati tespit etmektedir.

Mütercim

yıp getirmek ne demektir bilir misin; sevgili Usbek? Heyhât! Bu en az tahammül edilebilen bir yükün altında ezilip kalmak demektir!

Hükümdarlar iyi düşünmelidirler ki, bu müthiş yükün altına girmeye katlananlar, kendilerini buna mecbur hissedenlerdir. Onlar, ancak vazife duygusunun, besledikleri saygının ve hatta kalblerini dolduran aşkın mukavemet edilmez zoruyla bu hazin ve ıstıraplı vazifeye atılmışlardır.

Paris, 21 Temmuz 1720

MEKTUP YÜZ KIRK İKİ

Rika'dan Usbek'e

Dün bir bilim adamından aldığım bir mektubu sana gönderiyorum, bu mektubu çok garip bulacaksın:

"Efendim,

Altı ay önce çok zengin bir dayımdan miras kondum; tereke beş altı yüz bin lira ile çok nadide döşenmiş muhteşem bir evden ibârettir. Kullanılması bilinirse, mal mülk sahibi olmak işi şeydir doğrusu. Öyle âdî zevklere karşı ne bir meylim ne de hevesim vardır. Hemen her gün odama kapanmış, bir bilim adamına yakışacak tarzda bir hayat sürerim. İşte böyle bir evde, büyük değer taşıyan tarihî eski eserlere şaşılacak tutkunluk duyarak yaşamaktayım.[1]

1- "Tarihi büyük değer taşıyan eski eserlere şaşılacak bir tutkunluk duyan" biri hakikaten mevcut muydu?

Müellif, İran Mektupları'ndan otuz sene sonra, dostu rahip de Guasco'ya: "Siz antikacılar, hepiniz de şarlatan insanlarsınız!" diye yazıyordu. (*Muhâberât*, cilt: 11, sayfa: 400, 9 Kasım 1751 tarihli mektup)

Bununla beraber, derin hevesli antikacı için hatıra gelebilecek en uygun tip Caylus'dur. 1692'de doğmuş ve 1731 tarihinde resim akademisine kabul edilmiş bu şahsiyet, müellifle aynı seneler yaşamıştır. Devrin en meşhur antikacısı idi.

Dayım gözlerini kapadığı zaman, onu eski Yunanistan ve Roma geleneklerine göre, dinî merasimini yaptırıp gömdürmek istemiştim. Lâkin, ne yazık ki, o gün için elimde ne topraktan mamul göz yaşı ibriği, ne de tarihî kandiller vardı.

Lâkin, şükürler olsun şimdi bu nâdir mücevherlerin sahibi bulunuyorum. Birkaç gün önce, bir sofist filozofun kullanmış olduğu bir toprak kandili satın almak için, gümüş sofra takımını sattım. Yine vaktiyle Virgil'in kullandığı küçük çatlak bir ayna parçasını ele geçirmek için, dayımın bütün evinin divanlarına kaplamış olduğu kristalleri söküp parçaladım. Artık o aynada Mantoue[1]'nun kuğusu yerine, kendi yüzümü görmekle dünyalar benim oluyor. Hepsi bu kadar da değil: Yüz Louis altını vererek iki bin sene evvel kullanılan beş altı adet meşin para satın aldım. Şimdi artık evimde eski Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraya ait bir eşyam bulunduğuna inanmıyorum. Küçük bir odam var ki, içi son derece nadide ve pek pahalı eski el yazma eserlerle dolup taşıyor. Gerçi onları okurken canım da sıkılıyor ya, fakat yine de bunları basılmış eserlere tercih ederim. Çünkü, basılmış eserler, el yazmalar kadar yanlışsız olmadıkları gibi, onları herkesin elinde bulmak dahi pek kolaydır. Gerçi evden hiç çıktığım yok, böyle olmasına rağmen eski Romalılar zamanından kalmış yollara beslediğim sınırsız bilip öğrenmek arzusuyla yanıyorum, doğrusu. Bu yollardan birisi pek yakınımdan geçiyor.[2] Bir proconsül on iki asır kadar önce bu yolu yaptırmış. Dışarıdan evime gelirken, çok zahmet çekmeme ve yo-

1- Mantoue, İtalya'da bir şehirdir. Bu şehrin yakınında, Andes'da Virgil doğdu.

2- Pierre Barrière, müellifin mâlikânesi olan La Brède'in yakınından, eski Roma devrinden kalma bir yol geçtiğine işaret eder. Acaba müellif kendi kendisiyle alay mı etmektedir? Biraz sonra göreceğiz ki, arazisi üzerine fersahları ölçen taşlar, kazıklar dikmiş ve üstlerine Latince yazılar yazmıştır. *(Düşünceler)*

lu bir saat kadar uzatmama rağmen yine de bu yoldan geçmeyi ihmâl etmem.

Lâkin, beni asıl kudurtan yön, civar şehirlerin birbirinden uzaklığını gösteren ağaçtan kazıkların belirli mesâfelere çakılmış olmasıdır. Bu harap işâretleri görmekten bıktım, usandım; halbuki bunun yerine, eski zamanlarda kullanılan taş kazıklar kullanılsaydı, daha iyi olmaz mıydı?

Vârislerimin, bu eski geleneği ihyâ etmelerini kendilerinden isteyeceğime ve gerekecek masrafların mirasımdan ödenmesinin temin edileceğine şüphe etmiyorum.

Muhterem beyefendi, şâyet elinizde eski İran el yazmalarından varsa, dünyaları bana vermiş olursunuz; istediğiniz bedeli ödemeye hazırım. Üstelik size, kendi eserlerimden de takdim edeceğim; hem de bu vesileyle, benim edebiyat câmiasının faydasız bir üyesi olmadığımı ispat etmiş olurum. Kezâ, bu takdim edeceğim eserlerimden birinde, okuyacağınız bir bahiste, eski devirlerde zaferlerin sonunda başlara konan taçların defneden olmayıp meşeden yapıldıklarını da göreceksiniz. Yine hayran kalacağınız başka bir bahiste de, en ağır başlı Yunan müelliflerinin ilmî faraziyelerine dayanarak, ispat ediyorum ki, Cambyse[1] savaşlarda sağ bacağından değil, lâkin sol bacağından yaralanmıştı. Diğer bir eserimde de, eski Romalıların güzellik sahasında, en çok aradıkları şeyin, alın darlığı olduğunu ayan beyan ispat ediyorum.

Ayrıca size dört sahife halinde bir ciltlik eserimi göndereceğim; burada Virgil'in Eneide[2]'ının altıncı kitabındaki

1- Cambyse, büyük İran hükümdarlarındandır. Kral Cyrus'un halefi ve oğlu idi. Milâd'dan önce 529-522 yıllarında tahta oturmuştu. Mısır'ı fethetmiş, imparatorluğun sınırlarını çok genişletmişti. Lâkin, zâlim ve çılgın olarak şöhret yapmıştır.

2- Virgil'in destan şeklindeki şiir kitabı. Eserde 12 şarkı vardır ve hepsinin de konusu vatanî ve millîdir.

şiirlerinin aynını göreceksiniz. Bütün bu eserler birkaç gün içinde size gelmiş olacak. Şimdilik size, şu ana kadar görülmemiş eski Yunan mitolojisine dair olup bir kütüphanenin tozları arasında bulduğum bir eseri gönderiyorum.

Huzurunuzdan ayrılıyorum; zira, çok ehemmiyetli bir vazifeye çağrılmış bulunuyorum. Bu vazife de, beşinci asır müstensihleri (bir metni kopyalayıp, çoğaltanlar) tarafından feci şekilde tahrif edilmiş Pline[1]'e âit bir yazının temizlenip eski haline getirilmesidir.

Derin saygılarımın ilh...

Paris, 9 Ekim 1720

MEKTUP YÜZ KIRK ÜÇ

Rika'dan Yahudi Doktor Nathanaël Levi'ye

Livourne

Sen bana tılsımların fazîleti ve muskaların kudreti hakkında ne düşündüğümü soruyorsun. Peki, neden acaba bu soruların için, bana baş vuruyorsun? Sen bir Yahudisin, ben de Muhammed dinine mensubum; yani ikimiz de saf gönüllü insanlarız.

Üzerimde hemen daima Kur'ân-ı Kerîm'in iki bin âyetini taşırım. Kollarımın içinde iki yüzden fazla İslâm ululârının adları yazılı küçücük birer çıkın vardır; Hazreti Ali'nin,

1- Pline yahut Caius Plinius Secundus eski Romalı bilim adamı. Milad'dan sonra 23'de doğdu. Eski devirlerin ansiklopedisi mâhiyetindeki 37 ciltlik bir tabiî ilimler tarihi kitabını yazdı. Kendisi Roma ordusunda büyük hizmetlerde bulundu. Daha sonra Roma Barosu'na yazılarak kendini gösterdi. Vesuve yanardağının püskürmesinde 79 yaşında olduğu halde hayatı gözlerini yumdu

Fâtıma'nın ve diğer ulların isimleri elbiselerimin belki yirmi yerinde saklı durur.[1]

Böyle olmasına rağmen, bu fazîlet iddialarını reddedenleri de kınamam; çünkü, onların muhâkeme tarzını reddetmek bizim için çok güç olduğu gibi bizim edindiğimiz tecrübeleri de onların inkâr etmesi fazlasıyla zordur.

Genel bir alışkanlığa kendimi uydurmak için, bu kâğıt parçalarını uzun yıllardan beri üzerimde taşımağı âdet etmiş bulunuyorum; lâkin, şâyet başka insanların takıp takıştırdıkları yüzük vesâir mücevherlerin süsten başka bir fazîletleri yoksa, bu takdirde bizim bu taşıdığımız şeylerin de ötekilerden daha fazîletli kabul edilmemesi gerekir, fikrindeyim.

Mesela, seni ele alalım: Senin bütün inanışların birkaç esrarengiz mektuba[2] dayanmıyor mu? Ve bu sihirli mektuplar olmasa, devamlı bir cehennem azabı içinde kavrulacak değil misin?..

İnsanlar çok bahtsızdırlar! Onlar yalancı ümitlerle gülünç korkular arasında çalkalanıp dururlar. Akıl ve hikmetin gemisine bineceklerine, kendilerini titreten devlerin ağzına girerler, yahut da heyecandan heyecana sürükleyen hayal ve hortlakların peşinden koşarlar.

Birkaç mektubun sana ne iyilikler, ne düzenlikler geti-

1- "Dünyada İran milletinden daha mutaassıp bir millet olamaz... Bu sebepten onların tılsım ve muskaların tesirlerine besledikleri inanışların sınırı yoktur. Bunları Kur'ân'dan âyetlerle ve Hazreti Muhammed'in ilk halîfelerinin rivâyet ettikleri hadislerle yazıp doldururlar... Bu tılsım ve muskaları boyunlarına, bellerine ve daha çok da kollarına, boyunla omuzları arasına küçük ipekten kesecikler içinde taşırlar. Bunları küçük ibrişim yumakları şeklinde de taşırlar. Bazıları da, kurtlele bileziklar üzerine dikilmiş yedi sekiz kesecikler içinde, bileklerine geçirirler... Öyle kimseler gördüm ki, bu şekillerde bütün bir Kur'ân'ı üzerlerinde taşıyorlardı!" (*Chardin*, aynı eser, cilt: II, s: 174)

2- Tevrat'ın tefsirindeki İbranice mektuplarda mevcut sembolizme telmih. Bu mektuplar dört adet olup muhtevaları dört duadan ibarettir.

receğini zannedersin, ey gafil? Yine bu mektupların hangi felâketlerin nedeni olabileceklerini tahayyül edebiliyorsun, ey mecnûn? Onların, rüzgârlarla ne alâkası vardır, söyler misin? Bunlar kasırgaları yatıştırabilirler mi? Topları gürleten barutla, bu maddenin infilak kudretiyle münâsebetleri nedir? Hekimlerin hastalık nedenleri dedikleri şeylerle irtibatları var mıdır?

Asıl hayret verici olanı, kendilerine bazı esrarlı hayırlar getirecek hâdiselerin meydana gelmesi için, zihinlerini yormaktan bıkıp usanmıyan insanların, bu hâdiselerin hakikî nedenlerini bulmak uğruna en küçük bir zahmete katlanmak istemeyişleridir. Şimdi, bazı mucizelerin bir savaşı kazandırdığını ileri süreceksin, öyle değil mi? Ben de sana, savaşın yapıldığı arazinin özelliklerini, döğüşen askerlerin sayı ve cesâretini, kumandanların tecrübe ve mahâretlerini, zafere kâfi gelecek bütün bu nedenleri hesaplamaman için, kör olman gerektiğini ileri sürüyorum.

Haydi ben, iddialarını bir an için kabul ederek sihirbazlıkların esası vardır, diyeyim; sen de, yine bir an için benim iddialarımı, aynı sihirbazlığın bir esası olmadığını kabul ettin, diyelim; çünkü, böyle bir teklif gayri mümkün değildir. Böylece, senin anlayış tarzın, iki ordunun çarpışmasına asla engel olmaz. İster misin, bu durumda iki ordudan hiç birisi zaferi elde edemesin? Bu iki ordunun, gizli bir kuvvetin saldırısına kadar kudretlerinin askıda kalacağına inanıyor musun? O zamana kadar bütün darbelerin boşuna gideceğine, bütün tedbirlerin neticesiz kalacağına ve gösterilen bütün cesâretlerin fayda vermiyeceğine emin misin? Bütün bu durumlarda bin şekliyle ortada sırıtacak ölüm, zihinde ani ve korkunç kargaşalıklar yaratmayacak mıdır? Sen yüz bin kişilik bir orduda korkudan titreyecek bir tek kişinin bile çıkmıyacağını iddia ediyorsun öyle mi? Bu bir kişinin yıldırıcı ve gayret kırıcı halinin diğerlerinin de gay-

ret ve cesâreteni kırmayacağından ve üçüncünün de dördüncüyü çökertmeyeceğinden nasıl emin olabilirsin? Böylece, bütün bir orduyu sayısı ne kadar çok olursa, hızı da o üstünlükte arttırılmak suretiyle, ümitsizliğe sürüklemek ve onu devirmek son derece kolay olacaktır.

Bütün dünya bilir ve hisseder ki, insanlar diğer bütün mahluklar gibi gayretlerini nefislerinin muhâfaza ve bekasına yöneltirler ve hayatı ihtiras derecesinde severler; bunun böyle olduğu dünyaca ma'lûmdur ve keza bazı özel durumlarda hayat denilen bu tılsımlı bağdan çözülmemek için, nasıl canla başla mücâdelelere girişildiği olaylarla sâbittir.

Her ne kadar milletlerin mukaddes kitapları ani sûrette patlayan tabiat üstü ve korkunç kargaşalıklar ve musîbetlerle dopdolu bir halde iseler de, ben yine de bütün bunların manasız ve bâtıl olduklarını düşünmekten kendimi alamıyorum. Çünkü, yüz binlerce tabiî nedenle meydana gelen hâdiseler muhakkak ki, tabiat üstü olduklarından, daha önce bu nedenlerden hiç birinin bu hâdiseleri meydana getirmemiş olmaları da muhtemeldir ve bunun araştırılması da mümkün değildir.

Bu konuuda sana daha fazla bir şey söylemeyeceğim, Nathanaël; çünkü, bana öyle geliyor ki, uğraştığımız konu, o kadar ciddiye alınmağa da değmez!

Paris, 20 Ekim 1720

MEKTUP YÜZ KIRK DÖRT

Rika'dan Usbek'e

Birkaç gün önce kıra çıkmıştım; bir yazlık evde Paris'te çok şöhret yapmış iki bilim adamıyla karşılaşmıyayım mı?

Huylarına bayıldım doğrusu, çok sevilen ve sayılan birincinin düşüncesi şöyle idi: "Ne söyledimse hepsi hakikattır, çünkü onları ben söyledim!" İkincisinin mantığı daha kesin idi: "Bir şey ki tarafımdan ifâde edilmemiştir, o şey hakikat olamaz!"

Birincisini çok sevdim; zira, bir adam fikrinde istediği kadar ısrarlı ve inatçı olsun, bu beni hiç rahatsız etmez. Lâkin, bir adam, hem cür'etkâr, hem de saygısız bulunursa, işte buna tahammül edemem; pek perişan olurum. Şimdi, bu bilim adamlarına bir bakalım; birincisi sadece kendi fikirlerini savunuyor, onu benimsiyor demektir. Buna kim ne diyebilir? Bu şahıs yalnız kendi hayrı için gayret ediyor, o kadar. Halbuki, ikincisi öyle mi ya? Bu adam ise, dünyadaki bütün insanların fikirlerine tecâvüz ediyor; yani bütün diğer insanların hayrı aleyhine gayret ediyor, demektir.

Ya, işte böyle sevgili Usbek! Kendi varlığının muhâfazası için zarurî olan dozu kaçırılmış övünme ve gurur, bütün insanlığa sadece kötülük getirir. Bu gibi insanlar, can sıkmak ve tiksindirmek zoruyla âlemi kendilerine hayran etmeye çabalarlar. Herkesten yüksek olmak için çırpınırlar; halbuki, herkes kadar bile değildirler.

Ey alçak gönüllülük çatısı altında sessiz ve sakin yaşayan insanoğulları! Gelin, gelin de sizleri kucaklayayım, öpeyim! Hayatın sertliğini gideren asıl sizlersiniz. Sizler hiçbir şeye sahip olmadığınıza inanıyorsunuz, ben de her şeye sahip, mutlu insanlar olduğunuzu dünyaya ilan ediyorum. Kimsenin sizden çekinip korkmadığını zannedersiniz. Halbuki, bütün dünya sizlerden titrer. Ve ben sizleri şu yeryüzünün her köşesinde gördüğüm burnu Kaf dağlarındaki insanlarla zihnen karşılaştırdığımda, onları hemen sahte taç ve tahtlarından fırlatır ve ayaklarınızın altına iterim.

Paris, 22 Kasım 1720

MEKTUP YÜZ KIRK BEŞ[1]

Usbek'ten ***'ye

Fikir adamı genellikle toplum içinde zor bir durumdadır. Çok az kimseyi beğenir; kendi hakkında geçimsiz diyen, büyük kitle içinde sıkıntıdan patlayacak kadar mustariptir. Etrafını çevreleyen insanlardan birazcık olsun iğrendiğini hissettirmemesine imkân yoktur. Böyle olunca da, yığılsın düşman kafileleri!...

İşte bu fikir adamı isteyince toplum içinde kendini sevdireceğinden emin olduğu halde, hemen çoğu kez bu yolu ihmal eder. Bu adam, ister istemez eleştirilere sürüklenecektir; zira, bir başkasından daha iyi görecek ve anlayacaktır. Servetini devamlı savurup duracaktır; çünkü, düşünceleri ona pek çok araç ve ihtiyaçlar gösterecektir. Teşebbüslerinde başarısızlıklara uğrar; zira, gözünü hiçbir budaktan esirgemez. Görüşleri çok ileriye ulaştığından, çok uzaklardaki vehâmeti görür. Bir işin gerçekleşmesi safhasında doğacak her çeşit zorluktan pek az yılar. Hemen bütün büyük işlerin başarısını hazırlayan ufak ayrıntıları ihmâl eder.

Halbuki orta seyiyede bir adam ise, böyle değildir; bilakis o inceden inceye hesaplar, hiçbir yönü tesâdüfe bırakmaz; en ufak bir ihmalin nelere mal olacağını gayet iyi bilir.

Kamuoyu ise, her zaman orta çaptaki adamı takdir eder, tasvib eder; onu makbul görür, beğenir; her şeyin ona layık görülmesini, ona verilmesini uygun görür; oysa ki, her şeyin fikir adamından esirgenmesini kesinlikle ister. Haset edilecek hallerin zuhûrunda ise, orta çaptaki adamın her

1- Bu mektup eserin 1754 tarihli son baskısında çıkmıştır.

hali hoş ve mazur görüldüğü halde, ötekine yan yandan hücuma geçilir, gurur ve azametle suçlandırılır.

Lâkin, bir fikir adamı bu kadar ağır şartlar içinde yaşarsa, bilim adamları için ne diyebileceğiz? Bu konuda ben bir şey söyleyemiyorum, sadece, bu bilim adamlarından birinin bir dostuna yazdığı şu mektubu hatırlıyorum:

"Beyefendi,

Otuz ayaklık bir rasat âleti ile bütün gecelerini başının üstündeki gök kubbesini taramakla geçiren bir kimseyim; birazcık olsun gezinip dinlenmek istediğim zamanlar ise, küçücük mikroskopumu alır, belirsiz haşarâtı veya minnacık kurtları incelerim.

Zengin değilim, hepsi hepsi bir odacığım var; hattâ, bu hücremde ateş bile yakamıyorum. Çünkü, kullandığım termometre hâricî bir sıcaklıkla patlayabilir. Ben, bu kışı çıkaramam, soğuktan ölürüm, diyordum. En aşağı derecelerde gezen termometre civası bana ellerimin donmak tehlikesine maruz olduğunu haber vermesine rağmen doğrusu yine de hiç istifimi bozmadım ve geçmiş senelerin hissedilmeden geçen mevsimlerine alışık olduğumu düşünerek kendimi teselli ettim.[1]

Çok az haberim oluyor, gördüğüm insanlardan da kimseyi tanımıyorum. Lâkin, Stockholm, Leipzig, Londra'da birer dostum var ki, kendileriyle hiç görüşmüş değilim ve bundan böyle de onları görmeme imkân yoktur. Ama, buna rağmen kendileriyle pek seyrek ve fakat ciddî iletişim kurmuş bulunuyoruz; o taraflara giden biri çıkınca, fırsatı hiç kaçırmıyorum.

1- Bordeaux İlimler Akademisi, meteoroloji ile çok meşgul oluyordu. Akademi 1715 yılında barometreyi mükâfat konusu seçti. Bu konuya dair 14 eser akademiye sunulmuş, mükâfatı ise Dortous de Mairan kazanmıştı.

Oturduğum semtte hiç kimseyi tanımadığım halde, öyle kötü bir şöhret sahibi oldum ki, eninde sonunda orayı terke mecbur kalacağım. Bundan beş sene önce, komşularımdan bir kadın tarafından çok haşin bir sûrette tahkîr edilmiştim; sebep de ölmüş bir köpeğin otopsisi idi. Bu komşum, bu köpeğin kendisine ait olduğunu iddia etmişti. Tartışmamız sırasında kasabın karısı da orada idi, o da karıştı. Komşum hakaretlerle beni hırpalarken, kasabın karısı da beni taş yağmuruna tuttu. Bu sırada yanımda bulunan doktor ..... atılan taşlardan biriyle alnından yaralandı ve beyni iyice sarsıldı.

İşte o tarihten itibaren, tasmasını koparıp kaçan her köpeği benim yanımda arıyorlar. Gün görmüş şehirli bir kadın geçen de, hattâ çocuklarından bile çok sevdiğini söylediği küçük köpeğini kaybedince, soluğu bende aldı; odamda da düşüp bayıldı. Kendisine gelince köpeğini istedi, haberim olmadığını söyleyince de, beni hâkimin huzuruna çıkardı.

Öyle zan ediyorum ki, bütün bu kadınların haksız davranışlarından şu zavallı başımı bir türlü kurtaramıyacağım!

Derin saygılarımın..."

Eski devirlerde bütün bilim adamları büyücülükle itham edilmişlerdi. Bundan dolayı hiç hayret etmiyorum. Bunların her biri kendi kendine şöyle diyordu: "Tabîî olan kudret ve üstünlükleri en yüceliklere çıkardım, buna rağmen, bazı bilim adamları yine de benden daha göz kamaştırıcı üstünlükler kazanıyorlar. Şu halde, onlar bazı sihirbazlıklardan büyücülükten faydalanıyorlar."

Bu türden ithamların itibardan düştüğü zamanımızda ise, başka şekilde bir dolap çevrilmekte, bu sefer de hiçbir

bilim adamı yakasını din düşmanlığından, ya da sapıklıktan sıyıramamaktadır.

Gerçi, milletin önünde temize çıkmak çok güzel bir şerefdir. Lâkin gönülde derin bir yara bir kere açılmış ve bu yara derinden derine dal budak salmıştır, artık. Bu yara asla tamamen kapanmayacaktır. Bu onun daima kanayan, hasta bir tarafı olarak ebediyyen kalacaktır. Düşmanlarından biri otuz sene sonra gelecek, mütevazi bir tavır takınıp ona usulcacık: "Sizi itham ettikleri fiili hakikaten işlemiş olsanız da, incinen sadece Ulu Tanrı'dır! Lâkin, siz insanlara karşı kendi masumiyetinizi savunmaya mecbur bırakıldınız, heyhât!" diye homurdanacaktır.

Şayet, bir bilim adamı bazı tarihî eser yazmış, yahut düşünce tarzında asâlet ve kalbinde istikamet sahibi ise, artık o bin türlü zulüm ve işkenceye müstehak demektir! Hatta, bin sene önce gerçekleşmiş bir hâdiseyi tahrik nedeni yaparak, hâkimi aleyhine kışkırtırlar ve şâyet kullandığı kalemi satın alamazlarsa, bu kalemi cebren durdurup kırmanın çaresine bakarlar.

Böyle olmasına rağmen, bu adamlar şöyle böyle bir maaş ve ödenek karşılığında inanışlarından vaz geçen, şu aşağılık insanlardan yine de daha mutludurlar. Onlar, bütün hilelerini teker teker kullanarak her şeylerini yalnız bir para ve pula satmakla kalmazlar, imparatorlukların tam teşkilatıyla devrilmesine de sebebiyet verirler. Bir hükümranlığın hukukî esaslarını yeniden diriltirler; zamanın revaçtaki ihtiraslarını, taç ve tahtı kirleten fenalıkların faydalarını medh ve övgü yoluyla göklere çıkarırlar; gelecek nesle öyle yakışık almaz bir tarzda, o kadar çok bayağı hizmetler yüklerler ki, bu bayağılıkları yıkıp devirmek için mevcut delilleri bile kullanmaktan âciz kalırlar.

Lâkin, bir müellife yağdırılan bütün bu hakaretleri yı-

kıp silmek için, bu sayılanlar yeterli gelmez. Bütün bunlar, yazdığı bir eserin başarısı hakkında duyduğu devamlı endişeleri gidermeye yetmez. Kendisine bu derece pahalıya mal olan eseri, yayınladığı günü nihâyet görür. Her yandan hücumlar başlar. Şimdi bir düşün, bu müellif bu hücumlardan başını nasıl kurtarabilir? Nihayet, zihnini karıştıran bir duygusunu bir kitap hâline sokmuş ve bu duyguyu orada savunmuştur. Sekiz yüz kilometre mesâfedeki bir insanın, kendisinin söylediğinin tam aksini savunmuş olduğunu nereden bilecektir? Lâkin ne olursa olsun, aradaki savaş bir kere patlamış bulunuyor.

Musîbet ve felâketlerin bu çeşitlerine rağmen, bu adamın ilmî ehliyeti, yeterlilik üstünlüğü takdir edilebilse, yine ne ise; lâkin ne gezer! Böyle bir tatlı ümit dahi yoktur; aynı ilim şubeleriyle uğraşanların seviyesinden bir çöp kadar bile farkı görülmez. Bir filozof, başını iş güçten kaldırmayan bir insana derin bir kanaat ile bakar; buna karşılık, mantık mülâhazaları, daha kuvvetli bir başkasına da bu filozofu, bir hayal ve hülya peşinde koşan bîçâre gibi gösterir.

Azametli bir cehlin aczi içindeki insanlara gelince onlar da isterler ki, diğer bütün beşer türü kendileri gibi unutkanlığın derinliklerine dalıp herkes nazarında unutulmuş olsunlar. Bir meziyet ve fazîletten mahrum insan, o meziyet ve fazîleti küçümsemek sûretiyle kendindeki bu noksanı telafiye gayret eder; böylece kendi ile liyâkat ve ehliyeti arasındaki engel yıkmış olur, bu sayede de, gayret ve faaliyetlerinden aşağıda olduğu insanların seviyesine çıkmış görünür!

Ve nihâyet, şu veya bu şekilde ilmî bir şöhrete erişebilmek için, lüzumlu fedâkârlıklara ilâveten, zevklerden mahrumiyetleri ve beden sağlığının da kaybını katmak lâzımdır.

Paris, 22 Ekim 1720

MEKTUP YÜZ KIRK ALTI

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Çok eski zamanlardan beri derler ki, iyi niyet, devlet ricâlinin rûhunu teşkil eder. Alelâde bir insan, yaşadığı karanlık bir köşede istediği oyunları oynayabilir; bu ancak onun bir kaç kişinin yanında itibar ve haysiyetini kırar; buna karşılık, diğer insanların yanındaki mevkii hiç sarsılmaz, aynen devam eder, gider...

Lâkin böyle bir mevkie düşen şahıs bir devlet adamı ise, iş büsbütün başkalaşır; böyle bir kimse doğruluk ve namuskârlıktan uzaklaşınca, buna sayısız kimseler şâhid olur; bu sayısız kimselerin arasında her sınıftan seçkin devletliler, parlak zekâlar, hâkimler vardır...

Bilmem ki, söylemeye cesaret edeyim mi? Namuskârlık ve doğruluk fazîletinden mahrum bir devlet adamının asıl kötülüğü ne hükümdarlarına karşı vazifesinin yapmamak, ne de milletini soymak değildir; bütün bunlardan bin defa daha tehlikelisi, millete çok kötü bir örnek oluşudur.

Biliyorsun ki, Hindistan'da çok uzun seyahatler ettim. Orada çok alicenap, pek yiğit bir millet görmüştüm; işte bu millet bir anda bozulmuş, en küçüğünden en büyüğüne kadar ahlâkî çöküntüye uğramıştı. Buna da bir bakan sebebiyet vermişti. İşte orada bütün bir milletin iyilik ve cömertliğin, âlicenaplık ve mertliğin, hamiyet ve doğruluğun, saflık ve saflığın ve nihayet iyi niyetliliğin bu kadar asırdır hâkim olduğu bu topluluğun birdenbire, diğer milletlere göre, en aşağı bir mertebeye düştüğünü görmüştüm. Bu fenalıklar aralarında hızla yayılıyor, en sağlamlarına bile bulaşı-

yordu. Bu insanların en fazîletlileri bile, yakışık almaz davranışlarda bulunuyor; kanun hükümlerini hiç sakınmadan bozuyorlardı. Ve bütün bu esef verici davranışlara karşı ileri sürdükleri müdafaa, kendilerine yapılan haksızlıkların örneklerinden ibaret bulunuyordu. Şimdi artık bu insanlar, yaptıkları en açıkça işlerin dolaplarını çevirmeye yarayan dehşet verici vesikalara kanun adı veriyorlar, adâletsizlik ve ihânete zarûret diyorlardı.

Sözleşmelere beslenen inanışların söndüğünü, en mukaddes anlaşmaların bozulduğunu, bütün âile hayatını düzenleyen kanunların ayaklar altına alındığını şu gözlerimle görmüştüm. Yoksulluğun cür'etiyle küstahlaşmış, kanunların ve şartların zor kullanmasını faydasız hale getirmiş nice hasis borçlular gördüm ki, borçlarını ödeyeceklerine, alacaklılarına bıyık altından gülüyorlar ve bıçaklarını kendilerine iyilik eden hayırhâh insanların göğüslerine dayıyorlardı.

Daha nankör ve daha utanmazlarını gördüm. Yetimlerin ve dulların mal ve mülklerini bir pul uğruna ellerinden kapıp güya satın alanları, yahut yerden topladıkları meşe yapraklarını gıda diye bu bîçârelerin önlerine koyanları da görmüştüm.

Sonra, birden kalplerde doymak bilmez bir zenginleşme ihtirasının alevlendiğini de görmüştüm. Büyük servet sahibi olmanın arzusu ile kavrulan vücutların asla namuslu iş teşebbüslerine ve hayırhâh sanayi nimetine yaklaşmak istemediklerini, fakat bütün azgın hırslarını, hükümdarları soymak, devleti yoksul düşürmek ve vatandaşları süründürmek için bilediklerini gözlemledim.

Bu bahtsız zamanda sözüm ona namuslu bir vatandaşa rastladım, uyumadan önce hep şöyle bir dilekte bulunmayı âdet edinmişti: "Bugün bir âileyi yoksul hale getirdim; yarın bir başkasını mahvedeceğim!" Bir başkası da: "Ben, di-

yordu, elinde bir hokka takımı, kulağında ucu sivriltilmiş bir demir sap taşıyan kara yüzlü bir adamla vazifemin gerektiğini yapmak için bazı insanları öldürmeye gidiyorum!" Yine bir başkası da: "İşlerimi güzelce yoluna koyduğumu görüyorum, diyordu; hakikat şu ki, üç gün önce bir tahsilde bulunmak üzere gittiğim bir evde bütün bir âileyi kanlı göz yaşlarına boğdum. İki namuslu genç kızın çeyiz takımlarını saçıp savurdum. Bir küçük çocuğun tahsil imkânını yok ettim. Baba, acılarından dayanamayıp ölecektir. Anne, ıstıraptan kahrolup bitecektir.

Lâkin, bütün bunları, kanunun revâ gördüğü hükümlere dayanarak yaptım, ötesi umurumda mı benim?"

Resmî vazife görürken, bir milletin bütün ahlak anlayışı ve geleneklerini çiğnemekten acaba daha büyük suç olur mu? Bu kimseler, en mert ve kadirşinas ruhları ezip alçaltıklarının farkında mıdırlar? Vakar ve ihtişâmın, haysiyet ve zarâfetin parlaklığını nasıl giderip donuklaştırdıklarını biliyorlar mı? Fazîleti zulmete boğup herkesin nazarında şan ve şerefî azamet ve asâleti nasıl çamurlayıp bulandırdıklarını ah, bir bilselerdi![1]

Babaları mahcubiyetten kızarmak mevkiine düşen gele-

1- Law sisteminin maddî neticeleri hakkındaki tartışmaya her zaman açık tutulmuştur; lâkin, onun Fransız ahlâkiyâtında yapmış olduğu bozulma ve yıkıntılar hâlâ dahi münâkaşa edilmemiş bulunuyor. Montesquieu bu mektubunda olaylara hiç de facia çeşnisi katmış görünmüyor. İnsaniyet bu olayların binlercesini görmüş, yaşamıştır. Ve heyhât! Bu elem ve ıstıraplardan yakasını hiçbir devirde de sıyıramamıştır. Nitekim, Law devrinde bütün bu olaylar olmuştur: Dük de Burbon ve Prens de Conti birleşerek gidip Law'in kapısını zorlamışlar, gasbettikleri milyonlarca altını arabalarında kaçırmışlardır. Dük d'Estrées, çikolata kutularının üzerine atılmış, Dük d'Antin kumaş toplarını yağma etmişti. Prens de Ligne'in yeğeni Komi de Horn bir borsa komisyoncusunu bir kilere sıkıştırmış ve oracıkta boğazlamış, üzerindeki paraları çalmıştı.

Öte yanda, bütün bu olayların 1720 yılı Aralık ayı içinde cereyan ettiği evde, koca asılı bulunmuş, karısı üç çocuğu ile öldürülmüştü. Bir köşede de altı kuruş madenî ufaklık ve 200.000 liralık da nakit duruyordu.

cek nesil acaba nasıl konuşacaktır? Doğacak millet, atalarının demir kitlelerini babalarının altın stoklarıyla karşılaştırmaya mecbur kalınca, kimbilir ne diyebilecektir?

Hiç şüphe etmiyorum ki, asil ve alicenâp insanlar, kendi saflarından en küçük bir çöküntüye müsaade etmeyeceklerdir; zira, bu hal, onlar için bir şerefsizlik olacaktır. Diğer yandan, bugünkü beşer türünün içinde inlediği korkunç ve iğrenç çukurda daha fazla kalmasına da rıza göstermeyecektir.

Paris, 11 Kasım 1720

MEKTUP YÜZ KIRK YEDİ

Baş Harem Ağası'ndan Usbek'e

Paris

İşler o dereceyi buldu ki, artık tahammül imkânı kalmadı. Zevcelerin, senin buradan ayrılışından sonra, artık kendilerini herhangi bir cezadan tam muaf sanıyorlar. Ve işte bu yüzden de, sarayında dehşetler kopuyor, efendimiz! Şu anda size söyleyeceklerimin dehşetinden ben bile titriyorum.

Zelis birkaç gün önce camie gitti ve bütün cemaatın önünde, peçesini düşürerek yüzünü herkese gösterdi.

Ya Zaki'ye ne dersiniz? O da saray kanun ve geleneklerinin şiddetle yasakladığı bir şeyi umursamayarak, câriyelerinden birini odasına yatırdı.

İlişik gönderdiğim mektup ise, beni şaşkına döndürdü; karılarından hangisine gönderildiğini bir türlü anlayamadım.

Dün akşam sarayın bahçesinde bir delikanlı görmüşler, lâkin yakalayamamışlar, duvardan atlayıp kaçmış.

Bütün bu olaylara, bana meçhul kalanları da ilâve edebilirsiniz, efendimiz!

Netice olarak, ihânete uğradığınız anlaşılıyor, buna artık şüphe kalmadı.

Şimdi artık emirlerinizi bekliyorum, bu emirlerinizi öğrenmek bahtiyarlığına erişinceye kadar da, her halde heyecan ve kederimden yaşayamam, ölürüm.

Lâkin, şayet bütün bu kadınları kayıtsız ve şartsız benim sevk ve idareme bırakmayacak olursanız, artık onlardan size hiç bahsetmemeye azimliyim. Halbuki, kim bilir size ulaştırılması gerekecek her gün ne hazin şeylerle karşılaşmış olacağım.

İsfehan Sarayı, 1 Temmuz 1717

MEKTUP YÜZ KIRK SEKİZ

Usbek'ten Baş Harem Ağası'na

İsfehan Sarayı

Bu mektupla birlikte sarayda sınırsız kudret ve yetkileri de sana gönderiyorum. Bizzat sahip olduğum emir ve kumandayı sen eline al, ve öyle hareket et! Korku ve dehşet iki yardımcın olacaktır. Durmadan o dâireden bu dâireye koş; ezâ ve cefâdan, işkence ve cezâdan başka bir şey dağıtma! Hepsi, hepsi ümitsizlik ve yılgınlığa gömülsün. Herkes senin önünde göz yaşlarına boğulmalıdır. Bütün bir sarayı topla ve hepsini kılı kırk yararcasına sorguya çek! Önce kölelerden başla! Aşkımı sakın istisna etme! Herkes ve

her şey senin müthiş mahkemenin önünden geçsin ve sırasını savsın. En gizli sırları, günün ışığına çıkar! Bu günah deryasını temizleyip berraklaştır; akıp kaybolan fazîleti tekrar oraya akıt!..

Ve çünkü, bu andan itibaren işlenecek en küçük bir suçun dehşet saçarak cezası senin başında olacaktır. Seni şaşkına çevirip bana gönderdiğin mektubun Zelis'e yazıldığını zannediyorum. Bu şüphemin üzerine vaşak gözlerle dikkatini topla!

Paris, 11 Şubat 1718

MEKTUP YÜZ KIRK DOKUZ

Narsit'ten Usbek'e

Paris

Baş Harem Ağası öldü, muhterem efendimiz. Kölelerinin en yaşlısı olan ben, irâdeniz birinin üzerinde duruncaya kadar, idâreyi elime aldım.

Baş Harem Ağası'nın ölümünden iki gün sonra, ona yollamış olduğunuz mektubu bana getirdiler; açmadım. Başka bir zarfa saygı ve itina ile koydum, kutsal irâdenizi bana bildirinceye kadar onu saklayacağım.

Dün bir köle geldi, gece yarısı sarayın bahçesinde bir delikanlı gördüğünü haber verdi. Hemen kalktım, etrafı bir güzel araştırdım ve sonunda iyice anladım ki, kölenin gördüm dediği, bir kuruntudan ibâretmiş.

Hürmetle eğilir ayaklarınız öperim, aziz efendimiz, gayret ve sadakâtımdan emin olmanızı, tecrübe ve ihtiyarlığıma bel bağlamanızı sizden yalvarırım.

İsfehan Sarayı, 5 Temmuz 1718

MEKTUP YÜZ ELLİ

Usbek'ten Narsit'e

İsfehan Sarayı

Ey bedbaht! Acaba dünyada senden daha fecî bir gaflete düşmüş kimse var mıdır? Elinde kapalı tuttuğun mektubun içinde, benim en kesin arzularım ve en dehşetli emirlerim var. En küçük bir gecikme beni teessür ve sonsuz ümitsizliğe götürebilirken, sen çocukça bahanelerin kanatlarında mutlu ve sakin uçabiliyorsun.

Ne korkunç şeyler oluyor, Tanrım! Belki de kölelerimin yarısı ölümü çoktan hak etmiş bulunuyorlar da, benim haberim yok!..

Ben şimdi sana Baş Harem Ağası'nın ölümünden önce, bana yollamış olduğu mektubu gönderiyorum; ona göndermiş olduğum zarfı açacak olsaydın, orada kahredici emirlerimi okuyacaktın. Şimdi bu emirlerimi oku, oku da uygulamada göstereceğin en küçük bir ihtimali hayatınla ödeteyim.

Paris, 25 Aralık 1718

MEKTUP YÜZ ELLİ BİR

Solim'den Usbek'e

Paris

Şâyet daha da susacak olursam, o zaman sarayınızı dolduran bu kadar suçludan biri de ben olurum.

Bütün kölelerinizin en sâdıkı olan, büyük harem ağasının en sâdık sırdaşı da bendim. Zavallı, sonunun yaklaştı-

ğını hissedince, beni yanına çağırttı ve bana şunları fısıldadı: "Artık ölüyorum; lâkin, hayatı terk ederken duymakta olduğum son ve derin acı, efendimizin bütün karılarının günahkâr olduklarına emin oluşumdur. Zihnimi tırmalayan musîbet ve kötülüklerden efendimizi, ancak Ulu Tanrı koruyabilecektir. Ah! Keşke, ölümümden sonra, rûhum tekrar buraya dönebilse ve bu hâinlere vazifelerini hatırlatıp onları korkunun rüzgârı ile hep kovalasa, ne olurdu! İşte, ben şimdi sana bu belalı yerin anahtarlarını teslim ediyorum. Bunları götür ve en yaşlı köleye emânet et! Fakat, şâyet ölümümden sonra, dikkat ve basirette kusuru olursa, hiç vakit kaybetmeden efendimizi haberdâr et!" Bu vasiyette bulunur bulunmaz, bu vefakâr insan kollarımın arasında son nefesini verdi.

Onun ölümünden birkaç gün önce zevcelerinizin davranışları hakkında size neler yazdığını da biliyorum. Saraya yollamış olduğunuz öyle bir mektup var ki, açılmış olsaydı, ortalığı dehşete boğardı. Daha sonra yazmış olduğunuz mektup ise, buraya dokuz mil mesâfede kayboldu; bilmem ama, burada her şey uğursuz ve hazin bir yörüngeye düşmüş gibi dönüp gidiyor.

Karılarınız şimdi artık sırayı saygıyı tamamen unutmuş haldeler. Büyük harem ağasının ölümünden sonra, sanki her şey onlar için mübah olmuştur. Aralarında yalnız Roksan vazifelerine bağlı görülüyor, yumuşak başlı olmakta da devam ediyor. Saray örf ve âdetleri her gün daha da bozuluyor, âdeta hiçe sayılıyor. Zevcelerinizin yüzünde eskiden görünen kadınlık ar ve hayâ fazîleti, vakar ve namus heybeti artık yok olmuş gibi hiç görünmüyor. Bunların yerini şimdi başka bir sevinç, başka bir çılgınlık ve kanaatıma göre, tatmin edilen bir hissiyâtın vahşeti kaplamış. En küçük şeyde bile, o ana kadar meçhul olan bir hürriyetin böbürleniş sarhoşluğu var.

Hatta, bir kısım esirlerinizin bile davranışları başkalaşmış; vazifelerine karşı, saray geleneklerine karşı esaslı bir umursamazlık görüyorum da, şaşkınlığımdan donup kalıyorum! Artık bu adamlar istediğiniz gayret ve hizmet fazîlet ve aşkından tamamen uzaklaşmış birer sefilden başka bir şey değildirler.

Zevceleriniz sekiz gün için yazlığa gitmişlerdi; bu yazlık yer de hemen içinde hiç oturulmamış olan o tenhalardaki köşkünüzdü. Duyduğuma göre, iki erkek o evdeki bekçi köleyi kandırmışlar ve hanımlar oraya varmadan önce, büyük yatak odasının bir köşesine gizlenmişler ve o gece, bizler çekildikten sonra da meydana çıkmışlar.

Şimdi başımızda olan yaşlı harem ağası bir ahmak ve budaladan başka bir şey olmadığı için, istenen her şeyi ona inandırmak işten bile değildir.

Ah efendimiz, bu ihânet ve hiyânete öyle bir intikam dehşetiyle yanıyor ve hiddet duyuyorum ki, size hizmet yolunda, Ulu Tanrı'nın emir ve irâdesiyle ve şâyet bu hizmetin tarafımdan yapılabileceğine kanaatınız varsa, vaad ediyorum, bu kadınlarınızı fazîletli yapamasam bile, hiç olmazsa efendimize ihânet ettirmem.

İsfehan Sarayı, 6 Mayıs 1719

MEKTUP YÜZ ELLİ İKİ

Narsit'ten Usbek'e

Paris

Roksan ve Zelis yazlığa çıkmak arzusunda bulundular, bu dileklerini yerine getirmemeyi uygun görmedim. İyi ve bahtiyar Usbek! Bilsen ne sâdık karıların ve ne candan kö-

lelerin var! Şimdi emrim altında yaşanan bu yazlık yer hakikaten bulunmaz bir uzlet, yeryüzünde en rahat bir sığınaktır; burada öyle bir sessizlik hüküm sürüyor ki, sen bile bu derecesini imkân yok, revâ görmezsin.

Beni büyük acılara boğan büyük bir felâket oldu. İsfehan'a henüz gelmiş olan birkaç Ermeni tüccarı senden bir mektup getirmişti ya; ben de bu mektubu onlardan alması için bir esirini gönderdim; gönderdiğim esiri kaçırdıkları gibi, mektup da yok oldu.

Şimdi senden istirham ederim, yüce efendimiz, bana yeniden ve acele yaz; çünkü, burada meydana gelen bu değişiklik dolayısıyla bana verilmiş çok mühim emirlerin olmalı!

Fâtıme Sarayı, 6 Mayıs 1719

MEKTUP YÜZ ELLİ ÜÇ

Usbek'ten Solim'e

İsfehan Sarayı

Bütün irâde ve ihtiyar anahtarlarını senin eline bırakıyorum; şu yeryüzünde en azîz ve sevgili varlığımı, evet bütün kin ve intikamımı sana tevdî ve emânet ediyorum. Şimdi artık şecaat ve cesaretle yeni vazifene başlayabilirsin. Yalnız, bu yeni hizmete girerken, kalbini ve merhametini beraberinde alma! Bırak onları! Körü körüne sana itaat etmeleri için, karılarına da yazıyorum. Bu derece suç işleyen onlar senin karşında zaten ayakta duramayıp tökezleyecekler, devrilecekler. Saâdet ve huzuru sen bana vermelisin. Sarayımı bırakmış olduğum düzeniyle bana iade etmelisin.

Lâkin, her şeyden önce suçun keffâretini onlara ödetmeli, kendini suçlu göstermekten yılmayanları titretmelisin.

Acaba, bu değerli hizmetlerin için efendinden ne nimetlere, ne türlü ihsanlara nâil olacağının farkında mısın?

Bulunduğun seviyenin üst basamaklarını tayin ve erişmek istediğin mükâfatları seçmek ve uygun görmek, bizzat sana ait olacaktır, Solim!

Paris, 4 Ekim 1719

MEKTUP YÜZ ELLİ DÖRT

Usbek'ten karılarına

İsfehan Sarayı

Bu mektubum şimşekler, kasırgalar ve şiddetli fırtınalar ortasında yıldırımlar gibi başınıza düşsün inşallah!..

Solim, şimdi baş harem ağanızdır! Vazifesi de sizi muhâfaza değil, fakat dehşetli cezalarla hepinizi inim inim inletmektir.

Bütün saraydakilerin, onun huzurunda eğilip secde etmelerini istiyorum.

Geçmişte bütün yaptıklarınızın hesabını her birinizden inceden inceye soracak, bunların muhâkemesini bitirecek, hükme bağlıyacaktır.

Sonrasına gelince, bundan sonrası için, sizleri öyle ağır bir boyunduruğa vuracaktır ki, hürriyet diye yaptığınız bütün çılgınlıklardan sizleri pişman ettirecek ve kaybettiğiniz fazîletin saâdetini sizlere iyice hatırlatacaktır.

Paris, 4 Ekim 1719

MEKTUP YÜZ ELLİ BEŞ

Usbek'ten Nessir'e

İsfehan

Sakin ve tatlı bir ömrün değerini anlayabilen insanoğlu ne bahtiyardır! Böyle bir kimsenin kalbi ancak âilesinin içinde istirahate kavuşur ve doğduğu topraktan başka dünyada hiçbir ülkeyi tanımaz.

Halbuki, ben öyle vahşî bir iklimde yaşıyorum ki, beni kahreden her şey fazlasıyla ortada mevcut olduğu halde, gönlümün istediği hiçbir şeyden eser yok! Donuk bir hüzün baştan başa beni sarıp sarmalamış, sıkıyor; bir rûhî çöküntü halindeyim.

Bazan, şu dünya yüzünden silinip söndüğümü hissediyorum; bir müddet sonra da korkular, şüphe ve endişeler, kin ve intikam ürpertileri ve heyhât, nihâyet pişmanlık duyguları kalbimi kasıp kavurunca, işte o zaman tekrar kendime geliyor, yaşadığımı yeniden anlıyorum!..

Sen beni iyi tanırsın, Nessir; kendi kalbini okur gibi benimkini okumuş, anlamışsındır. Bahtsızlığımın derecesini bilseydin, bana acırdın. Bazan saraydan haber almak için tam altı ay beklemem lazım geliyor; halbuki, ben geçen her dakikayı bile sayıyor, hissediyor, yaşıyorum. Sabırsızlığım geçen zamanı bana daha da uzatıyor; o kadar hasret ve özlemle beklediğimin gelmesi yaklaşınca da, birden kalbimde bir kıpırdanma, bir burkulma, bir isyan ve ihtilâl duyuyorum. Ellerim uğursuz bir mektubu açarken öyle titrer ki, tarif edemem; ve beni ümitsizliğe götüren bu endişe, bana âdeta en mes'ud bir anı yaşatır, ben bu andan kurtulup ölümden bin kerre daha müthiş bir felâketle karşılaşmak korkusuyla titrerim.

Lâkin, bazı haklı sebeblerle vatanımdan ayrılmış olmama ve bu iltica ve uzlet sayesinde hayatımı tehlikelerden kurtarmış bulunmama rağmen, artık bütün sabır ve tahammülüm tükendi, Nessir; artık bu müthiş sürgün hayatı çekilemiyor.[1] Ah, evet! Acaba bütün bu acılarla şimdiye kadar nasıl yaşayabildim, değil mi? Ben bu yabancı ülkeyi terk etmek için, belki bin kerre Rika'yı sıkıştırdımsa da, heyhât, o bin dereden su getirerek kararlarıma daima karşı koydu; beni buraya bağlamak için ne bahaneler bulmaz! Onun bu haline hayret ederim; bazan onun vatanını unuttuğuna hükmederim, yahut da beni tamamiyle unutmuş, hüzün ve yeislerimle başbaşa bırakmış diye dertlenirim.

Bahtsızlığımın derecesini bir bilsen! Şimdi de vatanımın hasretiyle yanıyorum, kim bilir, belki de bu duygu perişanlığımın en büyük nedenidir. Gelsem de orada ne yapacağımı ben de bilmiyorum? Acaba, bu hareketimle başımı kendi elimle düşmanlarıma teslim etmiş olmayacak mıyım? Hepsi bu kadar da değil! Saraya girince oradakilerden de yokluğumda ettiklerinden hesap sormak zorunda değil miyim? Peki, ya aralarında suçluları bulacak olursam, o zaman davranışım ne olacak? Beni bu kadar uzaktan bile ezip öldüren korkunç endişeler orada bana neler yaptırmaz? Burada düşünceleriyle titrediğim şeyleri orada gözlerimle görecek, kulaklarımla duyacak mıyım? Ve nihâyet, şâyet orada bizzat hükmedeceğim cezalar, içimdeki meçhuliyet ve şüphelerin, kargaşalık ve hicâbın, hata ve ümitsizliğin ebedî alâmet ve damgası olacaksa, hâlim nice olur, benim?[2]

Ülkeme dönüp kendi sarayımın duvarları arasına kapa-

1- Bu açık beyan, şimdiye kadar kapalı, müphem kalmış bu büyük seyahatin hakiki nedenini açıklamış oluyor.

Mütercim

2- Acaba, ceza adâletinin hangi yüksek hislerle bütün tesirlerden korunması gerektiğini bundan daha belig bir dille izah etmek mümkün müdür? Mütercim.

nacağım; bu duvarlar, içinde hapsettiği kadınlar kadar, bana da müthiş işkence olacak. Oraya bütün şüphelerimle birlikte gireceğim! Karılarımın arzu ve sevgileri, her şeyi görüp hissetmeme engel olamayacak. Yatağımda, kollarının arasında yine de endişelerimin zebûnu kalacağım; düşünmek için bulacağım en az bir zamanı dahi, kıskançlık duygularımı kamçılamakta kullanacağım.

Ey, beşer türünün sefil tabakasını teşkil eden ve aşk duygularına kalbleri ebediyyen kapalı bulunan köleler! Şâyet, sizler bendeki felâket ve sefâleti, bendeki musîbet ve kara bahtı bir öğrenebilseydiniz, bulunduğunuz şartların karanlığında inlemeği bir yana bırakır ve Ulu Tanrı'ya tatlı göz yaşları dökerek hamd ve senâlarda bulunurdunuz!...

Paris, 4 Ekim 1719

MEKTUP YÜZ ELLİ ALTI

Roksan'dan Usbek'e

Paris

Korku ve dehşet, gaddarlık ve zulmet... İşte sarayda geçen hayat! Menfur ve iğrenç bir matem, karanlık bir yas her tarafı örtmüş, sarıp sarmalamış! Bir azgın kaplan her an korku ve dehşet koparak saldırıyor.

Masumiyetlerini savunan iki ak halayığı günlerden beri işkenceler altında inim inim inletiyor. Halayıklarımızın bir kısmını bizden ayırıp dışarıya sattı; kalanları da aramızda değiştirtti.

Zaki ve Zelis gecenin karanlığında işkenceye alındılar; kâfir adam, pis elleriyle onların güzel ve nazik bedenlerini

acıtıp incitmekten çekinmedi.

Her birimizi sarayın bir odasına kapattı ve orada yapayalnız olmamıza rağmen, kapalı elbiseler ve peçeler içinde soluğumuzu kesti. Kendi aramızda mektuplaşmayı en büyük suç sayıyor. Serbestçe yapabildiğimiz tek şey ise, ağlamaktır.

Saraya bir sürü yeni harem ağası getirildi; bu yeniler, bizleri gece gündüz muhâsara içine aldılar, göz açtırmıyorlar. Yapmacık, ya da hakikat olan endişelerinden kurtulmak için geceleyin bizi sık sık tatlı uykumuzdan uyandırıyorlar.

Beni teselli eden tek şey, bütün bu azabların daha fazla devam edemiyeceği ve pek yakında hayatımla sona ereceğidir. Bu cezalar zaten daha fazla uzayamazdı, korkunç Usbek!

Bütün bu zillet ve hakaretlere bir nihayet verecek, zaman fırsatını sana bırakmayacağım, elbette!

İsfehan Sarayı, 2 Mart 1720

MEKTUP YÜZ ELLİ YEDİ

Zaki'den Usbek'e

Paris

Rabbim! Bir barbar, beni ceza nâmı altında pek kalpsizce tahkir etti. Namus ve hayaya dokunmak suretiyle başlayan bu ceza, beni alçaltıp yerlere serdi. Bu ceza beni sonsuz utanç çamurlarıyla sıvadı ve âdeta çocuklaştırıp şaşkına çevirdi.

Feryatlarım sarayın tavanlarını çınlatınca, önce ruhu-

mun yıkılıp eridiğini sonra da duygularımın temelinden sarsılıp çöktüğünü hissettim. Dünyanın en alçak insanından af ve mağfiret dilediğimi ve bu taş yürekli siyâhinin vahşet arzusu kabardıkça, merhamet etmesi için nasıl yalvarıp yakardığımı herkes duydu. Heyhât!..

İşte o zamandan itibaren küstah ve köle kalbi, benimkinin üstüne çıkmış bulunuyor; varlığı, bakışları sözleri, her şeyi; oh, her şeyi bir musîbet halinde beni eziyor, boynumu büküyor, benliğimi harap ediyor.

Şimdi artık yalnız kaldığım zamanlar daha iyiyim; hiç olmazsa, istediğim kadar göz yaşı dökebiliyorum; lâkin, bu korkunç hayal karşıma dikilince, hiddet ve öfke bütün bedenimi kasıp kavuruyor, âciz ve biçâreliğe yuvarlanıyor, ümitsizlik içinde çırpınıp duruyorum.

Bu iğrenç kaplan, bana bütün bu vahşetlerin senin eserin olduğunu söylemek küstahlığını dahi gösterebiliyor. Aşkımı yıkmak ve kalbimdeki büyük duygularımı çamurlamak istiyor. Bana sevdiğim insanın ismini söylediği vakit artık ne söyleyeceğimi şaşırıyor, ölmekten başka bir şey istemiyorum.

Şu kadar zamandır yokluğuna tahammül gösterdim, aşkımın kuvvetiyle aşkımı muhâfaza ettim. Günler, geceler bütün zamanlarımı sana hasrettim ve ben bu aşkımdan mağrurdum da; seninkilerine ise, sadece saygı gösterdim. Lâkin, şimdi... Hayır!... Şimdi, artık düştüğüm utanç ve zillet çukuruna tahammül edemeyeceğim. Şâyet masumsam, aşkıma karşılık vermen için, dön artık! Yok eğer suçluysam, yine hemen dön ki, ayaklarının altında can verebileyim.

İsfehan Sarayı, 2 Mart 1720

MEKTUP YÜZ ELLİ SEKİZ

Zaki'den Usbek'e

Paris

Benden bin fersah uzakta, beni suçlu buluyor; bin fersah ötede cezalandırıyorsun!

Barbar bir harem ağası iğrenç ellerini bana kaldırsın, beni döğsün ve bütün bunları senin emirlerinle yapsın!...

Hakaretleri revâ gören, asıl büyük zâlimin kendisi olup, zulmü yapan o köle değildir, öyle ise!

Sen hevesine uyarak bu muâmele tarzını daha da beter hâle sokabilirsin; seni sevmekten vaz geçtiğim andan beri, kalbim artık müsterih bulunuyor.

Rûhen alçalıyor ve gittikçe de korkunçlaşıyorsun.

Asla mutlu bir insan sayılmayacağından emin olabilirsin, artık!

Allah'a ısmarladık, Usbek!

İsfehan Sarayı, 2 Mart 1720

MEKTUP YÜZ ELLİ DOKUZ

Solim'den Usbek'e

Paris

Kendi hâlimden de, sizinkinden de şikâyetçiyim, muhteşem efendimiz! Dünyada hiçbir sâdık köle benim menfur ve korkunç durumuna düşmemiştir. İşte sizin de benim de felâketlerimiz; bunları size kalbim burkularak, vücudum

baştan başa titriyerek yazıyorum.

Göklerin bütün peygamberleri üzerine yemin ederim ki, kadınlarınızı bana emniyet ettiğinizden beri, bütün günlerimi ve gecelerimi onlara harcamakla geçirdim; onlar için şüphe ve endişelerimi bir an bile unutmadım.

Vazifeme onları cezalandırmakla başladım ve bütün bu cezalara ara verdiğim anlarda da bendeki tabiî teyakkuz ve ciddiyet, asla peşlerini bırakmadı.

Lâkin, ben de neler söylüyorum! Size hiç faydası olmayan bir sadâkatı da ne diye göklere çıkarmaya çalışayım. Bütün bu hizmetlerimi unutunuz, aziz efendimiz ve bana bir hâinmişim gibi bakınız! Bir türlü önleyememiş olduğum cürümler için beni merhametsizce cezalandırınız!

Roksan, mağrur ve muhteşem Roksan! Ey Rabbim! Bundan sonra kime inanmalı bilmem? Halbuki, siz Zelis'ten şüphelenmiştiniz; buna karşılık, Roksan için sınırsız bir güven ve huzur duyuyordunuz, değil mi? Heyhât! Ne çılgınlıkmış meğer! Aslında bu kadının bütün bu vahşî ve mağrur fazileti bir yapmacıkmış ve bir hileden ibâretmiş! Hepsi, hepsi bir ihânet ve hiyânetin ince bir örtüsü imiş!

Evet, kendisini bir delikanlının kollarında yakaladım. Genç adam, görüldüğünü anlar anlamaz, üzerime bir canavar gibi atıldı; hançerini iki defa vücuduma sapladı. Gürültüyü duyan harem ağaları koşuyup yetiştiler, etrafını sardılar. Meçhul adam kendini uzun bir süre savundu. Bir çoklarını yaraladığı gibi, kendi de bir hayli ağır yara aldı; hatta, içeri odaya girmek, Roksan'ın dizlerinde ölmek istediğini bile haykıracak kadar çılgınlaşmıştı. Lâkin kalabalık karşısında nihayet takatı tükendi ve ayaklarımızın dibine düştü.

Bilmiyorum, yüce efendimiz, amansız emirlerinizi beklemeli miyim? Halbuki, siz intikam hukukunu benim avuçlarıma bırakmıştınız. Ben de bu hakkın daha fazla askıda kalmasına razı olamıyorum.

İsfehan Sarayı, 8 Mayıs 1720

MEKTUP YÜZ ALTMIŞ

Solim'den Usbek'e

Paris

Ben kendi üzerime düşeni yaptım; bütün musîbet ve felâketler ortadan kalkacak; suçun kefâretini ödeteceğim!

Daha şimdiden gizli bir sevinç kalbimi doldurdu; benim de ruhum sizinkiyle sükun ve huzura kavuşacak; cürmü ortadan siliyor, yok ediyoruz; gaflet ebediyyen sararıp solacaktır![1]

Ya sizler, ey duygunun gafleti ve arzuların infiali içinde kıvranan âr ve hayânın ebedi kurbanları, ya sizlere de ne yapmalı bilmem ki!

Akıtacağım kanların bolluğu karşısında, hayretten donup kalmanız için, sizleri de bu bahtsız sarayın içinde gezdireceğim.

İsfehan Sarayı, 8 Mayıs 1720

1- Eserin 1721 tarihli ikinci baskısında müellif şöyle diyordu: "Bütün felâketleriniz dağılıp bitecek. Ruhumuzun isyan ve coşkusunu huzur ve sükûna kavuşturacağım. Gizli bir sevinçle çılgına döndüm! Suçu cezalandırıp, bir kere görülüğü ortadan silip süpürünce, gaflet de sararıp solacaktır!"

MEKTUP YÜZ ALTMIŞ BİR

Roksan'dan Usbek'e

Paris

Evet, seni aldattım; sana ihânet ettim! Senin o yaman harem ağalarını kandırdım, yoldan çıkardım; kıskançlıklarınla alay ettim ve bu iğrenç sarayını bir zevk ve sefâ yeri hâline sokmasını pekâlâ becerdim, işte!

Şimdi ölmek üzereyim. İçtiğim zehir damarlarıma yayılıyor. Beni hayata bağlayan tek adam da göklere uçtuktan sonra, artık bu dünyada işim ne benim? Ölüyorum, lâkin rûhum onunla beraber gezecek; dünyanın en kutsal kanını akıtan bu kâfir muhâfızların, şimdi de benim etrafıma toplanıyorlar.

Dünyada, yalnız senin heveslerine kapılıp, sana hayran olmakla yetineceğime nasıl inanabildin? Sen nefsin için her zevki bir hak bilirken, benim bütün arzularımın bir suç sayılabileceği revâ mıdır? Hayır! Esârette yaşayabilirdim, lâkin dâima hürdüm. Ben senin kanunlarını, tabiî kanunlara[1] göre ta'dîl ve ıslah ettim; fikren de her zaman bağıntısız yaşadım.

Sana yapmış olduğum fedâkârlıklara teşekkür etmelisin; sana sâdık ve vefâkâr görünecek kadar kendimi alçaltmış olmamdan dolayı minnet duymalısın! Halbuki, ben kalbimde alçakça sakladığım şeyi bütün dünyaya göstermeliydim. Ve nihâyet fazîlet ve namusa karşı işlediğim saygısızlıklar, senin heveslerine eğmeyişimin, sana karşı direnişimin bir göstergesiydi.

1- Bu mektubun içerdiği derin hikmet ve duygulara nüfuz için, bilhassa "tabiî hukuk" yahut "tabiî kanun" bahsine dair 98. mektup gözden geçirilmelidir.

Sen şehvetinden zerresinin bana intikal etmeyişine hayretler ederdin; halbuki, beni iyi anlamış olsaydın, bendeki kin ve intikamın şiddet ve dehşetini görür, irkilirdin.

Heyhât! Sen benim gibi bir kalbin sana daima itaatkâr kalacağına inanmıştın. Böylece, ikimiz de mutlu yaşıyorduk; sen beni aldatılmış bir bîçâre görüyordun, hakikatte ise ben seni aldatıyordum!

Şüphesiz, böyle bir dille konuşulmasına alışık bir insan değilsin; seni ıstırapların en büyüğüne yuvarladıktan sonra, şimdi de cesâretine hayran olmanı da senden isteyecek kadar budala değilim. Lâkin, ne yapalım ki, olan oldu, bir kere; zehir vücuduma iyice yayıldı. Gücüm kesiliyor. Kalemim elimden düşüyor. Kin ve intikamıma kadar bütün hislerim eriyor. Ve oh, işte ölüyorum!...

İsfehan Sarayı, 8 Mayıs 1720

EKLER

Montesquieu'ya Dair

"Onun mütevâzi ve serbest hali tavrı, sohbetlerini andırırdı; bedenî yapısı çok uyumlu ve orantılıydı. Bir gözünü tamamen kaybetmiş, öteki gözü ise, pek zayıflamıştı; buna rağmen, hiç kimse bunun farkında olmazdı. Çehresinde yumuşaklık, vakar ve yücelik toplu bir halde parıldardı.

Giyim kuşam merakından tamamen uzak, temizlikten başka şey aramazdı; en sâde kumaşlardan giyinir, altın veya gümüş gibi mücevherlere asla rağbet etmezdi. Aynı sâdelik yemek sofrasını ve bütün geçimini kucaklardı."

Maupertuis

"Kitabını yaşadığı topluluğun içinde yazardı; lâkin, yalnız yabancılarla konuşurdu; bütün arzusu onlardan bir şeyler öğrenmekti."

"M. de Montesquieu hiçbir şahıs için çırpınıp hayıflanmazdı. Kendi için de hiçbir hırs ve tamah sahibi değildi. Okur, seyâhat eder, dostluklar kurar; sonunda kaleme sarılır yazar ve bütün bu çabalamalar hep kendi duyguları, zevkleri içindi. Düşünce hazinesi sonsuzdu; ve bu hazineyi kendisince malum büyük bir mahâret ve zarâfetle kullanır-

dı. Ancak, onun incelik ve yüceliği konuşmalarından çok kitaplarında gözlenirdi; bunun da sebebi, etrafının gözüne çarpıp onların nazarında parlayıp göz kamaştırmak hevesi ile hiç yanmazdı. Doğduğu memleketin 'Gascon' lehçesini muhâfaza eder ve bunu düzeltmeyi bir çeşit aşağılaşıp küçülme kabul ederdi."

D'Argenson

İran Mektuplarına Dair

"Bu mektupların bir çoğu nüfusun artıp insanların refah ve saâdete kavuşmaları, ticâret, cezâ mevzuatı ve kamu hukukuna dair olup küçücük birer hukuk mecmuası değerini taşıyor. Alay ve istihzâ müellifin elinde her kötülüğe yöneltilen müthiş bir silahtır. Hatta, o kadar korkulan zulmün acı kuvveti, işkenceyi bile bu silahla vurup devirmektedir."

Harpe

XVIII. Asır Felsefesi (I,II)

"İran mektupları, insanlığa hayalî bir örtüye bürünerek sunulan muhteşem bir eser, fevkalâde önemi hâiz bir kitaptır. Bu örtü bir roman hicviyesi şeklindedir ve bu hicviye de görünmez müthiş bir silah halinde bütün bir felsefeye yön veriyor!"

M. J. Chénier

Fransız Edebiyatının Tarihî Manzarası (VI)

"Acaba dünyada İran Mektupları'ndan daha kuvvetli şey var mıdır? Acaba, hükümeti ve dini bu derece ve hü-

nerle incelemiş başka bir eser yazılmış mıdır?"

Voltaire

M. de Cidevelle'e (26 Temmuz 1733)

"Bu hareketli tabloda Usbek, sonsuz bir gayret ve hayret edilecek bir kolaylıkla gözümüzün önüne, dikkatine çarpmış ve kalbine dokunan şeyleri seriyor: Bunlar büyük önem ve ciddiyetle bağlandığımız düşkünlüklerimiz, alışkanlıklarımız; sırtımızı çevirdiğimiz ve asla umursamadığımız ve alaya aldığımız hususlarımız; basit ve yüzeysel tartışmalarla berbat ettiğimiz sohbetlerimiz; zevklerin kucağında bile can sıkıntısından dehşet içinde kalışlarımız; bâtıl inançlarımız ve davranışlarımızın hakikat ışığı ile nasıl tezat ve zıtlıklarla karardığı; başarı ve muzafferiyetlere düşkünlük zorla başımızın lütuf ve inâyet putlarının önünde secdeden kalkmayışı; yabancılara karşı gösterdiğimiz zâhirî nezâketin yanında onlara duyduğumuz hakikî küçümseme yahut da, aşırı düşkünlüğümüz, meraklarımız; zevklerimizin garâbeti, bir vatandaşın en hürmete lâyık iki meşguliyeti, ticâret ve hâkimlik mesleğine duyduğumuz hafife alma ve alay; edebiyat sahasındaki bitmez tükenmez ve faydasız münâkaşa çılgınlığı, işin mâhiyetinin öğrenmeden hükme varmak adaletsizliği ilh...ilh.."

D'Alembert

"Montesquieu'ya Methiye"

".... İran Mektupları'nın üslubuna gelince, günümüzde fikir eserleri için başarının en kuvvetli nedenleri sayılan, canlılık, berraklık ve parlaklık eseri baştan başa sarmaktadır. Bu kadar akıl ve hikmetin, bu derece zengin zarâfet ve letâfetle el ele verdiği, böyle az sözlere bunca derin ve son-

suz manalar sığdırıldığı hiç görülmemiştir! Öte yandan, bütün bu harikalar, yüzeysel düşünen bir filozofun gayret ve ihtimamlarından değil, lâkin derin ve heybetli bir mütefekkirin sonsuz akıl ve iz'anından kaynıyor!"

De Mauperstuis

Berlin Kraliyet İlimler Akademisi'ne kabulü vesilesi ile Montesquieu için söylenen methiyeden

(5 Haziran 1755)

"Montesquieu'nun özendiği, daha doğrusu aşağı kalmadığı La Bruyère'in üslûbudur. Şahıslara aynı kudretli adımlarla yaklaşmakta, aynı ifratla onları iğnelemekte, aynı ahlâkî iknâ gücü ve fikir enginliği içinde onları didiklemektedir. Çoğu kez Pascal'ın sinirli ve cesur edâsı ile hitap etmekte; başka bir devrin zarif ve ince renkleri ile tablolarını çizmekte; şüpheci, hassas ve Pascal'ı titretip ürkütmüş bir tahayyül kuvveti ile yazmaktadır. Bu şehevî, nefsânî zevklerin kaynaştığı beşer zaaflarını derin bir felsefe ve açık bir istihzâ ile orta döken müellif, Fransa için, o tarihte pek yeni tarzla, siyâsî ve felsefî sahalarını da aynı alaylı bir hava ile dolaşmaktadır. XIV. Louis'in ölümünden sadece altı sene sonra yayınlanan böyle bir eserin nasıl kapışıldığı; Kraliyet Nâibliği tarafından zayıflatılmış, ürkütülmüş ve soyulmuş Fransa'da nasıl kana kana okunduğu kolayca anlaşılabilir. Eserde her şey, her şey vardır: Acı ve garip hakikatler, Law sistemi ve Jansenism, Paris salonları, Avrupa siyaseti ilh... ilh..."

Villemain

Fransız Edebiyat Dersleri (1828)

Marki Beccaria'nın Mektubundan

"Suçlar ve Cezalar Yahut İnsanlığın Kitabı" ölmez eserinin 1766'da ilk defa büyük rûhânî André Morellet'ye Milano'dan göndermiş olduğu Mayıs 1766 tarihli mektuptan bazı parçalar:

".....I'Alembert, Diderot, Helvétius, Büffon, Hume, bu muhteşem ve heyecan duyulmadan telaffuz edilmeyen büyük isimler, sizler gündüzleri uğraşılarımın ve geceleri de düşünce ve tahayyüllerimin kaynağını teşkil eden eserlerin müelliflerisiniz; öğrettiğiniz hakikatlerle dolu olan ben, bu hataları savunup mazur göstermeğe cür'et edebilir miyim? Gelecek nesillere yalanlar söyleyebilecek kadar alçalabilir miyim?

Binaenaleyh, sizlere yazdıklarım, aynen hissettiklerimdir. Bütün ümitlerimin üstünde olarak, hocalarım olan bu meşhur insanların takdirkâr duygularını kazanmış olmakla kendimi mükâfatlandırılmış buluyorum.....

Bütün istediğim, kendimi huzur içinde ilim ve felsefeye hasretmek ve bendeki üç büyük ve pek hararetli duygu ile kanaat etmektir: Fikir ve san'at sevgisi; hürriyet aşkı; esir ve bedbaht insanlara şefkat ve merhamet...

Bendeki bu felsefî değişim, beş sene evvel meydana geldi; ve bunu İran Mektupları'nı okumama borçluyum..... Lâkin size açıklamalıyım ki, bu eseri yazarken, gözlerimin önünde Machiavel'in, Galilé'nin ve Giannon'ın kitapları duruyordu; kulaklarımda bâtıl inançların salladığı zincirlerin şangırtılarını, hakikatın iniltilerini boğan taassubun iniltisi, bazan ister istemez beni ışıktan karanlığa çekilmeğe mecbur ediyordu; kendimi fedâ etmiş olmadan insanlığı savunmak istiyor-

dum. Karanlık ve müphem kalmak mecburiyetini yükleyen bu anlayış, bazan hiç lüzumsuzca beni zorluyor, bu yola sevkediyordu!..... Ey büyük Montesquieu! Semâdaki yüce rûhunun takdîsine mazhar olursam, dünyalar benim olurdu!.."

Beccaria

BİBLİYOGRAFYA

H. Barckhausen
"Montesquieu, İran Mektupları ve Bréde Arşivi, 1898."

P. Barrière
"İran Mektupları'nda Şahsî ve Bordeaux'ya İlişkin Esas ve Unsurlar, 1951."

Ernest Jovy
"İran Mektupları'nın Apaçık Müjdesi Ve İlham Ediciliği, 1954."

A. Crisafulli
"İran Mektupları'ndan Önce Doğulu Gözlemci ve Araştırmacılar, 1954."

Pierre Martino
"Fransız Edebiyatı'nda Şark, 1906."

Marie-Louise Dufrènoy
"Fransa'da Romantik Şark, 1946."

André Masson
"İran Mektupları'nın Çinli Bir İlhamkârı, 1951."

Paul Valéry
"İran Mektupları'na Mukaddime, 1930."

V. Chatelain
"İran Mektupları'nın Orijinal Baskısı, 1876."

A. Landrin
"İran Mektupları'na Mukaddeme, 1930."

J. Duffour
"İran Mektupları'nın Orijinal Baskıları Üzerinde Araştırmalar, 1931."

Paul Vernière.
"İran Mektupları, 1960."